Öküzün A'sı

Barry Sanders

ELEKTRONİK ÇAĞDA YAZILI KÜLTÜRÜN
ÇÖKÜŞÜ VE ŞİDDETİN YÜKSELİŞİ

İngilizceden Çeviren: Şehnaz Tahir

AYRINTI

5. BASIM

BARRY SANDERS

Barry Sanders, *Öküzün A'sı-Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi*'nin yanı sıra Ivan Illich'le birlikte yazdığı *ABC: The Alphabetization of the Popular Mind* ve Paul Shepard'la birlikte yazdığı *The Sacred Paw: The Bear in Nature, Myth, and Literature* adlı kitapların yazarıdır. California, Claremont'da İngiliz Dili ve Düşünce Tarihi profesörüdür.

Ayrıntı: 231
İnceleme Dizisi: 126

Öküzün A'sı
Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi
Barry Sanders

Kitabın Özgün Adı
A is for ox
The Collapse of Literacy and the Rise of Violence in an Electronic Age

İngilizce'den Çeviren
Şehnaz Tahir

Yayıma Hazırlayan
Can Kurultay

Düzelti
Sibel Türkmenoğlu

Son Okuma
Mehmet Celep

© 1994 by Barry Sanders

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak İllüstrasyonu
Sevinç Altan

Kapak Tasarımı
Arslan Kahraman

Dizgi
Esin Tapan Yetiş

Baskı ve Cilt
Ali Laçin - Barış Matbaa-Mücellit
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No. 286
Topkapı/Zeytinburnu - İstanbul - Tel. 0212 567 11 00
Sertifika No: 33160

Birinci Basım: *1999*
Dördüncü Basım: *Mayıs, 2016*
Beşinci Basım: *Aralık, 2017*

Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-975-539-249-3
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.: 3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi instagram.com/ayrintiyayinlari

Barry Sanders

Öküzün A'sı

Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi

AYRINTI

İNCELEME DİZİSİ
SON ÇIKAN KİTAPLAR

KREDİOKRASİ
ve Borç Reddi Davası
Andrew Ross

ZİHİN VE DOĞA ARASINDA
Bir Psikoloji Tarihi
Roger Smith

ÖZGÜRLÜK
Zygmunt Bauman

ZAMANI YAŞAMAK
Jean Chesneaux

CAN ÇEKİŞEN İMPARATORLUK
Francis Shor

SÜREKLİ DEVRİM TEORİSİ
Eşitsiz ve Bileşik Gelişim Siyaseti
Michael Löwy

ŞİDDETSİZ DİRENİŞ
Felsefi Bir Giriş
Todd May

AYDINLAR SOSYALİZMİ
Jan Waclaw Makhayski

İLETİŞİM BİLİMLERİNİN
UNUTULMUŞ KÖKENLERİ
Der. Jacques Perriault

MODA-LOJİ
Yuniya Kawamura

MARKSİZM'İN ANLAMI
Paul D'Amato

CİNSELLİĞİN ÖNEMİ
Arzuya Yeniden Kavuşmak
Dr. Ghislaine Paris

ÇALIŞMA DÜŞÜNCESİ
John W. Budd

YORUM VE AŞIRI YORUM
Umberto Eco

HAYATIN GİZLİ HAZLARI
Theodore Zeldin

HAYATIN KIRILGANLIĞI
William E. Connolly

DEVLET VE HUKUK
Friedrich Engels, Karl Marx

İYİMSER OLMAYAN UMUT
Terry Eagleton

TEKNİK, SERMAYE, MEDYA
Peter Trawny

PROTESTO
Toplumsal Hareketlere
Kültürel Bir Giriş
James M. Jasper

SOSYALİZMDE EĞİTİM
KÜBA
Celil Denktaş

HERMENÖTİĞİN KÖKENİ
Kendilik Hakkında – Dartmouth
Konferansları, 1980
Michel Foucault

YAŞAM SANATI
Zygmunt Bauman

LENIN
Farklı Bir Yol
Lars T. Lih

HERMENÖTİK VE SOSYAL
BİLİMLER
Anlama'ya Dair Yaklaşımlar
Zygmunt Bauman

LENİN 2017
Hatırlamak, Tekrarlamak ve Kafa
Yormak
Vladimir İlyich Lenin , Slavoj Žižek

EKİM
Rus Devriminin Hikâyesi
China Miéville

DÜNYAYA VE KENDİMİZE DAİR
Zygmunt Bauman & Stanislaw Obirek

Ivan'a

İçindekiler

Giriş 9

1. Bölüm 13
2. Bölüm 61
3. Bölüm 91
4. Bölüm 135
5. Bölüm 169
6. Bölüm 203
7. Bölüm 249

Dizin 261

TEŞEKKÜR

Fikirlerimi ilk duyan insan çoğunlukla eşim Grace'tir. Eleştirileri sayesinde fikirlerim daha da güçlenir. Kızım Kali'den ve oğlum Pebber'dan çok şey öğrendim. Bana esin kaynağı oldular ve birçok şeyi sorgulamamı sağladılar, her ikisi için de onlara sonsuz teşekkür borçluyum.

Ayrıca Majid Rahnema, Al Schwartz, Lew Ellenhorn, Robert Falk, Paul Livadary ve Jim White'a teşekkürler. Katkıları benim için çok değerli oldu.

Son olarak da yayın temsilcim Miriam Altshuler ve editörüm Peter Dimock'a, bana inandıkları ve güven duydukları için teşekkür ederim.

Giriş

Kimi temel kavramlar günlük yaşamımıza öylesine sinerler ki sanki bilincimizden tümüyle kaybolup gitmişlerdir. Bu kavramları hiç düşünmeden hareket ederiz ve ancak değişim ya da güçlüklerin yaşandığı dönemler geçirirken onların farkına varırız. Buna belki de en çarpıcı örnek, tam da böyle perde arkasından yaşamımızı yöneten benlik kavramıdır. Kimileri benlik kavramını tanımlanamayacak denli karmaşık ya da soyut bulabilir ama kimse benliğin varlığını sorgulamaz ve hiç kimse öneminden şüphe etmez. Hemen herkes benlik olmadan yaşamın düşünülemeyeceği görüşünü paylaşır.

Oysa bugünkü anlamıyla benlik, Batı'nın düşünce tarihinde oldukça geç bir dönemde ortaya çıkmıştır. Elinizdeki

kitap, insanlığın temeli olarak sorgulamadan kabul ettiğimiz eleştirel, kendi kendine yön veren insan düşüncesinin ancak okuma yazma potasında gelişmiş olduğunu savunuyor. İnsan okuryazarlığın ürünüdür. Batı'da alfabeye dayalı okuma yazma, İsa'dan önce beşinci ya da altıncı yüzyılda yayılmaya başladı. Şimdi aradan iki bin beş yüz yıl geçtikten sonra; günümüzün gençleri kitabı gittikçe daha az ilgi çekici bulmaya başlarken, benliğe neler oluyor diye sormamız gerekiyor kendi kendimize. Bizim öylesine alıştığımız o yaratığa neler oluyor? Çağdaş toplumun karşısında duran son derece sarsıcı bir soru bu çünkü tarihe okuryazarlığın sonucu olarak giren benlik, tarihten silinmenin eşiğine gelmiş durumda. Kitap kültürüne bağlı toplumsal ve düşünsel bir kurgu olarak ortaya çıkan ve adına benlik dediğimiz bu araç, dağılarak insan repertuarından tamamen çıkma süreci içinde. Onun yitip gitmesiyle bizim şu anda tanıdığımız insan da kaybolacak.

Bu kitap, okumayı ve yazmayı es geçerek, kendilerine o en içsel, insana en yakın yol göstericinin; yani benliğin sağlayacağı yararlardan uzak bir yaşam üretmek zorunda bırakılmış gençlerle dolu bir dünyayı betimliyor. Böyle bir dünyayı betimlemek için fazla düş gücüne gerek yok. Gerekli bilgiler gazetelerde bulunabilir. Acı ve ölümle damgalanmış; umutsuzlukla okulu terk eden gençlerle, intihar eden yeniyetmelerle, çete cinayetleri, dağılmış yuvalar ve katillerle dolu bir dünyadır bu. Gençlerin kendilerini sorgulayacak yerde öç ve misilleme peşine düştükleri bir dünyadır. İnsanların vicdan azabı ya da pişmanlık duymadan cinayet işledikleri bir dünyadır.

Bizler bu karabasana bir son vermek için varlığımızın her zerresiyle çaba göstermek zorundayız. Çözüm, benliği yeniden yakalamakla başlar. Bu, yalnızca okulların ve öğretmenlerin yapabileceği bir şey değildir. Okuryazarlık toplumsal bir girişimdir ve başarılı olabilmesi için okuryazarlığın ne olduğunun yeniden tanımlanması ve okuryazarlığın sağla-

nabilmesi için uygun bir strateji geliştirilmesi gerekmektedir. Okuryazarlığa geçen her insan ya da topluluk, öncelikle sözlü dünyanın içinde bir okuma yazma temeli oluşturur. Sözellik okuryazarlığı destekler, onu şekillendirmek için gerekli itici gücü sağlar. Kişinin sözellikte edindiği beceriler çok önemlidir çünkü okuryazarlık, kâğıda geçirilmiş söz olmanın çok ötesinde bir şeydir. Okuryazarlık, bir ilişkiler ve yapılar demetidir, insanın içselleştirerek deneyimlerine aktardığı devingen bir sistemdir. Bir kimsenin sözellikteki başarısı okuryazarlığı "benimsemesinde" de belirleyici olacaktır. Okuryazarlığa giden yol, yeni doğmuş bir bebeğin ilk hareketinde, nefes almada yatar. İnsan sesi, bir çığlık halinde yazılı kültürün yolunu gösterir.

Ancak bu yol tıkalı. Televizyondan sinemaya, plaklardan CD'lere, bilgisayarlara, video oyunlarına kadar uzanan, aklınıza gelebilecek her türlü elektronik aygıtla tıkanmış durumda. Öğretmenler ve anne babalar, çocukları okuryazar insanlar olarak yetiştirmeyi düşünmeye başlamadan önce onları birer sözlü kültür varlığı haline getirmeliler. Profesyonel yazarların kurduğu siyasi bir örgüt olan Uluslararası PEN, dünyanın neresinde olursa olsun cezaevinde yatan yazarları koruma davasını benimsemiştir. Bu örgüt, sözü devlet terörizmine karşı koruyor oysa bugünlerde dikkatini biraz da elektronik iletişim araçlarının tutsağı haline getirilerek okuyup yazmaları engellenen gençlere çevirse iyi eder. 12 Ocak 1986'da PEN, kırk sekizinci Uluslararası Kongresini New York Halk Kütüphanesi'nde gerçekleştirdi. Kongredeki en önemli konuşmacılar Nadine Gordimer ve Norman Mailer'dı ve her iki yazar da toplantının ana temasına; "Yazarın İmgelemi ve Devletin İmgelemi" konusuna değindiler. Amerika PEN Başkanı olarak Mailer, töreni sözün gücü üzerine yaptığı ateşli bir konuşmayla açtı:

> Biz söze âşığız. Onunla gurur duyuyoruz. Söz, devletin kuruluşundan çok daha eskilere dayanır. Söz, yeryüzündeki en eski insan varlığının her dirilişiyle ulaşır bize. Yazar olarak bizler yaşamları-

> mızı sözün ilkel gücüne bağlı tutmaya herkesten çok mecburuz. Hindistan'da Vedalar bize hâlâ şöyle der: "Bütün tanrılar kelama dayanır, tüm hayvanlar ve insanlar; tüm yaratıklar kelamda yaşar ... Kelam, ilahi dünyanın merkezidir."

Mailer'ın sözleri, bu kitap için bir eşik olsun. Kitabın adında alfabenin ilk harfini, A'yı kullanıyorum. İlk haliyle, Fenike yazı sisteminde *alef* denen A harfi, bugün bildiğimiz A'nın yan yatırılmış biçimiydi –𐤀 – ve inek ya da öküzü temsil ederdi. (*Alef*, Fenike dilinde "öküz" demekti.) A, Fenikeliler için sesli harf değildi, bir nefesi simgelerdi (sesli harfleri gösteren yazılı işaretler yoktu bu alfabede). Küçük bir çocuktan "*ox*" (İngilizce "öküz") sözcüğünü yazmasını isterseniz, büyük bir olasılıkla sözcüğün fonetik okunuşundan yola çıkarak "*ax*" diye yazacaktır. Sözellikte imla hatası olmaz ve bu kitap, sözelliğe geri dönme çabasını yansıtıyor. Ben de kitaba yakışacağını umduğum bu adı buldum: *Öküzün A*'sı.

1. Bölüm

> Çağdaş dilbilim felsefesi ekollerinin muhafazakâr, liberal ve solcu düşünürleri bir noktada birleşiyor; insan, alet kullandığı için değil, söz sayesinde insan haline geldi. İnsanı insan yapan ne dik yürümek ne toprağı sopayla eşeleyip yiyecek bulmak ne de dövüşmeyi bilmektir; insanı insan yapan konuşmadır. İnsanın bu doğrudan iletişimi dönüştürerek birbiriyle hiç karşılaşmayacak insan topluluk-larına ve kuşaklara aktarma yeteneği, ne akıllı maymunlar-da vardır ne de okyanuslarda fısıldaşan yunuslarda.
>
> Nadine Gordimer, "The Unkillable Word"
> *The Essential Gesture*

İnsanlar konuşur. İnsanlar dinler. Ancak yeryüzünde varolmuş –ve muazzam sayıda konuşanla dinleyenden meydana gelmiş– sözlü kültürlerin pek azı, okuryazarlığa geçmek gibi kökten sarsıcı bir değişimi yaşamıştır. Birleşmiş Milletler'in

son sayımına göre, dünyada bugün konuşulan yaklaşık üç bin dilden ancak yetmiş sekizi bir edebiyat ortaya koymuştur. Bu yetmiş sekiz dilden yalnızca beş ya da altısının uluslararası bir okur kitlesi vardır. Okuryazarlar dünya nüfusunun çok küçük bir bölümünü oluşturur ama güçlerini sayılarının çok daha üzerinde bir ağırlıkla hissettirirler. Bir bakıma okuryazarlığın verdiği derstir bu: Okuryazarlar, düşüncelerini sözlü kültüre ait insanların asla yapamayacağı bir biçimde ifade edebilme gücüne kavuşurlar. Bu kitabın konusu, okuryazarlıktır: insanı son derece güçlü bir bilince taşıyan o gizemli, anlaşılması zor kuvvet.[1]

Bugün dünyada yaşayan insanların büyük bir bölümünün sözellikten ayrılıp okuryazarlığın öteki dünyasına geçme fırsatı vardır. Ama bu insanların çoğu bu fırsatı kullanmak için gereken ilk adımı atmaz bile. Belki de okuryazarlığın altında yatan paradoksun farkındadırlar: Aradaki köprü, çift yönlü trafiğe el vermemektedir. İnsan okuryazarlık denen ülkeye ayak bastı mı artık geriye dönemez. Okuryazarlığa konuk ya da turist olarak gidilemez. Çıkışı olmayan bir dünya, asla geriye dönüş olanağı sunmayan bir deneyimdir bu. Sözellik dünyası öteki taraftan ancak hayal meyal seçilir. İnsan o dünyada sanki düşlerinde yaşamışçasına, orayı yalnızca bulanık ana hatlarıyla anımsar.

İnsanların okuma yazmayla hiçbir temasının olmadığı –antropologların "ilk sözellik" olarak adlandırdığı– sözellik dünyasının, okuryazarların aklını bu kadar karıştırmasına şaşırmamak gerekiyor. Okuryazar olmayanların nasıl düşündüklerini anlamak ya da dünyayı gerçekte nasıl algıladıklarını kestirmek hemen hemen olanaksız; bu biraz da insanın okuma

1. *Bilinç*, (İngilizce *consciousness*) insanların rahatça kullandığı ama tanımlan-masının olanaksız olduğunu düşündüğü sözcüklerden biridir. Sözcüğün etimolojisi bize biraz yardımcı olabilir. Sözcüğün Latince kökü olan *con-sciere* "başka biriyle birlikte bilgi sahibi olmak" demektir; bu da ilk aşamalarında bilincin toplu yaşama ait bir şey olduğunu gösteriyor. Toplu bilinç sözellik evresinde başlar ve ancak okuryazarlıkla birlikte kişiyi bireyleştiren, onu benliği üzerinde düşünmeye yönelten bir etkinlik haline gelir.

yazma öğrenmeden önceki yaşamını anımsamaya çalışmasına benziyor. Okuma yazma bilmediğimiz ilk dönemlerimize ilişkin gerçek duygu ve anılarımız, edindiğimiz yeni düşünme ve anımsama kategorileriyle silinip gidiyor. Oysa sözelliğin algılayış çerçevesine girmeye çalışmak çok önemli çünkü az çok herkesin geçtiği ve sonra da unuttuğu bu dönem, okuryazarlığın temelini oluşturur. Okuryazarlık, sözellikle ilişkisi keşfedilmeden tam olarak anlaşılamaz.

Öyküler sözlü kültürlerin can damarı, masalcı ise kabile ya da topluluğun yüreğidir. Masalcı, öykülerin bütün sistem boyunca dolaşmasını sağlar. Anlattığı öyküler rastgele, üzerinde düşünmeden anlatılan sıradan öyküler değildir, bunlar insanların beklediği, duymayı umduğu ve ana hatlarıyla zaten bildiği öykülerdir. Öyküler, insanlara kim olduklarını bir kez daha anlatır, inandıkları şeyleri hatırlatır; bu öyküler topluluk üyelerini birbirine bağlar. Masalcı, öykülerinin ağında her şeyi yakalar: tarih, gerçek, kahramanlık, din, felsefe, ahlak, sevgi. Bu öyküleri anlatan lider –genellikle erkektir ve genellikle yaşlıdır– ayrıcalıklı konumuna yıllar boyu edindiği deneyimler sayesinde gelmiştir. Herkes adına konuşmaya, herkesin "sözcüsü" olmaya hak kazanmıştır. Walter Benjamin'in sözlü kültürlerde öykü anlatımı hakkında söylediği gibi, "Gerçek yaşamın dokusu içine yedirilmiş nasihatler bilgeliğe dönüşür." Sözlü kültürlerin masalcıları, modern yazılı kültürlerin yitirdiği bir kavram olan bilge insan konumuna gelirler.

Kimi Kuzey Amerika kabilelerinde masalcı, öykü anlatmanın kutsal aracı olan çubuğu elinde tutar çünkü nefesi kutsaldır. Lider, çubuğu yakar ve bir nefes çeker, anlatı da dumanı taklit ederek önce yayılır, sonra sarmallaşır, yere doğru alçalır ve sonunda uzaklaşarak gözden kaybolur. Masalcı, hayatta kalmaları için gerekli sırrı bildiği ve bunu herkesle paylaştığı için, kabile ya da topluluk ona saygı duyup itaat eder. Kabilenin gereksindiği her tür temel bilgi, masalcının ağzından anlatı biçiminde akar.

Yazılı kültürlerde öykü anlatımını çeşitli edebiyat türlerinin –roman, öykü ve benzeri türlerin– üstlendiği bir etkinlik olarak görürüz. Oysa gerçekte öykü anlatımı, sözlü kültür dünyasıyla arasındaki derin bağları bilinçsiz de olsa korumakta ve yazılı kültürlerde yaşamı etkilemeye devam etmektedir. Hatta birçok psikodilbilimci yaşama sürecinin kendisini bir öykünün anlatılışına benzetir. Psikolog Jerome Bruner, öykü anlatımı ile özbilinç arasındaki bağları keşfetme konusunda başı çeken kişilerden biridir. Bu sonuca, gelişigüzel kendilerinden ve kendi yaşamlarından söz eden farklı yaş gruplarından insanların konuşma kayıtlarını inceledikten sonra varmıştır:

> "Yaşamlar" bir açıdan bakıldığında birer metindir: Yeniden gözden geçirilen, üzerinde düşünülen, yeniden yorumlanan metinler. Yani, *anlatılan* yaşamlar, onları anlatanlarca alternatif bir yorumla değerlendirilebilecek metinler olarak kavranmaktadır. İnsanlar yaşamöykülerini yeniden yorumlarken eski "metni" reddetmezler ... ancak o metne daha önce getirmiş oldukları yorumu inkâr ederler. Bu, yaşam boyu süren bir alışkanlıktır.
> Bu anlamda "metni" ... yaşamın ne olduğunu kavramsal biçimde dile getiren bir anlatıya eş tutuyorum. Onun, bellekte taşınan ya da dilendiğinde kısaltılarak ya da uzatılarak anlatılabilecek biçimde bellekte taşınan bir öykü olması, farklı yorumlara açık bir metin olma özelliğini ortadan kaldırmaz.[2]

Bruner ve diğer dilbilim uzmanlarına göre yaşamak, bir dizi olayı dokuyarak ortaya adına yaşam denen karmaşık bir anlatı modeli çıkarmaktır. Kimi zaman, diyelim ki günah çıkarırken ya da psikanaliz sırasında, hatta bir dost sohbeti sırasında bile insanlar yaşamlarını gerilim dolu ve özenle oluşturulmuş bir öykü gibi anlatırlar.

Adsız Alkolikler ya da Adsız Uyuşturucu Bağımlıları gibi kendi kendine yardımı öngören gruplar da, insanları

2. Jerome Bruner ve Susan Weisser, "The Invention of Self: Autobiography and Its Forms", David R. Olson ve Nancy Torrance (Der.), *Literacy and Orality*, 129-30.

yalıtılmış, yıkıcı davranış biçimlerinden daha sağlıklı davranışlara taşıyabilmek için bu tür öykü anlatma toplantılarına başvurur. Başka her konuda birbirine karşı birer yabancı olarak kalacak insanlar, alkolikleri ya da uyuşturucu bağımlılarını bir araya getiren evrensel gerçeği keşfetme çabası içinde ayağa kalkarak yaşamlarını gözler önüne sererler. Bu süreç, yalnızlığa itilmiş bireyleri bir kabile ya da küçük bir topluluğun üyeleri haline getirir, sağaltım sağlayan bir dönüşümden geçirir. On iki aşamalı eğitim programlarını tasarlayanlar da bazı sözellik unsurlarından, kalıplaşmış deyişlerden, tekrarlanan sözcüklerden, yeminlerden, kesin ifade belirten cümleler ve söylencelerden yararlanarak katılımcılara doktrinlerini benimsetmeye çalışırlar. Bu tür toplantılarda bir kişi masalcı rolünü üstlenir.

Her kabilenin bir masalcıya, her masalcının da bir kabileye ihtiyacı vardır çünkü dikkatle dinlenmediği sürece anlatılan öyküler fazla önem taşımaz. Bir öykü ne kadar ilginç olursa olsun, etkili olabilmek için dinlenilmelidir: Konuşkan bir dil, her zaman dost bir kulak arar. Masalcının kendi de dikkatle dinlemesini bilen bir insan olmalıdır. Ama o, kabileden daha farklı bir biçimde dinler ve farklı şeyler duyar. Guatemala'nın dağlık bölgelerinde yaşayan Mayalar en bilge masalcılarına "yankı ustası" adını verirler.

Robert Bly'a göre, sıradan yaşamın sınırları dışına çıkan yankı ustası, cinsiyetinden sıyrılır ve "bütün kederleri, bütün sezgileri, sese verilen tüm yanıtları duyan bir insan haline gelir. Harekete geçmek yerine bütün topluluğu ve atalarını dinler ve yaşam borcumuzu kime ödememiz gerektiğini anlamaya çalışır."[3]

Masalcı, büyü aracılığıyla –trans yoluyla ya da bir başka yolla kendinden geçerek– medyum haline gelir ve yaşamın ucuna ve ötesine yolculuk edebilir. Sınır tanımaz bir seyyah olan masalcı kendi dışına akar ve en sevdiği yerden hiç ayrıl-

3. Mayalar bir erkeğin yaşamında dört aşama olduğuna inanırlar: çocuk, savaşçı, topluluk üyesi ve hepsinden üstün olan, yankı ustası. Bkz. Robert Bly, "What the Mayans Could Teach to the Joint Chiefs."

madan yolculuğa çıkabilir. Zaten kendinden geçme fiilinin İngilizcesi olan "*ecstasy*" sözcüğü *ex-statis*'ten gelir ve "bir yerden ayrılmak" "kendinin yanında durmak" anlamını taşır. Masalcı, topluluğa yol gösteren ruhtur: İnsan imgeleminin her yönünü mümkün olan en geniş açıdan tanımlayabilir ve nihai yolculuğa; yaşamın en büyük yolculuğuna çıkan kişiye yol gösterebilir. Korkuları yatıştırır, umutları uyandırır. Değiştiğini fark ettirmeden değişir. Eğer bilinç, kişinin kendi dışına çıkarak kendini gözlemlemesi olarak tanımlanabilirse masalcı, okuryazarlığın bireylerin içinde yarattığı bilincin sözlü kültürde yaşayan bir örneğidir.

Etrafına yaydığı bunca bilgelikle masalcı, gerçeği genç-yaşlı herkesin anlayabileceği bir biçimde anlatmak zorundadır. Sesi bütün topluluğun kulaklarına erişmeli, kimse dışarıda kalmamalıdır. Sözünü bir an için kesen gürültücü köpekler ya da ağlayan bebekler bile becerikli bir söz ustasının elinde masalın dokusu içinde erir gider. Anlattığı şeyler topluluk üyeleri için yürek atışları denli tanıdık ve gereklidir. Yazar G. F. Michelsen sözellikte bu tür bir öykü anlatımının özünde neler yattığını şöyle özetliyor:

> "İşte" diye devam eder, "her insanın yaşamı başa çıkması gereken kişilerle, tehlikelerle ve canavarlarla dolu bir öyküdür. Arzu, yenilgi ve aşağılanma vardır. İnsan, yaşamını anlattığı öyküde bulur. Hani ilk kez babanla ormana ava gidersin de heyecanlı bir şeyler olur; başıboş bir leopar sana yaklaşır, sen saklanırsın; sonra da eve dönünce arkadaşlarına anlatırken bunu bir öykü biçiminde sunarsın. Aynı şey halklar için, ülkeler için de geçerlidir. Halklar, herkesin kendi masalına yer bulabileceği dev bir masal yaratır. Çok geçmeden öykü ve insanlar birbirinden ayırt edilemez hale gelir. Bu öyküler bize yardımcı olur, nasıl yaşayacağımızı anlatır."[4]

Ustanın öyküleri topluluğun, kabilenin akıcılığına bağlı olarak ortaya çıkar. Su denli akışkan bir öz taşıyan *akıcılık*,

4. G.F. Michelsen, *To Sleep with Ghosts: A Novel of Africa*, 93.

sözlü kültürlerde öykü anlatımının doğasını en iyi yansıtan kavramdır: Öykünün unsurları okyanusun dalgalarını andıran bir düzenle ortaya çıkar ve aynı şekilde kaybolurlar. Okyanustaki gibi düzenli ve sürekli tekrarlanan dalgalar bir süre sonra tanıdık gelmeye başlar ve aynılık içinde değişim yanılsamasını yaratırlar: G.F. Michelsen'in sözünü ettiği, topluluğun dev masalını oluşturan küçük masallar gibi. Masalcı, sonsuz bir dalgalar dizisinin ucuna tüneyerek seyircisini serüvenden serüvene sürükler.

Edebiyat araştırmacıları, öykü anlatımı sırasında ortaya çıkan bu dalgamsı yapıya kalıplaşmış deyiş adını verirler. Bu deyişler aynı öyküde ya da farklı öykülerde tekrarlana tekrarlana, kabilenin bazı bilgileri bir süre için "depolamasına" yardımcı olur. Klasik diller uzmanı Eric Havelock, antropologların 'sözlü toplumlardaki gelenek' dedikleri şeyin bu "ritüelleşmiş sözlerden" oluştuğuna inanır:

> Bir toplum tamamen sözlü olan bir iletişim sistemi kullanıyor olsa bile, sabit ifadeler halinde dile getirilen ve böylece aktarılması mümkün olan bir geleneğe başvurmak zorundadır: tıpkı bizim gibi. Bir dil bu gereksinime yanıt verirken aynı zamanda nasıl sözlü kalabilir? Bunun yanıtı ritüelleşmiş sözde, sözcüklerin sabit bir sırayı izlediği bir ritüel gibi biçimsel olarak tekrar edilebilir geleneksel bir dilde yatar.
>
> Bu tür bir dilin işitilerek öğrenilmesi gerekir. Hayatta kalmasını sağlamanın tek yolu budur. Öğrenme, ritüelleştirme aracılığıyla gerçekleşir. Öğrenilen anılar kişiseldir, topluluktaki her erkek, kadın ve çocuk için farklıdır ne var ki içerik, saklanan dil ortaktır, toplulukça paylaşılan gelenekleri ve tarihsel kimliği yansıtan bir şeydir.[5]

Bu kalıplardan basit olanları, varlıklarını okuryazarlık dünyasında da sürdürmüşlerdir; bugün bunlara hâlâ rastlarız. Akıllı bir kralın çocuğu olacaksa mutlaka üç tane olur. Kahraman, savaşmak için yollara düştüğünde mutlaka karşısına

5. Eric Havelock, *The Muse Learns to Write*, 70.

üç ayrı tehlike çıkar. Yoksul ve öksüz çocuğun varlıklı ve asil bir aileden geldiği günün birinde anlaşılır. Her zaman kurşuni dalgalar kumsalı yalarken çocuk ala tayının sırtında dörtnala uzaklaşır.

Adsız Alkolikler toplantısına geri dönecek olursak, katılımcılar her toplantıda bazı kalıpları düzenli aralıklarla tekrarlarlar. Bunlar, bütün grubun sonunda düşünmeden otomatik olarak tekrarlayabilmesi için kısaltılmış, ritüelleşmiş sözlerdir: "Bizden daha üstün bir *gücün* bizi sağlığımıza kavuşturacağına inanıyoruz." Her katılımcının anlattığı öykü biraz farklıdır ama bütün öykülerin içinde kalıplaşmış deyişlere rastlanır ve gruba her toplantı bir öncekinin hemen hemen aynısı, yalnızca biraz değişiği gibi gelir. Bu süreç bir güven ve rahatlık ortamı yaratır; yabancılar kendilerini güvende hisseder, gruba kabul gördüklerini duyumsarlar.

Ya da okuryazar dünyadan, daha yakın bir örnek seçelim: Çocuklara masal anlatma deneyimini ele alalım. Uykudan önce bir çocuğuna kendi uydurduğu masalları anlatan biri, aslında parmağını sözelliğin sularına sokmuş sayılır. Yalnızca parmağını diyorum çünkü ne de olsa hem anne baba hem de çocuk okuryazar dünyanın derinliklerinde yaşamaktadır. Okuryazarlık yetişkinlerin cümlelerine biçim verir. Çocuk, kısa yaşamı boyunca hep bu cümleleri dinlemiştir. Bu insanlardan hiçbiri ilk sözelliği tanımayacaktır ama masal anlatırken bu dünyaya oldukça yaklaşırlar.

Örneğin anne, masala bir başlangıç bulmaya çalışırken kalıplaşmış deyişlere başvurur: "Bir varmış bir yokmuş" ya da "Bir zamanlar vadinin öbür ucunda yaşayan bir çocuk varmış" ya da "Kralın üç çocuğu varmış, bunlardan ikisi yaramazmış ama biri çok, hem de çok usluymuş." Annenin seçtiği kalıp, anlattığı öyküye belli bir yön verecektir. Eğer anne düzenli bir ritim yaratmayı başarırsa, masal da küçük bir buharlı tren gibi yola koyularak kendi kendini anlatmaya başlar. Angarya gibi başlayan şey keyfe dönüşür. Masalın bütün parçaları kaçınılmaz olarak bir sona doğru birleşirken;

ejderhanın kalbi ikiye yarılır ya da kayıp çocuk annesine kavuşur ya da kralın cadı zannedilen kızının aslında melek huylu olduğu anlaşılırken, anne gerçek bir zevk duymaya başlar. Anne, masalı noktalarken bir diğer kalıplaşmış deyişten yararlanır: "Onlar ermiş muradına, biz çıkalım kerevetine", "Gökten üç elma düşmüş..." gibi.

Kalıplar, gök gürültüsü gibi yerine oturur ve insanı davetsiz misafirlerden ve yabancılardan korur. Okuryazarlığa alışık olanlara bu deyişler klişe gibi gelebilir. Oysa bunun nedeni, Ezra Pound'un da belirttiği gibi, yazılı kültürde yazarların bunları "yeni gibi göstermeye" çabalamalarıdır. Kalıplar, yaşamlarımızdaki özlü sözler ya da atasözlerine denk tutulursa, ortaçağdan bu yana hiç değişmeden gelen sözler olarak algılanırsa daha iyi anlaşılabilir. Ancak arada önemli bir fark vardır: Kalıplar artık okuryazarların yaşamında merkezi bir konumda bulunmazlar. Ağızdan kolayca dökülüvermezler. Sözellikte bu kalıplar, derin bir yapıya sahip ve yapılar aracılığıyla algılanan bir yaşamı yansıtır. Bu yapıların yüksek sesle dile getirildiğini duymak, insanların dünya görüşlerini pekiştirir ve güçlendirir. Yazar Walter Ong bu yapılara büyük ve pratik bir önem verir:

> Homeros devri Yunan kültürü için klişeler değerliydi çünkü şairlerin yanı sıra, bütün sözlü düşünce dünyası bu tür kalıplardan yararlanıyordu. Sözlü kültürlerde kazanılan, öğrenilen bilginin unutulup kaybolmaması için sürekli tekrar gerekiyordu; kalıplaşmış düşünme biçimleri, hem bilgelik hem de etkili bir kamu yönetimi için elzemdi.[6]

Sözelliğin o yabancı dünyasında, bilgi ve bilgiyi yayma işlevi herhangi bir kurumda değil, tek bir insanın, masalcının, yüreğinde ve ruhunda yer alırdı.

Bugün anladığımız biçimde kendi düş gücünden yola çıkarak öyküler uyduran ve bir otorite havasına sahip bir kişi

6. Walter Ong, *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*, 23-24 (*Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözün Teknolojileşmesi*, Çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, 1995, s. 37)

olarak yazarı barındırmazdı sözellik. Bu nedenle, diyelim ki bir anne kızına öykü ya da masal anlattığında, çocuğa göre anne, kızının iç yaşamından imgeleri, fikirleri ve eylemleri açığa çıkaran, onun düşlerini, isteklerini ve korkularını aktaran bir kişidir. Jungçu psikanalist Marie-Louise von Franz'a göre bu sürecin amacı da budur. Öyküler ve masallar çocukların en karanlık korkularını ve kuşkularını açığa çıkararak bunların konuşulmasına yardımcı olur. Böylece çocuk, karanlıktan korkan tek kişinin kendisi olduğu duygusundan kurtulur.[7]

Yazar düşüncesiyle birlikte tümüyle yeni bir şey ortaya çıkar: özgünlük. Yazar, kabile *ile* ya da çocuk *ile* konuşacak yerde tek bir perspektifin şekillendirdiği tekil bir deneyimden yola çıkarak konuşur. Özgünlüğü sayesinde yazar kendisini eli kalem kâğıt tutan bütün diğer yazarlardan ayırmaya çalışır. Bu özgünlük aracılığıyla yazar, topluluktan ayrı, ondan farklı biçimde konuşur.

Özgün sözcüğünün İngilizcesi olan "*original*"ın etimolojisi bizim için bir uyarıdır: Sözcüğün kökeni *origin*, bizi bir "öz"e, bir "başlangıç"a doğru götürür. Oysa sözellikte başlangıçlar doğal bir şekilde sonlara dönüşür, anlatılan tüm öykülerde aynı şeye rastlanır: Kahraman yola çıkar ama sonunda aynı yere geri döner. Sözellik, tanıdık olan şeyin verdiği güveni arar; gelenek aracılığıyla ayakta kalır. Ağızdan çıkan sözcükler konuşulur konuşulmaz havaya uçup gitse de sözellik, okuryazarlıkta bulunmayan bir istikrar duygusu yaratır. Sözellikte yaşayan bir ozan, topluluğun önceden bildiği serüvenleri alır, bir araya getirir ve bir kalıplar dizisi halinde tekrarlanan ayrıntılarla süsleyerek betimler. Bugün anladığımız biçimiyle "özgün" ya da yeni olan şeyleri kabile (özümleyemez) çiğneyemez ve alışılmadık ya da yabancı bularak dışa atar.[8]

---

7. Marie-Louise von Franz, *An Introduction to the Interpretation of Fairy Tales.*

8. Latince "yapılan iş" ve bunun uzantısı olarak da "öykü" anlamına gelen *gesta* sözcüğünden İngilizce *gestation* (gebelik), *gesture* (jest) ve ilginçtir, *in-*

Bu kitap, okuryazarlık ile sözellik arasındaki bağın yeniden kurulması için bir sesleniş ve bu bağın kurulamaması halinde felakete varan sonuçlarla karşılaşacağımızı belirten bir uyarı. Zengin bir sözellik deneyimi, okuryazarlığın vazgeçilmez bir başlangıcıdır. Sözellik, bir çocuğun yargılanma ya da kınanma korkusu yaşamadan imgelemini geliştirebileceği bir prova sahnesi, güvenli bir limandır. Otorite ve özgünlüğün hükmü burada geçmez; sınama ve ölçümlerin burada yeri yoktur. Öyküler paylaşılan bilgi olarak herkesi bir araya getirir. Sözlü kültürde bilgi, bireysel bir deneyim değil toplumsal bir olgudur; o yüzden kimse bir diğerinden daha aptal ya da daha akıllı sayılmaz. Kabilede anlatılan söylenceler ve öyküler, çocuklara anlatılan masallar aracılığıyla, bilgi, herkesin çevresinde ayrı ayrı dokunan ortak bir bilinci oluşturur, bilgiye herkesle *birlikte* varılır.

Sözellikte hiçbir şeyi bellemeye gerek yoktur. Aslında herhangi bir şeyi bellemek olanaksızdır. Sözellikte bellek, okuryazar bellekten daha farklı işler. Sözlü kültürün bir üyesi ya da bir çocuk, kimi gerçekleri öykülerde, şiirlerde ve masallarda tekrar tekrar dinleye dinleye öğrenir ve sözcükler hemen buharlaşıp havaya karışacağı için can kulağıyla dinler.

Çocuklar öyküleri o denli dikkatle dinlerler ki bir türlü bitmesini istemezler. Sürekli yeni baştan aynı öyküyü dinlemek isterler çünkü bundan büyük zevk alırlar. Tekrar, sözellikte insanları büyüler. "Ama hep aynı şeyi tekrar etmek fazla bir şey getirmeyecektir" diyor Eric Havelock, "bu yolla sunulan

---

gestion (yemek yemek) sözcükleri türemiştir. Yemek yeme eylemi ile öykü anlatımı arasında önemli bağlar vardır. İyi bir masalcının önce deneyimleri yemesi, sonra bunları sindirmesi ve topluluğa geri sunması gerekir. Bazı topluluklar, kimi canlıları –"kutsal inek"– tabu ya da kirli olarak görür ve bunların yenmesini yasaklayan kurallar koyarlar.

Sanat tarihçisi Michael Camille, ortaçağ yazmalarında rastlanan "et ve bitkisel gıdaların lezzetli ve iştah açıcı resimlerinin harfleri süslemek için kullanılmasıyla sözün geviş getirircesine tekrarlanması" arasında bir bağ olduğunu belirtiyor. Keşişler alfabeyi "günlük öğünleri içinde yavaş yavaş ve özellikle tekrar tekrar çiğnenen lokmalar gibi" yiyip bitirirlerdi (Michael Camille, "Seeing and Reading" *Sanat Tarihi*, s. 29).

sözlü bilgilerin kapsamı fazla geniş olmaz. Gerekli olan, hem içeriğini değiştirip farklı anlamlar iletebilecek hem de kendini tekrarlayabilecek bir dil (yani akustik açıdan benzer bir ses düzeni) bulmaktır." Havelock sözlerini bu önemli savla noktalıyor: "İlk dönemde insan beyninin buna bulduğu çözüm, düşünceleri ritmik söze dönüştürmek oldu."[9] Ritim, kalp atışı gibi keyif ve güven veren bir tekrar sağlar; böylece üzerinde taşıdığı anlam belli belirsiz değişerek anlatı sırasında eylemi sürdürebilir. Böylece Havelock, sözellikte oluşan ve aynılık içinde değişiklik duygusu aramanın getirdiği yeni bir biçimin doğuşunu; edebiyat tarihçilerinin *şiir* adını verdikleri şeyi tanımlamış oluyor.

Şimdi ilk sözellikte öykü anlatımını bir kenara bırakıp az gelişmiş bir okuryazarlığın ortasında sözlü biçimlerin ayakta kaldığı Antik Yunan toplumunda şiirsel kompozisyona bakalım. Bu, bugün ilkokula başlayan çocukların kendilerini içinde buldukları geçiş döneminden pek de farklı olmayan bir dönemdi. Oyun, gösteri, doğaçlama, eğlence: Bu terimler Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia* gibi epik şiirlerindeki şiirsel kompozisyonu betimler ve bunlar da çocukların sözellikte yaşadıkları, öğretmenlerin okulda yararlanabilecekleri şeylerdir.

Antik dünyada şiirsel kompozisyonu anlamanın en iyi yolu, bin dokuz yüz yirmili yılların sonundan kırklı yıllara kadar Count Basie'nin kurduğu Kansas City orkestralarının ya da Duke Ellington'ın ve Benny Goodman'ın küçük orkestralarının, yani "swing orkestrası" olarak tanımlanan orkestraların çaldığı doğaçlamaları dinlemektir. Her müzisyen yıllardır müzik çalmanın ve dinlemenin verdiği deneyimle ne yapabileceğini bilir; gösteri sırasında bir grup müzisyen belli akorları kullanarak bir parçanın melodisinin belli bölümleri üzerine doğaçlama yapar. Bu müzisyenler tam olarak neyi bellemişlerdir? Belki çaldıkları melodiyi, belki de çaldıkları akorların sıralanışını; ama notaları tek tek ezberlemezler.

9. Havelock, *The Muse Learns to Write*, 71.

Bunun yerine melodiyi, sözlü olarak, mırıldanarak çalarlar. Müzisyenler istedikleri enstrümanı çalarak beliren bir tema üzerine çeşitlemeler yaparken seyirci yavaş yavaş melodiyi tanıyarak müziğe doğru çekilir. Hatta seyirci melodiyi daha iyi tanımaya başladıkça mırıldanarak melodiye eşlik edebilir. Caz müzisyenleri nota okumaya gereksinim duymaz. Üstelik notasız çalarlarsa daha iyi doğaçlama yapabilirler.

Klasik müzisyenlerse nota okumasını bilmek ve bütün bir senfoni içinde kendilerine düşen kısmı ezberlemek zorundadırlar. Konserin başarısında belleğin çok önemli bir yeri vardır. Kemancı, Beethoven'in Beşinci Senfonisi'ni her yorumlayışında aynı notaları çalması gerektiğini bilir. Demek ki klasik müzisyenlerin okuryazar olması gereklidir. Notalar yalnızca tek bir şekilde korunabilirler, bir sayfanın üzerinde yazılı olarak. Söz gibi müzik de havaya karışır gider. Kâğıt ise üzerinde yazılı şeyleri sonsuza dek dondurur. Ancak okuryazarlıkta kâğıt, kişinin aklında görselleştirdiği bir şey haline gelir. Orada, o içselleştirilmiş şeyde hatırlanması gereken bilgileri yazılı tutarız. Bir insanda "göz hafızası" var derken o insanın bir sahneyi, bir film şeridine yansıyan görüntülerin ya da bir metnin sayfalarındaki sözcüklerin belirginliği ve netliğiyle hatırlayabilmesini kastederiz. Yine Walter Ong'a göre:

> Okuryazar birine "mamafih" kelimesini düşün derseniz, büyük bir olasılıkla (ve bence hemen her zaman) kelimenin yalnız yazılışını düşünür, yazıdan bağımsız *sırf* sesi ve söylenişini 60 saniyeden fazla düşünemez. Başka bir deyişle okuryazarlar, birincil sözellikte bu söze verilen anlamı, tam olarak tekrar elde edemezler.[10]

Sözellikte bir şeyi harfiyen hatırlama yoktur. Sözlü kültürlerde bellek, ne istendiği anda istenen bilginin bulunup çıkarılabileceği bir depo, ne deneyimin üzerine kazındığı balmumu bir mühür, ne de anahtar sözcüklerin üzerine

10. Walter Ong, *Orality and Literacy*, 12. (*Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözün Teknolojileşmesi*, Çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, 1995, s. 25)

yazıldığı bir parşömen kâğıdıdır. Bütün bu imgeler okuryazarlıkta oluşturulan bir belleği tanımlar. Sözellikte belleğin nasıl işlediğini anlatabilmek için daha karmaşık bir imgeye gereksinim vardır. Bu tür bir belleğin nasıl işlediğini bize en iyi antik dünyadan bir örnek gösterecektir.

Sözelliğin imgeleminde gerçeklik, inanılmaz bir güçle yaşama bağlıdır. Dünyaya gelen her şey mutlaka hayatta kalır. İsa'nın ölümü ve dirilişi öyküsü aynı zamanda Logos'un öyküsüdür. Sözellik, yaşayanlar ile ölüler arasındaki sınırı ortadan kaldırır: Anlatılan her öykü, kahramanlarını yaşayan dünyaya geri döndürür. Ölüm kavramıyla küçük çocukların da başı derttedir; bu kavram kendileri için inanılmaz derecede soyut olduğu için değil yalnızca: aynı zamanda sözelliğin biçimlendirdiği imgelemlerine son derece yabancı olduğu için. Bir çocuğun düş gücü uzun zaman önce gömülmüş bir insanı bile diriltme gücüne sahiptir. Ölen kişinin adını duyması bile kimi zaman çocuğun onun dirildiğini düşlemesi için yeterli olabilir. Antik Yunan'da şairler uyandırıcı güçleri sayesinde ölüleri yaşayan ve canlı bir dünyaya geri döndürebiliyorlardı.

Antik Yunan'da şair –daha doğrusu *rhetor*, "dikerek birleştiren" kişi– şiirini bestelemesine yardımcı olması için bir ritüelle Esin Perilerinin annesi olan Mnemosyne'yi çağırırdı. Mnemosyne köpük köpük akan yaşam kaynağıydı. Mitolojide, şarkısını duymak isteyen herkes için çağlayan berrak bir ırmak olarak karşımıza çıkar. Mnemosyne'nin sularında geçmiş yaşamların kalıntıları vardı: Öbür Kıyı'ya saydam birer gölge olarak çıkabilmek için, ölülerin Lethe'ye bıraktıkları anılar. Kıyısında duranlar Mnemosyne'nin hem geçmişi hem bugünü hem de geleceği anlattığını duyabilirlerdi. Onun suyundan içen "*rhetor*" geçmişten unutuluşa doğru yol alan insanların anılarını toplayabilirdi. Mnemosyne'nin sularından alınan her avuç sudaki sayısız damlacık gibi her anı da ortaktı.[11]

11. Su ile şiir arasındaki ilişki dünyanın en eski dillerinde yatan bir gerçektir. İngilizce "şiir" anlamına gelen *poem* sözcüğü eski İbranice'den gelir ve söz-

Şair bu anıları birer şarkı, her biri sanki "ilkel bir çağrı"ymış gibi birbiri ardına sıralayarak türküsünü söylerdi. Lirin ya da arpın tellerine dokundukça çıkan ses, şairin kendi sesinin yükselip alçalması, anlatının ritmik düzeni, şairin soluk alıp verişi; tüm bunlar şaire anlatı yolculuğunda hız verirdi. Şair, yaşamanın ritmini söylerdi şarkısıyla. Bu şarkıda sürprizlere yer yoktu. Kahraman yaşadığı topraklardan ayrılırdı ama dinleyenler her zaman kahramanın sağ salim evine geri döneceğinden emin olurlardı. Kral, sıkıntıya düşebilir, elinde parlak günlerin hatıralarından başka hiçbir şey kalmayabilirdi ama dinleyenler onun eninde sonunda eski haline kavuşacağını bilerek avunurdu.

Şair, öyküyü her seferinde biraz değiştirerek anlatırdı. Bu böyle olmak zorundaydı: Şair arada farklı şeyler duymuş, farklı deneyimler yaşamış olurdu, kendini farklı hissederdi. Her anlatış, anlatanı da dönüşü olmayan bir biçimde değiştirirdi çünkü şair öyküyü kendisi de dinlerdi; her anlatıştan sonra öyküdeki gerçekleri yaşamaya devam ederdi. Ancak kendisi, anlattığı gerçeklere inanıyorsa –*ve* bu gerçeklere göre hareket ediyorsa– öykü inanılır olurdu. Yani öykü her anlatışında şair için de dinleyiciler için de anlamlı olmalıydı. Şair, halkı uyutmak için değil, uyandırmak için anlatırdı masallarını.

Şiir, kâğıt üzerine yazılamadığına göre, tek bir "özgün" versiyonu, diğer bütün versiyonların karşılaştırılacağı bir standart versiyonu da olamazdı. Özgün versiyonu olmadığı için de öyküyü anlatmanın okuryazarlıkta rastlanan türde kesin ya da doğru bir biçimi de bulunmazdı. Sözlü kültürlerde, gerçeklik şairin anlattığı şekilde yaşanırdı. Gezegenler bir çeşit doğaçlama içindedir ama her gün az çok aynı öyküyü anlatırlar. Güneş her gün bir önceki günden biraz daha az ya da biraz daha fazla ısı yayarak doğar; Ay, her akşam bir gece öncekinden biraz daha küçük ya da büyük olarak doğar.

---

cüğü sözcüğüne çevrildiğinde "çakılların üzerinden akan suyun sesi" demektir.

Fakat Güneş ve Ay hep aynı gökcisimleri olarak algılanır. Mevsimler yıllık döngülerini hep aynı biçimde tamamlar; belki bazı kışlar daha soğuk, bazıları daha ılık geçer ama o zaman dilimine her zaman kış denir. Bitkiler de aynı şekilde yeşerir ve solarlar. Doğal dünya, şiirsel bir anlamla yankılanır.

Mnemosyne'nin suyundan içen şair, suların dibindeki kıpırtısız ölülerin, yaşayanlarla bağlantıyı sürdürmesine yardımcı olurdu. Oysa okuryazarlar ölülerden bahsederken hep geçmiş zamanı kullanır. Okuryazarlar mezarlıkta –mezar taşlarının, plaketlerin, türbelerin üzerinde– ölülerin bir zamanlar dolu ve canlı yaşamlar sürdüğünü anlatan işaretleri okurlar. Hepsi burada biter. Okuryazarlar ölülerle ilgili anılarını anlatırken ölen kişinin yanlarından ayrılışını yeniden yaşar, bir acıyı, hüznü yeniden duyumsarlar. Eğer anılar yeterince canlı anlatılabilirse bu anıları dinleyen okuryazar, ölen kişinin yüzünü ya da yürüyüşünü gözünün önüne getirebilir. O farklı, kaybolmuş ses bir kez daha kulaklarında çınlayabilir. Oysa, antik dünyada ölenler daha radikal bir biçimde; bütün duyularla yaşanabilirdi: ölüler koklanabilir, onlara dokunulabilirdi. Sokrates öncesi Yunan toplumu, ölülerin dünyasına seslenebilir, hatta oraya giden yolu ayrıntılarıyla tarif edebilirdi.

Sevilen ve özlenen ölüleri yeniden geri çağırma görevini üstlenen bir "rhetor" onların hayalet olarak, yaşayanların arasında dolaşmasını mümkün kılardı. Ölülerle yaşayanlar arasında kesin sınırlar yoktu. Sözellikteki her deneyim için aynı şey söz konusuydu, orada okuryazarlığın kategorik ayrımları ya da sınıflandırmaları yoktu. Yine aynı örneğe dönecek olursak; ölüler, gökkuşağında bir rengin yanındaki renge dönüşmesi gibi yaşayanlar arasına karışır giderdi. Sözelliğe ait insanlar için tek varoluş yolu, kendilerini bütüncül bir deneyimin içine yerleştirmektir. Size ilerideki sayfalarda da göstereceğim gibi, yüksek bir soyutlama düzeyi için gereken araçlar sözellikte yoktur. Walter Ong bunu şöyle dile

getiriyor: "Sözlü kültürler kavramları duruma göre, işlevsel ilişki çerçevesinde kullandığı için ve bu çerçeve de canlı insan yaşamına yakın olduğu için, bu kültürlerde kavramların soyutluğu asgari düzeydedir." Ong, evrensel ilkelerin uygulanmasını gerektiren ve son derece hassas ve talepkâr bir alan olan adalet konusunda bile, Sokrates devri öncesi Yunanlıların "adalet kavramını biçimsel değil, işlevsel olarak irdelediklerine..." dikkat çekiyor.[12]

Bir konuyu analiz edebilmek ve soyutlayabilmek için, insan aklının konuyu tekrar tekrar düşünmesi, yeniden değerlendirmesi gerekir. Gözün her defasında daha önce gördüklerinin aynısını görmesi gerekir. Yazı –özellikle de daha sonra da göreceğimiz gibi alfabetik yazı– bu önemli değişikliğin gerçekleşmesine aracı olmuştur. Okur, aynı cümlenin üzerinden tekrar tekrar geçebilir, anlamını tartabilir, yapısını analiz ederek her tür anlam nüansını didik didik edebilir. Bir cümle, parçacıklarına ayrılıp en son gerçek damlasına varılana kadar damıtılabilir. Okuma yazma, okuryazar aklı için en önemli alıştırmayı sunmuş ve günlük deneyimlere karşı daha eleştirel olunmasını sağlamıştır.

Buna yakın zamanda yaşadığımız bir olayı, Clarence Thomas duruşmalarını örnek olarak gösterebiliriz. İki soru uzunca bir süre Amerika'nın gündeminde kalmıştı: Clarence Thomas Anita Hill'e cinsel tacizde bulunmuş muydu? Anita Hill yalan mı söylüyordu? Elbette bu sorular farklı bir biçimde de sorulabilirdi: Gerçek neydi? Halkın çoğunluğu, Kongre üyelerinin kesin demeçlerinden etkilenerek bu ikircikli soruya bir yanıt bulunabileceğini düşündü. Gerçeğin ortaya çıkarılması için gerekli kuralları ya da usulleri bilmeyen, konuları karşılaştırmalı olarak inceleme sanatına aşina olmayan vatandaşlar gerçeğin bulunabileceğine inandılar. Gerçeği nasıl anlayacaklardı? Kimileri Thomas'ın anlattığı öyküyü en küçük ayrıntılarına kadar dikkatle dinledi, kimi-

12. Walter Ong, *Orality* and *Literacy*, 49. (*Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözün Teknolojileşmesi*, Çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, 1995, s. 66.)

leri yüzündeki her ifadeyi izledi, kimileri Thomas'ın ya da yanında oturan karısının vücut hareketlerine baktı. Herkes taraf tuttu ve sonucun ne olacağı konusunda birbirine girdi. Herkes uzman kesilmişti.

Sözellikte sözcükler ağızdan çıkar çıkmaz kaybolur gider, düşünceler havaya karışır. Bunları harfi harfine anımsamak mümkün değildir. Sözellikte hiçbir şey aynı ya da kesin değildir. Sözlü kültürde "analiz" olanaksızdır. Kimse Thomas'ın sözlerini tamı tamına hatırlayamazdı; söylediklerinin kaydedilip deşifre edilmesi gerekiyordu. Öykü anlatımının insanların yaşamı için bir model oluşturduğu yerde, okuryazarların deyişiyle "gerçek" mümkün değildir. Kimse bir olayı iki kez aynı biçimde anlatamaz. Anlatıcı ağzını her açışında olayı farklı anlatacaktır. Bir gün kahramanı bir yoldan götürür, ertesi gün başka bir yoldan. Ama kahraman hep aynı kahramandır ve her seferinde evinde kendisini bekleyen aynı insanlara kavuşur. Yine de kimse öyküleri dokuyan kişileri yalancılıkla suçlamaz. Kimse masalcının gerçek olarak adlandırılacak denli soyut ve kesin bir şey anlattığından kuşkulanmaz.

İnsan her betimlemeyi, her öyküyü, her olayın anlatımını sorgulamadan kabul etmek zorundadır. Bir cümleyi ya da öyküyü karşılaştıracak bir doğruluk standardı olmadığı için, herhangi bir sonuca varılamaz. Hem ilk sözellikteki kültürde hem de okuryazarlıkta bütün düşünceler belli bir oranda analitiktir, kendi içeriğini parçalarına ayırır. Ancak deneyimlerin ya da söylenen cümlelerin soyut olarak birbirini izleyen, sınıflandırmacı, açıklayıcı bir şekilde incelenmesi yalnızca okuma yazma yardımıyla gerçekleşebilir. Sözlü kültürlerde yaşayan insanlar çok şey öğrenir, birçok bilgiye sahip olur ve bunları kullanabilirler ama bu bilgeliği bizim "çalışmak" dediğimiz yöntemle edinmezler. Onlar ustayla çok yakın yaşanan bir çıraklık ilişkisinde, dinleyerek, duyduklarını tekrarlayarak, atasözlerini benimseyip onları farklı şekilde bir araya getirmeyi öğrenerek, kalıplaşmış

bazı bilgileri özümseyerek, toplu bir anımsamanın içine girerek öğrenirler.

Okuma yazma, görsel olanın üzerinde durarak göze öncelik verir. Anlama ulaşmak için göz devamlı taramalıdır. Göz, sürekli olarak deneyim arar ve görme alanının içinde kalan her şeyi yakalar. Gerçeği deşifre edebilmek için, gördüğü her şeyi ayrı ayrı parçalara bölmek ve görme alanının içine giren her şeye hâkim olmak zorundadır göz. Uzamsal ilişkileri analiz eder ve bu bilgileri işlenmek üzere beyne gönderir. Işık ve gölgede gerçekleşen en ufak değişiklikler en temel soruları gündeme getirir. Bu şekil içbükey mi dışbükey mi? Bu köşe bana daha mı yakın yoksa daha mı uzak? Bu yöntemle gerçeği "işlemden geçirir" göz. "Olaya nasıl baktığını görüyorum" diyen bir insan düşünceler dünyasını mimari bir açıdan, uzamsal ilişkilerden oluşan karmaşık bir labirent olarak algıladığını belirtmektedir: Kimi düşünceler diğerlerinden daha alçakta ya da daha yüksektedir; kimileri önde durur, kimileri geri planda kalır. Algılama anlamaya, anlama da algılamaya biçim verir.

Oysa her organ gibi gözün de sınırları vardır. Bir kabın içinde neyin gizli olduğunu anlayabilmek ya da bu kabın içinde ne kadar madde bulunduğunu anlamak için, gözün kabın içine bakması gerekir. Gözün görmediği şeyi insan ancak tahmin edebilir. Ama aynı kapalı kabın kenarına yapılan hafif bir vuruş, kulağa önemli bilgilerin yankısını gönderir. Yarısı suyla dolu bir bidonun çıkardığı ses, dolu bir bidonunkinden farklı olacaktır, katıların çıkardığı ses de sıvıların çıkardığı sesten farklıdır. İnsanların kendilerine özgü, röntgen ışını gibi bir görüş yeteneği vardır ancak bu, kulağın yardımıyla anlaşılan bir görüştür. Antik dünyada yaşayanlar kulağın görme kapasitesinin farkındaydılar. Bir etimoloji sözlüğüne göre İngilizce'deki *deaf* (Türkçesi, "sağır") sözcüğü, Yunanca'da eşsesli bir sözcük olan "körlük" sözcüğünün doğmasına neden olmuştur. (Aynı biçimde ağız da kendine göre dinler. Daha sonra da

göreceğimiz gibi, işitme yetisi konuşma yetisini doğrudan etkilemektedir.)

Ortaçağda doktorlar hastaların vücuduna girebilmek için kulak ile göz arasındaki o hassas ilişkiden yararlanırlardı. Hastanın vücuduna hafif darbelerle vurarak hastanın ne derece "sağlıklı" olduğunu anlarlardı. Vücutta dolaşan dört salgının her biri kendine özgü bir sesle yankılanırdı. Örneğin, içinde çok fazla kara safra dolaşan bir vücut, sarı safra fazlası olan bir vücuttan farklı bir ses çıkarırdı. Balgamın sesi kanın sesinden farklı olurdu. Doğru tanı koyabilmek için doktorun kulağını hastaya "uydurması" gerekirdi. Hastanın vücuduyla söylediklerini dinlemek, pek çok şey söyleyen bu beden dilini anlamak zorundaydı.

Aristoteles ve Porphyrios gibi antik yazarlar, gözü askeri bir stratejiste benzetir; onu insansı bir varlık olarak görürlerdi: Göz, onlar için bakışlarını yönelttiği her nesneyi tutsak alan, güçlü ışınlar yayan bir kumandandı; görmek fiziksel ve saldırgan bir şeydi. Fark edilir bir güç ve ikna yeteneğiyle hareket eden göz, ortalıkta yüzen deneyimler arasında dolaşır ve bunlardan bazılarını yakalardı. (Bu imge, fotoğraf makinesinin ilk döneminde de karşımıza çıkar: George Eastman ve diğerleri şu ya da bu görüntüyü sonsuza dek "yakaladıklarını" söylerlerdi.) Göz, saldırgan bir organ olarak işlerken kulak edilgen bir alımlama organı olarak onun tam tersi görevi üstlenir. Her tür uyarıya açıktır. Üstelik canı istediği zaman kapaklarını kapatan ve görmekten vazgeçen gözün tersine kulağın duymaması için dışarıdan bir şeyle tıkanması gerekir. Kulak, kendi başına işitmeye ara veremez. Sürekli işitir; uyku, baygınlık ve hatta kimi nörofizyologlara göre uzun koma durumunda bile.

Demin gördüğümüz gibi, kimi zaman kulak fazladan bir çift göz gibi hareket eder. Öte yandan kulak başka ikili bir görevi de yürütür; çünkü ağza dolaylı bir yoldan bağlıdır. İşitmeyen ya da zor işiten insanlar iyi konuşamaz. Aradaki ilişki öylesine yakındır ki işitme ve konuşmayı birbirinden

bağımsız iki işlem gibi görmek olanaksızdır, aradaki ilişki "avlanma ve toplama" faaliyeti gibi hep birlikte anılacak iki etkinlik haline getirir bunları. *A Natural History of the Senses* (Duyuların Doğal Tarihi) adlı kitabında Diane Ackerman ilginç bir etimolojik bilgiye dayanarak bu ikili ilişkiyi doğruluyor:

> Arapça'da *abes* (İngilizce "*absurdity*" sözcüğü, Türkçe saçmalık) işitememektir. *Surd*, matematiksel bir olanaksızlıktır ve Latince *surdus*, "sağır ya da dilsiz" sözcüğünden alınan "*absurdity*"nin kökenini oluşturur. *Surdus* ise Yunanca *alogos*'tan, yani "suskun ya da akıldışı" sözcüğünden gelmektedir.[13]

Kulağın çukur bir tabağa benzemesi boşuna değildir. Gürültünün ortasında, yüzeyine çarpan sesleri toplayarak işlevini yerine getirir. Kulak bir yandan da duyduğu şeyleri uyumlaştırır. Sesleri bütünleştirerek birleştirir. İngilizce "seyirci-dinleyici" anlamına gelen *audience* sözcüğünü düşünelim. Bu sözcüğün içinde belli bir bütünlük vardır: *Audience* tekil bir sözcük olsa da aslında bir çokluğu belirtir ve sayısı belli olmayan bir bireyler topluluğunu anlatır. Bir salonu ister yüz, ister yüz bin kişiyle doldurun, gelenler hep *audience* olmaya devam edecektir. Okuryazarlıkta bunu farklı bir şekilde anlatmak gerekir: Yayımcılar kitapların seyircisine "*reading audience*" (okur kitlesi) adını verir oysa bu terim soyut ve boştur, kuramsal bir kurgudur, hiçbir şeye işaret etmez; her biri kendi odasında aynı kitabı okuyan kuramsal bir okur grubunu anlatır. Tanımı gereği okuryazarlıktan ayrı bir varlık sürdüren sözellikte, kendi kendini betimleyip değerlendirecek pek az terim vardır. *Volüm* (İngilizce'de kitap cildi anlamı da vardır) gibi temel bir terimin bile okuryazarlıktan ödünç alınması gerekir. Önceleri "tomar" anlamına gelen bu sözcük Latince *volumen*'den türemiştir ve ancak zamanla benzetme yoluyla "sesin yoğunluğu" anlamını kazanmıştır; kalın bir cilt ince bir ciltten daha yüksek sesle konuşur.

13. Diane Ackerman, *A Natural History of the Senses*, 175.

Bir tiyatroda, konser salonunda ya da konferans salonunda seyircilerin arasında oturmak ortak bir deneyim yaşatır. Salonda bulunan herkes her sesi hemen hemen aynı anda duyar. Verilen tepkiler grup tarafından güdülenir, anlık ve gürültülü tepkilerdir bunlar: Salon bir anda ıslık sesleriyle, yuhalamalarla ya da alkışlarla, bravo sesleriyle dolar. Okuma ise çok daha bireyleştirici, çok daha kişisel bir deneyimdir; insan metinde karşılaştığı düşsel dünyaya tek başına sessiz bir şekilde tepki verir. Okur isterse kendini düşlere kaptırmanın, başka düşüncelere yönelmenin keyfini yaşar ve metne kendi istediği anda, öykünün tek bir satırını bile kaçırmadan geri dönebilir. Okur, kitabını uzak ve saklı bir yerde ya da kapalı kapılar arkasında okuyarak, bu eylemini gizli bile tutabilir.

Kısmen konuşma ve dinleme –yani tümüyle sözcüklere bağımlı olma– insanların birbiriyle ilişki kurmasını gerektirdiği için sözellik ortak bir etkinlik, bir grup etkinliği sayılır. (Okuryazarlıkta insanın kendi kendine konuşması çevredekiler tarafından kesin bir delilik belirtisi olarak kabul edilir. Kendi kendine konuşabilmek için insanın karşısında açık bir kitap olması gerekir, o zaman bile ondan kuşkulanılacaktır.) Sözlü kültürlerde avlanacak hayvanların, suyun ya da dost kabilelerin nerede olduğu gibi hayati bilgiler tek bir sözcük ya da harekete bağlı olabilir. İnsanın yaşamını kendi olanaklarıyla sürdürdüğü bir toplulukta dinlemek, üstelik çok iyi dinlemesini bilmek gerekir. Çevreye ayak uydurabilmede toplumsal mesafenin oynadığı rol çok önemlidir. Ustaya yeterince yakın durursanız her sözcüğü duyabilirsiniz, biraz fazla uzakta durursanız yüz ifadelerini bile kaçırabilirsiniz. Sözellikte yalan diye bir şey olmadığından verilen mesajlar ortaya, herkesin duyabileceği kadar yüksek sesle sunulur. Tartışmalar uzak bir mesafeden duyulabilir. Kahkaha ve ağlama sesi de mesafeleri aşabilir. Sözellik kültürü fazla sır tutamaz: Sır tutmaya neden gerek duyulsun ki? Sırları rahatça anlatabilmek için insanın başkalarının gözünden ve kulağından uzaklaşması gerekir. Bunu yapabilmekse im-

kânsızdır: Gerçek bir konuşma, yüz yüze temasın getirdiği yakınlığa muhtaçtır. Mimikler ve el hareketleri sözcüklerden ve cümlelerden daha önemlidir. Sosyal temas sırasında bütün beden hareket eder. Latince *sentire* fiili İngilizce hem *sentence* (cümle) hem de *sentience* (sezgi) sözcüklerinin kaynağıdır.

Sözelliğin hüküm sürdüğü, kırsal bir köyde büyüyen Cizvit papazı ve araştırmacı Marcel Jousse, sözlü kültürlerde sosyal temasın temelini oluşturan özü yansıtabilmek için *verbomoteur* (verbomotor) sözcüğünü türetmiştir. Jousse, sözlü kültürlerde sözcüklerin nasıl bedenselleştiğini; Hıristiyanların Kelam'ın gövdeye dönüşmesinden bahsettikleri gibi, nasıl görünür hale geldiğini anlatmaya çalışıyordu. Sözlü bir kültürde, sözcükler bir insanın içinde kuluçkaya yatan bakteriler gibi derinlerde durur. Vücut hareketleri, dans, alkış, yani her tür ritmik hareket, bu sözcüklerin dışarı çıkmasına yardımcı olur. Eski Yunanlılar eğitime *mousiké*, yani müzik, derlerdi çünkü öğrenciler matematik, şiir ve hitabet derslerini dans edip el çırparak, şarkı söyleyerek öğrenirlerdi. Aristoteles ritim ve eğitim, yani *motion* (hareket) ve *emotion* (duygu) arasında bir ayrım yapmazdı. Her iki durum da insanı "harekete geçiriyordu" ne de olsa.

Günümüzde de *verbomoteur* davranışa örnek bulabiliriz. Bir ayin sırasında sinagoğa giderseniz yüksek sesle ilahi okuyan Yahudi tövbekârların bir öne bir arkaya sallandığını görürsünüz. Bu hareketli, ritmik dua biçimine İbranice *davaning* denir; kişi dua etmek yerine, vücudunun en uzak noktalarında saklanan sözcükleri yüzeye çıkarmaya çalışır adeta. Ya da Meksika'da küçük bir köyde bir şey satın almaya kalkışırsanız kendinizi Jousse'nin *verbomoteur* dediği şeyin yaşayan bir örneğiyle karşı karşıya bulursunuz. Köylüler alışverişlerini pazarlıkla, birbirlerine sataşarak yaparlar. Bu, hem alıcıyı hem de satıcıyı canlandıran, herkesten fazla bağırmalarına, ellerini oradan oraya sallamalarına neden olan bir işlemdir ve adeta kendi içinde bir gösteridir. İyi yapıldığında yavaş yavaş seyirci çekmeye başlar. Herkes izleyeceği

şeyin alışverişin kendisinden çok daha heyecanlı olduğunu bilmektedir. Çünkü burada değiş tokuş edilen şey mal ya da para değil, söz ve beceridir. Köydeki herkes çarşının bir güç gösterisine tanık olmasını bekler ve yerli halk, bunu kendine özgü bir tarz geliştirerek yapacak kadar becerikli olanlara özel bir değer verir. Düzenli rafları, sabit fiyatları ve –her biri kendi arabasını iten bireyleriyle– görece sessizliği içinde süpermarket ise *mercado* (çarşı) denen şeyin yazılı kültüre dönüşmüş biçimidir. Süpermarket, ister al ister alma, der. Eğer bu ürün çok pahalıysa başka bir markayı alırsın; tıpkı televizyon kanallarını değiştirmek gibi. Şikâyet edebilirsin ama pazarlık edemezsin. Kendini ya nakit parayla ya da dükkândan çıkıp giderek ifade edebilirsin. Alıcı ve satıcı demirbaş eşyalar kadar suskundur: "Para konuşur."

Çarşıda pazarlık, öykü anlatımına benzer bir görünüme bürünür; alıcı ve satıcı anlatıdaki rollerini doğaçlama olarak oynar, önceden planlanmış bir karşıtlığın tadını çıkara çıkara istenen sona doğru yol alır, alışverişi gerçekleştirirler. Satıcı, şu kadar para istediğini söyler, alıcı ise maalesef kendisinin ancak şu kadar parası olduğunu. "Ama benim malım çok özel beyefendi." "O kadar da değil efendim. Ben aynısını aşağıdaki dükkânda yarı fiyatına gördüm." Bu böyle sürüp gider, her iki taraf da herkesin bildiği o diyaloğu sürdürür ve her ikisi de karşısındakinin ağına düşmemeye çalışır. Kimse sinirlenip gitmez, kimse alınmaz ama her iki taraf da sonuna kadar kızgın numarası yapar. İstenen mal el değiştirene kadar bütün bunlar devam eder ve olay sonunda *alış*la sonuçlanır – İngilizce'de alış anlamına gelen *purchase* sözcüğünde bu renkli, yerel alışverişin altında yatan kovalamacayı, avlanmayı yansıtan çağrışımlar vardır.

Sovyet psikolog Alexander Luria, 1930'ların başında Sovyetler Birliği'nde Özbekistan ve Kırgızistan'ın ücra bazı bölgelerinde araştırmalar yapmıştır. Bu araştırmaların ortaya koyduğu çok önemli bulgular ancak elli beş yıl sonra

Cognitive Development: Its Cultural and Social Foundations (Bilişsel Gelişim: Kültürel ve Toplumsal Temelleri) adı altında İngilizce'ye çevirildi. Luria, sözellikte aklın gerçeği nasıl kavramsallaştırdığını birinci elden anlatarak *verbomoteur* teriminin ardında yatan düşünsel çerçeveyi görmemizi mümkün kıldı. Kullandığı verileri bir grup köylüden, rahat bir sosyal ortamda, mahalle kahvelerinde oturup çay içerken toplamıştı: Köylülerin çoğu okuma yazma bilmiyordu, tek tük bilenler ise ancak yüzeysel bilgiye sahipti.

Luria araştırmaya basit bir testle başladı. Deneklerine temel bazı geometrik şekillerin resimlerini gösterdi. Okuma yazmayla herhangi bir teması olmayan köylüler, bu şekillerden bahsederken, daire, kare, üçgen gibi, soyut ve kategorik isimler kullanmadılar. Daireleri tabak ya da ay, kareyi olsa olsa kapı ya da ev ya da kayısı kurutma tahtası olarak görüyorlardı. Onların deneyimlerine göre bu şekillerin hepsinin bir şey *gibi* olması gerekiyordu. Akılları başka türlü çalışmıyordu: Onlar için yakın çevrelerinde gördükleri yuvarlak bir cisim soyutlaşarak *yuvarlaklık* kavramına dönüşmüyordu. Bir daire, tadılamayacağına, dokunulamayacağına ya da koklanamayacağına göre, var da olamazdı. Bir daire ancak somut bir hale bürünebilir, Platonik bir biçim olarak değil, tekerlek, ay vesaire olarak karşımıza çıkabilirdi.

Bir diğer deneyde Luria deneklere dört cisim gösterdi, bunlardan üçü aynı kategoriye, dördüncüsü ise farklı bir kategoriye aitti. Yine okuryazar olmayan denekler duruma bağlı ve somut yanıtlar verdi. Üzerinde çekiç, testere, kütük ve nacak olan bir resme bakan ve bunların arasında hangisinin diğerlerinden farklı olduğunu söylemeleri istenen köylüler, Luria'nın sorusunu tamamen saçma bularak farklı cevaplar verdiler. Hepsi kütüğün üzerinde durdu, onlara göre bu, kesilip yontularak yararlı bir alet haline dönüştürülecek bir şeydi. Deneklerden biri, "Bunların hepsi birbirine benziyor. Testere kütüğü keser, nacak da küçük parçalara ayırır. Bunlardan birini atacaksam nacağı atarım. Testere kadar işe

yaramaz" dedi. Luria'nın çekiç, testere ve nacağın birer alet olduğunu söylemesinden sonra köylü fikrini değiştirmedi ve somut ve işlevsel düşünmeye devam etti: "Evet ama tahtaya gene de ihtiyacımız vardır; yoksa hiçbir şey inşa edemeyiz." Bu da gündeme son derece ciddi varoluşsal bir soruyu getirmektedir: Bir alet kullanılmasa da bir alet olarak kalır mı? Yoksa alet, böyle tanımlandığı zaman ve bu tanım pratikte kullanıldığı zaman mı alet olur? Okuryazarlık dünyasında çekiç hep üzerinde alet yazılı bir etiket taşıyormuş gibidir. Sözellikte ise çekicin somut bir işte kullanılması gereklidir.

Dilin bütünü belli bir dereceye kadar soyuttur. *Kütük*, gerçek kütüklerin yerleştirileceği bir soyutlama, bir kategoridir. Daire ve kare daha da yüksek bir soyutlama düzeyi gerektirir. Oysa Luria'nın denekleri gerçekle en somut düzeyde mücadele etmektedir. Elleriyle dokunamadıkları şeyleri kavrayamaz bu nedenle bunları yararlı, mantıklı, hatta gerçek bile bulamazlar.

Luria'nın biraz okuma yazma bilen denekleri sorulara çok farklı yanıtlar verdiler. Hemen kategorik, soyut düşünce işaretleri vermeye başladılar. Balta, nacak ve oraktan oluşan bir diziyi, testere, başak ve kütükten herhangi biriyle tamamlaması istenince, yarı okuryazar olan bir köylü testereyi seçti ve hepsinin alet olduğunu söyleyerek seçimini açıkladı. Ancak birkaç saniye sonra pratikten çok da uzaklaşmak istemediğini belirtir gibi, "Başak da orakla biçilebilir aslında" dedi.

Luria, okuryazar olmayan köylülerde "eleştirel" düşüncenin bazı özelliklerini bulmaya başladı. Sonuçta deneklerinin biçimsel tümdengelimci mantığı kullanmadığı kanısına varmıştı. Ne var ki bu, deneklerin düşünmediği ya da mantıksal düzene sahip bir biçimde düşünmediği anlamına gelmiyordu. Bu daha çok, saf mantıksal biçimleri kullanmayı bilmediklerini gösteriyordu. Gerçek deneyimden koparılmış birtakım mantıksal çıkarımlarda bulunmak onlara anlamsız geliyordu. Luria'nın gruba verdiği örneklerden biri şuydu: "Kuzeyde, karların olduğu yerde bütün ayılar beyazdır. Novaya Zembla

kuzeydedir ve orada her zaman kar vardır. Orada ayılar ne renktir?" Deneklerden birinin verdiği yanıt bütün grubu tanımlayan tipik bir yanıt oldu: "Bilmem. Ben kara ayı gördüm. Başka ayı görmedim ... her yerin ayısı başkadır."

Bu denek, mantık bağlantısının sınırlarını aşıyor ve kendi yanıtını geliştirmek üzere dışarı çıkıyor; gerçek dünyaya geçiyor. Yanıtların bulunacağı tek dünya budur çünkü *tek* dünya budur, başka bir dünya yoktur. Köylü, kafasında düşsel bir dünya kuramaz. Walter Ong'un belirttiği gibi, "mantık yoluyla çıkarımlara varmanın bir metin gibi değişmez, soyutlanmış ve kafese konmuş bir düşünme biçimi olduğunu eklemeyi de uygun görüyorum."[14] Sözlü kültürlerin hemen hepsinde çok sevilen bir tür olan bilmece ise bir avcı hüneriyle davranmayı, yanıtı bulabilmek için bilmecenin sınırlarının dışına çıkmayı gerektirir. Bilmecenin yanıtı ancak geçmiş deneyimlere dayanarak bulunabilir. Sözellikte yaşayan bir insan için mantık yoluyla çıkarımlarda bulunmak sanal gerçeklik oyunu oynamak gibi bir şeydir, gerçek deneyimden farklı, maddesiz ve dokunulamayan üçboyutlu bir görüntü gibidir. Üzerinde biraz düşününce görüntünün kaybolduğunu görürsünüz.

Luria'nın, köylüleri yalnızca sözcüklerden oluşan sınırların içinde tutma çabalarının hepsi felaketle sonuçlandı. Luria içlerinden birine, "Ağaç nedir, anlat bakalım" diye sordu. Denek ise bu sorudan hoşlanmadı, hatta biraz sinirlendi: "Niye anlatayım ki? Herkes ağacın ne olduğunu bilir, benim anlatmama gerek yok" dedi. Luria'nın tanımlatmaya çalıştığı bir şey vardı, bu kez farklı bir yolu seçti: "Hiç araba olmayan bir yere gittin diyelim. Oradaki insanlara arabayı nasıl anlatırsın?" Köylü yine aynı biçimde doğrudan ve pratik bir şekilde yanıtladı onu: "Arabaya binip dolaşırsan anlarsın derim." Sözlü kültürlerde gerçek dünyaya ait deneyimlerin

14. Walter Ong, *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*, 53. (*Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözün Teknolojileşmesi*, Çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, 1995, s. 70.)

yerine geçebilecek hiçbir şey yoktur. Soyut konuşmalar hiçbir işe yaramaz.

Luria'nın en önemli bulgusu, Sovyet köylülerinin yaşamlarını sürdürürken benlik kavramına başvurup vurmadıklarını anlamak için sorduğu bir dizi soru aracılığıyla ortaya çıktı. Benlik denilebilecek bir kavramın bilincine varmak için yüksek düzeyde soyutlama ve bağlamdan arındırma becerisi gereklidir. Her şey kendisini çevreleyen bağlamdan ayrılmalı ve kişinin dikkati içe doğru –*iç* yerine başka ne diyebiliriz?–; benlik denen o belirlenmişliğe doğru dönmelidir. Oysa sözellikte düşünce, duruma bağlı olarak işlediğine göre, kendi kendini tahlil fikrinin anlaşılamamasına şaşırmamak gerekiyor.

Benlik de bilinç gibi bir türlü tanımlanamayan sözcüklerden biri. Aslında benlik ve bilinç tarih boyunca, Siyamlı ikizler denli sıkı bir ortakyaşam ilişkisi içinde birlikte yol almışlardır. Hem benlik hem de bilinç bir insanda bölünmeye yol açar ve her ikisi de yalnızca okuryazarlıkta yer alır. Bilinç, bir benlik fikrine gereksinim duyar gibidir. Oysa daha önce göstermeye çalıştığım gibi, benlik kavramının tam olarak bulunmadığı sözellikte belli bir topluluk bilinci gelişmeye başlar. Bu bilincin de bir benliğe ihtiyacı vardır. Bilincin tarihi *benlik* sözcüğünün gelişimi izlenerek yazılabilir.

İngilizce'de "kendi" anlamına da gelen benlik (*self*) sözcüğü başlangıçta bir işteşlik (kendine dönüklük) içermiyor –"ben"i işaret etmiyor– bir kişi ya da cismin varlığını vurgulamakta kullanılıyordu. Bu tip bir kullanımın ilk örneği Cynewulf adlı, onuncu yüzyılın başında yaşamış bir şairin dizelerinde görülüyor: "*Nu is rodera Weard, God sylfa mid us*" ("Şimdi cennetin muhafızı, Tanrı'nın ta kendisi, bizimle").[15]

İnsan yaşamından söz ederken böylesine büyük önem taşıyan bir sözcüğün rastlantısal bir hata sonucu ortaya çıktığına inanmak zor. İngiltere'de artan okuryazarlık, *self* sözcüğüne bağımsız bir yaşam kazandırma zorunluğunu

15. "Cynewulf II", 1.134, *The Poems of Cynewulf*, Çev. C. W. Kennedy.

ortaya çıkardı. 1300 yılında, *self*, "*my own self*" ("kendi kendim"), "*your dear self*" ("kendi kendiniz") ya da "*our two selves*" ("ikimiz kendimiz") deyişlerinde kullanılan bir isim haline geldiğinde, okuryazarlık Kilisenin sınırlarını aşmış ve toplumun farklı katmanlarına yayılmıştı. Bu sözcük öylesine büyük bir güç kazandı ki, tek bir yüzyıl içinde insanları dinsel inançlarından saptırabilecek bir iç nesne anlamına gelmeye başladı. 1400 yılında, Saint Benedict Yasası'nın 577. Bendi bütün keşişlere şu uyarıyla sesleniyordu: "Kendi benliğimizi inkâr etmeli ve her şeye kadir Tanrımız efendimizi izlemeliyiz."[16] Manastırda inzivadayken, istenen saflığa ancak benlik bir kenara itilerek varılabilirdi.

Okumanın doğası değişip de sözcükler, yüksek sesle okunmak yerine içten okunmaya başlanınca okuyan kişinin harfleri okurken bir yandan da bunların anlamı üzerinde düşünmesi mümkün oldu. Bu etkinlik, düşünen benliğin ortaya çıkmasına yol açtı. Sözellikte, sözcükler hemen uçup gider ve hatırlanmaları ya da üzerinde düşünülmeleri için zaman kalmaz. Benliğin doğuşu için, Horace'ın okuryazarlığın en belirgin özelliği olarak tanımladığı şey gereklidir: "*Litera scripta manet*" –"Yazılan söz kalır." Sözcükler ancak bir yere sabitlendikleri zaman tekrar tekrar gözden geçirilebilir. Benlik, her zaman düşünen bir benliktir ve düşündükçe de bireyleştirici bir bilinç kazanır.

Böylece Luria sözellik dünyasında yaşayan deneklerini ne kadar zorlarsa zorlasın, çok temel birkaç şeyin dışında, okuryazar benlik kavramı üzerinde konuşmalarını sağlayamadı. Ama vazgeçmedi, onları çaylarını yudumlarken, diğer köylülerle aralarındaki benzerliklerden ya da farklardan bahsederek rahatlatabileceğini ve istediği konuyu konuşturabileceğini düşündü. Diğer köylülerden bahseden denekler, genellikle onları çalışma alışkanlıkları ya da günlük uğraşlarıyla tanımladılar. Luria, kendileri hakkında soru sorulduğunda köylülerin hemen

16. On beşinci yüzyıla ait bu çeviri *Oxford İngilizce Sözlük*'te verilmiştir. Özgün metin için bakınız *Acta Sanctorum Ordinis S. Benedictii* , C. 4, 191.

yaşadıkları yerden ya da kendi davranışlarından bahsetmeye başladıklarını gördü:

> Soru: "Kendinden memnun musun yoksa farklı biri olmayı ister miydin?"
> Cevap: "Daha fazla toprağım olsa iyi olurdu, o zaman daha çok buğday ekerdim."
> Soru:"İnsanların huyları farklıdır. Kimi sakindir, kimi asabidir, kiminin hafızası biraz zayıftır. Sen nasıl birisin?"
> Cevap: "Biz terbiyeli insanlarız yoksa kimse bizi saymazdı."

Luria elli yılı aşkın bir süre önce yaptığı bu araştırmayı kontrollü bir ortamda gerçekleştirememişti ama yine de bize verdiği bilgiler sözellik dünyasını anlamamıza yardımcı olabilir. Okuma yazma öğrenmeyen –özellikle de okulda eğitim almayan– insanlar, soyut kategoriler halinde düşünemezler. Ong ve diğer araştırmacıların gösterdiği gibi, bu kategorileri oluşturan sadece eğitilmiş düşünce değil, "metin tarafından oluşturulmuş düşünce"dir. Okuma yazma algılamayı tümüyle değiştirir. Okuryazarlığın azı çoğu olmaz. Azıcık okuma yazma becerisi bile algılamayı değiştirmeye başlar. Neredeyse anında kişiyi topluluk düşünce tarzından uzaklaştırıp daha benmerkezci ve soyut bir dünyaya yerleştirir. Batı'da okuryazarlığın ilk gerçek temsilcisi Platon, oraya ve o zamana ait öyküleri anlatan tüm şairleri –o eski moda "rhetor"ları– hemen Devlet'inden atmış ve yerlerine soyut düşünür ve felsefecileri getirmiştir. Çağdaş felsefeciler, üçgen ya da daire gibi soyut kategorilerden bahsederken, "Platonik Biçim" deyişini kullanırlar. Platon'un şairleri, gerçeği doğrudan yansıtmaya çalışarak modası geçmiş, eskimiş bir düşünce tarzı sergilerler. Platon, yeni Devlet'i için düşünürler, kuramcılar, felsefeciler ister. Gelecek fikri, yani ileriye dönük her şey Platon'un uzgörüsünde gömülü yatar. Artık aydın, tıpkı Platon gibi, siyasi yapıya *ait* olmaksızın, siyasi yapıya katılabilmektedir.

Yaptığı mülakatlar aracılığıyla Luria, sözellik koşullarında düşünce konusunu ana hatlarıyla betimleyebildi ama sonuçta

köylü deneklerin gerçek zekâları hakkında pek bir şey öğrenemedi. Kâğıtla ilintili bütün testler, yani okuryazar birinin sorduğu soruların çoğu, sözelliğe ait olan insanı yapamadığı bir şeyi yapmaya zorlar. Bu şeye farklı adlar verebilir: Bağlamdan arındırma, soyutlama, durumdan bağımsız ele alma, tanımlama, betimleme, sınıflandırma diyebiliriz ve bütün bunlar sıradan bir ilkokul öğrencisinin her akşam ev ödevini yaparken yaşadığı şeylerdir. Oysa bu kavram Luria'nın köylülerine yabancıydı. Onlar tümüyle duyuların dünyasında yaşıyorlardı. Bu dünyadan ayrılmak için herhangi bir neden göremiyorlardı, ayrıca bunu yapabilmek için gerekli araçlar da yoktu ellerinde. Sonuçta o an içinde bulundukları durumun dışına çıkmayı reddediyorlardı. Onlar için kategorik terimlerin pratikte hiçbir yararı yoktu. "Ağaç" yoktu. Ama şu ağaç; gölge veren ve üzerinde meyve yetişen ağaç vardı. Okuryazarlık öncesi ya da okuryazarlık dışı kültürlerin insanı, içinde bulunduğu duruma derinden bağlı kalır ve her tür deneyimle, yanına yaklaşıp ona dokunarak yüzleşir.

Yaşamında ilk kez okula giden, okulun eşiğini aşarak eğitim yaşamına adım atan her çocuk, sınıfa Luria'nın köylülerinin bir minyatürü olarak, beraberinde sözellik dünyasının büyülü heyecanını sürükleyerek girer. Bu çocuk okula yalnızca henüz tam olarak anlaşılamayan bazı niteliklerini getirmekle kalmaz, aynı zamanda dünyayı öğretmenine ve okula tümüyle yabancı bir şekilde algılamaktadır. Bu algılama biçimi öylesine farklıdır ki, koca bir öğretmen ve idareci ordusu bile çocuğun önündeki en az sekiz yıllık öğrenim yaşamında nasıl bir başarı göstereceğini testlerle ölçemez. Çocuğun sözellikle arasındaki sıkı bağ, onu tıpkı Luria'nın köylülerinde olduğu gibi, böyle zamansız psikometrik girişimlerden korur. Kimse çocuğun zekâsını ölçemez çünkü tüm ölçüm araçları okuryazarlar için tasarlanmıştır. O durumda bir çocuk ancak gözlemlenebilir, davranışları ancak tartışma yoluyla değerlendirilebilir. Arkadaşlarıyla oynuyor

mu? Paylaşmayı biliyor mu? Yalnız bir çocuk mu? Bütün bu sorular çocuğun içinde bulunduğu grupla arasındaki ilişkileri tanımlamaya yöneliktir çünkü çocuk hâlâ kendini bir kabilenin üyesi gibi hisseder. Küçük çocuklar Luria'nın köylüleri gibi düşünür, sorulan her soruyu, söylenen her sözü somut anlamıyla algılarlar. Şekilleri ve biçimleri yakın çevrelerindeki nesneler olarak tanımlarlar. Daireler aydır, kareler ise oyuncak küp.

Anaokuluna ya da birinci sınıfa giden bir çocuk öykü dinlemek için yaşar; anlatılacak öyküyü heyecanla bekler. Ayrıntılardan büyük keyif alır. Çocuk için öğretmen, kabilenin bilge masalcısına benzer bir güce sahiptir; o, sırları tutan, kabile adına büyüler yapan ve hepsi mutlu sonla noktalanan sonsuz sayıda hayvan hikâyesi bilen biridir. İyi bir öğretmen, iyi bir masalcı gibi, dünyayı bir anda canlandırır. Çocuklar birbirleriyle arkadaş olmaya başladıklarında –yani okula "uyum" sağladıklarında– anaokulu sınıfları temel sözellik aşamasında bulunan bir kabile ya da topluluğa gittikçe daha çok benzemeye başlar.

Sözellikte yer alan insanları çocuklarla bir tutmak değil amacım. Tam tersi. Ben okulöncesi çocukların bildikleri tek bir dünya olduğunu, bunun da canlı bir sözellik dünyası olduğunu anlatmaya çalışıyorum. Çocuklar doğar doğmaz sesler çıkarıp gürültü yapmaya başlar, uzun süre de başka bir şey yapmazlar. Çocuk, doğumundan sonraki ilk yıllarda tek bir sözcük bilmeden gereksinimlerini ve isteklerini anlatabilir; acıktığını, rahatsız olduğunu, sevilmek istediğini tek bir sızlanma ya da hareketle gösterebilir. Çocuklar öylesine güçlü bir sözlü ifade gücüne sahiptir ki çok geçmeden annelerini de yetenekli birer ortak haline getirir, kimi zaman bir kâhin isabeti ya da Guatemalalı bir "yankı ustası" gibi kendilerini dinleyip anlamalarını sağlarlar.

Bütün bu patırtıya ne gerek var? Niçin dikkatimizi aslında son derece sıradan gibi görünen iki etkinliğe, konuşma ve dinlemeye yöneltiyoruz? İnsan sesinin ne özelliği var?

Bu sorunun yanıtı son derece basit ve kısa: Sözelliği tam olarak yaşamamış bir insan, kişiye hayat veren, onu zindeleştiren okuryazarlık dünyasını tam olarak benimseyemez. Sözellik, okuryazarlığın içinde biçimlendiği dış hatlarının belirlendiği zırhtır, çerçevedir. Sözellik, sosyal ve duygusal gelişimi mümkün kılar. Çeşitli psikodilbilimcilerin de savunduğu gibi, kişinin temel algılamasına biçimini veren konuşmadır.[17] Öykü anlatan ve dinleyen kişi, her şeyi olduğu gibi kabul etmesi gerekmediğini öğrenir. Kendi dünyasını yaratıp onu istediği gibi kullanabilir. Çocuklar konuşarak kendilerine tam ve kusursuz bir dünya kurmuş olur böylece; hissettikleri şeyleri öykülerde bir kez daha işitirler. Konuşma ve öykü anlatma deneyimi olmayan, dille oynama ve bu arada birkaç yalan söyleme zevkini tatmamış olan çocuklar *kendi kendilerine* zarar verirler. Yalnızca benlik duyguları zayıflamakla kalmaz, aynı zamanda dilin biçimlendirici gücünü tatmayan iç yaşamları gelişip serpilemez. Böylece okuryazarlık, bu çocukların içinde tutunabilecek bir dal bulamaz.

Sözelliğin bağrında büyümeyen çocuklar da okuryazarlığa ulaşabilir. Buna kuşku yok. Fakat böyle durumlarda çoğu zaman çocuk okuma yazmaya temkinli bir biçimde ya da şüpheyle yaklaşır, herhangi bir coşku hissetmeden bunları yeni ve yabancı süreçler olarak değerlendirir. Çünkü sözellik ve okuryazarlık birbirinden tümüyle ayrı iki kategori değildir. Her ikisi de sesler ve anlamlar üzerine kuruludur. Her ikisi de bir şeyleri anlatmaya çalışır. Uygarlık tarihinde konuşmadan çok sonra ortaya çıkan okuryazarlık, sözellik aracılığıyla beslenir.

---

17. John L. Austin'in, *How to Do Things with Words* adlı yapıtı, konuşma ve algılama konusuna karşı ilgiyi artırmış bulunuyor. Bkz. Jerome S. Bruner, *Child's Talk: Learning to Use Language;* Eve W. Clark ve Herbert H. Clark, *Psychology and Language: An Introduction to Psycholinguistics,* P.M. Greenfiled ve J. Smith, *The Structure of Communication in Early Language Development*; M. A. K. Halliday, *Learning How to Mean*; George A. Miller, "Dictionaries in the Mind", *Language and Cognitive Processes.*

Bunu daha görsel bir örnekle anlatacak olursak, okuryazarlık sözelliğin üzerine koruyucu bir eldiven gibi geçer, sözelliğin her çukurunu, her çıkıntısını örter. Sözellik ritimleri, sesin tonlarını ve perdelerini, yani yazıda ifade bulan tüm duyguları barındırır. Böylece sözellik bizi okuryazarlık dediğimiz yapıya hazırlar, bu yapı için gerekli ve sağlam bir temel sağlar. Çocuklar, dil öğrenmek için bu dili duymak zorundadır. Bu size bir totoloji gibi gelebilir ama çocukların dili öğrenirken onu mutlaka canlı bir yetişkinin ağzından duymaları gereklidir. Buna karşılık, söz konusu yetişkin çocuğu dinlemek, soracağı milyonlarca soruya ve edeceği tüm şikâyetlere katlanmak zorundadır. Elektronik bir makineden gelen ses aynı işi göremez. Çocuklarda dil edinimi konusunu inceleyen dilbilimci Breyne Arlene Moskowitz bize şu örneği aktarıyor: Kendi duyuşu normal olan ancak anne babası sağır olan küçük bir çocuk şiddetli astımı olduğu için evden pek çıkmaz. Onunla Amerikan İşaret Dili'nde anlaşan ailesi, İngilizce öğrensin diye çocuğa her gün televizyon seyrettirir. Çocuk üç yaşına geldiğinde her derdini işaretlerle anlatabilmektedir ama İngilizce'yi ne anlayabilmekte ne de konuşabilmektedir. Bu çocuğun üzerinde yıllarca çalışan Moskowitz varılabilecek tek sonuca varmıştır. Zehir şişelerinin üzerine yapıştırılan kuru kafa işaretli etiket her televizyonun üzerine de yapıştırılmalı. Sonuç şu: "Televizyon, dil edinimi için tek kaynak olamaz çünkü televizyon soru sorabilir ama çocuğun sorularını yanıtlayamaz. Demek ki çocuk, bir dili ancak içinde bulunduğu ortamda konuşuluyorsa öğrenir ve bu dili yakın çevresindeki kişilerle iletişim kurmakta kullanır."[18] Buna göre, bugün Amerika'daki çocukların çoğu, gerçek dilden koparılmış bir ortamda yetişmektedir.

Tarihsel örnekler bize, kültürlerin önce bir sözellik aşamasından geçtiklerini, eğer gireceklerse, daha sonra okurya-

18. Breyne Arlene Moskowitz, "The Acquisition of Language", William S-Y. Wang (Der.), *The Emergence of Language: Development and Evolution*, 135.

zarlık aşamasına girdiklerini gösteriyor. Tüm çocuklar da bu öyküyü yaşar. Daha doğrusu, yakın geçmişe kadar yaşardı. Artık ülkemizdeki çocukların gittikçe azalan bir bölümü sözelliği yaşayabiliyor ve bu da yaşamları için son derece korkunç sonuçlara yol açıyor. Ülke çapında liseyi terk eden öğrencilerin oranı yaklaşık yüzde kırk ve bu oran büyük kent merkezlerindeki liselerde daha da yüksek. California'da lise son sınıfta yapılan okuma sınavının puanları son on yıldır her yıl düşmekte. Eğer Amerika yaşamlarına okuma yazmayla yön veren kuşaklar yetiştirmeye devam etmek istiyorsa, bu tanımlanan önemli bir krizdir. Artık çocukların büyük bir çoğunluğu insan sesini televizyon, sinema, plaklar ve radyo aracılığıyla işitiyor: Bu harika elektronik aletlerin büyüsü sayesinde son iki üç kuşak gerçek yaşantıların yerine elektrik sinyallerini tercih eder oldu.

"Günümüzün Amerika'sında çocuklara okuma öğretirken zorlanıyoruz. Bunun nedeni, okumayla birlikte onlara ezberlemeyi öğretmememiz olabilir mi?" diye soruyor klasik diller filoloğu Eric Havelock.[19] Havelock doğru soruyu soruyor olabilir ama bu arada çok temel bir noktaya yeterince değinmiyor. Öğrenciler kendi yaşamlarında gerçek sözelliği yaşamıyorlarsa sınıf ortamında da ezber yapılabilmesi mümkün değildir. Havelock bu sorunun farkında: "Yetişmekte olan çocuğun gelişen beyni sözlü kültürü kavramak için yaratılmıştır, çocuk önce atalarının sözlü kültürü içine girmezse, sözlü olarak tanıdığı dili görsel bir eyleme dönüştürmesi için gerekli o yapay adımı atmayı nasıl başarabilir?" Çocuğun konuşmayı ve dinlemeyi öğrenmesine gerek yoktur; sözelliği taklit ve katılım yoluyla edinir. Okuma yazmaysa farklı bir konudur; bunların öğrenilmesi gerekir. Alfabeyi ezberlemek ve bazı kuralları akılda tutmak şarttır. Havelock'un "yapay adım"la kastettiği budur. Fakat dili kullanmak, sözcükleri, cümleleri ve anlamları anlamaya hazırlık, sözellikte başlar.

19. Eric Havelock, *The Literate Revolution in Greece and Its Cultural Consequences*, 45.

Bugünlerde genel kanı, CD'lerin ve televizyonun çocuklara sözellik dünyasına dalma fırsatını sunduğu yolunda. Çocuklar her gün ortalama beş saat, haftada yedi gün televizyon izliyorlar. Böylece insan sesini bol bol duymuş olmuyorlar mı? Talk-show'larda haber showlarda, durum komedilerinde vb çeşit çeşit konuşmaya tanık olmuyorlar mı? Gerçekten de çocuklar elektronik medyayı inanılmaz bir yoğunlukla izliyor ve dinliyorlar. Bir çocuk altı yaşından on sekiz yaşına gelene kadar toplam on altı bin saat televizyon izliyor ve ayrıca dört bin saat radyo ya da plak dinliyor ya da film seyrediyor. Bu iletişim araçlarının önünde geçirdiği süre okulda ya da ailesiyle geçirdiği süreden daha fazla. Yirmi yıldan az bir süre içinde altı ila on sekiz yaş arası çocukların televizyon izleme süreleri yüzde 70 oranında arttı. Bu artışı fark eden uyanık elektronik eşya şirketleri çocukları bilgisayar ve video oyunlarına alıştırdı. 1983 yılında yaptığı araştırmada Godfrey Ellis, Oklahoma okullarında, araştırma kapsamına aldığı altıncı sınıf öğrencilerinden yüzde 73'ünün bir video oyununa, yüzde 17'sinin ise bilgisiyara sahip olduğunu gördü. Bu çocuklar günde ortalama iki saat video oyunu oynuyorlardı. Erkek çocukların yarısından fazlası (yüzde 52) buna ek olarak haftada en az bir kez video oyun salonuna gidiyor, kızların da yüzde 35'i haftada en az bir kez oyun salonuna gidiyordu.[20]

Oysa bunların hiçbiri bize sözelliği getirmez. Elektronik iletişim araçlarında boy gösterenlerin söyleyeceği her şey bir senaryoya göre dikkatle planlanmıştır; sesin tonu, yüksekliği, vurguları daha önceden prova edilmiştir. Her program küçük bir piyestir. Sohbeti doğal sürecine bırakmak bir yana, pek az program doğaçlama ya da serbest akışın getireceği riski göze alır. Sponsor şirketler bütün o paraları sürprizlerle karşılaşmak için ödemiyorlar. En rahat ve insanca görünen programlar bile bir ses duvarından oluşur, herhangi bir araya,

20. Godfrey J. Ellis, "Youth in the Electronic Environment: An Introduction", *Youth and Society*.

özürlere, yanlış girişlere ya da boşluklara yer yoktur. Sessizlik, gelir kaybı demektir.

Elektronik iletişim araçlarını dinleyen biri sözellikten uzaktır; çünkü konuşmanın en önemli kuralını çiğner: Dinleyen, karşısındakinin sözünü kesemez. Oysa karşısındakinin sözünü kesme, tartışma, soru sorma, yineleme, insanların kontrolden çıkıp sonra tekrar düzene girmesi sözelliğin özünü oluşturur. Konuşma sırasında katılımcılar kuralları çiğneyebilirler. Her an birinin bir kabalık yapma tehlikesi vardır. Radyo ise sıkı sıkı ambalajlanmış, en ince ayrıntısına kadar düzenlenmiş bir iletiyi sunar. Eğer iki kişi birbirinin yüzünü göremiyorsa, aralarındaki konuşma da gerçek bir konuşma değildir.

Televizyon, sözellikten binlerce adım uzaktadır; bu kutu, bize içinde birbiriyle özgür ve kolayca dökülen sözlerle sohbet eden gerçek insanlar varmış yanılsamasını sunar. Devlet başkanının basın toplantısı gibi halk için çok büyük önem taşıdığı öne sürülen ve anında, gerçek ve kişisel gibi görünen bir olay bile önceden titizlikle hazırlanmış ve prova edilmiştir. Başkana söyleyecekleri önceden yazılı olarak sunulur ve ellerini, bedenini nasıl hareket ettireceği anlatılır. Basın toplantıları popüler komedi programları denli rutinleşmiş video olaylarıdır. Gerçek sözellik açısından televizyon yayınları sessel ve görsel bir yalan olmanın ötesine geçemez.

Televizyon insan sesini öldürür. İnsanlar ekranda gördükleri kişilerle tartışamazlar. Televizyondaki görüntüler genç beyinlerin kavrayıp analiz edebileceğinden çok daha büyük bir hızla geçer. Gençler reklamlarda izledikleri şeyleri gerçek tatminle karıştırmaya başlar. Elbette, eğer ekrandaki şeyi beğenmiyorlarsa kanalı değiştirebilir ya da bir sonraki programı ya da reklam arasını bekleyebilirler. Daha da iyisi, istediklerinde televizyonu kapatabilirler. Ama bugünlerde bunun için biraz çaba gerekiyor; insanın elindeki uzaktan kumandanın kapatma tuşuna basması kolay değil.

Önemli olan, çocukların bu tür davranışları gerçek yaşama taşımaları. Televizyon ekranını kapattıkları gibi fazla çaba harcamadan bir insanı da susturabileceklerine, bunun televizyonu kapatmaktan ya da kanal değiştirmekten daha önemli bir şey olmadığına inanmaya başlıyorlar. Çağdaş yaşamın en zor isteklerinden biri, "Televizyonu kapatıp şu konuyu konuşalım" oldu artık.

Daha da önemlisi, televizyon çocukları ve gençleri her gün ve her gece binlerce şiddet, cinsellik ya da cinsel şiddet görüntüsünün edilgen alıcısı haline getiriyor. Çocuk bu görüntüleri bir ekranın karşısında –bir ışık ve ses gösterisiyle monolog halinde– izliyor olsa bile, izlediği görüntüler acımasız bir şekilde beynine işliyor, imgelemi üzerinde silinmez izler bırakıyor. Üç ile beş yaşları arasında, yani beynin bilişsel ve dilsel gelişiminin en önemli döneminde, bir çocuk haftada en az 28 saat televizyon izliyor. İlkokul öğrencileri için ortalama izleme süresi haftada 25 saat, lise öğrencileri içinse haftada 28 saat. Bir çocuk beş yaşına geldiğinde artık 6000 saat televizyon seyretmiş olacaktır. Televizyonun etkilerini düşünecek olursak, aynı istatistiği farklı bir şekilde de dile getirebiliriz: Beş yaşına gelen ortalama bir çocuk, 6000 saat programlanmıştır.

Bu alışkanlık çocuğu tümüyle zayıf düşürür. Sağlıklı bir insan olabilmek için gereksindiği doğal ve duygusal gelişiminin kısa devre yapmasına yol açar; kendi sesinin gelişimini engeller ve düş gücünün önüne set çeker. Kimi nöroanatomistler aşırı televizyon izlemenin –haftanın yedi günü günde dört ya da beş saatten fazla– ciddi bilişsel yitime neden olduğunu savunuyorlar. Bir çocuk uyanık olduğu saatlerin yarısını televizyon karşısında geçiriyorsa beyninin limbik sisteminin –araştırmacıların beynin görüntü üreten merkezi olarak belirledikleri o gizemli, sübkortikal kısmın– daha yavaş geliştiğine inanıyorlar.

Kimi zaman duygusal beyin adı da verilen limbik sistem, farklı işlevlerinin yanı sıra vücudun bağışıklık sistemini de düzenler ve böylece vücudun kendi kendini iyileştirme bece-

risini yönetir. Bu da bize günümüzde neden sağlıklı olabilmek için sağlıklı insan imgesinin yoğun bir şekilde kullanıldığını açıklıyor. Gerçekte limbik sistem, çocuğun gelişmekte olan iç duygusal yaşamı için çok daha özel bir işleve sahiptir; "tüm duygusal bağların, anne-bebek, çocuk-aile, çocuk-toplum ve en temel çift bağı olan kadın-erkek bağının barındığı noktadır. Rüyalarımız, iç dünyamızla ilgili görüntüler, gizli-sezgisel deneyimler buradan kaynaklanır. Zaten düş kurma, fantezi üretme gibi faaliyetler de onun üst komşusundan, neokorteksten kaynaklanır."[21]

Limbik sistem, kendi yarattığı imgelerle beslenir. Kimi araştırmacılara göre, çocuklar –örneğin kitap okurken, masal dinlerken ya da oturup hayal kurarken– kafalarında herhangi bir görüntüyü canlandırdıklarında; kalp, limbik sistemi besleyen, onu güçlendirerek daha da canlı görüntüler yaratmasını sağlayan bir hormon üretir. Güçlü bir limbik sistem de günümüz tüketici kültüründe yaygın olan sadizm ve şiddet görüntülerinin bombardımanına karşı doğal savunma oluşturur.[22]

Önemli olan, televizyonda şiddetle ilgili görüntüler izleyen bir çocuğun hemen dışarı koşup bu şiddet sahnelerini taklit edip etmemesi değil. Önemli olan, medyayı izlemenin biyolojik ve nörolojik etkilerini anlamak; önemli olan televizyonun, çocuğu kendi kafasındaki görüntülerden uzaklaştırması. Eğer söz konusu nöroanatomistler haklıysa; televizyon, film ya da video oyunlarıyla büyüyen bir çocuğun, bağlamdan koparılmış bir şiddetin en geçerli onaylama ve teşvik yöntemi *olmadığı* bir dünyayı düşünmesi çok zordur.

Joseph Chilton Pearce bütün yaşamı boyunca çocuk gelişimi konusunda yazılar yazmıştır. Son yıllarda özellikle beynin

---

21. Joseph Chilton Pearce, *Evolution's End: Claiming the Potential of Our Intelligence*, 44-45.

22. Bkz. Keith A. Buzzell, *The Neurophysiology of Television Viewing: A Preliminary Report;* Robert Cloninger, "Three brain chemical systems"; Paul D. MacLean, "The Triune Brain in Conflict", P.O. Sifneos (Der.), *Psychotherapy and Psychosomatics.*

hayvansı ya da limbik sinir yapısı ile televizyon arasındaki ilişki üzerinde durmaktadır. Araştırmalarının sonuçları okur-yazarlık açısından son derece önemlidir:

> Televizyon, çocuk beyninin kendi imgelerini üretmeye başlaması gerektiği dönemde, çocukların beynine çeşitli görüntülerle sel gibi akıyor. Öykü anlatmak, çocuğa beynimizin üçlü sisteminin her yönünü kapsayan bir imge yaratma etkinliğine girişmesi için uyarı sağlarken televizyon, çocuk beynine çift yönlü tek bir etki vererek hem uyarı *hem de* tepki sunar. Televizyonun en büyük tehlikesi de burada yatmaktadır. Televizyon, beyni, beynin söz ya da müziğe cevap olarak kendisinin üretmesi gereken tepkinin taklidiyle doldurur. Sonuç olarak, akıl ile çevre arasında kurulması gereken ikili yapısal ilişki kurulamaz; pek az metaforik imge oluşur; beynin üst kortikal bölgesinin pek az bir kısmı işler hale gelir; ya hiç ya da çok az simgesel yapı gelişir. $E=mc_2$ yalnızca kâğıt üzerinde bir karalama olarak kalacaktır. Çünkü bu simgeleri kavramsallaştırılmak üzere neokortekse göndermeye yarayan gerekli metaforik yetenek gelişmemiş olacak, böylece neokorteks ana amacını, yani simgesel kavramsal sistemlerin oluşumunu gerçekleştiremeyecektir.
>
> Televizyonun bir diğer sinsi etkisi ise alışkanlık yaratmasıdır: Beynimizin iki hayvansı bölümü "somut bilgiye" bir daha ayrılamamacasına bağlanır. Yeniliklere uyum sağlayamayan bu ilkel sistemler yenilikten kaçınırlar. Sürekli birbiriyle uyumlu uyarıları ararlar; ve neokorteksin yenilik arayışı ağır basmazsa, tanıdık bilgiler karşısında kendilerini daha "rahat" hissederler...Her yeni öykü, yeni uyarılara yer açacak tümüyle yeni örüntüler gerektirir, bunun için beynin her üç bölümünün de sürekli işlemesi zorunludur. Beyin her defasında yeniden zorlanır ve yeni imge örüntüleri akışı için gerekli sinir bölgelerinin sayısını sürekli olarak artırır.[23]

Bir çocuk eğer günde ortalama iki ila dört saat arası televizyon izliyorsa ilkokulu bitirdiğinde toplam sekiz binden fazla cinayete tanık olmuş olacaktır. Ancak burada *tanık* sözcüğünü kullanırken dikkatli olmalıyız çünkü bu çocuk

23. Pearce, *Evolution's End: Claiming the Potential of Our Intelligence*, 165-66. "Üçlü beyin" sürüngen, eski memeli (limbik) ve yeni memeli beyinlerden oluşur.

insanlığa karşı işlenebilecek en iğrenç suçun son derece grafik bir temsilini normal, alışılmış bir davranış olarak kabul etmeyi öğrenmiş, buna karşı sessiz kalmış, suç ortağı olmuştur. Televizyon, çocuğu hareket fırsatı elinden alınmış bir tanık, konuşma yeteneğine sahip ancak ses telleri kesilmiş güçsüz bir yaratık haline getirir. Çocuklar yüreklerinde sakladıkları şeyleri ancak kendilerine ve ancak en karanlık, en mahrem anlarında, herkesten saklı bir yerde ya da düşlerinde itiraf edebilirler. En ürkünç senaryoyu düşünürsek, buna göre çocuk gördüğü imgeler arasında en korkunç olanlarını kafasında iki kez yaşar, önce bunları televizyon ekranında ya da sinema perdesinde izlerken, sonra da bu imgeler birer karabasan olarak düşlerine girdiğinde...

Televizyon izlemek dünyanın en kısır döngüsüne yol açar: Kişinin kendi imgelerini yaratma yeteneğini azaltarak, tıpkı bağışıklık sisteminin zayıflaması gibi, onu hazır imgelere daha duyarlı hale getirir. Televizyon izlemek aynı zamanda iradeyi de zayıflatır. Elinin altında televizyon varken bir çocuk doğal kaynaklara başvurmaya gereksinim duymaz ve can sıkıntısı gibi bir durumla karşılaşmaz. Çocuk, televizyona olumsuz eleştiri getiren bir araştırmacının deyimiyle "*down time*"a (makinelerin stop ettiği an) girmekten kurtulur ve günlük programının dağılıp kendini çaresizce zamanın akışına bıraktığı anları yaşamaz. Bir zamanlar bütün bir öğleden sonra "yapacak şey bulamayan" çocuklar oyunlar uydurur, kendilerini oyalayacak ilginç bir şeyler bulurlardı. Bugünlerde çocukların düş güçlerini kullanmalarına gerek yok. Yeni masallar uydurmak, yeni oyunlar icat etmek ya da gerçeği farklı biçimlerde kurmak zorunda değiller. Televizyon stüdyoları onların yerine bütün bunları yapıyor. Televizyon, "kimse yalnızlık ya da can sıkıntısı çekmemeli, kimse eğlenmeden tek bir an geçirmemeli" diyor.

Televizyon yayınları öylesine büyük bir güce sahip ki can sıkıntısının tanımını değiştirebiliyor. Televizyon programları

ve filmler, bir deneyimin kişiyi gerçekten tatmin edebilmesi için en yüksek yoğunluk perdesine ulaşması gerektiği beklentisini yaratıyor. Bu da çatışma, kavga, cinayet ve sevişme sahneleri anlamına gelmekte. Bu yoğunluğu taşımayan hiçbir program televizyon tutkunları için anlamlı bir deneyim olamıyor. Çocuk psikologlarının çoğu tarafından üzerinde durulmayan bir konu olan can sıkıntısına, hareketsiz bir durum denilip geçiliyor. Oysa can sıkıntısı bir düşünme fırsatı, çocukların ilginç buldukları şeyleri keşfedebilecekleri sessiz bir mekân olabilir. Toplumsal eleştiri ustası Walter Benjamin'in dediği gibi, "Can sıkıntısı, yaşantının yumurtası üzerinde kuluçkaya yatan hayal kuşudur."[24] Can sıkıntısının altında, televizyon görüntülerinin tam tersine, hiçbir şey olmayacağını sandığımız bir anda, bir çocuğun çok önemli bir keşfi yapma olasılığı yatar: Keşfedeceği şey kendi benliğidir. Bu bir çocuğun çok ender yaşadığı uzun sessizlik anında, çocuk neye inandığını, ne düşündüğünü öğrenme fırsatını bulur ve bu, çocuğa güç verir. Eğer çocuk bu "*down time*"da kalacak sabrı gösterirse, can sıkıntısı kişinin kendine yöneldiği, kendini tanıdığı bir sürece dönüşebilir.

Oysa araya televizyon girer. Televizyon, çocuğu can sıkıntısından kurtarır ve hareketsizliğin verdiği sinirliliği ve huzursuzluğu dağıtır. Televizyonda sürekli bir şeyler olur ve bu da yaşamın da böyle olması gerektiği izlenimini uyandırır. Çocuk "vakit geçirmek için" televizyonu açtığında, televizyon, yalnızca reklamlar aracılığıyla değil, aynı zamanda aksiyon programları aracılığıyla da çocuğa neye ihtiyacı olduğunu, ne istediğini söylemeye başlar. Çocuk, televizyonu, kendisini hiç görmeden her gereksinimini bilen elektronik bir anne gibi kullanır. Oysa televizyon ancak kişisellikten uzak, standartlaşmış çözümler sunan evrensel bir annedir.

Böylece televizyon, çocuğu kendi içine dönerek yeni yeni tomurcuklanan o toplumsal kurguyla, kendisiyle sessizce konuşma fırsatından yoksun bırakır ve ona en ağır psikolojik

24. Walter Benjamin, *Illuminations: Essays and Reflections*, 91.

darbelerden birini indirir. Televizyon, duygusal ve psikolojik gereksinimlerin ve isteklerin yerine tüketici değerlerini yerleştirerek gelişim sürecini kısa devreye uğratır: Çocuk kendi iç sesini dinleyecek yerde en curcunalı reklama ya da en gürültülü polis dizisine kulak verir. Çocuk psikoterapisti Adam Phillips kısa bir süre önce yazdığı kitabında can sıkıntısının çocuk gelişimi açısından yararları konusunu şöyle ele alıyordu:

> Can sıkıntısı çocuğun hem bir şeyleri beklediği hem de bir şeyleri aradığı, alttan alta umudu barındıran kararsız bir süreçtir; bu açıdan can sıkıntısı dikkatin serbest bir şekilde dolaşmasına benzer... Ancak öncelikle erişkinin bu deneyimi onaylaması ve sabırlı davranması, yani onu olduğu gibi kabul edip çocuğu oyalayarak can sıkıntısını sabote etmemesi gerekir. Çocuk gelişiminde can sıkıntısı, anne yanındayken çocuğun yalnız olma kapasitesinde düzenli bir kriz olarak ortaya çıkar. Diğer bir deyişle, sıkılma kapasitesi çocuğun gelişimi açısından bir başarı sayılabilir.[25]

İnsan kendisini nasıl güçlü ve güvende hisseder? Bu süreç elbette uzun ve karmaşıktır ve kişiden kişiye değişir. Ancak bu yolda atılan ilk adımlar insan sesiyle başlar. Bir diğer insana bir şeyler söylemek, onun vereceği karşılığı dinlemek, onu yanıtlayabilmek için düşünceleri seferber etmek kişiyi başkalarıyla ilgilenmeye –dikkatini onların "hikâyesine" yöneltmeye– ve onların öyküsünü kendi öyküsüyle birlikte dokumaya teşvik eder. Güven yaratır. Öyküler alınıp verilirken, şair Robert Browning'in yazdığı gibi, karşımızdakinin "ruhumuzun kapısını tıklatıp içeri gireceği" umudu doğar.[26] Kapı açıldığında gelenin karşısında bulacağı kişiyi ilginç bulması için dua ederiz. Ama benlik –modern toplumun

25. Adam Phillips, *On Kissing, Tickling, and Being Bored: Psychoanalytic Essays on the Unexamined Life*, 69. (*Öpüşme, Gıdıklanma ve Sıkılma Üzerine-Hayatın Didiklenmemiş Yanlarına Dair Psikanalitik Denemeler*, Çev. Fatma Taşkent, Ayrıntı Yay., 1991)

26. Robert Browning, "Bishop Blougram's Apology", dize 37, Der. Ian Jack, *Browning: Poetical Works, 1833-64*, 650.

nihai deneysel ve ahlaki referans noktası olarak kabul ettiği düşünen öznellik ve insani tutarlılık aracı– sunulacak bir şey değildir ve olmamalıdır. Ortada tüm yönleriyle yaşanmış bir sözelliğe dayalı bir okuryazarlık yoksa, bu benlik psikolojik ve toplumsal bir olanaksızlık olarak kalacaktır.

Bir çocukta okuryazarlık ağız ve kulakla başlar. Harvard Üniversitesi psikoloji profesörü Courtney B. Cazden, kesintisiz konuşmanın, çocukların konuşurken yaptıkları hataların yetişkinler tarafından düzeltilmesinden daha yararlı olduğunu ortaya çıkardı. Çocuklar dili konuşarak öğreniyor. Sürekli düzeltilmeden konuşurlarsa daha çabuk öğreniyorlar. Konuşma, çocuk için karmaşık bir ritme, bir düşüncenin "biçimine" şüphe ve onu izleyen düğümün çözülüş anına, kendi kendini düzeltip değiştirmeye ve belki de en önemlisi çözüme giriştir. Aslında konuşma, yaşama giriştir; insanın anlatmaya başladığı ve yaşamı oluşturan öykülere giriştir. Bir çocuk biriyle tartışmaya girdiğinde; tartışma, çocuğun etrafındaki dev bir tekerlek gibi bir o tarafa bir bu tarafa döndükçe, bir "cevap düşünmek" için sürekli iç yaşamına, hissetme kapasitesine ve düşünme becerisine başvurmak zorunda kalır. Bütün ilişkiler, insanların birbirine anlattığı öykülerden; günlük yaşamla ilgili ya da umutlar ve istekler gibi kişisel duygularla, aşk ve korkuyla ilgili öykülerden oluşur. Elbette insanlar birbirine dokunur, bu fiziksel yön ilişkileri pekiştirir; ama bu dokunuş, karşımızdakinin öyküsü bizi bir örtü gibi sarıp sarmalamışken çok daha tutkulu olacaktır. O anlar insana hem tensel hem de duygusal olarak, iki yönden dokunur.

Olayları kendine göre anlatan çocuk, dünyayı kendi istediği biçime sokar. Anlattığı bir öyküyü değiştirip tekrar anlatırsa bu çocuk bir adım daha atmış olur ve dünyayı yeniden yaratır. Çocuğun bir şeyi işiterek öğrenmesi, hiçbir şeyi olduğu gibi kabul etmek zorunda olmayışını, her şeyi tek bir solukta değiştirebileceğini bilmesi müthiş bir derstir. Bir cümlede inanılmaz bir güç saklıdır! İnanılmaz oyun dolu

bir güçtür bu. Usta bir anlatıcının ağzında sözcükler lastik gibidir. Düş kurmak, her şeyden önce anlamsal bir işlemdir. Bizler dil aracılığıyla oyuncu yaratıklar olarak kalır, birer *homo ludens** olarak kendimizi gerçekleştiririz.

İnsanın bir kişi haline gelişi son derece karmaşık bir süreç, belki de yaşamın en gizemli yolculuğudur. Ama hikâye anlatmak her iki anlamıyla da, yani hem öykü hem de yalan anlamında, bu yolculuğun önemli parçalarından biridir. Öyküleri salt ağzımızdan çıkan, yalnızca dili, dudakları ve ses tellerini etkileyen sözcükler olarak düşünmek bizi yanlış yola sürükler. Öyküler, yerüstüne olduğu kadar yeraltına da yayılmış duygusal köklerden yetişir: Bir çocuk her öykü anlatışında bu duygusal köklerin derinliklerine iner çünkü öyküler kişinin "iç duyularından" yola çıkarak anlatılır. "Kişi" sözcüğünün İngilizcesi olan "*person*" da "içinden ses veren" ya da "içinden anlatan" anlamına gelen *per-sonare*'den türemiştir.

Bugün pek az anne baba yatmadan önce çocuklarına masal okur. Çocukların çoğu televizyon karşısında uyuyakalır, belki de akşam programlarında izledikleri imgelerin düşünü görürken kucakta yatağa taşınırlar. Televizyon karmaşık öyküler anlatmaz, aslında sürekli aynı öyküyü anlatma eğilimindedir. *Program* ve *format* kavramları bunu gerektirir. Televizyon programlarının ezici bir çoğunluğu, gerçek toplumsal anlaşmazlıkların karmaşık nüanslarına girmekten kaçınır. Her şeyi kendisine tanınan yarım ya da bir saat içinde çözümler, derleyip toplar. Okurları belirsizlikle karşı karşıya bırakıp anlam üzerinde düşünmeye teşvik eden roman ve öykülerin tersine, televizyon programları her şeyi özetleyip senteze varır. Gündeme getirdiği soru ne olursa olsun, program hemen yanıtını da verecektir. Her programda katarsis vardır, her program yalnızca enformasyon verir.

Öykü oluşturma yeteneğine sahip olmayan –düş gücü film özetleriyle ve sezonun en yeni, en gözde dizilerinden

* (Lat.) Oyun oynayan insan. (ç.n.)

alınma komedi sahneleriyle biçimlenen– bir çocuk, öyküler uydurup bunları sessizce kendi kendine anlatamaz. Bu çocuk ancak klişeleri anlatabilir. Paket öyküler de tıpkı ucuz hazır yiyecekler gibi, alınan tadı standartlaştırır ve sürprize yer bırakmaz. Klişeler insanın hayatını kıskaç gibi yakalar, düzeni ve tahmin edilebilirliği vurgulayarak heyecanı azaltır. Yaşantının yüzeyini aşarak daha alt katmanlarda yatan anlama ulaşmayı olanaksızlaştırır. Herkes aynı programı seyrettiğinde, yani ülke çapındaki büyük televizyon kanalları amaçlarına ulaştığında, herkes aynı eğitimi almış olur. Sözellikte yaşanan toplu deneyim elektronik çağ tarafından çarpıtılınca, topluluğun her üyesi aynı mesajı duymakla kalmaz, aynı zamanda aynı imgeleri de görür. Sıra dışı herhangi bir şey, yeni bir fikir ya da eski bir fikre getirilen küçük bir değişiklik insanları şaşırtıp şoka uğratabilir. Yenilik çok kolay gözden kaçar ya da tümden reddedilir: özel efekt olarak sunulmadığı sürece.

Günümüzde diğer tüm programlardan çok, reklamlar çekmektedir çocukların ilgisini; böylece bir taşla iki kuş vurulmuş olur: Çocuklar tüketici kültürü eğitimi de almış olurlar. Michigan Üniversitesi'nden toplumbilimci Michael Morgan, 1993 yılında yaptığı bir araştırmada Channel One'a –reklamla dolup taşan ve sınıflardaki televizyonlardan çocuklara seyrettirilen bir kanal– abone olan okulların orta ve yüksek gelirlilerin yaşadığı semtlerden çok düşük gelir bölgelerinde bulunduğunu saptamış.[27] Yani yoksul çocuklar her sabah tüketicilik dersi almakla kalmıyor, gözlerinin önünden akıp duran ürünleri alacak paraları olmadığı için tüketim hevesleri de kursaklarında kalıyor. Ekran, "Bu ürünü al!" diyor. Ama anne baba, "Paramız yok..." demekte. Bu çocukların bir kısmı bu malları elde etmek için her yönteme başvuracaktır. Yani bazı çocuklar, anlatacakları öyküyü yargıca anlatmak zorunda kalacaklardır.

27. Michael Morgan, Ulusal Kamu Radyosu'nda yayınlanan röportaj, Haziran 1993.

Televizyon, program ve reklamlarıyla canlı öykü anlatımını köstekleyen bir ortam yaratır. Gerçek anlamda güçlü bir okuryazarlığın gelişmesini engelleyecek yanlış bir tutuma çanak tutar. Şimdi çocuklar ancak zor durumda kaldıklarında, bu durumdan kurtulmak için öykü uydurmaya başladılar; yani kendilerini kaybolmuş, kafası karışık ve şaşkınlık içinde hissettikleri anlarda. Yaşamlarında bir anlama ulaşabilmek için sağdan soldan topladıkları anlatı parçacıklarını bir araya getirmeleri gerekiyor. Televizyon, seri ve basmakalıp çözümler üreterek sorunları olduklarından önemsiz gösteriyor. Yaşamın karmaşıklığını basit bir dizi denkleme indirgiyor. Anlaşmazlıkları ve en ciddi toplumsal sorunları eğlence olarak, tek başına tüketilen bir gösteriye dönüştürerek sunuyor.

Eğer günümüz toplumunun bol tartışılan ama az önem verilen okuryazarlık krizinin derinliklerinde yatan noktaları aydınlığa kavuşturmak istiyorsak bu durumu tüm ayrıntılarıyla kavramalıyız.

2. Bölüm

> Eğer metindeki, müzikteki, sanattaki anlamın yaşamını yeniden tanımlamazsak, yeniden yaşamazsak, siyasi barbarlığın ve teknokratik köleliğin güçlü kışkırtmalarına rağmen kendi yerinden edilmişliğimizi, merkezi bir insanlıktan uzaklaştırılmış olduğumuzu anlayamayacağımızı hissediyorum. İçkinliğin sınırlarını aşan bir verme ve alma özgürlüğüne dayalı anlamlılığı yeniden, evet, *yeniden*, bulmalıyız.
>
> George Steiner, *Real Presences*

Şu anda okumakta olduğunuz cümleyi defalarca okuyabilirsiniz. Okuryazar bir dostunuza verirsiniz, o da okur; aslında harflerin bu bileşimini daha önce hiç görmemiştir. Gözlerinizi kaparsanız o cümlenin görüntüsü belli belirsiz gözünüzün önüne gelecektir. İngilizce'nin yirmi altı harften ibaret alfabesini kullanarak istediğim her konuda istediğim her şeyi yazabilmek gibi sınırsız bir özgürlüğe sahibim. Başka

dümenler de çevirebilirim. Yalanlar uydurur, inandırıcı bir kurmaca yaratırım. Birçok dilbilimci ve felsefeciye göre, yazı, bunlardan daha da göz kamaştırıcı iki olaya kucak açar: Yazı yazarken felsefecilerin karşı-olgu dedikleri şeyleri oluşturarak yaygın, kabul gören gerçek kavramlarıyla rekabete girişebiliriz; gelecekte meydana gelebilecek olaylardan söz edebiliriz.[1] Bu mucizelerin hepsi tek bir edimle gerçekleşir: konuşmanın görsel bir edime dönüşmesiyle.

Bu dönüşüm, sizin şu anda yaşamakta olduğunuz bu dönüşüm, Eski Yunanlıları sözellik dünyalarında asla düşünemeyecekleri bir bilince götürdü. Yunan alfabesi bütün o zarafetiyle nefes kesen bir buluş oldu ve her şeyi değiştirmeye yetti. Şekillerin anlamına toplulukların karar verdiği hiyeroglifl erin tersine, alfabetik harfler istenen sırada dizilebilir ve simgeledikleri sesleri ezberleyen tüm topluluk üyeleri tarafından okunabilirdi. İnsanın resimleri tanımasına, bazı fikirleri ya da heceleri anımsamasına gerek yoktu, bir dizi harfi tanımak ve bunların hangi sesi temsil ettiğini bilmek yetiyordu. Bu harflerle oluşturulabilecek kombinasyonlar tükenmiyordu. Söz dağarcığı sınırsız bir biçimde gelişebiliyordu. Hiyeroglifler gerçeği yansıtmak zorundaydı, deneyim ifadeyi sınırlıyordu. Resmi *daha önce* görmediyseniz anlamını da bilemiyordunuz. Oysa alfabede ifadeyi sınırlayan tek şey yazarın düş gücüydü. Elbette söz dağarcığı anlamı ciddi şekilde engelleyebiliyordu. Ama artık resimlerin insanın deneyimiyle birebir örtüşmesine gerek yoktu. Metin artık gerçekle birebirlik ilişkisi içinde değildi. Alfabe, okurun imgeleminde dünyayı yeniden yaratarak deneyimin olanaklarını artırabiliyordu.

Alfabe sahneye çıktığında yazı binlerce yıldır varlığını sürdürmekteydi. Alfabe kendine özel bir yer edindi çün-

1. Bkz. Herman Wekker, *The Expression of Future Time in Contemporary British English ve* Frederick J. Newmeyer, *Grammatical Theory: Its Limits and Its Possibilities.*

kü alfabeyle birlikte işaretlerin sese dönüşmesi çok daha kolay hale geldi. Bu hayret verici buluş nasıl gerçekleşti? Alfabe yalnızca bir kez icat edildiğine göre günün birinde aniden ortaya çıkmış olmalı. Bugün elimizde bulunan en eski alfabetik yazı, İÖ 750-690 yıllarından kalma, Dipylon Vazosu adı verilen bir vazoya oyulmuş bir yazıdır. Fenike yazısında olduğu gibi sağdan sola okunan altı ayaklı dizede şunlar yazılıdır: "Bütün bu dansçıların arasında en şen oynayan kim?"

Günümüze kalan bu en eski alfabetik dizenin, sözdizim yapısı sözel olan bu ham yazının, danstan ve oyundan, kişinin yüreğinin ne denli ferah, tüm grubun ne denli neşeli olduğundan söz etmesi insana okuryazarlığın en güçlü ve iddialı savlarından birini anımsatıyor: Okuryazarlık gerçeğin uçuculuğunu, deneyimin o uçuşan kırılganlığını alıp, Keats'in ünlü Grek Vazosu üzerindeki âşıklar için söylediği gibi, "Sonsuza dek soluk alan, sonsuza dek genç kalan" bir şeye dönüştürebiliyor.

Alfabenin bulunuşuyla ilgili kuramlardan birine göre, alfabe Eski Yunanlılarla ticaret yapan Fenikeli deniz tüccarlarının kullandığı yazı sisteminin geliştirilmiş halidir. Fenike sistemini tüm Yunan seslerini kapsayacak hale getirebilmek ve böylece iletişimi mümkün kılabilmek için Yunanlılar yumuşak Fenike ünsüzlerini ünlülere dönüştürmüşlerdir. Bu kurama göre alfabenin bulunuşunun ardında yatan neden ticari bir nedendi ve alfabe ilk kez kayıt tutmayı olanaklı hale getirmişti. Arkeologlar çeşitli dillerde yazı ile muhasebe arasında yakın bağlantı olduğunu gösteren kanıtlarla bu kuramı doğrulamışlardır; bu bağlantı Fransızca'da öykü için kullanılan *conte** sözcüğünde ve öykü anlatıcısı anlamında kullanılan *raconteur* sözcüğünde ya da İngilizce'de, "*recounting a story*" ("bir öykü anlatmak") ya da "*accounts of an event*" ("bir olayın anlatılışı"), hatta "*summing up*" ("toparlamak") deyişlerinde görülebilir.

---

* *Conte; count*, saymakla ve sayıyla ilgili sözcüklerdir.

Fenike yazı sisteminde her ses görünmediği için, bu dilde okuyanlar anlamı belirsiz olan cümlelerde duraklayıp, bağlamdan ya da tahminlerden yola çıkarak yorum yapmak zorunda kalmış olmalılar. Oysa Eski Yunanlılar hiçbir şeyi şansa bırakmadı. Alfabeleri, ifadelerin hem kısa ve öz hem de doğru bir şekilde yazılmasını mümkün kılıyordu. Fenike alfabesine göre en büyük avantajı buydu, Yunan alfabesinde her şey açıkça anlaşılıyordu. Yunanlılar bir sayı sisteminin kesinliğini ve doğruluğunu taşıyan bir yazı sistemi geliştirmeyi başardılar. Gerçekten de harfler ile sayılar benzer bir tarihi paylaşır. Her kültürde okuryazarlığın artışıyla sayı sistemi de gelişmeye başlar. Her ikisi de insanların somut gerçeklerden soyut fikir ve kavramlar üretmelerini gerektirir.

Saklanıp daha sonra deşifre edilecek –yani içeriğini yeniden yaşama döndürebilecek– kalıcı işaretlerden oluşan yazı sistemi, ilk başlarda bir konuşmayı ya da çetrefil bir düşünceyi her ayrıntısıyla kaydetmek gibi karmaşık bir göreve sahip değildi. İlk yazı, büyükbaş hayvanlar gibi bazı evcil hayvanların yerini kaybetmemek için kullanılan "iz saklama"ydı.[2] Arkeologlar bu tür yazının ilk kez İsa'dan önce on bir bin yıllarında görüldüğünü söylüyor ve bugün Irak'ın bir bölümü olan eski Mezopotamya'daki kazılarda çıkarılan halka, yumurta, baklava, çift baklava biçimindeki kilden yapılma küçük simgeleri buna kanıt olarak gösteriyorlar. Avlanma ve toplama etkinliğinin yerini bitki ve hayvanların evcilleştirilmesine bıraktığı cilalıtaş devrinin ilk döneminde ortaya çıkan bu simgeler, belki de ilk çiftçilerin yeni tarımsal yaşam tarzlarını sürdürmelerine yardımcı oldu. Artık av hayvanlarının göçüne ya da hava koşullarına bağımlı olmayan çiftçiler sürekli yiyecek sağlayabiliyorlardı; bolluk zamanlarında yiyeceğin fazlasını saklayıp kıtlık zamanlarında bu yiyeceği tüketiyorlardı. Böylece yazı, yalnızca

2. "İz saklama" bir hayvanın bulunduğu yeri kaybetmemek için oluşturulan kısa bir kayıt yöntemidir. Bir kil ya da parşömen parçasına yapılan işaretler hayvanın bıraktığı izleri taklit ederdi.

dünyayı soyut düşünceye götürmekle, yani bir nesnenin, bir kil parçasının başka bir nesneyi, –mesela bir ineği– temsil etmesini mümkün kılmakla kalmadı, aynı zamanda insanları, mevsimlerin ve yıldızların doğal ritimlerinden farklı, henüz meydana gelmemiş olayların tahmin edilebileceği belirsiz bir zaman kavramına da hazırladı. Böylece insanlar yeni, olağandışı bir fikirle, bir şeylerin olacağı beklentisiyle birlikte yaşamaya başladılar. Bu müthiş kurmaca, bizim gelecek dediğimiz şeyin tohumuydu.

Üç bin yıl sonra, hemen hemen aynı bölgede bu kil simgelerin kullanımında önemli bir değişiklik oldu ve bu ilkel sayma sistemi yazıya çok daha yakın bir şeye dönüştü. Artık inekler gibi kil simgeler de saklanmaya başlanmıştı. Kil parçaları *bullae* adı verilen yumurta biçimli seramik kaplarda saklanıyor, kapların üzerinde içlerinde bulunan kil simgelerin sayısı tam olarak belirtiliyordu. Bu temsil yöntemi; yani *bullae*'nin içindeki kil parçaları, envanter dediğimiz şeyin *gerçekliğini* bir envanter *modeline* dönüştürdü. (Bu gelişme belli bir derecede soyutlama gerektirse de kabın içindeki kil nesnelerin somut varlığını unutmamak gerekir. Bu kil simgeler hâlâ ele alınıp çevrilebiliyor, onlara dokunulabiliyordu.)

Sekiz bin yıl öncesine dayanan bu ilkel yazı biçimi farkında olmadan yazının doğasını da yansıtır: Kabın üzerindeki işaretler bu yazı sisteminin içinde yaşayan bir mesaj olduğunu haber veriyordu; siz ise dışarıdan bakan biri olarak, bu kabı kırmadan içindekini bilebilmek için şifreyi nasıl çözeceğinizi bilmek zorundaydınız. Biraz ürkütücü, biraz da tuhaf bir biçimde bu *bullae*, yazının sunduğu metafizik iç dünyayı da gösteriyor bize, bu iç dünya okur tarafından ancak okuma edimi sırasında içselleştirilir. Bu gerçeklik nişanları –işaret ya da karalamalar– gizemli bir iç anlamı vaat eder. Tekrar söylemek gerekirse, şifrenin çözülmesi ve kabın içinde ne var ne yoksa ortaya çıkarılması gerekir: ama kaba dokunmadan.

Beş bin yıl sonra, İÖ 3500 yıllarında, aynı ilkel işaret sistemi yazıya doğru bir adım daha atar. Yine Ortadoğu'da

hemen hemen aynı bölgede arkeologlar, üzerinde çiftlik hayvanlarını ve tahılları gösteren figürler bulunan, ilk tabletleri çıkardılar. Bu tabletler, Hazreti Musa'nın tasvirlerinde elinde bulunan kaba taş levhalara hiç mi hiç benzemiyordu. Bunlar daha çok bir *bullae*'nin üst yarısına benziyordu, sanki dev bir böcekten kesilmiş kilden bir kabuktular.

Artık kil simgeler ortadan kalkmıştı. Şimdi kabın üzerindeki işaretler bir zamanlar bütün halinde bulunan *bullae*'nin içindeki şeylerin sayısını göstermekteydi. Böylece yazı ilk kez gerçekten "kabuğundan" çıkmıştı. "Okur" gerçeklikleri artık soyutlaşmış olsa da, bir zamanlar ineklerin ya da tahıl demetlerinin var olduğuna inanmak zorundaydı. Artık yazı bir simge olmanın çok ötesine geçmişti ve temsil etmeye çalıştığı gerçeğe çok daha soyut bir biçimde gönderme yapmakla yetinmekteydi. Kabın üzerindeki karalamaların hayalet simgeleri anlatması ancak bir anı olarak var olabilirdi. Bu karalamaların görünmeyen inekleri ya da tahıl demetlerini anlatması ancak bir fikir olarak var olabilirdi artık. Okur, kayıtların doğru olduğuna inanmak zorundaydı.

Envanterdeki malların "izini saklayan" yazının kendisi de bir çeşit depoydu. Harflerin içinde saklı olan iletiler istendiğinde ortaya çıkarılabiliyordu.[3] Bu çifte envanter fikri daha da geliştirilebilir. Uzun bir süre belli bir yazı sistemiyle uğraşan biri, belli envanter düzeylerini içselleştirir: Harflerden çıkan sesler, cümlelerden çıkan anlam, bellekten çıkan düşünceler gibi. Elbette bu arada okuryazarlığın kendisi de teknik buluşlardan oluşan dev bir envanterdir: Noktalama işaretleri, aralar, bölümler, kısımlar ve benzeri şeylerin hepsi okumayı, özellikle içinden okumayı mümkün kılan buluşlardır.

---

3. *Envanter* sözcüğü Latince'deki *veneri* kökünden türemiştir. Okuma edimi açısından son derece önemli olan bu kök, "gelmek", "karşılaşmak" ve dolayısıyla "keşfetmek" anlamına geliyordu. Harfler sürekli okuru çağırır, okur da gerçekten metnin bir okumasına ya da yorumuna "varır". Okur aynı zamanda harflere belli bir heyecan ve beklentiyle de "gelir"; çünkü her cümlede, her harfte bilgi saklı olduğunu bilir. (İngilizce "buluş" anlamına gelen "*invention*" sözcüğü de aynı kökten gelmektedir.)

Bütün bu süreçte bir büyücünün parmağı var gibidir. Sihirbazların üstadı Merlin'in ortaçağın başlarından itibaren yazının koruyucu azizi sayılmasına şaşırmamak gerekiyor. Yazı gerçekten de en müthiş büyücüyü bile yaya bırakabilir. Yazı, kesinlik fikrini; yani güvenilir, sözcüğü sözcüğüne aktarılabilir bilgiyi zaman ve uzamın sınırları ötesine taşıyabildi. Biraz çabayla bu cümleyi defalarca, üstelik istediğiniz her yerde okuyabilirsiniz. Bugün bu bize doğal bir şeymiş gibi geliyor oysa yazının bu özelliği, cümlelerin ağızdan çıkar çıkmaz duman olup uçtuğu sözelliğe göre çok büyük bir değişiklik. Yazı, bir tür ölümsüzlüğe doğru yol alarak adeta zamanı yadsır. Ben bugün ortaçağda, hatta ondan yüzyıllar önce yazılmış bir metni okuyabilirim.

Alfabetik yazıyla birlikte kehanet olayı –yani büyü– gizlenemeyen bir umut semantiği içinde devam eder.[4] Okuryazarlığı zirvede bulunan bir yazar, gerçek uzam ve zamanı söküp karşı-olgular aracılığıyla düşsel bir evren kurabilir: "Eğer Marilyn Monroe Amerika Birleşik Devletleri Başkanı olsaydı" gibi. Karşı-olgular, Tanrı'nın yarattığı ama bizim tahammül edemediğimiz *DURUM*'un karşısına insan kibrinin eseri, dünyevi bir *EĞER* sözcüğünü çıkarır. Tek bir *EĞER*, Marilyn'in başkanlığı düşüncesinin verdiği keyifle Kennedy'nin başkanlığını yadsımamıza yetecek güce sahiptir.

---

4. *Semantik*, başlangıçta hava değişikliği aracılığıyla kehanette bulunmak anlamına geliyordu. Bulutlarda ne tür öyküler saklıdır? İmgelem, bu tüy gibi yumuşacık doğa olayında sayısız nesneyi görebilir: Bir hiçlikten anlam doğar. Huzursuz Hamlet'le hava denli çabuk değişen uyumlu Polonius arasındaki diyaloğu anımsayalım:

H: Şuradaki bulutu görüyor musunuz, bakın, deve biçimi adeta?
P: Doğru, valla, tıpkı deve.
H: Bence sansara benziyor daha ziyade.
P: Kuyruğunu sevsinler!
H: Balinayı da andırmıyor değil.
P: Balinanın ta kendisi.
(Can Yücel çevirisi.)

Hamlet, semantik aracılığıyla deliliğini Polonius'a sezdirir: Tıpkı Alice'in Kupa Kızı gibi Hamlet için de her şey onun istediği anlamı taşır, en azından o anda.

Bir an için Kennedy'nin başkanlığına kuşkuyla bakılır, hatta Kennedy tümüyle yitip gider. Tarih tersyüz olur, yazarın anlatacak daha iyi şeyleri vardır. Aklımızdan Marilyn'i Oval Ofis'te otururken geçiririz. Bu düzeyde, dil iyi bir öykünün o devingen gücünü taşır.

Bu, insanların nasıl bir güce sahip olduğunu gösteriyor, George Steiner'in gözlemi de aynı şeyi dile getirmekte: "Kanımca hayatta kalmaya yönelik evrimsel araçların en önemlisi fiillerin gelecek zamanını kullanma yeteneğidir. Ruh bu müthiş ve özgürleştirici güce ne zaman ve nasıl kavuştu? Bu yetenek olmaksızın insanlar 'düşen taşlardan' farksız olurdu (Spinoza)."[5] Gelecek ve karşı-olgu: Bu iki son derece önemli dilbilgisel yapı, içine düşlerimizi, değişim, gelişme ve umut arzularımızı döktüğümüz kaplardır.

Yunan alfabesi dili bir su gibi "akıcı" hale getirip, yönünü bulup akmasını sağlayarak Sami yazı sistemlerini bütünledi. İbranice'de okur, en iyi ifadeyle "kök" olarak tanımlanabilecek gruplara ayrılan bir dizi ünsüz harfle karşı karşıyadır. İbranice'yi dil ile muhasebe arasındaki ilişki bağlamında değerlendirecek olursak, İbranice hiçbir zaman seslerin tam kaydını tutamaz çünkü ünlüleri alfabe dışı bırakır. Bu işi, eksik ünlüleri tamamlayarak ünsüzleri okuyan, yani insan sesini katan okura bırakır. Ünlüler olmadan ünsüzler kâğıt üzerinde ölüdür. Ünsüzler –örneğin *f, g, k*– ancak *fe, ge, ke* diye söylenebilir, yani ünlülerin yardımıyla yaşam kazanabilir. Demek ki İbranice, okura özel bir sorumluluk yüklüyor: Okur bir sayfada yazılı kökleri tararken aynı zamanda olası anlamlarını düşünmek, ortaya çıkan sözcüğün bağlam içinde bir anlam taşımasını sağlamak zorundadır. Bu zihinsel çabayı (aslında buna bir "deneme koşusu" diyebiliriz) göstermeyen okur bir kökü sözcüğe dönüştürmek için hangi ünlü sese ihtiyacı olduğunu bilemeyecektir. Ünlü seslerde en küçük değişiklik bile aynı kökten çok farklı anlamlar türetebilir. Örneğin *tsahok* "kahkaha" demektir, *tsahak* ise

5. George Steiner, *Real Presences*, 56.

"cinsel birleşme"; bu iki anlam, duygusal olarak birbiriyle ilişkili olabilir ama kullanımda tümüyle farklıdır. Okur aynı köklerden her iki sözcüğü de türetme özgürlüğüne sahiptir. Bu anlamlardan hangisinin geçerli olduğu ancak bağlamdan anlaşılacaktır.

Üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda hahamlar içinden okumayı yasaklamış, ölü bir etkinlik olarak adlandırmışlardı. Bir haham, "Tevrat'ı içinizden okursanız sözcükler ağızdan taş gibi dökülür" diye uyarıda bulunmaktaydı. Hahamlar bu konuda gerçekten de samimiydi çünkü İbrani geleneğinde okuma, kişinin yaratma edimine katılmasını sağlar. Bu da okumayı ontolojik bir etkinlik haline getirir: Ancak belli bir sınıftan erkekler –Kohaneler– Tevrat'ı okuma ayrıcalığına sahipti. Okuma Tanrısal bir eylemdi. Tanrı nasıl soluğunu toprağa üfleyerek Âdem'e can verdiyse okurlar da kâğıt üzerindeki harfleri nefesleriyle seslendirir, onlara can verirlerdi. İnsan sesi burada gerçek, somut ve fiziksel bir şeydir: Sözcüklerin mutlaka *ağızdan çıkması* gerekir. (İbranice "sözcük" anlamına gelen *dabar*, aynı zamanda "şey" de demektir.) İbranice sesli okuma zorunluğundan ötürü bir topluluk dili görünümüne bürünmüştü: Herkes aynı zamanda aynı şeyi duyuyordu. Fakat bu görünüş kişiyi kandırmamalıdır. Önlerinde metin yoksa dinleyiciler okurun doğru ünlü seçimini yapıp yapmadığını bilemezdi. Okurun yorumuna güvenmek zorundaydılar. Okur tıpkı Musa'nın On Emri alıp cemaate yayması gibi gerçeği topluluğa aktarırdı.

Aslında okur, sözcüklerin tüm topluluk için ne anlam taşıyacağına karar vermek için daha önce hangi ünlülerin seçileceğini tartışarak ortak bir yoruma ulaşmış olan bir grup hahamla birlikte çalışırdı. Ancak bu yorum bir kurul tarafından belirlendiği için daha sonra başka bir kurul bu yorumu değiştirebilirdi. Anlam sürekli hareket halindeydi. Alfabe okuru ise kendi kendini gerçekleştiren bir diyalog içinde, hem bir editör hem de bir otorite haline gelir ve kendi kararlarını kendisi alır. Vardığı yorumu, görüş ya da geçici öneri

olarak değil, somut fikir ve karar olarak topluluğa aktarır. Kimse onunla birlikte okuyarak yorumunu düzeltmez ya da değiştirmez çünkü okuma kişisel bir şeydir. Onun yorumu bir "okuma"dır. George Steiner'in belirttiği gibi, "Tevrat, belirlenemeyen bir biçimde tüm bireysel ve toplu yaşamla eşzamanlıdır, İncil için aynı şey söylenemez."[6] Ünlüler, İbrani yazı sisteminin anahtarıdır, aynı zamanda Yunan alfabesinin de anahtarıdır onlar. Okuryazarlığı, modern bilincin ortaya çıkışını anlayabilmek için en uçucu şeye, insan sesine, yani ünlülere bakmamız gerekiyor. Basit bir şey gibi gelse de bu, ses tellerinden tınlayıp ağızda şekil alan sonsuz ses çeşidini ayırt edebilen yazı sistemi Yunanlıların en büyük buluşu oldu. İÖ 700 yıllarında gerçekleşen bu buluş toplumsal açıdan büyük önem taşıyordu. Bu sistem, diğer tüm yazı sistemlerinin bireye sağladığı konumu tümüyle değiştirdi. Sami okur *büyük yorumcu* olarak bütün topluluğa karşı dilsel bir sorumluluk taşıyordu. Daha önce de söylediğimiz gibi, parşömene attığı her bakış bir "karar vermesini" gerektiriyordu. İbranice'nin okura tanıdığı özgürlüğün sınırları bir okurlar ekibi, bir hahamlar kurulu tarafından tartışılarak çiziliyordu. Alfabe bu sorumluluğu Batılı okurun sırtından aldı. Anlam, en azından yüzeydeki anlam, tümüyle harflerde kodlanmıştır. Her Sami okur, İbrani harflerine kendine özgü bir bireysellikle yaşam verir: Okur son derece karmaşık olan okuma işini başarabilmek için aklını kullanarak harfleri yorumlamak zorundadır. İbranice'de okuma *yorum*dur. Anlamsız görünen unsurlar okurken bir yorum yanlışı olarak görülerek cümleden atılır.

Alfabe okuru bu bireysel sorumluluğu bilmez: İster rahip olsun ister köylü, herkes harfleri aynı şekilde okur. Yorum okuma sırasında değil, okuma tamamlandıktan sonra gelir. Hem anlamlı hem anlamsız görünen şeyler eşit derecede dinlenir. Okuryazarlığın ilk dönemlerinde, ortaçağda, alfabeyi bilen bir kişi metinleri –kralın fermanını ya da kilisenin aldığı kararları– okuma yazma bilmeyen topluluklara okur-

6. George Steiner, *Real Presences*, 44.

du. Ortaçağ tarihçileri bu topluluklara "metinsel topluluk" adını verir.[7]

Bu küçük topluluklarda okur bir bakıma metni açar, herkes tarafından ortak bir girişim olarak tartışılmasını sağlardı. (Bu, kabileye bilgelik dağıtan masalcının okuryazarlıktaki dengiydi.) Bu metinsel topluluklar anlam ve bilgiye ulaşmak için sözellik ve okuryazarlığı birbirini tamamlayacak şekilde bir araya getirirdi. Ne var ki okuryazarlığın artışıyla bu gruplar yavaş yavaş ortadan kalktı. Alfabetik yazının içinden okunması ancak dokuzuncu yüzyıldaki teknik yeniliklerle mümkün oldu. İçinden okuyan birinin betimine ilk kez Aziz Augustinus'un *İtiraflar*'ında rastlıyoruz. Augustinus, öğretmeni Milano Piskoposu Ambrose'u kendi kendine okurken görür ve çok şaşırır. Bu büyük ve cömert öğretmenin niçin böyle içinden okuyarak kendisinden bilgi sakladığını merak eder. Augustinus, kendisine mantıklı gelen tek sonuca ulaşır: Mutlaka Ambrose'un sesi kısılmış olmalıdır.

Hahamlar okuma eylemi sırasında hangi ünlülerin kullanılması gerektiğini tartışabiliyordu; anlam, ses düzeyinde yorumlanabiliyordu. Oysa alfabe sesi, daha sonra baskı makinesinin paragrafları ve sayfaları sabitleştirmesi gibi, sabit hale getirdi. Ünlüleri gösteren yazılı işaretlerin eklenmesi hem sesi hem de anlamı önceden belirledi. Anlamsızlıklar bile ilk kez yazılıp okunabilir hale geldi.

Bu alfabetik bütünlük, otoriteyi bir bireyler grubuna, okumayı bilen ve okuduğunu anlayan herkese yayarak etkisini gösterdi. Böylesine demokratikleştirici bir değişiklik elbette tüm toplum üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olabilirdi. Eski Yunanlılar da alfabelerinin demokratik gücüne öyle büyük bir inanç besliyorlardı ki bu alfabeyi *a-tomos* (atomik) olarak, yani bütün ve tam, bölünemez bir şey olarak tanımladılar. Alfabenin özünde yatan bu atom kavramı Yunanlıların *polis* (kent devleti) düşüncesine dönüştü. İmtiyazlı Sami okuru, yerini siyasi topluluğu oluşturan bir

7. Bkz. Brian Stock, *The Implications of Literacy*.

okuryazarlar grubuna bırakmıştı. Yunanca'da –bir tamamlama isteğini belirten– bitmişlik belirten zamanın (*perfect tense*) ideal devleti kurma arzusuna yol açtığı ileri sürülür. Ama Yunanlıların ideal, tam devlet fikrine böylesine yoğun bir şekilde inanmaları biraz da dillerinin –bilgiyi iletme sistemlerinin– gördükleri, okudukları ya da yazdıkları her şeyi aynı bütünlük ideali içinde eritmesinden kaynaklanıyordu. Alfabe, devlet idealini tam anlamıyla pekiştirdi. Batının ilk gerçek okuryazarı olan Platon, *Devlet*'te okuryazarlığın kendisinden ayrı tutulamayacak bir fikri dile getiriyordu.

Okuma yazma düşünebileceğimiz en güçlü araç. İnsanın dünyaya bakışını bile değiştirebiliyor. Ama nasıl? Okuma yazma bilen herkesin dünyası aynı şekilde değişikliğe uğrasa da hiçbirimiz bu büyük değişimin nasıl gerçekleştiğini anımsayamayız; çünkü okuryazarlık anımsama şeklimizi de değiştirir. Okuryazarlık bize şimdi sahip olduğumuz belleği verir. Okuma yazma öğrenmeden önce, yalnızca deneyimleri *yaşamakla* kalmayız, kendimiz de birer deneyim *oluruz* çocuklar gibi. Walt Whitman ilginç bir şekilde o özel dönemi anımsama yeteneğini koruyabilmiş:

> Bir çocuk vardı her gün büyüyen,
> Gördüğü ilk nesne, onda merak ya da
> acıma ya da sevgi ya da korku uyandıran ilk nesne,
> o nesne olurdu birden o da,
> Ve o nesne çocuğun bir parçası olurdu o gün ya da
> o günün birkaç saati...
> Ya da yıllarca ya da uzun
> yıllar boyunca.[8]

Okuma yazma bir ayrılışı zorunlu kılar. Çocuk harflerle oynamaya başladığı anda etrafındaki nesnelere veda etmelidir. Bu nesnelere ancak uzaktan bakabilir. Okuma yazma, çocuğu "nesne olmaktan" uzaklaştırır, onu "kendisi olmaya" zorlar. Dil dünyasına bir kez girdikten sonra çocuk ne zaman

8. Walt Whitman, *Leaves of Grass*, 1855 baskısı.

bir nesne görse o nesneyi inceler, betimler, beyninde evirir çevirir ve sınıflandırır. Kendisini çevreleyen nesnelerden sanki uzakta durur. Ne kadar çok nesne görürse, çevresindeki her şeyden o kadar ayrılacaktır. Çocuk, bu dünyaya ait nesneleri gerçek birer metin gibi "okuyarak" onları aynı anda yorumlayıp inceleyerek bilince doğru adım atar. Bu süreç büyümenin en gizemli ve yanlış anlaşılmış aşamasıdır belki de. Çocuk bir benlik duygusu geliştirdikçe bu benlik vücudun dışına çıkar ve çocuğu hareket halindeyken izleyerek gözlemler. Hani insan parmağını gözlerine doğru yaklaştırdıkça parmak bulanıklaşır ve sonunda ikiye ayrılır ya, okuryazarlık da çocukta böyle bir bölünmeye neden olur. İnsanın kendisinin dışında durması ve günlük yaşamın normal işlerini yaparken kendi kendini izlemesi –bu sırada "ben" hem özne hem nesne olur ve kimi zaman özne sessizce nesneyle konuşur– okuryazar bilincini anlamanın en organik yolu olabilir.[9]

Bilinç gibi sık karşılaşılan karmaşık düşünceler, kimi zaman istisnalara bakarak daha iyi anlaşılabilir. Bilinci, dilbilgisel bir yapı olarak –okuryazarlık içinde gelişen bir kavram olarak– anlayabilmek için on dokuzuncu yüzyılda meydana gelen bir olaya, bilincin gelişiminde yaşanan bir kesintiye bakabiliriz. 26 Mayıs 1828 günü vahşi bir çocuk (bir tanığın sözleriyle) "yalpalayarak" Nürnberg kentine girer.[10] Çocuk o

9. Jerome Bruner, "klasik olarak psikolojinin merkezinde yer alan kavramı, 'benliği' " anlayabilmek için "kültürel psikoloji" diye bir şeye ihtiyacımız olduğunu söylüyor. Özneyi anlayabilmek için Hazel Markus ve Paula Nurius'un yazdığı "*Possible Selves*"in okunmasını öneriyor. Ayrıca bkz. Anthony R. Pratkanis, Steven J. Breckler ve Anthony G. Greenwald (Der.), *Attitude Structure and Function*; Robbie Case, *Intellectual Development: Birth to Adulthood;* ve Tory E. Higgins, "Self-Discrepancy: A Theory Relating Self and Affect."

Benlikle diyaloğa girme fikri için bkz. Mihail Bahtin'in "çokdillilik" kavramı, *Dialogic Imagination: Four Essays*; ve Lev Vygotsky'nin "iç konuşma" kavramı, *Thought and Language*.

Benlik ve okuryazarlık için bkz. Ivan Illich ve Barry Sanders, *ABC: The Alphabetization of the Popular Mind*.

10. Michael Hulse'nin girişinden, Wassermann, *Caspar Hauser*, vii.

tarihte on yedi yaşlarında görünmesine karşın tek bir hece bile söyleyememektedir; sadece hırıltı ve inleme sesleri çıkarabilmektedir. Anadili yoktur. Konuşma adına yapabildiği yalnızca gırtlaktan bazı sesler çıkarmaktır. Gözetim altına alınan çocuğa, her ikisi de yazılı dil olan, Latince ve Eski Yunanca öğretilir.

Bu vahşi çocuğu 11 Temmuz'da gören Anselm von Feuerbach adında bir kriminolog, "tanıklardan ve polis raporlarından çocuğun Nürnberg'e ilk gelişinde nasıl davrandığını öğrenmeyi kendine iş edindi."[11] Von Feuerbach çocuğun hayatını ayrıntılı bir şekilde araştırdı. Çocuğa kâğıt kalem verilince Kaspar Hauser adını yazdı; bugüne kadar da o adla bilinir. Hauser'le karşılaştıktan ve ona biraz Almanca öğrettikten kısa bir süre sonra von Feuerbach şu gözlemi yazdı: "Kaspar'ı camdan dışarı baktırdım ve yaz mevsiminin tüm ihtişamıyla önümüzde uzanan geniş ve güzel manzarayı ona gösterdim ... Hemen geri çekildi, yüzünde bir dehşet ifadesi vardı ve 'Çirkin! Çirkin!' diye haykırdı." Daha sonra, yeterince Almanca öğrenince Kaspar bu tepkinin nedenini şöyle açıklar: "Pencereye bakınca gözlerimin önüne bir panjur yerleştirilmiş, bu panjura bir badanacı farklı fırçalardan çıkan beyaz, mavi, yeşil, sarı ve kırmızı boyaların hepsini karıştırarak sürmüş gibi gelirdi hep. Şimdi her şeyi ayrı ayrı görebiliyorum; oysa o dönemde bunları tanıyıp birbirinden ayıramıyordum."[12] Yaşamının bu aşamasında Kaspar Hauser pek az şeyin adını biliyor,

---

11. On dördüncü yüzyıldan bu yana yalnızca "kurt çocukları" anlatan yapıtların sayısı elliyi bulmaktadır. Vahşi çocuklar hakkındaki literatür arasında yer alan kitaplar şunlardır: Jean-Claude Armen, *Gazelle-Boy;* Susan Curtiss, *Genie: A Psycholinguistic Study of a Modern-Day* "Wild Child"; Theodore Kroeber, *Ishi*; Harlan Lane, *The Wild Boy of Aveyron;* Lucien Malson, *Wolf Children and the Problem of Human Nature*; Russ Rymer, *Genie: An Abused Child's Flight From Silence*; Roger Shattuck, *The Forbidden Experiment: The Story of the Wild Boy of Aveyron*; J. A. L. Singh ve Robert M. Zingg, *Wolf Children and Feral Men.* İlginç bir özet için bkz. Douglas Keith Candland, *Feral Children and Clever Animals.*

12. Anselm Von Feuerbach, *Kaspar Hauser*, 284.

pek az tanım yapabiliyordu; bu nedenle kafasında az sayıda kategori vardı. Size tuhaf gelecek ama bu yol gösterici kavramlar olmadan nesneleri birbirinden ayıramıyordu. Bunu ancak dili öğrendikten sonra anlayabildi.

Daha sonra Kaspar Hauser okuma yazmayı öğrenince tüm ilgisini ve düş gücünü tek bir konuya yöneltti: kendisine. Ama bunu alışılmadık bir biçimde yapıyordu. Hauser birinci tekil şahıs "ben"i ya ender olarak kullanıyor ya da hiç kullanmıyordu. Bunun sonucunda da kendisi bir kişilik olarak siliniyor, geriye yalnızca bir nesne kalıyordu. Yazılı kültür içinde doğup büyümediği için iç yaşam diyebileceğimiz bir şeyin içine girmekte zorlanıyordu. Kendisinin bilincine ancak Kaspar Hauser adında yeni bir buluş olarak varıyor, bu da ona acı veriyordu. Özyaşamöyküsünde bu tuhaf varlıktan, ete kemiğe bürünmüş bu yabancıdan, bildiği tek biçimde, üçüncü tekil şahsı kullanarak söz ediyor:

> Kendini bildi bileli bir delikte (bazen kafes adını verdiği küçük bir bodrum katında) yaşamış, her zaman ayakları çıplak, yere oturmuş ve üzerine yalnızca bir gömlek ve pantolon giymişti. Oturduğu yerde hiçbir ses duymazdı ... Gökyüzünü hiç görmezdi ... Geceyle gündüz arasındaki farkı hiç bilmezdi. Uyandığı zaman Fyanında bir somun ekmek ve bir sürahi su bulurdu. Kendisine et ve içecek getiren kişinin yüzünü hiç görmedi.[13]

Hauser tuhaf bir bilinç durumunun içinde, günlerini kendisini dışarıdan gözlemleyerek geçirmekteydi. İç yaşamını anlamak, benliğine ulaşmak için açması gereken kapı sonsuza dek kapalıydı; çünkü düşünen bir benlik oluşturamamıştı. Kaspar Hauser, geç gelen okuryazarlığı ve daha da geciken konuşma yeteneği yüzünden, kendi çevresinde bir kamera gibi, bir *dybbuk** gibi dolaşabiliyordu ancak. Okuryazar bilinci anlamanın bir yolu da bu bilinci birinci şahsın

13. A.g.y., 304-5.

* Yahudi folklorunda yaşayan birinin bedenine giren ölü bir günahkârın ruhu. (ç.n.)

üçüncü şahısla bütünleşmesi olarak görmektir: Ben kendim olabilirim –ben– ve aynı zamanda kendi kendimi gözlemleyebilirim –onu–. Hauser bu bütünleşmeyi başaramadı; kendi derinliğine inemedi. Oturduğu yeri anlattığı kısa paragrafta bile Hauser gerçek duygularına –özlemlerine, arzularına, korkularına– değinmiyor, yalnızca yüzeydeki tanımlarla yetiniyor. Kaspar Hauser bu kitap için özel bir önem taşıyor çünkü yaşamı, sözellik ile okuryazarlığın sırasını şaşırtıcı bir şekilde tersyüz etmekte.

Elbette genellikle önce sözellik yaşanır; ama okuryazarlık sözelliği tamamlamaz. Okuryazarlık insanın yaşamına hükmetmeye başlar, sözellik ise geri planda varlığını her zaman sürdürür. Okuryazarlığın hükmetmesi zorunludur çünkü normatif bilinç, çocuğun bir beceri –bir çocuğun yaşamındaki birincil beceri– olarak sonradan öğrendiği okuma yazma ediminden kaynaklanarak gelişir. Yine de yavaş yavaş ve fark edilmeden de olsa çocuğun sözel dünyasıyla okuryazarlığa girişi sırasında bir çatlak oluşur. Kaspar Hauser'de bu çatlak son derece belirgindir çünkü Hauser sözelliği, en azından ilk dönemde, yaşamamıştır. Şimdiki zamanı hemen hemen hiç kullanmaz çünkü olaylar sürekli geçer gider ve ona düşen tek şey de bu olaylar üzerinde düşünüp onları yorumlamaktır.

Okuryazarlığın neden olduğu bu ayrılık, bir gencin evden ayrılışının getirdiği kopuş denli önemli ve hüzünlüdür. Okuryazarlığın neden olduğu çatlak, belki de duygusal açıdan çocuğun yuvadan uçuşunu yavaş yavaş hazırlamaktadır. Gerçekten de sözellikten okuryazarlığa geçiş, çocuğa ilk soyutlama, mesafe koyma deneyimini getirir; bunlar da daha sonra yaşayacağı kopuşların önkoşuludur.

Bu ayrılığın getirdiği karmaşa ve hareket benzetmelerle daha iyi anlatılabilir. Ayrılık, hemen her kültürün yaradılış söylencesinde, hatta Eski Ahit'te bile karşımıza çıkar. Dünyayı kaosun biçimsizliğinden kurtarabilmek için Tanrı yukarıdaki suları aşağıdaki sulardan ayırmak zorundadır.

Bu son derece zorlu ve sancılı işi yaradılışın ikinci gününde yapar. İkinci gün şiddet dolu, kozmik boyutlarda bir savaşı betimler. Sular haykırarak karşı çıkar, birbirlerinden ayrılmak istemezler. Tanrı sonunda bu işi başarır ama ikinci günü diğerlerinden daha farklı noktalar. Tanrı, diğer günlerde çabalarını sonuçlandırırken hep, "Ve her şey iyi oldu" derken, ikinci gün demez. Tanrı ısrarlıdır; çünkü bu ayrılık olmadan hiçbir bölünme, hiçbir biçim, hiçbir sınıflandırma, gece ve gündüz, hayvan isimleri, bitki isimleri, kısaca sonunda *yeryüzü* diye tanımlanabilecek bir yaratı olamaz.[14]

İncil'deki bu ayrılık, evrenin bütünlüğünü yarattı. Dildeki ayrılışsa bilinci doğurdu. Sözü yazılı bir ürün haline getiren alfabe, onu söyleyeninden ayırdı ve bu süreç sırasında, incelenebilecek, çözümlenebilecek ve tartışılabilecek *dil* dediğimiz teknik şeyi yarattı. Dil incelenecek bir nesne haline geldikten sonra kullanımını belirleyecek kurallar oluşturuldu ve uygulandı. Dil deneyimi, doğruluk ve mükemmeliyet standartlarını doğurdu, bütün bunlar da yaşamın her alanına uygulanmaya başlandı. En gelişmiş okuma yazma kapasitesine sahip olanlar birer doğruluk modeli olarak görüldü ve büyük bir otoriteye kavuştu. Alfabenin böylesine geniş bir çapta etki uyandırması Eric Havelock'un alfabeyi şöyle tanımlamasına neden oluyor: "Yunan alfabesi ... müthiş bir teknoloji patlamasıdır ve insan kültürü üzerinde başka hiçbir buluşun ulaşamadığı devrimsel bir etkiye sahiptir."[15]

Bu müthiş devrim farklı biçimlerde karşımıza çıkar. Bir kere adına dil dediğimiz yapı, dünyaya ait şeyleri belleği kullanmadan koruyabilmemizi sağladı. Hatırlanması gereken şeyler artık cümlelerin içinde muhafaza edilebiliyordu. Yirmi altı harf tüm dünyayı içinde barındırabiliyordu! Sonra acele

14. Rahipler bu parçalanma ve tamamlanma ikilemini ayin sırasında yeniden canlandırırlar: Ekmek ile şarabın kutsanması töreninde ekmek parçalanır ve ekmek ile şarap bir arada cemaate verilir.

15. Eric Havelock, *The Literate Revolution in Greece and Its Cultural Consequences*, 6. Özellikle Çin'de okuryazarlık konusunu ele aldığı 51-53. sayfaları öneririm.

etmeden, içindeki mesajı anlayabilmek için aynı cümleleri defalarca okuyarak düşünceler iyice sindirilebiliyordu. Bir dinleyicinin tersine, bir okur kendi hızını belirleyebilir ya da isterse bir konunun çeşitli bölümlerini ya da kimi öyküleri atlayarak okuyabilir. Sayfa üzerinde sabit duran cümleler yeniden düzenlenebilir, sıraları değiştirilebilir ve genellikle kişinin ağzından çıkan cümlelere göre çok daha karmaşık biçimler alabilir. Dil bizim gerçeği algılamamızı sağlayan araç olduğuna göre, cümleler ne kadar karmaşık olursa bizim deneyimimiz de o kadar karmaşık olur. Sözellikte kurulan cümleler genellikle (İngilizce sözdiziminde) özne/fiil/nesne biçimini alır ve bu tür cümleler gerçeği derli toplu, sürprize yer bırakmayacak bir şekilde düzenler. Bu basit dilbilgisel yapının dil üzerindeki etkisini kırarak eski şeyleri –günlük yaşamı, sıradan düşünceleri– yeni ve çok farklı bir ışıkta görebiliriz.

Ama alfabenin en devrimsel etkisi insanı sendeletecek ölçüdedir. Bu, ilk bakışta korkunç bir sakınca olarak çıkar karşımıza: Okuryazarlık, bilen ve bilinen arasında bir ayrılmayı zorunlu kılar. Okuryazar kişi için gerçek hemen yakınında, istediği an dokunabileceği mesafededir. Ne var ki bu gerçeği ele geçirmek için onu betimlemek, çözümlemek, sınıflandırmak ve tanımlamak gerekir; yani ayrılışa neden olan şeyi: –dili– kullanmak gerekir. Özne ile nesne arasındaki, okur ile metin arasındaki o ölü boşlukta mucizevi bir şekilde eleştirel çözümleme ve özbilinç doğar. Cümlelerin sayısız defa okunabilmesi –kişi tarafından tek başına, sessizce içeriğinin incelenmesi– yavaş yavaş bizim özdüşünsel, eleştirel düşünce adını verdiğimiz etkinliği besler ve tamamlar.[16]

Bu, sözellikte mümkün olmayan bir şeydir. Sözellikte, konuşma ve düşünme, cümleler ağızdan çıkarken, eşsüremli olarak gerçekleşir. Sözellikte insan, dur ben şunu yüksek

16. Dil ve eleştirel düşünce konusunda nöro-anatomik literatürün bir özeti için bkz. D.L. Mills, S. A. Coffey ve H. J. Neville, "Language abilities and cerebral specialization in 10-20-month-olds", C. Nelson (Der.), *Neuro correlates of early cognition and linguistic development symposium.*

sesle bir düşüneyim, diyemez. Sözellikte insan aklında bir düşünce ya da fikir varken tamamen farklı bir şey söyleyemez. Dolayısıyla kasıtlı yanıltmalar da, yani yalanlar da okuryazarlıktan kaynaklanır. "Düşünce" dediğimiz içselleştirilmiş metin, sözlü kültürlerde henüz oluşmamıştır. Bir cümleyi okumak zamanı ve uzamı soyut ve kavramsal bir şekilde görmektir. Her okur bu yeni oluşan kavramsallaşmayı içselleştirir: Okuryazarlar bir iç uzamı alıp kendi kişilikleriyle doldururlar. Bir sesin perdesi anlamına gelen "volüm" sözcüğü, bir şekilde bir benliğin "içinin" metafizik derinliğini kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

Bu da ciddi sonuçlara yol açmıştır. Batı uygarlığının yükselişi, bilen ile bilinen arasındaki düşünsel boşluktan kaynaklanır. Daha önce de söylediğim gibi, aradaki boşluk bireyleştirilmiş bir bilincin ortaya çıkışına izin verecek kadar büyüktür. Bu boşluk aynı zamanda insanlara yaşamları üzerinde kontrol sahibi olabilme; bizim günlük yaşamda "mesafe koymak" ya da "perspektif kazanmak" dediğimiz şeyi yapma fırsatını veren bir yerdir. İnsan nasıl yazılı bir cümlenin anlamına varabilmek için bir an kendisini o cümleden uzaklaştırıyorsa, aynı şekilde bir deneyimden de uzaklaşabilir ve bu deneyimin etkisi altında kalmadan onu eleştirel bir şekilde değerlendirebilir. Deneyimi yeniden düzenleyebilmek, yeniden biçimlendirebilmek, günlük yaşamımız için son derece büyük bir önem taşır: İnsanın farklı seçenekleri olduğunu gösterir.

Bu cümleleri okuyabilecek kadar okuma yazma bilen biri için deneyimleri değerlendirmenin tek yolu budur. Her okuryazar bir durumu çözümleyerek eleştirel bir gözle değerlendirme kapasitesine sahiptir. Oysa okuryazarlık bir taraftan da gözlerimizi okuryazarlık öncesi, okuryazarlık dışı ya da okuryazarlık karşıtı dünyalara karşı kör edebilir. Okuma yazma, algılama üzerinde öylesine büyük bir güce sahiptir ki birer yetişkin olarak bizler çocukluğumuzu zar zor hatırlarız. Çocukluğumuzu ancak gözümüzün önünden

hızla geçen bazı imgelerden ya da eski aile fotoğraflarına bakıp, geçmişi yeniden kurarak tanırız. Çoğumuz kesin ve dönüşü olmayan bir şekilde sözellikten okuryazarlığa geçmiş bulunuyoruz.

Bugün birçok genç için durum farklı. Bu gençlerin çoğu birkaç yıllık bir ilkokul eğitiminden sonra kendilerini sokakta buluyor. Okuryazar olarak bizim için onların yaşamlarını, girdikleri çetelerin yaşamını gözümüzde canlandırmak kendi çocukluğumuzu hatırlamak kadar zor.

Çete üyesi çocuklar, o öteki dünyada; zor, öfkeli ve şiddetle çarpıtılmış bir çocukluk döneminde, olayların günlük akışı birer dalga gibi üzerlerinden geçerken oradan oraya savrulup gidiyorlar. Bu çocuklar diğerleri gibi bir kenara çekilip olan biteni izleme ve olayların üzerinde düşünme şansına sahip değil. Bu çocukların çoğu Kaspar Hauser gibi, hâlâ bulundukları delikte sıkışmış, kendi hareketlerini izleyemez durumda yaşayıp gidiyor. Çete çocukları genellikle her şeyden vazgeçip kendilerini akıntıya bırakıveriyorlar. Etraflarındaki olaylarla aralarına mesafe koyamıyorlar. Aslında olaylar etraflarında olmuyor, olaylar *onlara* oluyor ya da onlar kendilerini olayların *ortasında* buluyorlar ve bu konuda hiçbir söz hakkına sahip değiller. Kendilerini kurban gibi hissediyor, kapıldıkları deneyimin insafına kalmış bir şekilde, eyleme geçmelerine gerçekten yardımcı olacak anlamlı seçenekleri görmekten aciz yaşıyorlar. Önlerindeki tek seçenek alacakları tabancanın kalibresi. Gençlerin kendilerini bunalmış hissedip içinde bulundukları çılgın yaşamdan, "*la vida loca*" dan kurtulmak için hiçbir çaba göstermemelerine şaşırmamak gerekiyor. Okuryazarlık belki insanı çete hayatından kurtaramaz ama en azından kişiye bu hayata girmemek için en etkili yollardan birini sunar. Dünyayı kontrol eden okuryazar bilinçtir. Ortaokuldan terk bir çocuk her şeye karşın koşullarla mücadele edebilir ama içine düştüğü çukurdan dışarı çıkması kolay olmayacaktır.

Her anne babanın, her öğretmenin, her yurttaşın bu basit ama düşündürücü gerçeği kabul etmesi çok önemlidir. Hiç de azımsanmayacak sayıda genç, okuma yazma dediğimiz mekanik işlemi yapamıyor. Ama bu bizim karşı karşıya olduğumuz sorunların en önemsizi. Bu yalnızca çok daha derine inen bir sorunun yüzeyi. En derin ve ciddi kayıp, okulu terk eden, okumayı ve yazmayı beceremeyen insanların yüreklerindeki ve ruhlarındaki boşluk, duygusal ve ruhsal yaşamlarındaki hasardır. Okuryazarlıkla oluşan bilinci kısaca özetlersek bu kayıp daha rahat anlaşılabilir.

Bir sözcük kendisini oluşturan seslerin tümü ağızdan çıkıp yazılmadan ortaya çıkmaz. Ancak o zaman ses gruplarının nerede başlayıp nerede bittiğini anlarız. Sözelliğe ait bir konuşmacının ağzından ise sesbirim dediğimiz tanımlanabilir seslerden oluşan kesintisiz bir akış çıkar. Ama söyledikleri birer sözcük değildir. Konuşmacının çıkardığı sesler konuşma edimi sırasında tanımlanır; örneğin konuşmacı *ağaç* sesini çıkarır ve eliyle bir ağacı işaret eder. Sözelliğe ait insanların sözlüğe ya da dilbilgisine gereksinimi yoktur çünkü sözellikte, ne sözdiziminde ne de yazımda doğru kullanımı belirleyen standartlar bulunmaz. Yazılı dil ise sesleri sözcük halinde görünür kılmakla kalmaz, aynı zamanda bu sözcükleri kâğıt üzerinde dondurur, böylece okur her cümleye uzun uzun bakarak anlamını düşünebilir. Yazı böylece belleği dondurur. Birinin söylediği şeyi ezberlemek yerine yazılı olduğu metne istediğim zaman dönüp bakabilirim. Okur, okuduğu sözcükleri ya da cümleleri gözünde canlandırır. Hatta alfabenin kurduğu o yaratıkla, okuryazarlığın en önemli kurgusu olan şeyle, yani kendi benliğiyle sohbet bile edebilir. İşte en basit şekliyle okuryazarlığın kendi benliğimiz üzerinde düşünme sürecimizi nasıl mümkün kıldığını, bunu nasıl pekiştirdiğini böyle anlatabiliriz. Okuryazarlık *içgörü* dediğimiz şeyi, kendi içimize bakmamızı böyle sağlar.

Okuryazar bir insan gerçeği sindirir; onu midesine indirir, gereksindiği şeyleri alır, gereksinmediklerini atar. Yemek,

okuma yazma için gerçekten de uygun bir metafordur çünkü insan okuma sırasında her şeyi yiyen bir hayvan gibi davranmayı öğrenir ve her tür, her cins ve her biçimdeki fikri yalayıp yutar. Okuma yazma, bir iç dünya yaratır. Bu dünyada modern insanı oluşturan temel unsurların; yani bir bellek, bir bilinç ve bir benliğin aracılığıyla yürüyen aktif ve düşünsel bir yaşam sürmektedir. Alfabeyi öğrenen insanlar metaforik bir biçime bürünürler. Birbirlerine derin ya da sığ, boş ya da yaşam dolu gibi benzetmeler yakıştırırlar. Kendi derinliklerinde gizlenir gibi ya da belki de kendinin bilincinde ya da kendiyle meşgul gibi görünürler. Bir insanı ortadan ikiye bölerseniz bu uzam ortadan kaybolur. Bu yeri, açılmış bir kadavranın kasları, organları ya da damarları arasında bulamazsınız. Bu ancak bir metafor olabilir. Ivan Illich bu gizemli uzama bir göz atmaya çalışıyor:

> "Bir şeyin anlamına vardım" dediğimde o şeye "bakmış", onu "incelemiş", ona "yaklaşmak" için doğru açıyı "bulmuş", ona "uzanmış" ve nihayet onu "yakalamışım" demektir. Düşünme "sürecimi" ve bu süreçte "ilerleyişimi" betimlememe izin veren bütün bu fiiller elbette uzamsal metaforlardır ve hepsi de benim içimde bulunan bir uzamı anlatırlar. Bu deyişlerden herhangi birini kullandığımda, kendim ile dünya arasında algıladığım uzamın, çevremdeki nesneleri algıladığım uzamın "içinde" olmadığının bilincindeyimdir. "Aklımda" sözcüğünün tümüyle yanıltıcı bir deyiş olduğunu ve bu sözcüğü söylemekten bir an önce vazgeçmem gerektiği konusunda uyarıyorlar beni.
> Bu iyi niyetli tavsiyeye uymam mümkün değil.[17]

Ön plan ve arka plan, yakınlık ve uzaklık gibi kavramlar –perspektif dediğimiz şeyin ta kendisi– önce zihinde hacimsel bir fikir olarak ortaya çıkar, ondan sonra da dünyaya geri yansıtılır. Dilden yoksun bırakılan çocuklar genellikle bu uzamsal ilişkiler karşısında bocalarlar. Daha doğrusu, gözlerinin önünde duran şey ile içlerindeki şey arasındaki karşılıklı ilişkiye katılmazlar. Uzaklığı hesaplarken kullana-

17. Ivan Illich, *H_2O and the Waters of Forgetfulness*, 72.

cakları *ben* yoktur onlarda. Bu sorunu yine Kaspar Hauser aydınlatabilir. Anselm von Feuerbach, sorumluluğunu üstlendiği gençle çıktıkları kısa bir yürüyüşü şöyle anlatır: "Henüz uzakta bulunan cisimlerin gerçekte olduklarından daha küçük göründüklerini anlayamamıştı. Yürüdüğümüz yolun iki yanındaki ağaçların yolun sonuna doğru daha küçük ve alçak olduğunu, yolunsa gittikçe daraldığını fark ederek şaşırdı; öyle ki bir süre sonra uzaktaki ağaçların arasından geçmemizin olanaksız olacağını sandı."[18] Von Feuerbach bunun bir deneyim işi olduğunu düşünür – "uzakta bulunan cisimler gerçekte olduklarından daha küçük görünürler" – oysa deneyimin bu işle pek ilgisi yoktur.

"Genie" vakası bu noktayı daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Kasım 1970'te California'nın Temple City kentinde on üç yaşında bir kız annesiyle birlikte sosyal hizmetler bürosuna getirilir; kız doğumundan beri odasına hapsedilmiş ve hemen hemen hiç konuşan insan görmemiştir. Görevliler ona Genie adını verirler. Genie üzerinde çalışan klinik psikologlar kızın mekânı anlamakta büyük güçlük çektiğini ve etrafındaki eşyalara çarpmamak için ellerini siper alarak yürüdüğünü söylerler. Tutması için eline verilen cisimleri önce yüzüne değdirmekte, cisimlerin sertliğini, keskin olup olmadığını, hatta büyüklüğünü bu yolla anlamaya çalışmaktadır.[19]

Bir insan, perspektifi betimleyip çözümlemeden, hele hele iki çizginin ufukta kaybolup gittiği bir birleşme noktası olarak kâğıt üzerine geçirmeden önce zihninde uzam ve hacim gibi iki soyut kavrama sahip olmalıdır. Bu tür bir soyutlama düzeyi okuryazarlıkla gelişir. Çizgilerin birleşmesi perspektifi, görmenin ötesinde bir şeyleri, kavrama ve algılama aracılığıyla gerçeği soyutlamayı ve biçimlendirmeyi gerektirir. Toscanalı ressamlar on üçüncü yüzyılda bu yeni uzamsal çizgiyle gerçeği yeniden düzenlemeye başladılar. O tarihten önce ressamlar dünyayı, paralel çizgilerin asla bir-

18. Von Feuerbach, *Kaspar Hauser*, 354.
19. Russ Rymer, *Genie: An Abused Child's Flight from Silence*.

leşmediği bir Öklid uzamına yerleştirerek betimlerlerdi. On üçüncü yüzyılda yeni bir kavramsallaştırılmış gerçek –yani izleyiciyle deneyim arasında yeni bir ilişki– doğmaya başladı tuallerin üzerinde. Ressamlar kendilerini daha hacimsel bir uzamın içinde buldular ve daha farklı bir biçimde kavramsallaştırdıkları bir dünyayı çizmeye başladılar. Okuryazarlık her bireyin içinde yeni bir uzam geliştirir; bu, dünyaya geri yansıtılan zihinsel bir uzamdır. Bu yeni uzam, okuryazar bir zihin ile deneyim arasında kurulan karşılıklı bir ilişki aracılığıyla "üretilir". Toscanalı ressamlar bize işte bunu, dünyayı yeni ve benmerkezci bir biçimde görmenin getirdiği keşfi sunmaktadır: "Bir çizginin uzakta gözden kaybolması, iki çizginin bir noktada kavuşması ve paralel çizgilerin 'sonsuzlukta' birleşmesi, hem düşünsel hem de görsel olan ve bir 'görselleştirme mantığı' içinde, bakışın egemenliğini artıran bir gösterimin belirleyenleriydi. Yüzyıllardır gelişmekte olan bu gösterim, artık mimari ve kentsel uygulamalarda doğrusal perspektif *kod*u olarak kutsallaştırılmış bulunuyor."[20]

İçselleştirilmiş uzam, içinde birçok farklı duyguyu barındırır. Ne var ki kimi duygulara, özellikle içselleştirilmiş bir metne ya da sayfaya yazılan ve kişi tarafından uzun süre taşınan duygulara ancak okuryazarlıkta rastlanır. Örneğin, suçluluk duygusu ve vicdan, bir insanın iç yaşamında en az tarihsel bir belge kadar kalıcıdır. Kişi arada sırada bu metne bakıp üzerindekileri, günah çıkararak, özür dileyerek ya da sadece içini dökerek başkalarına açıklayabilir. Batı kültürünün oluşturduğu ve yaşadığı birer psikolojik kategori olarak "vicdan" ve "suçluluk duygusu" temelde okuryazarlığın doğurduğu kurgulardır. Okuryazarlar, her eylem, her olay dış dünyada gerçekleşirken aynı zamanda bedenlerinin içinde yer alan o görünmez metne silinmez izler bırakırmış gibi

20. Henri Lefebvre, *The Production of Space*'in, 41. sayfasında ve Susanne K. Langer, *Philosophy in a New Key* yapıtında, ressamların, kendi gördükleri ve çağlarının gördüğü şeyi resmettikleri konusunda birleşiyor. Erwin Panofsky de *Idea*'da aşağı yukarı aynı şeyin altını çiziyor.

davranırlar. Dış dünyadaki eylem kaybolup giderken silueti okuryazarın bilincine ya da belleğine asla silinmeyecek biçimde kazınır.

Sözlü kültürde yaşayan halklar –yani okuma yazmayla hiçbir teması olmayanlar– yaşamlarını böyle içselleştirilmiş bir metin sisteminin etrafında yapılandırmazlar. Duyguları yaşamadıkları için değil. Tam tersine. Ama sözlü kültürde yaşayan halklar bildiklerini bir dizi kural ya da düzenlemeyi içselleştirerek ya da vicdanlarının sesini dinleyerek değil, örnekler aracılığıyla öğrenirler. Duygusal yaşamlarını doğru davranışları betimleyen söylenceleri ve öyküleri tekrar tekrar dinleyerek doldururlar; bunu Bruno Bettelheim ya da Marie-Louise von Franz'ın dediği gibi, masalların çocuklara bir ahlak manzarası sunmasına benzetebiliriz. Sözellikte yaşamları ya da kurumları suçluluk duygusu ve pişmanlık şekillendirmez. Sözlü kültürde eylemler, okuryazar toplumlarda yarattığı izi bırakmaz. Tamamlanan eylem tıpkı sözcüklerin kendileri gibi tümüyle kaybolup gider.

Okuryazarlık, halktan insanlara ulaşmaya başlar başlamaz, Kilise ortaya çıkan bu iç dünyayı kontrolü altına aldı. İç yaşam gerçekten de çok karmaşık bir konu haline gelmişti. 1244 yılında toplanan Dördüncü Lateran Konseyi, bir kontrol yöntemi olarak, her papaz adayının yılda bir kez gizlilik içinde yapılacak günah çıkarma törenine katılmasını şart koştu. Alınan karara göre her cemaat üyesi, günah çıkarma hücresinin perdesi önünde durarak o yıl işlediği günahları anlatacaktı. Bu hükmü verirken Kilise, artık Hıristiyanların yaşamlarının istendiği zaman bakılıp yüksek sesle okunabilecek, içselleştirilmiş ve kimi zaman çetrefil birer metne dönüştüğünü kabul etmiş oluyordu. Anlatılan, papazın oya gibi incelikle işlediği şey içselleştirilmiş benlikti. Bu dönemde, katedrallerin *timpan* kısmını, yani ana girişin üzerindeki duvarı, süsleyen yontular yeni bir görünüme bürünür. Eskiden bu duvarda elinde bir terazi tutan İsa yontusu bulunur, İsa teraziyle her ruhu tartarak kimin cennete yükseleceğine,

kimin cehenneme ineceğine karar verirdi. İyi ruhların varlığı hafif (*levitas*), günahkâr ruhlarınkiyse belirgin biçimde ağır (*gravitas*) olurdu. Yaklaşık 1150 yılından itibaren yontucular İsa'yı sağ elinde tüy bir kalem diğerinde bir defterle tasvir etmeye başladılar; insanların yaptıklarını Yaşam Defteri'ne kaydederken. İsa, Kıyamet Günü'nde bu defteri açarak yüksek sesle her insanın yaşamını okuyacak ve insanların hesap vereceği o gün herkesin yaşamı "açık bir deftere" dönüşecektir. (*Hesap vermek* deyimi hesap yapmaktan gelir. İsa da yazı yazmak ve envanter tutmak gibi bir işle meşguldür.) O büyük günü bekleyen ortaçağlılar her yıl törensel bir biçimde kendi defterlerini açmaya ve o deftere yazılan her şeyi papaza anlatmaya yöneltiliyordu. Her ortaçağlı yaşamı boyunca kendini etkileyen olayları yazdığı bir envanter defteriyle dünyadan gelip geçiyordu. Geçen yüzyıllarla iç metinsel yaşam ile dış dünyaya gösterilen şey arasındaki etkileşime bir isim verilmeye başlandı. On dokuzuncu yüzyıl bu dinamiğe kişilik adını verdi.

Benliği, iç yaşam ile olayların dış akışı arasındaki eklemlenmenin aracısı, sesi olarak görebiliriz. Benlik, üzerinde ya da etrafında kişiliğin karmaşık yapısının birikerek geliştiği iskeleti, çerçeveyi sunar; tıpkı bir istiridyenin içinde biriken kum taneleri gibi. Benliğin dilbilgisindeki kalıntıları hâlâ İspanyolca gibi dillerin dönüşlü fiilerinde yaşamaktadır; *venderse, lavarse*: "Kendini satmak", "Kendini yıkamak."

Dünyayı insanlar için zenginleştiren ve karmaşık hale getiren, adına benlik dediğimiz görünmez şeydir. Benlik, düzenleyici aktör, arabulucu, gerçekle ilk karşılaşan ve eve haber getiren öncüdür. Dışarısı güvenli mi, değil mi? Harekete geçmenin zamanı mı, değil mi? (İşte Hamlet ilk tiradında sahnenin ortasında: Salt *benlik*.) Benlik, bilinci geliştirerek bireyi fiziksel ve biyolojik çevresinden de ayırır gibidir. Ayrılık, daha önce de söylediğim gibi, bireyi özgürleştirir. Bir zamanlar insanın, etrafını saran bir ağ gibi hissettiği şey, denetlenebilir bir hale dönüşmeye başlar. Psikoterapistler bu

sürece bireyleşme, toplumbilimciler insan doğası, psikologlar kişilik der, anne babalarsa buna büyümek deyip geçerler. Adı ne olursa olsun, benlik, kişi olmayla eşanlamlıdır.

İnsanlar benlik duygusunu yitirirlerse nasıl davranırlar diye merak etmemize gerek kalmadı. Şimdi karşımızda harflerle mücadeleyi bırakmış, kitaptan çoktan vazgeçtim, bir cümleyi ya da paragrafı bitiremeyen bir gençler kuşağı var. Kitabı terk etmiş durumdalar, hatta açıkça kitabı hor gördüklerini belli ediyorlar. Okuma yazmanın gücüne ve etkinliğine, yararına inanmaktan vazgeçmişler. Okuma yazma öncesi dönemde bulunanların avantajlarına da sahip değiller üstelik; sözelliğin verdiği içgücüne hiç kavuşamamışlar. Standart kategorilerin hiçbirine uymuyorlar. Bu insanlardan söz ederken *post-cehalet* gibi yeni bir terim bulmak gerekiyor. On yıl önce aklımıza bile gelmeyecek bir şeyden bahsediyorum: Bu, hem sözlü hem de yazılı dili elinden alınmış bir kuşak. Dersliklerdeki ve sokaklardaki bu yeni tür cehalet düşünebileceğimiz en korkunç trajedide, yani Amerikan gençliğinin manevi çöküşünde patlak veriyor.

Bu çocuklar en temel düzeyde insan olmanın anlamını değiştirdiler. Okuma yazmadan yola çıkarak kendilerine bir benlik duygusu yaratmakta başarısız oldukları gibi sözelliğin birikiminden de yararlanamıyorlar. Deneyimin üstesinden gelemiyorlar. Sonuçta, okuryazarlıktan kopmuş, okuldan soğumuş bir şekilde bütün zamanlarını alışveriş merkezlerinde oyalanarak ya da çetelere katılarak heyecan ve hareket peşinde geçiriyorlar.

Bu çocuklar Amerika'nın Kaspar Hauser'ları. Onları geçen yıl ya da evvelsi yıl ya da ondan bir yıl önce kentimize yalpalayarak girerken düşünmek pek zor değil. Tıpkı Kaspar Hauser gibi, onlar da karartılmış odalarda insan dokunuşunun verdiği teselliden ya da insan sesinin dokunuşundan uzakta saatlerce yaşamak zorunda bırakılıyorlar. *Anadil*lerinin sadece bir zerresini, küçücük bir parçasını konuşabiliyorlar.

Okullar bunu görmezden geliyor ve onlara okuma yazma öğretmekle kalıyor. Öğretmenler her şeye karşın onları birer okuryazar haline getirmeye çalışıyor. Bu gençlere çok dikkat etmek gerekiyor: En azından güvenli ve tutarlı bir şekilde okula devam eden gençler kadar, hatta onlardan daha fazla dikkat etmek gerekiyor çünkü bu yeni cahiller herkese her şeyin nasıl bozulduğunu kanıtlayabilir. Hepsinin olağanüstü becerileri var ama bunları yanlış yönde kullanıyor, şiddete, uyuşturucu alışkanlığına, umutsuzluğa ve alaycılığa yöneliyorlar. Her koyun kendi bacağından asılır demek yeterli olmayacaktır. Okuryazarlığın etrafından dolaşıp geçtikleri için okuryazarlıkla birlikte gelen toplumsal araçlardan ve benliğin zengin kaynaklarından da uzak kalmış durumdalar.

Her şeyi istatistiklerde görebiliriz: Gençler arasında okuma yeteneği son on yıldır sürekli gerilerken liseyi terk eden öğrencilerin sayısı artıyor.[21] Bu arada gazeteler ve dergiler,

---

21. Southern Illinois Üniversitesi'nde eğitim profesörü olan Jan La Bonty'ye göre, "Toplumun yüzde 10'u kitapların yüzde 70'ini okuyor. Okuryazarlıkta Amerika Birleşik Devletleri Birleşmiş Milletler'in 159 üyesi arasında 49. sırada" ("College Students as Readers", Ulusal Okurlar Konferansı'nın 40. yıllık toplantısında sunulan bildiri, Miami, Florida, Kasım 1990, s. 3). Fakat istatistikler okumayla ilgili önemli bazı gerçekleri saklayabilir. Okuma düzeylerini değerlendirirken örneğin Scholastic Aptitude Test (Okul Yetenek Testi) puanları daha iyi bir ölçüt olabilir çünkü bu sınav okunanı anlama düzeyini ölçmeye çalışmaktadır. Üniversiteler Kurulu'nun 28 Ağustos 1990 tarihli yıllık SAT puanları raporuna göre söz konusu puanlar 1988'le 1990 arasında ülke çapında düşüş gösterdi. Bu puanlar 1991 yılında daha da düşük düzeye indi (James Lichtenberg, "Reading: Does the Future Even Require It?", *Liberal Education*, C. 79, no. 1, Kış 1991, s. 4). 1992'de puanlar yine düşerek bir rekor daha kırdı. Daniel J. Singal "The Other Crisis in Education" (*The Atlantic Monthly* , Kasım 1991) makalesinde seçkin üniversitelerin ortalama SAT sözel puanının son yirmi beş yılda 50 ila 60 puan arası düştüğünü yazıyor. Ancak hemen ardından bu okulların sıralamadaki yerlerini kaybetmediklerini de belirtiyor. Yeni öğrenciler artık eski öğrenciler kadar iyi birer okur değil: "O kadar çok şey gözlerinden kaçıyor ki; ortalamanın üstünde yeteneğe sahip olanlar bile sayfalardaki ayrıntıları atlıyor. Ayrıntıları atlayınca da yazarın aslında ne söylediğini anlamaları olanaksız hale geliyor."

Okulu terk eden öğrencilerin oranı gittikçe yükseliyor ve coğrafi bölgeye ve ekonomik sınıfa göre değişkenlik gösteriyor. Terk sözcüğünün bile dikkatli bir tanıma ve yoruma gereksinimi var. Okul bir öğrencinin okulu terk

yayımlanan kitap sayısındaki azalmanın ve bu kitapların düşünsel kalitesindeki düşüşün nedenini merak ediyor. Oysa bu konular ancak okuryazar havuzunun gittikçe küçüldüğünün en elle tutulur, en gözle görülür belirtileri. Kitabı terk eden her insanın içinde çok daha sinsi değişiklikler gerçekleşiyor. Kitabın yitip gidişiyle modern toplumu bir arada tutan en değerli araç, üzerinde vicdanın ve pişmanlıkların ve en önemlisi benliğin yazılı olduğu içselleştirilmiş metin de ortadan kayboluyor.

Cehalet geride sadece insanların kabuklarını bırakıyor; korkunç bir duruma düşen bu hayaletleri sokaklara salıyor. Bu insanlar yaptıkları şeylerden, neden oldukları en vahşi ve en iğrenç olaylardan ötürü vicdan azabı, üzüntü ya da suçluluk duymuyorlar. Toplumun, kendilerini ancak bir bilgisayarın donuk ışığında hareket eden imgeler kadar gerçek hisseden bu hayaletlerden korkması gerekir. Onlar için başkaları da ancak kendileri kadar gerçektir. Bu koşullar altında her şey olabilir ve olmaktadır da zaten. Davranışları tam anlamıyla antisosyal hale gelmiştir.

---

ettiğine ne zaman karar veriyor? 11 Mayıs 1990 tarihli *Los Angeles Times*'a göre yaklaşık her dört gençten biri çalışmaya başlamadan önce okulu terk ediyor ("Reading the Signs of a Crisis", Bölüm A-1). Kent merkezlerindeki bazı okullarda bu oran yüzde 40'ı aşabiliyor. Michelle Fine'ın "Dropping Out of High School, An Inside Look", *Social Policy* (Güz 1985), 43-50 makalesinde kentsel alanlarda liseye başlayan öğrencilerin yalnızca yüzde 50'sinin mezun olduğu bildiriliyor.

Washington DC'deki Ulusal Eğitim İstatistikleri Merkezi, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1983 yılında dokuzuncu sınıfta bulunan öğrencilerin ancak yüzde 73,9'unun liseyi bitireceğini belirlemiş. Oysa, bazı kent merkezlerinde inanılmaz derecede yüksek terk oranları olduğu görülüyor. *New York Times*'da 12 Mart 1991'de çıkan yazısında Sarah Rimer, 1990'da New York kentinde okulu terk etme oranının yüzde 46 olduğunu bildiriyor (Bu bilgi New York Kent Eğitim Kurulu'nun Nisan 1990 tarihli "Yıllık Okul Terk Raporu"na dayanarak veriliyor). *Chicago Times* çeşitli zamanlarda yayımladığı haberlerde Chicago'da okulu terk etme oranının yüzde 55 olduğunu yazıyor. Jonathan Kozol *Savage Inequalities* (New York: Crown Publishers, 1991) kitabında daha da sarsıcı bir haber veriyor: "Eyalet Eğitim Komisyonu'nun kısa bir süre önce yayımladığı araştırmaya göre, New York kentinde 'dört zenci öğrenciden üçü ve beş Latin Amerika kökenli öğrenciden dördü liseyi öngörülen dört yıllık süre içinde bitiremiyor.' "

Bu gençleri hapse atmak da işe yaramaz. Ceza sisteminin etkinliği, vicdan ve pişmanlık duygusuna, yani suçluluk duygusu ve bunun beraberinde getirdiği değişme isteğinin oluşturduğu temel uygarlık matrisine bağlıdır. Oysa –kendini ne sözelliğe ne de okuryazarlığa ait hisseden– bu yeni post-cahiller etrafta son derece aykırı varlıklar olarak dolaşmaktadır. Farklı kuralları vardır. Kendi kabile birimlerini kurmuşlardır ama davranışları asla ortak değildir. Kulaktan kulağa anlattıkları cılız öykülerde ahlaki ikilemlerle karşı karşıya kalan kahramanlardan değil, öfke ve hıncını başkalarından çıkaran gangsterlerden söz ederler. Kendilerini, tıpkı etraflarındaki okuryazarlar gibi önemli ve güçlü hissetmek gereksinimi içindedirler. Kabul görmek ve bir kimlik duygusuna kavuşmak için yanıp tutuşurlar. Uyuşturucular onlara umut, güç ve yenilmezlik duygusu verir.

Sorunları ne olursa olsun bu yeni post-cahilleri bir an önce iyileştirmemiz gerekiyor. Aldıkları uyuşturucularla havalanıp uçuyorlar. Yere indiklerinde toplum onları hapishaneye tıkıyor. Ama mutlaka başka bir çare olmalı. Hapishaneler dev bir toplumsal hatanın kanıtı olarak karşımızda duruyor.

Çözümü başka yerde aramalıyız. Çözüm; tüm düşselliğine, tüm uçuculuğuna ve tüm görünmezliğine karşın insan sesinde yatıyor. Ses verilmiş solukta. Bu insanların istediği tek şey hissedebilmek ve kendi seslerinin vereceği güce kavuşmak.

3. Bölüm

> Zihnin karşısında evrendeki her katı madde, sıvıya dönüşmeye hazırdır ve zihnin gücünün ölçüsü bu eritebilme yeteneğidir. Kütle inatla ayakta kalıyorsa suçlanması gereken düşüncenin iradesidir; zorlu bir güçle karşılaştığında aklın özelliklerini yansıtan yeni biçimlere akmaya başlayacaktır kütle.
>
> Ralph Waldo Emerson, "Denemeler"

Tarihçiler zamanda geri giderek her şeyin kökenlerini, asıl kaynağını ararlar. Daha önce de gördüğümüz gibi yazı diyebileceğimiz ilk karalamalar Mezopotamya'da bulundu ve İsa'dan önce on bir bin yıl öncesine dayandıkları söylenir. Kurmacanın kökenleri ise –tarihöncesi bu çiziktirmelerden bu denli gelişmiş bir düzeye gelmeyi düşünün– daha yakın bir tarihe dayanır. Kurmacanın kökenleri üzerinde özellikle

duruyorum çünkü kurmaca bugün okuryazarlığın anlaşılması ve dahası okuma yazma öğretimi açısından özel bir öneme sahip.

Bugün okulların çoğunda bilgi ve mantık yürütmenin birincil ve geleneksel aracı olan okuma yazmanın nasıl öğretildiğine bakan bir gözlemci, kurmacanın kararlı bir ciddiyet ruhundan kaynaklandığını ve öğretmenlerin de doğal bir şekilde bu ağırbaşlı geleneği devam ettirmeye çalıştıklarını sanabilir. Oysa tarih bize tam tersini söylüyor: Öykü anlatımının kökleri oyun ve şakada yatmaktadır, bugün öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu ise bu gerçeği unutmuş görünüyor. Okuma yazmayı en derin düzeyiyle kavramaya niyetlenen herkesin bu oyun dolu köklerin farkına varması yerinde olur.

Oysa okullar tam tersi bir senaryoyu uygulamaktadır. Çocuklar oyunun özgürlüğünden ve gevşekliğinden vazgeçip okuma yazmayı "iyice öğrenmeye" çalışır. Öğretmenler çocukların okul bahçesindeki davranışlarıyla derslikteki davranışları arasında kesin bir çizgi çizerler. Oyun dışarıda oynanır, ders içeride çalışılır. Oysa harflerle yaşayan bir ilişki kurmak isteyen bir çocuğun mutlaka oyuna gereksinimi olacaktır. Öğretmen dışarıdaki oyun ortamının sınıfa sızmasına izin vermek zorundadır. Yirminci yüzyılın en etkili ve ciddi şairlerinden sayılan Ezra Pound bu tavrı betimleyen bir sözcük uydurmuştu, *logopoeia*: "Aklın sözcükler arasındaki dansı." İşte edebiyatın dev isimlerinden Pound, bilinen en eski Yunan yazısına, yani "Bütün bu dansçıların arasında en şen oynayan kim?" dizesine böyle gönderme yapıyordu.

Oyun ruhu hem sözellikte hem de okuryazarlıkta öykü anlatımının önemli bir parçasıdır. Öyle de kalmak zorundadır. Her anlatış yeni bir dünyayı ortaya çıkmaya ikna etmek, onu kandırmak için gerçekle dans eder, gerçekle oynar. Aynı zamanda hiçbir öykü, öykü olmanın ötesine geçmez: Her öykü bir sesler, imgeler ve vurgular yığınıdır. En iyi anlatı-

lan öykü bile gerçeğin ancak bir yanılsamasını sunabilir. Bu dünyaya ait şeyler inatçı bir kendine yeterlik içinde dirençle ayakta durur. Özlerindeki şeyi kolay kolay dile kaptırmaya niyetleri yoktur.

Her öykü yalnızca oynamak ve kandırmakla kalmaz, aynı zamanda insanı ustaca kotarılmış bir şakanın darbesiyle sarsar. Okuryazarlık öncesi kültürler dilin şeytansı doğasını çok iyi bilir ve bunu hiç çekinmeden ellerine geçen her fırsatta kullanırlar. Soytarı adını verdikleri aykırı bir kişiyi konuşturarak seyircilerin anlattıkları öyküyü ciddiye almamalarını sağlarlar. Bu kültürel şeytan bütün varlığını inceden inceye düşünülmüş şakalar uydurmaya ve bu şakalar aracılığıyla kurulu düzeni sarsmaya adar. Şakacı doğasıyla anlattığı öykünün de yalnızca bir şaka olduğuna inandırır herkesi. Seyirci bu öykü anlatıcısının gösterisine alkış tutar ve yaptığı şaklabanlıklara güler. Bu iki ses, alkış ve kahkaha, birbirini tamamlar.

Soytarılara farklı kültürlerde farklı biçimlerde rastlanır –Afrika masallarında örümcek, Kızılderili öykülerinde çakal, Ezop'un masallarında Kurnaz Tilki, Remus Amca masallarında Tar-Baby olurlar– ama dünyanın her yerinde anlatılan öykülerde karşımıza çıkar ve öykülerin gerçeğin ta kendisi olarak algılanmamasını sağlarlar.[22] Masalcı ilmekleri art arda atıp örgüsünü örerken soytarı özenle ve kasten ipi çözer; masalcının verdiğini soytarı geri alır. Seyirci ise hayretler içinde, masalcı ile soytarının arasındaki sahipsiz topraklarda umarsız kalmıştır. Seyirci bu iki savaşçı taraf, öykü anlatıcısı ile öykü bozucusu arasındaki değiş tokuşta anlam bulmak zorundadır. Bu iki taraf arasındaki ilişki, antropolog Claude Lévi-Strauss'un "ikili karşıtlık" dediği ve tüm sözlü kültürlere ait olan şeydir. Günümüzün teknolojik bakış açısından değerlendirildiğinde bu ikili karşıtlık,

22. Yunan tanrısı Hermes de girdiği farklı kılıklarla, özellikle de hırsız kimliğinde bu büyük soytarılar ailesinin bir üyesidir.

bilgisayarın ikili sisteminin bir parodisi gibidir. Bilgisayar netlik peşindedir oysa soytarı belirsizlik yaratmaya bayılır.[23]

Kızılderililer için öykü anlatımının özünde bu ikili karşıtlık yatar. Zunilerin öykü anlattıkları toplantılarda Koyemshi ya da daha bilinen adıyla Çamurkafa denen soytarılar, masalcının oturduğu yerin tam karşısına geçer, masalcının ağzından çıkan her sözü tuhaf ve abartılı hareketlerle canlandırarak alaya alırlardı. Rengârenk kıyafetler giyen ya da genellikle kadın kılığına girmiş olan Koyemshi herkese bilginin, hatta çok önemli bilgilerin bile farklı bir biçimde, hatta tamamen ters biçimde okunabileceğini gösterirdi. Soytarı öyküyü tersyüz eder, onu tamamen farklı bir yöne çevirirdi. Sözcükler yeni bir gerçeği sunarken, soytarılar herkese sözcüklerin aynı gerçeği yerle bir edebileceğini anımsatır ve bu karşıtlık ilişkisi böylece sürer gider, aynada birbirini yineleyen görüntüler gibi sonsuza uzanırdı.

Özel bir soytarı geleneği olmayan kültürler de ciddiyete mizah katmanın yollarını bulur. Örneğin ortaçağda İngiltere, Fransa ya da Almanya'da en kutsal dini törenleri bile gülünç bir biçime sokarak alaya alan festivaller düzenlenmişti. Fransızlar Meryem'in Mısır'a göçünü anmak için özel bir ayin düzenlerlerdi. Törenin ciddiyetini dağıtmak için sahte bir papaz ayarlanır, bu papaz arkasında bir eşekler kafilesiyle katedrale gelir ve ayinin sonunda dua okunurken, cemaatten amin demek yerine bir eşek sürüsü gibi anırmalarını isterdi. Herkes, Meryem, papaz, cemaat, eşek taklidi yapardı. Meryem'in göçü Kilise gelenekleri içinde önemli bir yeri olan, ciddi bir törendir ama sonuçta onu sözcüklerle anlatmaya, dilde bir anlam vermeye çalıştığımızda her birimiz birer eşeğe dönüşür, Shakespeare'in Bottom'undan farksız oluruz. Harflerden yapılan bir dünya gerçekten de "Bir Yaz Gecesi

23. Soytarılar konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Paul Radin, *The Trickster*. O tarihten bu yana yapılan çokkültürlü araştırmalar için bkz. Mehadev L. Apted, *Humor and Laughter: An Anthropological Approach*, özellikle "The Trickster in Folklore", 212-36.

Rüyası" gibidir, burada hem lafta hem de eylemde her şey olasıdır. İşin sırrı da buradadır zaten: Dil bizi soytarıdan beter eder ama tek kurtuluşumuz yine dildir. Kıssadan hisse: Her şeyi fazla ciddiye almayın; olayların gülünç yanını da görün. Hepimiz kendi cümlelerimizin içinde sıkışmış, kendi dilbilgisel yapılarımız içinde hapsolmuş durumdayız.

Okuryazar olmayan insanlar, soytarı aracılığıyla dilin kendi gölgesini asla doğru yansıtmadığını açıkça ortaya koyar. Çamurkafaların gösterisinde, Eşek Ayini'nde ya da sayısız Soytarı Festivali'nden herhangi birinde hep aynı, güven veren kahkaha duyulur ve bu kahkaha bütün topluluğu uyarır: Bu işi o kadar ciddiye almayın! Elbette anlatılan öykü gerçektir ama o kadar da gerçek değildir. Her İran masalı, bu noktayı bir kez daha gözler önüne serer ve şu cümleyle başlar: *Yeki bud, yeki nabud*; "Bir varmış, bir yokmuş; bir olmuş, bir olmamış." Zuni soytarıları yalnızca bir öyküyü ya da dinleyicilerini ölçülü olmaya davet etmiyor, bundan daha zorlu, daha kökten bir şeyi başarıyorlar. İran masallarındakine benzer bir iletiyi aktarıyorlar: Bilge adam çubuğunu alıp öyküsünü anlatmaya başladığında anlattığı öykü yalnızca kendisini anlatıyor olabilir. Çamurkafalar ise bilgenin söylediği her şeye gülerek sözlerini tümüyle ortadan kaldırıyorlar. Soytarı ile masalcı arasındaki bu değiş tokuşta izleyiciye düşen şey oturup gösterinin tadını çıkarmak: Pound'un "aklın dansı" dediği şey. İşte izleyiciye düşen şey budur. Ama bu da yeterlidir zaten. Dil, gösteriye en çok benzediği anlarda gerçekten canlanabilir ancak.

Yazılı kültürlerde ise soytarı ortadan kalkar. Artık soytarı cümlenin içine girmiştir. İçimizden bir şeyler okurken, görünmez Çamurkafaların varlığının bilincinde olmalı ve biz okur okumaz her cümleyi sildiklerini unutmamalıyız. Uçan halımızı altımızdan çekip alıverir onlar. Bizi uyandırıp kurmaca bir düşün içine daldığımızı hatırlatırlar sürekli. Yazar bir gerçeklik yaratır, kitaba ontolojik bir konum verir. Ama eninde sonunda balon patlar ve düş sona erer.

Şaka dediğimiz şeyin, buharlaşıp havaya karışan bu kültürel edimin, dil üzerinde öylesine büyük bir hâkimiyeti vardır ki Doğal Dil Felsefecileri adı verilen bir grup modern dilbilimci şakayı çalışma konusu edinmiştir.[24] Bu grup, cümlelerin nasıl kıyafet değiştirdiğini, nasıl birer travesti haline geldiğini araştırmaktadır. Travesti sözcüğü *transvestite*'den türer ve "karşı cinsin kıyafetlerini giymek" anlamına gelir, Rönesans döneminde buna "sahtekârlık" deniyordu. Aslında yaptıkları şey masalcı ile soytarı arasındaki ikili karşıtlığın okuryazarlık dünyasındaki yansımasına bakmak ve bunun her cümlede yazılı olduğunu vurgulamaktır. Her yazar, hem masalcının ciddiyetine hem de soytarının alaycılığına sahiptir.

Ne olursa olsun, dil sürekli kendi şakalarını yapar ve hem konuşmacıyı hem de okuru aynı biçimde kandırır. İnsanlar her sözün mutlaka gerçek olduğuna inanarak dile sonsuz güven duyarlar. Yani insanlar, yazılı olsun sözlü olsun, cümlelerine öyle büyük bir önem verirler ki sonunda bu cümlelerin gerçeğin kendisi olduğuna inandırırlar kendilerini. Bir ağacı; ister en şiirsel, en metaforik dille ister en kesin, en bilimsel ayrıntılarla betimleyelim, bu betimleme aracılığıyla "bildiğimize" inanırız.

Dil bizi gerçeği bulduğumuza inandırsa da aslında kesin olarak bildiğimiz tek şey dilin kendisidir; ürettiğimiz cümlelerin dilbilgisi, sözdizimi ve entonasyonudur. Dile umutsuzca âşık olmuş, iflah olmaz okuryazarlar buna kendilerini sözellikte yaşayanlardan daha da fazla inandırırlar. Yoksa nasıl olur da koca koca adamlar, kadınlar *Kral Lear*'i okuduktan sonra gözyaşlarını tutamazlar? Hatta oyunu fazlasıyla acılı, bunalımlı ve umutsuz bulan on sekizinci yüzyıl halkı bu oyunun sonunu yeniden yazmıştı. Hiç kuşkusuz Shakespeare bu oyunu yazarak kendine cennette bir yeri garantiledi. Oyunun dili, kulağa adeta bir şarkı gibi geliyor.

---

24. Bu konuda genel bir giriş için bkz. John L. Austin, *How to Do Things with Words*, Hilary Putnam, "Is Semantics Possible" ve "The Meaning of Meaning" Hilary Putnam, *Mind, Language and Reality*; Donald Davidson, *Truth and Interpretation*.

Ama Lear gerçek bir kral değil, Cordelia ise yalnızca bir oyun karakteri. Lear bizi ne kadar etkilerse etkilesin, bu oyun kâğıt üzerindeki çiziktirmelerden başka bir şey değildir. Yine de okurlar dilin muhteşem gücünün bir kanıtı gibi duran o son sahneyi okuduktan sonra ağlar, üzülür, öfke ya da pişmanlık dolu sözler sarf ederler. Bu sahne aynı zamanda aslında inanması en güç ve herkesi en zayıf noktasından vuran şakayı da yapar: Okurların kâğıt üzerindeki o düşsel dünyaya, tıpkı dile daldığı gibi balıklama atlamasını sağlar.

Ferdinand de Saussure ve Ludwig Wittgenstein başta olmak üzere bir grup dilbilim felsefecisi dilin en alaycı, en keskin şakasını ortaya koydular: Dilin söz ile dünya arasında çok sağlam ve dolaysız bir köprü kurmuş gibi yaptığını. Tüm yaşamını dilin doğasını araştırmakla geçiren Wittgenstein, dilin üstyapısının pek zayıf olduğunu ve gerçeğin dev ağırlığını ve baskısını taşıyamayacağını gördü; sonunda kendini bu acıklı halimize güler buldu. Dilin diğer bütün işlevleri bir yana, dilin en iyi yaptığı iş; uğraşıp betimlediğimiz şey ile gerçekte var olan şeyler arasındaki kopuşu yansıtır sonucuna vardı. İnsanlar deneyim ile bu deneyimi anlama isteği arasındaki uçurumu asla aşamayacaktır.

Tractatus'un sonunda Wittgenstein insan deneyiminin özünü en iyi yakalayan dilsel durumun suskunluk olduğunu; hiç hoşlanmadığı gizemciliği savunabilmektedir. Benliğimizin duyarlı kısmının "susmayı seçtiğini" vurgular. *Tractatus*'u dilin gerçek doğasını, alaycı ruhunu taklit ederek bitirir ve son satırda okurlarına bir şakayla veda eder: "İnsan konuşamadığı yerde susmasını bilmeli." Wittgenstein'a göre, eğer bir şeyden söz etmek o şeyin ruhunu tümüyle kucaklamak demekse insan hiçbir şeyden gerçekten söz edemez. Hatta, "kendimiz bilgisi"; yani bilinç de dilsel bir olgu olduğu için boş bir çaba sayılabilir. Kendi kendimize kulak verdiğimizde duyduğumuz şey anlamsız bir gürültünün ötesine geçmeyebilir.[25]

25. Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*. Ayrıca bkz. D. F. Pears, *The Development of Wittgenstein's Philosophy ve Wittgenstein*.

George Steiner'e göre dile duyduğumuz güvenin sarsılması –bizi deneyime bağlayarak bu deneyim içinde yaşamımızı sürdürmemizi sağlayan göbek bağının kopuşu– modern dönemin başlangıcıdır. Steiner bunun on dokuzuncu yüzyılın sonunda gerçekleştiğini belirtir: "Mallarmé aradaki sözleşmeyi çiğner, söz ile dünya arasındaki samimi ilişkiyi koparır [*rupture* (kopuş) burada çok önemli bir terimdir]. Bu tavır *Felsefi İncelemeler*'de ortaya çıkar, söz ile sözün daha önceki ve daha sonraki kullanımları arasında potansiyel süreksizliklere neden olur. Denizler ortasında pusulasız kalıveririz."[26]

Mallarmé, en önemli yapıtlarını 1890'larda yazdı. Onun bu "pusulasızlığı" –yani Mallarmé'nin gerçekleştirdiği dilsel kopuş– yirminci yüzyılda gerçeküstücülük ve dadacılık gibi akımlarda sanatsal birer kahkaha olarak patlak verdi: Tualler, binalar ve edebiyat yapıtları şiirsel saçmalıklar ve görsel esprilerle doldu taştı. Dilin özünde yatan şakayı –dilin DNA'sına kazılı serkeşliği– fark eden sanatçıların sayısı arttıkça, kahkahalar diğer sanat biçimlerine, hatta kurgusöküm gibi eleştirel ve kuramsal alanlara bile sıçradı. Kurgusökümün en önemli isimlerinden biri olan Jacques Derrida dilin oyuncu doğasını anlatmaya çalışırken sözcük oyunlarından ve şakalardan bol bol yararlanır. Bu tavır, görünüşte son derece ciddi ve monolitik bir alana, mimariye bile sızmıştır. Fiziksel kurallara ve mühendislik ilkelerine son derece bağımlı olan mimari bile dilin sürprizlerine yanıt vermesini bildi. Frank Gehry ve Michael Graves gibi çağdaş mimarlara bakmamız, mizah duygusunun –farklı tarzlardan alınan farklı unsurlarla

26. George Steiner, *Real Presences*, 104. *Rupture* sözcüğü çeşitli biçimlerde karşımıza çıkar. Bunlardan biri *corruption*'dır (yolsuzluk). John Gardner, dilin ve yaşamın katmanları üzerine yazdığı *October Light* (Ekim Işığı) romanını şu satırlarla açar: " 'Yolsuzluk mu dedin Sana yolsuzluğun ne olduğunu ben anlatayım istersen evladım!' Yaşlı adam gözlerini şöminedeki alevlere dikti ve tüm bedeni bir an için ürperdi, piposunun çubuğunu öyle sert ısırmıştı ki pipo şöminede yanan kütükler gibi çatırdadı." Ahlak, ateş, ilişkiler ve pipo aynı yoğunlukla çatırdar, Gardner için dilin ürettiği şakaların çatırtısı da aynıdır. Romanda ekim gibi çok ağır bir ayı hafifleten şey de yapılan şakalardır.

oynanması sonucunda– postmodern tasarımlarda birer beton şakaya nasıl dönüştüğünü anlamamız için yeterlidir. Bu mimarlar grubu ancak kendi aralarında anlaşılabilecek bir espri yaparcasına tarihsel tarzları birbirinden ayıran kesin çizgileri kırmakta. Bu postmodern şaka anlayışı, tarzlarla oynayıp onları yerlerinden ederek görkemli, anıtsal yapılar diken bir mesleğin ciddiyetini hafifletmekte. Postmodern binalar hem birer bina, hem de tarihsel binaların birer parodisi. Bu binaların mimarisi tarihsel yapı tarzlarını tarihten koparark farklı unsurları tek bir binada bir araya getiriyor ve böylece bu tarihsel tarzların önemini ve kalıcılığını yerle bir ediyor. Bugün modern bir binada on sekizinci yüzyıla ait bir silme ile bir Rönesans sütununu yan yana görmek mümkün. Bu mimari tasarımların konusu; tarihten kopup –kategorileri yıkıp– tarihsel biçimleri kolaj haline getirmek. Postmodern binalar birer şaka haline gelmeyi, her tarafa çekilebilecek sözlerin tasarımdaki yansıması olmayı amaçlıyor.

Dili her kullanışımızda biz de buna benzer bir kopuş gerçekleştiririz, bilinçli ya da kasten yapılmış olmasa da bir kopuştur yine de bu. Sözcüklerle anlatmaya çalıştığımız şey ne olursa olsun –ister bir masa, ister bir sandalye ya da bir bowling topu– ona sözlerle ifade edilebilecek bir nesne olarak yeniden şekil veririz. Bu süreç içinde o masa ya da sandalye bireyselliğinden arındırılır ve böylece şekline, boyutuna, rengine, dokusuna göre sınıflandırılabilecek bir nesne haline gelir. İşte dil sürekli bu şakayı yapar bize: Anlamak ya da tanımak istediğimiz gerçek nesne, dilin düğümü içinde kaybolup gider.

Bizi aydınlatan o yüce varlık, yani okuryazar bilinci de buna benzer bir şakayı yapar bize. Bize armağan edilen bilinçle birlikte kendi ölümlülüğümüzün ayırdına varırız. Kendimizi tanıyarak –Delfi tapınağındaki kâhinler gibi– kendi ölümlerimizi de görmeye başlarız.[27] Platon ölümlülere

27. Bizi asıl aydınlatan şey elbette karanlığın içine düşen Lucifer'dir. Lucifer gökte sabah yıldızı Venüs olarak ve ikili, kozmolojik karşıtlıkların soytarısı akşam yıldızı Hesperus olarak parlar.

alfabeyi getiren Thoth'un öyküsünü anlatırken okuryazarlığı bir *pharmakon*, bir ilaç olarak tanımlar. Tüm ilaçlar gibi bu da insanı iyileştirdiği gibi öldürebilir de. Dilin öte yanı, bu ilacın üzerine bir sülük gibi yapışır.

İşte dilin doğal şakacılığına yol açan bir diğer neden de budur: Dil kendiliğinden esnek ve akışkandır. Metafor, dilin en iyi becerdiği şeydir çünkü dilin kendisi gerçek değildir ve bu yüzden yaşadığımız her şeyin ancak metaforik bir gösterimini sunabilir. Gerçeğe, dolaylı bir şekilde, deneyimi bir metafor olarak yakalayarak cevap verir. Böylece her şeye ucundan değerek, benzetme aracılığıyla çok çok sıyırıp geçerek dokunur. Her deyişin, her sözcüğün, her paragrafın altında ironi ve belirsizlik yatar. Dil bir şaka aracı olmaktan başka nedir ki? İnsan ancak alfabenin karşısında rahatladığında –dilin oyuncu ruhunu yakalayıp onun içine girdiğinde– bir oh çekip okuma yazmanın tadına varmayı öğrenebilir. O an insan okuryazarlıkla ilgili en önemli gerçeği görür: Okuma yazma tam anlamıyla şiirsel bir edimdir.

Ne var ki öğretmenlerin çoğu dilin bu eğlenceli, oyuncu yönünü görmezden gelir. Onların yaklaşımı kesinliğe ve doğruluğa dayalıdır. Hemen hemen herkes dilden, bilgisayar programlarından beklediği kesinliği ister. Araba bozulur, iniş takımı arızalanır, bilgisayar çalışmaz; bütün bunlar küçük ya da büyük mekanik kazalardır ve hemen bakılıp tamir edilmeleri gerekir. Kimi durumlarda makinenin tasarımının tümüyle değiştirilmesi söz konusu olabilir. Gençler yazdıkları şeyler "gerektiği gibi" olmazsa hemen sinirlenir, adeta kendi devrelerinin tamir edilmesini ya da yeniden kurulmasını beklerler. Gençler dilin doğal durumunu bir kaza olarak görebilselerdi her şey ne kadar farklı olurdu! Dilde hiçbir şey "gerektiği gibi" değildir. Elbette dilde de birtakım doğruluk standartları vardır; ne var ki bunlar ancak dilbilgisi, sözdizimi, fiillerin zamanları, ismin halleri, yani her öğrencinin hemen öğrenebileceği şeyler için geçerlidir. Geriye kalan şey, yani cümlelerin içeriği ve anlamı ise ancak kuralları

görmezden gelip oyuncu bir tavır takınarak başarılabilir. Bu yolla insan doğrudan dilin ruhuna girer.

Okuma ve yazma yapay edimlerdir, daha doğrusu konuşma ve dinlemeden daha yapaydırlar. Kimse kısa sürede okuma yazmada ustalaşamaz. Birçokları kendilerini bilgisayarın önünde kâğıt kalem başında olduklarından daha rahat hissederler, bu kısmen bilgisayar programlarının belirsizlik ve tutarsızlığa yer vermemesinden kaynaklanır. Biliriz ki bilgisayar, makinenin içindeki devreleri insanüstü bir doğrulukla işletecektir. Bu standartlar makinenin içinde kapalı kalmaz, her bilgisayar kullanıcısı bu standartları kabul eder ve kendine uygular. Bilgisayar dile bile kesinlik ve doğruluk kazandırıyor izlenimini yaratır. Emrinde böylesine harika bir makine olan bir kimsenin yazacağı şeyin "gerektiği gibi" olmaması mümkün müdür? Oysa bu dilsel doğruluk standardı yalnızca bir yanılsamadır. Dilin doğasını en iyi tanımlayan şey belirsizliktir. Bir de belirsizliğe çok yakın bir başka etkinlik: şaka.

Tüm şakalar temel bir unsura, en eski kahkaha felsefecilerinin bile kabul ettiği bir unsura, tutarsızlığa dayalıdır. On sekizinci yüzyıl şairlerinden James Beattie, kahkahanın doğasını tanımlayan yazılarında kahkahanın "karmaşık bir nesne ya da kolajda bir araya gelen en az iki uyumsuz, uygunsuz ya da tutarsız nesne ya da olay"dan doğduğuna inanıyordu. Bu karmaşık tanım, antropolog Elliot Oring tarafından *Jokes and Their Relations* (Şakalar ve İlişkileri) adlı kitabında yeniden şöyle yazıldı: "Mizahın algılanması uygun bir tutarsızlığın, yani genellikle birbiriyle tutarsız oldukları düşünülen alanlardan gelen unsurlar arasında uygun bir ilişkinin algılanmasına bağlıdır."[28] Oring "uygun" sözcüğüyle anlaşılabilir demek istiyor. Tutarsızlık, bildik bir bağlam içinde anlam taşımalıdır. Oring buna örnek olarak şu bilmeceyi veriyor: "Bir kapı ne zaman kapı değildir?"

28. Elliot Oring, *Jokes and Their Relations*, 2.

Çocuklar bilmecelere bayılır. Okuryazar olmayan yetişkinler de. Bilmeceler dilin oyuncu doğasını kolayca anlaşılabilir bir şekilde ortaya çıkarır. Bilmece, Anglosakson İngiltere'sinin en eski edebiyat türüdür. Anglosakson Exeter Kitabı el yazmasından 65 numaralı bilmece:

Çabuk; eyvah ana; öldüm galiba.
Bir yaşarım, bir ölürüm. Herkes
beni eller, tutar, kafamı uçurur,
çıplak etimi ısırır, beni yer bitirir.
Ben beni ısırmayanı ısırmam;
ama beni ısıran çoktur.[29]

Bu bilmecenin yanıtını bulmak isteyenler kendi deneyimlerini gözden geçirerek deneyimlerinde yer alan nesneleri bu bilmeceye göre tartmak ve bunlardan birini yanıt olarak seçmek zorundadırlar; yanıt soğandır. A. R. Luria'nın da göstermeye çalıştığı gibi sözelliğe ait halklar dilsel bir kurgunun sınırları içinde düşünmez. Onlar kendi deneyimlerinin dünyasından ayrılamazlar.

Ama bu, oyun oynamadıkları anlamına da gelmez. Anglosaksonların, bilmecelerinde ne denli oyuncu olabildiklerini göstermek için size 25 numaralı bilmeceyi de veriyorum. Bu bilmecenin de yanıtı soğan ama bu kez soğan imgesine ayrı bir katman ekleniyor ve bilmece daha müstehcen hale getiriliyor:

Ben tuhaf bir yaratığım, kadınları memnun ederim,
komşularım eli boş dönmez! Kimsecikleri üzmem ben
bana bıçak çeken hariç.
Çok çok uzarım, yatağımda dimdik dikilirim,
geri tarafım tüylüdür epey. Zaman zaman
güzel bir kız, bir garip köylünün
cesur kızı gelir dokunur bana,
al tenimi eller, çekip alır başımı
kilerine saklar beni. O beni alıp götüren

29. Kevin Crossley-Holland (Der.), *The Exeter Book Riddles*, 85.

saçı örgülü kız hiç unutmaz o günü.
Ne zaman hatırlasa gözleri yaşarır.[30]

"Kapı ne zaman kapı değildir?" Her ilkokul öğrencisinin bildiği bu bilmece insana büyük bir ciddiyetle kendi kendine, "Şu hem kapı olan hem de olmayan şey nedir yahu?" diye sordurur. Sözellikte rastlanan bilmecelerin tersine, bu bilmecenin yanıtı dilin içinde aranmalıdır. Yani yanıt, sorunun kendisindedir. İlk bakışta bu sorunun yanıtı yok gibidir. Bir şey aynı anda iki şey olamaz. Bilmece, insandan her iki durumu da, yani hem kapı olan hem de olmayan bir durumu karşılayacak bir çözüm ister. Bilmecenin yanıtı deneyimden gelen bir gerçeğe değil, dilsel belirsizliğe bağlıdır. Aynı soru özde şöyle sorulabilir: Dil ne zaman belirsizdir? Yanıt: Her zaman. Burada eşsesli bir sözcük çifte anlam taşıyabilir ve kapıyı hem var hem de yok edebilir. Bilmecenin İngilizce'deki yanıtı, "aralık" anlamına gelen *ajar* sözcüğüdür.

Bu bilmece yazılı dünyaya ait olsa da yanıt ancak sesli olarak okunduğunda anlam taşır çünkü İngilizce'deki yanıt *ajar*, a jar ("bir kavanoz") sözcüklerinin bir araya gelmesinden oluşan sözcük oyununa dayalıdır. Buradaki oyun, sözellikte bitiştirme adı verilen bir ilkeye dayalıdır. Kâğıt üzerinde göz sadece tek bir sözcük görür, *ajar*. Sesler arasındaki boşluk, *a jar* sesli olarak söylendiğinde ortadan kalkar ve bitiştirme gerçekleşir. Unutmayalım ki sözellikte sözcük yoktur, yalnızca sesbirimleri, yani sesler vardır.

Dil, öyküleme ve şaka adını verdiğimiz ikiz kardeşleri doğurur ve bu kardeşler, formülünde üçte bir *gerçek*, üçte bir yalan, üçte bir de edebiyat eleştirmenlerinin *gerçekdışı* dediği şey bulunan özel bir iksirle beslenir.[31] Metafor gibi, öyküleme ve şaka da yaşamın gerçek tadının ancak satırla-

30. A.g.y.
31. Bkz. Ivan Illich ve Barry Sanders, *ABC: The Alphabetization of the Popular Mind*, özellikle "Untruth and Narration", 84-105; Barry Sanders, "Lie It As It Plays", David R. Olson ve Nancy Torrance (Der.), *Literacy and Orality*.

rın arasında, dilin aralık durduğu yerde bulunabileceğini gösterir. İran masalının "Bir varmış bir yokmuş" formülünü anımsayalım. Bu formül, yaradılış ve ölümü, dilin gerçekliğini ve gerçekdışılığını yansıtır: Dilin kapısındaki bu aralık, hem giriş hem de çıkış için kullanılır ve hem dilin hem de okuryazarlığın psikososyal boyutunu anlayabilmek için son derece gereklidir.

Öykülemenin söz dağarcığı bu hassas dengeyi gözler önüne serer: Kurmaca, fabl, masal, öykü; bunların her biri kimi zaman gerçeği aktardıklarını, kimi zamansa uydurma olduklarını ilan eder. Çocuk kendisine bir hikâye anlatılsın diye yalvarır; ana baba çocuklarını hikâye uyduruyorsun diye azarlar. Mark Twain kurmaca aracılığıyla Kral Arthur'un sarayına giden Amerikalıyı öyküler; Charles Manson ise mahkemede kurmacalarını anlattığı gerekçesiyle hapse atılır. Şakalar da bu iki zıt kutup arasında, yalan ile en doğru gerçek arasında gider gelir. Önce ilginç ve çekici, hatta heyecanlı birer yalan olarak başlayan şakalar genellikle sınırı aşar ve sonunda insanı acı gerçekle yüz yüze getirir. Pek neşeli biri olarak tanınmayan Aziz Augustinus bile şaka konusunda karışık duygular besliyordu. Fıkraların öyküleme tarzı ilgisini çekiyor ancak belirsiz konumları onu rahatsız ediyordu: "Fıkrayı anlatan kişinin anlattığı şey doğru değilse de, sesinin tonundan ya da davranışlarından karşısındaki kişiyi kandırmak istemediği anlaşılıyorsa anlattığı fıkrayı yalan saymamak gerekir ... Yalan söylemeyen insanı yalancılıkla suçlamak olmaz."[32] Augustinus burada Freud'un büyük bir başarıyla analizini yaptığı saldırgan, edepsiz şaka türünden söz etmiyor. Augustinus için fıkralar hâlâ iyi niyetle anlatılan öykülerin bir parçası. Augustinus'un döneminde Latince'de "yapılan iş" "kahramanlık" anlamına gelen *gesta* sözcüğü, "öykü" sözcüğünün karşılığı olarak da kullanılıyordu ve daha sonra Modern İngilizce'de karşımıza çıkan *jest*, yani "gülünç öykü" sözcüğünün de

32. *De Mendacio*, Birinci Kitap, 2. Bölüm, s. 488'den.

kökenidir. Gösteri yapmak, öykülemek ve şaka yapmak aynı etimolojik kökten türemiştir.

Her kurmaca yazarı, öyküsü ciddiye alınsın diye karmaşık ve güzel bir yalan, –metaforik bir gerçeklik– örer. Yazar, öyküsünü okurlara benimsetmek, uydurduğu şeyi gerçek kabul etmelerini sağlamak için iyi bir olay örgüsü oluşturur. Başarılı olabilmek için yazarın "uygun tutarsızlık" sanatında ustalaşması, yani hem kendi öyküsünü ciddiye almayı hem de büyük bir keyifle okurları tuzağa düşürecek şakaları yapmayı öğrenmesi gerekir. Yazarların ve şaka yapan kişilerin oyun oynamayı sevmeleri gerektiğine göre, antik dünyada yazı tanrısı olan Thoth'un aynı zamanda oyunların mucidi olmasına ve oyuna oyun katan tanrı olarak anılmasına da şaşırmamak gerekir.

Öyküleme ile şaka arasındaki bu eski ilişki, sekizinci ve dokuzuncu yüzyıl İngiltere'sinde öykü anlatımına karşı benimsenen tavrı da belirliyordu. Örneğin, Kral Alfred, *racu* sözcüğünü kimi yerlerde Latince'deki *commoedia* ("komedi"), kimi yerlerde ise *historia* ("tarih" ya da "öykü") sözcüğünü çevirirken kullanmıştır. Anglosakson sözlüğünde *racu*'nun anlamına bakacak olursanız karşılık olarak hem "kahkaha" hem de "öyküleme" sözcüklerini bulursunuz. Anglosaksonlar şairlerine "kahkaha kuyumcusu" ve "ozan" (öyküleri şarkı halinde söyleyen kişi), yani *mimi* ve *scurrae* adını verirdi ama en çok da onlara kahkaha satıcısı, *gleeman*; yani kahkahacı derlerdi.

Ortaçağda İngiltere, Fransa ve Almanya'da öyle zengin ve ayrıntılı bir fıkra ve öyküleme –ve elbette kahkaha– geleneği gelişti ki ortaya gözbağcılar, öykü anlatıcıları ve akrobatlardan oluşan geniş bir yelpazeye yayılmış gezgin göstericiler çıktı. Ortaçağlılar bu göstericilere çok farklı isimler taktılar, bu isimler onların gülmece konusunda nasıl bir çeşitliliğe sahip olduğunu ve bu göstericilere ne kadar değer verdiklerini göstermektedir. Bu isimler arasında şunlar yer alır: mimi, scurrae, scenici, goliards, poetae, parasites, tragoedi,

commoiedi, comici, joculatores, jocistae, corauli, cantatores, historiones, cytharistae, thymalici.[33]

On üçüncü yüzyıla gelindiğinde, taklitçi denen eski Yunan aktörlerinden ("oyunculardan") türemiş bu göstericileri tanımlarken tek bir Fransızca sözcük kullanılmaya başlandı, *jongleur*. Fransızca bir sözcük olan jonglörün günümüzdeki İngilizce karşılığı olan *juggler* (gözbağcı), "şaka" ("*joke*") sözcüğüyle aynı Latince kökten, *iocus*'tan gelir. Köyden köye gezen bu gözbağcı anlatıcılar kırsal bölgeleri artlarında bir kahkaha tufanı bırakarak aşarlardı. On dördüncü yüzyılda yaşayan bir tarihçi İngiltere'yi *terra ridentum*, "kahkahaya kapılmış ülke" olarak adlandırıyordu.[34]

Dini heyetlerin, manastırların, kilise meclislerinin kayıtlarından, katedral yönetmeliklerinden (Frankların yasalarından) anlaşıldığı kadarıyla din adamları ve kadınlarının *joculatores*'leri izlemeleri yasaktı. Özellikle katedral yönetmelikleri, anlatılan *gestae*'lerin –yani öykülerin– üstü kapalı anlatılan *jocista*'ler (fıkralar) olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu öykülerin çoğu Cicero'nun verdiği isimle, *facetiae* olarak anılır; yani kısa, genellikle güldürücü ve müstehcen öykü. Bunlar henüz biçim olarak değilse de konu olarak modern fıkraları andırır.

Dilin oyuncu doğası nedeniyle şaka, yazarların en doğal ifade aracıdır. Şaka, dili güçlü bir misilleme silahı haline getirir. Bu *facetiae*'nin modern fıkraya dönüşerek farklı bir biçime bürünmesi ancak okuryazarlığın bilgilendirici gücü, okuma yazmanın yaygınlaşması ve en önemlisi de yazarın ortaya çıkmasıyla mümkün olacaktır. *Facetiae* ilk önce yüz-

33. J. D. A. Ogilvy, "*Mimi, scurrae, historiones*: Entertainers in the Early Middle Ages", ortaçağın gezici göstericileri üzerine yapılan ilginç bir araştırmadır. Taklitçi komedya üzerine yazılmış en iyi yapıt Herman Reich'ın *Der Mimus*'udur. Antik dünya ile ortaçağ dünyası arasındaki köprü konusunda bkz. Allardyce Nicoll, *Masks, Mimes and Miracles: Studies in the Popular Theatre.*

34. *Jongleur* hakkında en tanınmış yapıt Edmond Faral'ın *Les Jongleurs en France du Moyen Âge*'dır.

lerce yıl, canlılık ve esnekliğini koruyarak sözellikte ağızdan ağıza dolaştı. İşin pek söz edilmeyen oysa en şaşırtıcı tarafı şimdi geliyor: Fıkralar herkes tarafından anlatılmaz, daha çok kadınların dilinde yer alırdı. Bu gerçeği fark ederek okuryazarlık tarihinin en önemli ancak en gizli yönlerinden birine ulaşabiliyoruz: Dilsel oyun ve şaka ruhu kadınlar tarafından ayakta tutuluyordu. Bu olağandışı ayrıntı okuryazarlığın tarihinde yitip gitmiştir.

Burada dil tarihinin bu bölümü üzerinde özellikle duruyorum çünkü bu dönem çok önemli bir dönüm noktasıdır. Ünlü çocuk psikoloğu D. W. Winnicott, "Erkekler anneleriyle aralarındaki sorunları çözümlemedikleri sürece dünyada savaşların sonu gelmez" der. Okuryazarlık için aynı sorunu şöyle ortaya koyabiliriz: Annesiyle sağlam bir bağ oluşturmamış bir insan belki de asla okuryazarlığın oyuncu yönüne, yani onun bütünlüğüne ulaşamayacaktır.

Bebekler dille oynamanın tadını ilk kez anneleri aracılığıyla alırlar. Anneler bebekleriyle ilişki kuran ilk insanlardır. Çocukluğun ilk yıllarında da anneler çocuklarla babalarından daha fazla zaman geçirirler. Bir şeyi apaçık görebiliyoruz: Annesinin yanında büyümeyen çocuk, sözelliğe tam anlamıyla giremez ve acemi adımlarla okuryazarlığa dalar. Bugünlerde çocuklar televizyonların önüne oturtuluveriyor ve babalar gibi anneler de çocuklarıyla gittikçe daha az temas kuruyorlar. Birçok çocuk babasız büyüyor, o nedenle de annelerin çalışarak aileyi geçindirmeleri gerekiyor. Elbette anneler de eşit çalışma olanaklarına sahip olmalılar ama eğer kendilerine başka seçenekler de sunulmuşsa ve seçimlerini çalışma yönünde yapmışlarsa. Ne var ki annenin yokluğu, özellikle de zorunluktan kaynaklanan bir yokluk, çocuğun eğitiminde bir boşluk yaratır. Günlerini anaokullarında, yuvalarda ya da kreşlerde geçiren çocukların sayısı gittikçe artıyor. Oysa öğretmenler ya da kreş çalışanları çocuklarla annelerinin kurduğu türden bir oyun ilişkisi kuramazlar. Okullar annenin çocuk eğitiminde üstlendiği önemli ve oyuna dayalı

rolü kabul etmeli ve öğretime farklı bir yaklaşım getirerek bu rolü tamamlamalıdırlar.

Oysa okulların bugün kullandıkları model, annenin rolünü ortadan kaldırmaktadır. Bu yaklaşım tarihten kaynaklanır. Altıncı ve yedinci yüzyıllardan başlayarak bin yılı aşkın bir süre erkekler ile kadınlar birbirlerinden ayrı ve son derece farklı bir okuma yazma eğitiminden geçirildiler. İngiltere ve Batı Avrupa'da yaşayan aristokrat erkekler, liseye devam ederek din görevlilerinin öğrettiği Okumuş Latincesi denilen ve yapay bir dilsel ürün olan bir dili öğrendiler. Kadınlar kurumsal programın dışında tutuldular. Onların eğitimi konuşma ve el kol hareketleri aracılığıyla; temas ve sohbet yoluyla, yerel dillerde gerçekleşti. Eğitimli erkeklerse, günlük deneyimden tümüyle kopuk, farklı bir öğretimden geçtiler.[35]

Okulun dışında kimse tek bir kelime bile Okumuş Latincesi konuşmazdı. Sokak köşelerinde ya da oturma odalarında duyulan, bebeklerin ağzından çıkan, âşıkların konuştuğu ya da çarşıda kullanılan bir dil değildi bu. Tüm buralarda yerel diller, yani anadil konuşulurdu.[36] Okumuş Latincesi ancak liselerde ve eğitim kurullarında, resmi retorik kurallarının biçim verdiği özenle kurulmuş cümleler halinde konuşulurdu. Üniversitede eğitim gören erkekler Latince'nin dilbilgisini ve doğru kullanımını belleklerine kazırdı. Bu dili belagat sanatını uygulayarak öğrenir ve münazara stratejileri öğrenirken konuşurlardı. Kralın fermanları, yasal ve dinsel belgeler ancak Okumuş Latincesinde yazıldıkları zaman resmi statüye kavuşurdu.

---

35. Walter J. Ong'un *Orality and Literacy* kitabının 112-116. sayfalarının yanı sıra, bkz. Brother Bonaventure, "The Teaching of Latin in Later Medieval England"; Henri Irenée Marrou, *A History of Education in Antiquity*; E. Pulgram, "Spoken and Written Latin"; Roger Wright, "Speaking, Reading, and Writing Late Latin and Early Romance."

36. "Anadil" kavramı için bkz. Karl Heisig, "Muttersprache: Ein romanistischer Beitrag zur Genesis eines deutschen Wortes und zur Enstehung der deutsch-franzoesischen Sprachgrenze."

Bir bakıma bu ilk eğitim kurumları her delikanlıyı bir tür Kaspar Hauser olarak gördü. Üniversite anadili yok saydı ve gençleri anadilleri yerine, konuşulduğunu hiç duymadıkları, hatta yaşamlarında hiç karşılaşmadıkları bir dilde yoğun bir eğitim almaya zorladı. Bu eğitim ciddi bir işti ve yüksek doğruluk standartları sağlamaya yönelikti.

Oyuna gereksiz ve kadının dilsel alanına ait bir etkinlik gözüyle bakıldı. Bugün okullar bu ortaçağ modeline benzer bir yöntemle okuma yazma öğretiyor; kullandıkları sistem tamamen her tür oyundan, eğlenceden ya da spordan uzaklaştırılmış, seçkin erkekler için tasarlanmış bir sistem. Okul, her çocuğu bir Kaspar Hauser olarak görmekte direniyor. Eğer çocuklar okula anadilleri –bu deyişte cinsiyet belirtilmesi boşuna değil– olmadan geliyorsa öğretmenleri bu dili onlara kazandırmalıdır. Eğer okuma yazma öğretimine biraz olsun canlılık katılacaksa günümüzde geçerli olan, tamamen erkeklere yönelik modelin ortadan kaldırılması gerekiyor.

Okumuş Latincesi –ya da günümüzde buna denk gelen Standart Eğitim İngilizcesi, yani standart dilbilgisi kitaplarının kurallarına göre yazılan İngilizce– belli avantajlara sahip ama bu avantajların sayısı da öyle çok değil.[37] Yazı, bilineni bilenden ayırarak sözden daha fazla nesnellik sağlar, Okumuş Latincesi ise, Walter Ong'un belirttiği gibi, bu nesnellik düzeyini daha da artırmıştır. "Okumuş Latincesi, anadilin duygu yüklü derinliklerinden uzak bir ortamda bilgiyi temellendirerek, nesnelliği pekiştirdiği gibi, duygu ve içgüdülerin koşullandırdığı canlı insan ilişkilerinin bilim ve bilgiye karışmasını sınırlayarak, ortaçağ devrinin kusursuz soyut skolastiğini ve ardından gelen yeni matematik temelli modern bilimin doğuşunu mümkün kılmıştır. Okumuş Latincesi olmasaydı, modern bilimin kapıları büyük güçlüklerle aralanacak, belki de hiç aralanamayacaktı."[38] Bu ortamda

37. Ong, *Orality and Literacy*, 114. (*Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözün Teknolojileşmesi*, Çev. Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, 1995, s. 136.)
38. A.g.y.

Okumuş Latincesi kendine yalıtılmış, özenle yapılandırılmış kusursuz bir dünya oluşturdu. Ama dünyevi işleri –günlük koşuşturmaları ve duyguların karmaşasını– uzaklarda bıraktı.

Pek az kadın bu yüceltilmiş, arıtılmış dilde bir şeyler yazmayı başardı; bunlar da manastırda yaşayan kadınlardı. Kadınların büyük bir çoğunluğu yerel dilin karmaşasına kapılmış, çocukların patırtısı, günlük sohbetlerin şamatasıyla kuşatılmış bir yaşam sürüyordu. Kadınlar çarşıya erkeklerden daha fazla gidiyor ve alışverişin gerektirdiği sıkı pazarlığa daha fazla giriyorlardı. Kadınlar için yaşam, sözlü söylemin kendiliğindenliği içinde yürüyor, ağızlarından çıkan cümleler *öğretilmiş dil*'in –yani Okumuş Latincesinin– sözdiziminden etkilenmemiş olduğundan daha serbest bir yapı taşıyordu. Yani kadınlar ritme, ölçüye ve düzenli aralıklara karşı daha duyarlı kaldılar ve söylemin dönüşleri, ani başlangıçları, kesintileri ve beklenmedik yönleri karşısında kendilerini daha rahat hissettiler. Ayrıca dilin esnekliği ile bağlantılarını da kaybetmediler çünkü noktalama işaretleri, yazım kuralları ve doğruluk standartları sözellikte geçerli değildi. Ancak hepsinden önemlisi, bütün bu dilsel esneklik, kadınlara genelde dünyaya karşı bir esneklik vermiş, onları oyuna ve değişim olanaklarına daha açık hale getirerek, okulların katı retorik eğitiminden geçen erkeklere oranla daha uyumlu olmaya itmiş olmalı.

Resmi retorik eğitimi almaları yasaklanan, yazıya ulaşmaları engellenen, önemli toplumsal, ticari ya da dinsel konumlara gelmelerine izin verilmeyen kadınlar, seslerini hemcinsleriyle yaptıkları mahrem ve özel sohbetlerde buldular. Anlayışla karşılanacağı gibi, bu ses kimi zaman iktidar sahiplerine, yani erkeklere karşı öfke doluydu. Kadınların anlattığı saldırgan, eğlenceli öykücükler, kendi küçük ve dışa kapalı çevrelerinde kulaktan kulağa dolaşırdı. Bu öykülerin bazıları gerçekti, diğerleriyse süslenmiş, bire bin katarak anlatılmış öykülerdi. Ancak öykülerin çoğu erkekler

hakkındaydı. Ortaçağın sonlarına gelindiğinde erkeklerin kadınların sohbetlerini tehlikeli bulmaya başlamalarına ve bunlara boş gevezelik deyip geçmek istemelerine şaşmamak gerekiyor. Kadınların konuşması bayağı bulunarak kötüleniyor, dedikodu olarak adlandırılıyordu. Bu dedikodu yakıştırması kadınların seslerini alçaltmalarına neden oldu ama onları susturamadı.

Dedikodu üzerine yazılan tek kitabın yazarı Patricia Meyer Spacks, tarihte dedikodunun konumunu hem zevkli hem de siyasal açıdan güçlü bir etkinlik olarak yeniden tanımlıyor: "Dışarıdan bakıldığında ... dedikodu genellikle tehlikeli görünür. Dedikodu sırları ortaya çıkarır, insanlara zarar verir, insan doğasının en kötü yönlerini gözler önüne serer. Oysa dedikoduyu yapanlar için durum farklıdır. Dedikoducular sosyal kısıtlamalardan kurtularak grup üyeleriyle aralarında bağlar kurar ve kendi kuralları olan bir oyun oynarlar. Bu oyun, insanın kendini tümüyle verdiği bütün oyunlar gibi, duyguları açığa çıkarır ve gereksinimleri karşılar."[39] Bu çözümleme her ne kadar ilginç olsa da dedikoduya getirdiği tanım en önemli noktayı atlıyor. Erkeklerin çoğu gibi Spacks da dedikodunun gizli, kötü niyetli ve zararlı bir etkinlik olduğuna katılıyor. Dedikoduyu siyasal bir tepki olarak; iktidarın, yani erkeğin sesine karşı oluşmuş, oyuncu ama güçlü bir siyasal direniş türü olarak göremiyor.

İşte bu nedenle eleştirmenler dedikoduyu "kaçmadan erkek gibi dövüşemeyen" insanların aracı olarak görüp aşağılıyorlar.[40] Oysa bu insanlar nasıl dövüşebilirler? Eğer kadınlar erkeklerle eşit koşullar altında dövüşmek istiyorlarsa ringe retorik bilgileriyle donatılmış olarak girmeleri gerekiyordu. Bunun yerine kadınlar kara mizahla, acı iğnelemelerle dolu keskin öyküler anlatarak oluşturdukları dedikodu denen gizli etkinlik sayesinde kendi söylemsel

39. Patricia Meyer Spacks, *Gossip*, 29.
40. Stanley L. Olinick, "*The Gossiping Psychoanalyst*"; Samuel C. Heilman, *Synagogue Life: A Study in Symbolic Interaction*.

güç alanlarını oluşturdular. Farklı kültürlerde dedikoduyu inceleyen Roger Abrahams gibi antropologlar aynı kültür içinde dedikodu ile saldırgan fıkraların anlatılışı arasında önemli benzerlikler bulmuştur. Çok çeşitli özellikler sergileyen kültürlerde bile dedikodu kapalı, mahrem ve kişisel bir öykü anlatım tarzı olarak ortaya çıkıyor. Fransız feminist eleştirmen Hélène Cixous kadınların sohbetleri üzerine yazdığı "The Laugh of the Medusa" ("Medusa'nın Kahkahası") adlı denemesinde Abrahams'ın bulgularını doğruluyor. Cixous, uzaktan bakıldığında kendi aralarında, gizli gizli konuşan kadınların şen, şakacı yaratıklar gibi göründüğünü öne sürüyor. Oysa insan yaklaştığında kendini dikenli bir dilin ağusuyla zehirlenmiş bulabilir.[41]

Fıkra anlatımındaki bu cinsiyet ayrımı dile de girmiştir. İngilizce *grammar* ve *glamour* ("dilbilgisi" ve "cezp etmek") sözcüklerinin Latince'deki kökü aynıdır ve "büyü" anlamına gelir fakat bu sözcükler birbirinden ayrılarak farklı yönlerde yol almıştır. *Grammar*, doğru cümle yapılarını kurarak, *glamour* ise oynak bir bakış atarak büyü yapmaktır. Bunlardan birincisi okuryazarlığa, ikincisi ise sözelliğe aittir; biri derinlik ifade eder, diğeri kışkırtıcıdır. Biri genel kabul görür, hatta bir zekâ belirtisi sayılarak teşvik edilir, diğeri ise zekâya – kötü– bir alternatif olarak sunulur.[42] Cixous bu iki sözcüğü Medusa'sında yeniden bir araya getirir; Medusa önce bir "yaklaş" bakışı atar, sonra da hemen "yaklaşma, yakarım" der gözleri. Bu yetmiyormuş gibi Cixous'nun Medusa'sı insanın yüzüne gülerek onu incitmekle kalmaz, alay da eder.

Kadınların liseye gitmesine on altıncı yüzyılın sonuna kadar izin verilmiyordu bu nedenle kadınlar kendilerini

41. Dedikodu üzerine yapılmış antropolojik incelemelere bir giriş için bkz. Roger D. Abrahams, "A Performance-Centered Approach to Gossip"; Clifford Geertz, *The Interpretation of Culture.* Hélène Cixous, "The Laugh of the Medusa": "Medusa'yı görmek için ona bakmanız yeter. Medusa ölümcül değil. Medusa çok güzel ve Medusa gülüyor."

42. Fransızca'da da iki farklı sözcük arasında benzer bir etimolojik ilişkiye rastlanır, *la chanteur ve l'enchanteur*, "şarkıcı" ve "büyücü".

evde, fazla göze çarpmayan bir dil eğitimiyle yetiştirdiler. Bebeklerin ağzından çıkan sesler, Esin Perilerinin annesi Mnemosyne'nin çağlayışı gibi, sosyal ilişkilerin verdiği büyük hazzı, konuşmanın lüksünü annelere öğretmekte gizli bir rol üstlendi. Bebek, annesinin Esin Perisi gibidir. Bir çocuğun yetişmesi –ne ortaçağda ne de çağımızda– bebek açısından tek taraflı değildir, bebekler büyürken sınırlı ama çok karmaşık bir şekilde anne babaların sosyalleşmesine katkıda bulunurlar. Çığlıkları ve gülücükleriyle çocuk, anne babanın davranışlarını rahatlık ve gıda gereksinimlerine yanıt verecek biçimde şekillendirir. Psikolog Harriet Rheingold bu karşılıklı ilişkiyi şöyle vurguluyor: "Sosyalleşmenin ebeveyn davranışı –bebeğe sorumlu bir şekilde bakabilme– adı verilen bu yönü, anne babaya çocuk tarafından öğretilir. Bebek, anne babasına neye gereksinimi olduğunu öğretir. Annesinin ve babasının, kendi büyümesine yardımcı olacak şekilde davranmasına yol açar... Çocuk erkek ile kadını baba ile anne haline getirir."[43] Bebek anne ve babasına büyüme sürecini hatırlatır ama özellikle eğittiği kişi kendi rahatıyla en yakından ilgili olan taraf, yani annesidir. Bunu da kendine özgü o tuhaf iletişim biçimiyle çok erken bir yaşta –üç ya da dördüncü aydan itibaren– yapar.

Bebeğin çıkardığı sesler, o küçük bilinç dereciği, garip seslerle çınlayarak bildik dünyadan tek bir çakıl taşı bile sürüklemeden akar gider. Ne var ki ağızdan çıkan her şey tonlama, ritim ve ilişkilendirme yoluyla anlam taşır: Noam Chomsky'yi bile gülümsetecek ilkel bir dilbilgisidir bu. Her anne bu özel dili anlar, bebeğin agu'larını, dinleyerek hemen neye ihtiyacını olduğunu bilir. Soruları görüşlerden, gereksinimleri isteklerden ayırır ve gereken cümleyi söyleyerek doğru ve ilgi dolu bir yanıt verir. Bu dil, Okumuş Latincesiyle taban tabana zıttır: Yazılı değildir, yapısal dilbilgisi ya

43. Harriet Rheingold, "The Social and Socialising Infant," H. W. Stevenson (Der.), *Concept of Development. Monography of the Society for Research and Child Development*, 782-83.

da yazım kuralları yoktur, asla retoriğin kesinliğine sahip olamaz. Bu dil öğretilmez ve ders gibi öğrenilmez. Bebeğin çıkardığı sesler gelişip konuşmaya benzemeye başlamadan önceki haliyle sözellikte bile uçucu ve tuhaf gelir. İşte sohbet dediğimiz şey en temel düzey ve biçimiyle budur: En derin, en duygusal ölüm kalım meseleleri bu masum dille konuşularak halledilir.

Bebek ne istediğini "anlatarak" anneyi "haberdar eder"; annenin cümlelerin ritmine, soluk alıp verişine –kıkırdama ve kahkahalarla canlı ve ayakta tutulan, gevşek ve önceden tahmin edilemez bir yapıya– ayak uydurmasını sağlar. Yani çocuk annenin "akışkan" olmasına yol açar ve ona kendini "akıntıya bırakmasını" öğretir. Bebek belli bir "düzene" girene kadar anne esnek olmalı, anında tepki verebilmeli, bebeği rahat ettirmek için farklı çözümleri denemeli, istendiği anda bebeğe –en temel *çözüm*ü– göğsünü sunabilmelidir. "Çocukla çocuk olmak" deyişinin gerçek anlamını en iyi anneler anlar. Bebeğiyle rolleri değişen anne, oyuncu bir yaklaşımla tekrar çocuk gibi hisseder kendisini. Eğer bebeğini anlamak istiyorsa kendini o dünyaya tüm varlığıyla vermek zorundadır.

Annelerle akışkanlık arasındaki ilişki İncil'de Musa'yı anlatan öykünün temelini oluşturur. Musa'nın ablası Miriam küçük bir sepet örer –unutmayalım ki örmek, öykü anlatımını ifade eden en önemli metaforlardan biridir– ve kardeşini sepetin içine koyarak Nil Nehri'ne bırakır. Anthony Burgess, Musa'nın nehir yolculuğunu şöyle anlatıyor: "Miriam ... ilk ninninin de sahibi olmalı. Gelecekte halkını kurtaracak olan bebeğin ağlamayıp, kendisini İsrailli erkek çocukları öldürme emrini almış Mısırlı muhafızlara belli etmemesi çok önemliydi. Bu ninnide mutlaka *lulla, lolla* ya da *lalla* sesleri vardı: 'L' ünsüzünün, tüm sesler içinde en rahatlatıcı olanın, ninniler için çok büyük bir önemi vardır. Peygamberin ablası olmaya yazgılanmış bakire Miriam, yüce annelerin ilkidir."[44] İlginçtir, kardeşi Musa okuryazarlığa ulaşır ve On Emri taş

44. Anthony Burgess, *On Going to Bed*, 7.

tabletler üzerinde halka aktarırken Miriam sözellikte kalır, Kızıldeniz'i geçen İsrail kavmine övgüler yakar.

Şakaların, öykülemenin ve kahkaların tarihi on dördüncü yüzyılın sonunda, keskin bir mizahla yüklü sözlü öykülere yazılı biçim veren Geoffrey Chaucer'ın edebi dehasında doruğa ulaştı. İngilizce'nin gerçek anlamda ilk edebiyat adamı olan Chaucer, yazar sözcüğünü Kilise dışında kullanan ve bunu kendine uygulayan ilk kişiydi. Sözlü ve yazılı dünyayı böylesine güzel ve zeki bir biçimde birleştirdiği için ilginç bir kişiliktir. Ondan bu iki dünya arasındaki geçiş hakkında çok şey öğrenebiliriz.[45]

Ben Chaucer'ı İngiliz edebiyatının annesi olarak adlandırıyorum çünkü aynı zamanda ilk şakacı yazarımızdır. Sözcük oyunları, gülünç ses oyunları yaratarak, zekice uyaklar oluşturarak edebiyata bir annenin şefkatli ruhunu getirir ve öykü anlatımında gerekli cüret ve cesaretin kadınlardan geldiğini çok iyi bilir. Öyküleri karmaşık özellikler taşıyan kişilere anlattırır, "Bath'lı Kadının Öyküsü"ndeki kadın gibi, ayrıca "Değirmencinin Öyküsü"ndeki Alisoun gibi büyük mizah yeteneğine sahip kadınları çıkarır karşımıza. Dili öylesine çok sever ki öykülerine yürekten gelen o enerjiyi vermek için çevresinde kullanılmakta olan aristokratik dili bir kenara bırakarak yerel dile iner. Otuz küsur hacıyı Canterbury'ye hacca gönderir ama Chaucer bunların arasına tek bir aristokrat bile katmaz. Chaucer, aristokratların sıkı kurallarla düzenlenmiş dilinin ilginç öyküler anlatmalarını engellediğini bilir. Aristokratların yokluğu kendi içinde başlı başına bir öyküdür.

---

45. Latince *gero* kökü, "çocuk doğurmak" gibi sınırlı bir anlamdan "taşımak, yapmak, başarmak", "duyguları belli etmek" ya da "bir ifade takınmak" gibi genel anlamlara sahip sözcükleri türetmiştir. *Gero*'nun bu genel anlamlarında imparatorluk Latincesinde "yazar" (*auctor*), "öykü" (*gesta*), "jest" (*gestu*) ve "anlatma" (*agare*) sözcükleri oluşmuştur. Augere ismi Eski Fransızca'da *auctor*'a dönüşür ve Orta İngilizce'ye *auctor*, "yazar" olarak geçer.

Tartışma yerel dilin tanımı üzerine gelmişken bu terim üzerinde biraz durmak istiyorum. "Yerel dil" deyişinin İngilizcesi olan *vernacular*, "kök salmış" ya da "yerleşik" anlamına gelen İndo-German kökten türemiştir. Klasik dönemde – köleden tutun çocuk mamasına, giysiden, hayvandan tutun bir fikre ya da en önemlisi bir şakaya kadar– evde büyüyen, evde yetiştirilen ya da evde üretilen her şeyi tanımlamakta kullanılırdı bu Latince sözcük. Şakalar ancak yerel dilde yapılabilirdi. Romalı şair Publius Terentius Varro (İÖ 82-37) *vernacular* sözcüğünü konuşmacının anavatanında oluşan, başkaları tarafından getirilmeyen, yani Okumuş Latincesi gibi olmayan dillerden söz ederken kullanırdı. Varro bilgili bir kişiydi ve ortaçağda önemli bir etki kaynağı oldu, böylece *vernacular* sözcüğü İngilizce'ye Varro'nun sınırladığı anlam ve çağrışımlarla girdi. Yine de unutmayalım ki *vernacular*, yaşayan dünyanın dilidir.

Dilin farklı katmanları arasındaki ayrımları göstermekte bir örnek bize yardımcı olabilir: İngilizce'deki *suck* (emmek) sözcüğü. Sokak dilinde, yani argoda, bu sözcük "berbat" ya da "kesinlikle kabul edilemez" anlamına da gelir, "*I hate that movie, it sucks*!" ("O filmden nefret ettim, berbat!") cümlesinde olduğu gibi. Yerel dilde, "sıvı ya da hava gibi bir şeyi içe çekmek" anlamına gelir. Bilim dilinde ise *suck* dar bir anlam taşır ve ancak vakumlar ve kısmi vakumlar için geçerli fizik yasalarını anlatmakta kullanılır.

Yerel diller, Okumuş Latincesi ya da Standart Eğitim İngilizcesi gibi resmen onaylanmış iletişim sistemlerinin az gelişmiş birer modeli değildir. Okulda öğretilen diller kişinin varoluş şekli üzerinde baskı kurar ve algılamasını kontrolü altına alır. Yerel dil ise bir topluluğun üyelerinin paylaştığı güç ve otoriteyi temsil eder. Ivan Illich'e göre:

> Akılcı bir eğitim yönteminin dışında tutulan bir dil, okulda öğretilen bir dilden daha farklı bir toplumsal olgudur. Eğitim dışı dil,

paylaşılan bir dünyanın en önemli göstergesi olduğundan, grup içinde sonradan öğretilen bir dilin aktaramayacağı, paylaşılan bir güç duygusu ortaya çıkar. Aradaki fark dil üzerinde, dilin öğrenilmesi üzerinde hissedilen güçte sezilebilir.[46]

Yerel dil bir insanın içinde, bebeklik döneminde gelişir ve bu dil aracılığıyla insan, sonradan öğretilen dillerin asla başaramayacağı bir şeyi yapar; bilinçdışının arzu ve düşlerini ifade eder. Yerel dil, kişinin iç yaşamının kendine özgü ritimleriyle iç içe geçer ve onların verdiği şekli alır. Topluluk içinde kişiden kişiye rastgele aktarılır. Ben biriyle yerel dilde yüz yüze konuşurken söylediklerimi o anda karşımdaki kişiye göre oluşturabilirim. Okulda öğrenilen dillerde ise doğruluk standartlarını dışarıdan gelen bir kurum oluşturur ve ben de kendi tarzımı ortaya koyamam, başkalarının türettiği bir tarza bağlı kalmak zorunda kalırım. Ritimlere göre değil kurallara göre konuşurum; ağzımdan çıkan bilinç değil doğruluktur. Sonradan öğrenilen dillerle nutuk çekilebilir, ezberlenen şeyler okunabilir, duyuru yapılabilir ama gerçek anlamda konuşulamaz. İnsan kızgınlığını sonradan öğrenilen bir dilde ifade edemez çünkü bu dilin altında hep belli bir senaryo vardır ve insan bu senaryoya bağlıdır. Sonradan öğrenilen diller birçok şeyi başarabilir ama bir sohbeti taşıyamaz ve bu nedenle de topluluk için gerekli olan insan temasını sağlayamaz.

Standart İngilizce konuşurken sürekli kendimi yargılanır durumda bulurum: Gerektiği gibi konuşabiliyor muyum, kurallara uyuyor muyum, ne dediğimi biliyor muyum? Zekâ, kişinin dilbilgisi ve sözdizimi kurallarına uyma yeteneğiyle özdeşleştirilir. Standart İngilizce'yle karşılaştırıldığında Zenci İngilizcesi ve Meksikalı İngilizcesi, Aptal İngilizcesi gibi görünür ve bu dilleri konuşanlara da aptal gözüyle bakılır. Standart Eğitim İngilizcesi, Okumuş Latincesi gibi içerikten çok biçimi vurgular. Bir fikrin kulağa nasıl geldiği ya da kâ-

46. Ivan Illich, "Vernacular Values and Education", Bruce Bain, (Der.), *The Sociogenesis of Language and Human Conduct,* 482-83.

ğıt üzerinde nasıl göründüğü konuşan ya da yazan kişinin anlatmak istediği şeyden önce gelir.[47]

Gülünç öyküler en iyi yerel dilde anlatılır. (Argonun yerel dilden koparak bağımsız bir kategori haline gelmesi kısa bir süre öncesine, on sekizinci yüzyılın sonuna rastlar.) Chaucer yerel dilin neler yapabileceğini anlamıştı. Anlatının en eski örnekleri kendi elinden çıkmış olduğundan –*Oxford İngilizce Sözlüğü, fiction* (kurmaca) sözcüğünün ilk kez 1398 yılında kullanıldığını belirtiyor – şakanın yerel dilde nasıl da dans edip eğlendiğini biliyordu. En önemli başarılarından biri *facetiae*'yi modern fıkra biçimine dönüştürmek oldu. Bu artık Augustinus'un sözünü ettiği, gerçeğin biraz çarpıtılmasıyla anlatılan zararsız bir fıkra değildi, kişinin karşısındaki rakibini alt edebilmek için anlattığı, can alıcı bir nokta taşıyan saldırgan ve kötü niyetli şakaya dönüşmüştü.

Chaucer, parlak zekâsı sayesinde el şakasının fiziksel boyutunu vurucu bir cümleye dönüştürebileceğini gördü. Bu vurucu noktayı *facetiae*'ye ekleyince dinleyici dikkatini bir hedefe, alay konusu olan kişiye yöneltiyordu. Bu kişi artık fiziksel bir harekete maruz kalmıyor, bunun yerine tek bir imge ya da sözcükle duygusal ve fiziksel açıdan zayıf hale getiriliyordu. "Değirmencinin Öyküsü"nde Chaucer perdeyi aralayıp on dördüncü yüzyılda kendisini okuyanlara okuryazarlığın geleceğini şöyle bir gösterir: El şakası evcilleşmiştir. Değirmenci birkaç espri –uydurma bir sel, yanlış yere

47. Yerel dilin en belirgin ve açık örneğini küçük çocukların "içselleştirilmiş dilbilgisinde" duyabiliriz. Psikodilbilimci Breyne Arlene Moskowitz bu konuda şunları söylüyor: "Şunu anlamamız çok önemli, çocuklar böyle yanlışlar yaptıklarında yetişkinlerin ağzından çıkan cümlelerin hatalı ya da eksik birer kopyasını yaratmaya çalışmazlar; kendi içselleştirilmiş dilbilgilerine uygun ve doğru cümleler kurarlar. Gerçekten de çocukların hataları çocuk dilini inceleyen öğrenciler için çok önemli verilerdir çünkü çocuğun dilbilgisiyle ilgili varsayımlarını en iyi gösteren şey yetişkin dilinden sapmalardır" ("*The Acquisition of Language*", William S-Y. Wang, *The Emergence of Language Development and Evolution*, 135-37).

Ayrıca bkz. Noam Chomsky, *Rules and Representations*; Anwar S. Dil, (Der.), *Language, Structure and Language Use: Essays by Charles* H. *Ferguson*.

kondurulan bir öpücük, hedefini bulan bir osuruk, yanan bir popo– etrafında dönen bir öykü anlatırken öyküsü bir diğer karaktere; bir marangoz olan Reeve'e yönelik, ahmaklık ve boynuzlanmakla ilgili dev ve zalimce bir şakadır aslında.

Antik dünyada alaycı şakalara *aculei*, yani "dikenli" "ok gibi" denirdi. İngilizce'de bu tür şakalara hedef olan kişileri tanımlamakta kullanılan "*butt*" sözcüğü aynı zamanda okçulukta kullanılan hedef tahtasını anlatmak için de kullanılır. Bu önemli sözcükler can alıcı bir noktayı gözler önüne serer: Kurbanlar çok boyutlu, iyice anlaşılır karakterler olarak belirmediği sürece vurucu cümle hedefi bulamaz. Değirmenci, Reeve'e yeterince yakın olmalı ve onun nasıl biri olduğunu bilmelidir. Şaka, bilinç ve duyarlıkla dolu bir kişiyi hedef almıyorsa boşa gider. Aptallar, ahmaklar –ortaçağda dendiği gibi, *stupidus* – espriyi ıskalayacaklardır. Ya da espri onları ıskalayacak, onlara tek bir bakış atmadan kafalarının üzerinden uçup gidecektir. Bu da bize dilin geç anlaşılan diğer bir yönünü, sürprizlerinden birini gösteriyor: Şakayı okuryazarlık bağlamına hapsetmek, Chaucer'ı ciddi bir yazar haline getirdi ve onu geleneksel, düz stereotipleri bırakarak çok boyutlu karakterlere geçmek zorunda bıraktı. Öykü anlatımının bu ilk aşamasında karakterlere yaşam verilir, diğer karakterlerin yaptığı zalimce şakalar onları aşağı indirmeye, alçaltmaya yarasın diye... Bu paradoks öyküyü anlatan kişiyi de derinden etkiler. Chaucer şakaları yazıya geçirerek farklı bir ciddiyet düzeyine geçti. Ortaçağdaki anlamıyla bir "yazar" haline gelmek zorunda kaldı.

Şimdi size iyi oluşturulmuş, geleneksel kısa öykü biçiminin Chaucer'ın ortaya koyduğu esprili anlatımı nasıl izlediğini, yani iki ayrı ırmak gibi akan anlatım ve şaka biçimlerinin nasıl birleştiğini gösterebilmek için "Değirmencinin Öyküsü"nün olay örgüsünü aktarayım. Olay oldukça hızlı bir şekilde gelişir. Değirmenci boynuzlanma üzerine bir öykü anlatacağını duyurur. Sözcükler ağzından çıkar çıkmaz hac yolundaki rakibi Reeve, ona karşı çıkar: Daha yararlı, kimseyi

kırmayacak bir şeyler anlat!.. Elbette Reeve aşırı bir tepki göstermiştir; boynuzlanan kişinin *kendisi* olduğunu belli eder ve ne denli güvensiz olduğunu herkese göstermiş olur.

Fıkra anlatan herkes sözüne şöyle başlar: "Şu fıkrayı duydun mu?" ya da "Biliyorsan anlatmayayım." Eğer kişiyi şaşırtmayacaksa fıkra bir işe yaramaz. Reeve ise bu öyküyü duymamıştır ve duymak da istememektedir ama başına gelecekleri önceden anlar ve sorun da buradadır: Zalim Değirmenci'yi durduramaz.

Chaucer dış görünüşlerini betimleyerek adamların arasındaki rekabeti iyice vurgular. Kabadayılık taslayan Değirmenci, sıska ve asabi Reeve'den en az yüz kilo ağırdır. Attığı yumruk can yakar. Değirmenci'yle Reeve arasındaki karşılaşma günümüzün şişman-zayıf çiftleri Abbott ile Costello, Laurel ile Hardy, Mutt ile Jeff, Ralph Cramden ile Ed Norton gibi gelişir. İkiliden ince uzun olanı Çamurkafa ya da soytarının okuryazar bir dengidir. Ancak bu ince uzun karakter abartı ya da parodi yoluyla değil de neler olduğunu anlamıyormuş havasına girerek oyunu baltalar. Sıska karakter karşısındakini rezil edene ve şişman ortağının havasını söndürene kadar saf ve masum bir tavır içindedir.

Değirmenci öyküsünü anlatmaya başlayınca bir güç gösterisine girdiği ve mutlaka Reeve'in canını yakacağı anlaşılır. Değirmenci lafı dolandırmadan sadede gelir: Aynen Reeve gibi marangoz olan yaşlı ve zengin bir adam olan John, Alisoun adında genç ve güzel bir kızla evlenir ancak onu çok kıskandığı içine eve hapseder. Aynı zamanda cimri bir adamdır bu yaşlı marangoz John. Fazladan para kazanmak için evinin çatı katında bir odayı Nicholas adında genç ve yakışıklı bir üniversite öğrencisine kiralar.

Alisoun ve Nicholas elbette hemen kafa kafaya verirler ve Chaucer'ın deyişiyle "rahat rahat oynaşabilmek" için John'u uzaklaştırmayı kararlaştırırlar. Alisoun bir plan hazırlar; Nicholas da bu planı uygular. Öykü içine bir öykücük girer ve Nicholas John'a yaklaşmakta olan bir selden bahsederek

korkutur; bu sel öylesine korkunç bir felakettir ki Nuh tufanı bile onun yanında yaz yağmuru gibi kalacaktır. Nicholas John'a boğulmak istemiyorsa üç küçük tekne yapıp bunları evin damına, suyun erişemeyeceği bir yere bağlaması gerektiğini söyler. John Nicholas'ın dediklerini yapar ve yaşlı ahmak dama çıkıp teknelerden birinin içine kıvrılıp da güven içinde mışıl mışıl uyumaya başladığında Alisoun ile Nicholas geceyi John'la Alisoun'un yatağında geçirmek üzere alt kata inerler. Öykü beklenen sona ulaşmış gibi görünür.

Ama hayır. Alisoun'la Nicholas yatağa girdikten az sonra Chaucer öyküye yeni bir yön vererek keyiflerini bozar. Bu, Chaucer'ın daha sonra öyküyü bağlamakta kullanacağı ve bu aşk üçgenini bir kareye çevirmekte yararlanacağı yeni bir sicimdir. Alisoun'da gözü olan rahip Absolon tam bir âşık edasıyla yatak odasının penceresine gelir ve sevdalısından güzel bir öpücük koparma umuduyla serenada girişir. Bir süre kulak tırmalayıcı sesiyle şarkı söyledikten sonra Absolon baklayı ağzından çıkarır ve kızdan bir öpücük ister. Alisoun razı olur ama kendini eşek şakalarına kaptırmıştır bir kere ve hemen oracıkta aklına yeni bir fikir gelir. Nazlı nazlı, uzat dudaklarını, diye fısıldar ve çıplak poposunu pencereden sarkıtır. Nihayet bir öpücük kopartmanın heyecanından gözleri kör olan Absolon farkında olmadan kızın poposunu, yazarın sözleriyle "şapur şupur" ("*ful savourly*") öper. Chaucer Alisoun üzerinden edebiyatta en çok tekrarlanan prozodilerden birini üretmiş olur ve İngiliz dilinde ilk kahkaha da kâğıda geçirilmiş olur: "Hihi! dedi kız ve camı indirdi" ("*Tehee! quod she, and clapte the wyndow to*").[48]

48. Chaucer oyun ve şakayı özellikle yerel dilin üstünlüğünü vurgulamakta kullanır. Ortaçağ araştırmacıları ise sürekli bu oyun unsuruna karşı çıkmaktalar. Glending Olson, Chaucer'ın oyunculuğunun ciddi işe devam edebilmek için gerekli dinlenceyi sağladığında ısrar ediyor (*Literature as Recreation in Later Middle Ages*). Richard Lanham Chaucer'ın dünyayı bir oyun, insanları ise birer oyuncu olarak gördüğünü öne sürüyor ("Games and High Seriousness: Chaucer", Richard Lanham, *The Motives of Eloquence: Literary Rhetoric in the Renaissance*). Stephan Manning "Rhetoric, Game, Morality, and Geoffrey Chaucer", *Studies in the Age of Chaucer*'da benzer bir görüş sunuyor.

Öyküler rekabete yol açarken eşek şakaları da ani bir yükselişe neden olur. Alisoun bunu bize zaten göstermiştir. Her fıkrada, her öyküde, "Sıkıysa gel de bunu aş bakalım" havası sezilir. Ama Alisoun dikkatli olmalıdır çünkü bu çıkışın bir de inişi vardır. Absolon başına geleni fark edince öç almaya karar verir. Yani soytarının deyişiyle, bahsi yükseltmek durumundadır. Tekrar Alisoun'un yatak odasının penceresine gider ve biraz önceki kadar güzel bir öpücük daha almak için yalvarır; Alisoun yine kabul eder. Bu kez Nicholas sıranın kendisinde olduğuna karar verir. Bu kilise soytarısı *onun da* gerisini öpmelidir. Böylece Nicholas çıplak poposunu "kaba etlerini kuyruk sokumuna kadar" sergileyecek bir biçimde pencereden sarkıtır ve bu arada hava karardığı için Absolon küçük güvercininden kendisine nerede olduğunu söylemesini ister. "*Spek, swete bryd*" ("Söyle tatlı kuşum"), "I noot not where thou art." ("Neredesin söyle") - Chaucer kendini hemen bir uyak uydurmaktan alamaz: "*This Nicholas anon leet fle a fart.*" ("O an Nicholas yelleniverdi.") Ama Absolon bu kez hazırlıklıdır. Dikkatle nişan alarak Nicholas'ın poposuna kızgın kömür maşasını yapıştırır.

Nicholas'ın kaçırdığı hava öyle bildiğimiz osuruklardan değildir. Hayır, Chaucer bunun "*as greet as it had been a thounderdent*" ("gök gürültüsü kadar şanlı") olduğunu söyler. Gürültü gecenin sakinliğinde yayılır. Artık öyküde eksik olan tek bir şey kalmıştır: yağmur. Nicholas dumanlar tüten poposunu kavrayıp acı içinde kıvranırken canhıraş bir feryat koparır: "İmdat! Su! Su!" John'a bu kadarı yeter. Uyku sersemi, Nuh'un tufanının gerçekten de geldiğini sanır ve ilk iş kendisini dama bağlayan ipi keser. Chaucer'ın sözleriyle: "Downe gooth alle." ("Her şey aşağıyı boylar.") John tepe taklak üç kat düşerek sokağı boylar, komşular bütün bu gürültü patırtı üzerine evlerinden fırlar ve başına üşüşür. Nicholas ile Alisoun da dışarı koşar, durumu daha da anlaşılması zor bir hale getirirler. Olay örgüsü, sonunda her üç karakteri de aynı katta, sokakta, bir araya getirir.

Değirmenci sözlerini bitirdiğinde bütün hacılar gülmekten kırılır; ancak Reeve onlara katılmayarak Değirmenci'ye küfredip lanet okur. Kızmış, nefretle dolmuş, daha da beteri, aşağılanmıştır. Değirmenci'nin sayesinde şimdi otuz üç hacı hayatının korkunç gerçeğini, üstelik de utanç verici biçimde en ince ayrıntısına kadar öğrenmiştir. Değirmenci kurmacanın sınırlarını aşmış, öykü anlatmanın kurallarını çiğneyerek Reeve'in kişisel yaşamının sırlarını ortaya dökmüştür. Reeve'i toplumun en ürkünç köşelerinden birine sıkıştırmış, onu bir fıkranın hedefi haline getirmiştir.

Chaucer *her* karakterini eninde sonunda onca dikkatle inşa ettiği kurmaca binasından dışarı atar. Yakından incelendiğinde "Değirmencinin Öyküsü"nün belli bir mimari düzeni izlediği görülür. Öykünün başında karakterler zeminden çatı katına kadar üç ayrı katla birbirinden ayrılmıştır.[49] Olaylar geliştikçe her üç karakter de ya pencereden sarkarak ya da dama çıkarak evin sınırları dışına, evin iç hacminden dış yüzeyine taşar. (Öykü anlatımı, kurmaca ve mimari, her biri kendine özgü bir biçimde de olsa hacimle uğraşır.) Olay hızlanınca karakterler de aşağı inmeye başlar: Alisoun ile Nicholas çatı katından inip birinci kata; günahlarına sahne olacak yatak odasına gelirler. Öykünün vurucu kısmı –doruk noktası– tek bir sözcükle gelir, "su" ve tüm iyi öykülerde olduğu gibi ikili bir işlev üstlenir. Öncelikle yan olayı ana olaya, evin içini dışına ve kurmacayı şakaya bağlayan sicimi iyice sağlamlaştırır. İkinci olarak da öykünün çözüldüğü noktada, buna Fransızca *dênoument*, yani "ipi çözmek" denir, öyküyü oluşturan unsurları bir arada tutan anlatı sicimlerini çözer, daha doğrusu tüm sersemliğinden bir anda kurtulan Reeve'e bu sicimleri kestirir.

---

49. İngilizce'de *story* sözcüğü hem "kat" hem de "öykü" anlamına gelmektedir. Bu iki terimin aynı sözcükte buluşması, klasik dönemde Yunan binalarının her katının üzerine yapılan siperlerin öykü anlatan resimlerle süslenmesi nedeniyle olabilir.

Anadil: Ne denli masum ve şefkatli bir terim gibi geliyor kulağa. *Oxford İngilizce Sözlüğü* bu terimi "kişinin doğuştan edindiği dil" olarak tanımlıyor ve İngilizce'de ilk kez yazılı olarak 1380 yılında kullanıldığını belirtiyor: "Lordlar, Piskoposlara inat Tanrı'nın yasalarını anadillerinde öğrenmeli ve anadillerinde vaaz vermelidirler." Bu sözler İngiliz reformcu John Wycliffe'e aittir. Cemaatin İncil'i, taşıdığı iletiyi anlayabilmek ve benimseyebilmek için Latince değil İngilizce olarak dinlemesi gerektiğini söylemektedir.[50]

Bu terim elbette dile –ama aynı zamanda dilden önceki bir zamana da– gönderme yapar ama ilk bakışta göründüğü kadar masum değildir. Tarihi benim değindiğim konuları kapsamaktadır bu nedenle ben de bu tarihi anadilin ilkel çağlarda ve mitolojide ortaya çıkışından itibaren ele almak istiyorum. Fransa'da her iki alanda da ilginç izler görebiliyoruz.

Fransızlar yaramazlık yapan çocuklardan bahsederken *ours mal lèchè*, "iyi yalanmamış ayı" deyimini kullanırlar.[51] Bu deyim inatçı çocukları, doğduğunda annesinin iyice yalamadığı bir ayı yavrusuna benzetir. Eski bir inanışa göre ayılar şekilsiz bir yağ yığını olarak doğan yavrularını yalayarak onlara şekil vermek zorundadır. Gerçekten de biyologlar anne ayının yeni doğan yavrunun karnını yalamadığı durumlarda sindirim işleminin başlamayacağını ve yavrunun gelişemeyeceğini bildiriyorlar. Hatta biyologlara göre bu durumda yavru büyüyemeyecek ve ölecektir. Böylece usluluk sınırının dışına sürekli çıkan yaramaz bir Fransız çocuğun da "kendine gelmesi için" iyice bir yalanması (yani dövülmesi) ya da dilin kırbacından geçirilmesi (yani azarlanması)

50. "Ana" ve "dil" arasındaki bağ ilk kez onuncu yüzyılda Frankların geri çekilip yeni Latince konuşan halkların ilerleyişi sırasında Lorraine'de kurulmuştur. Bkz. Avrupa kültürlerinde anadil fikrinin doğuşunu inceleyen L. Weissberger; "Ist Muttersprache eine germanische oder eine romantische Wortpraegung".

51. Fransızca *lèchè* (mastar hali olan *lècher*'in geçmişi) sözcüğünün İngilizce'deki karşılığı yalamaktır, dille ilgilidir; İspanyolca aynı sözcük süt anlamına gelir. (İngilizce'de "dil" anlamına gelen *tongue* Latince'de hem "lisan" hem de organ olarak "dil" demek olan *lingua*'dan gelmektedir.)

gerekmektedir. (Latince *lingua*'nın bir anlamı da deriden yapılmış küçük bir kayıştır.)

Dişi ayılar, insanlar arasında annelerin çocuklarıyla kurdukları güçlü dil bağına hayvanlar dünyasından bir örnektir. Anne ayının yavrusuyla kurduğu sözel olmayan dilsel iletişim, yavrunun gelişimine en az verdiği süt kadar katkıda bulunur. Anne sütü ile emzirme ve biberonla besleme arasındaki fark yerel dil ile sonradan öğretilen dil arasındaki farkı anlatmakta kullanılabilir. Ortaçağda aristokratlar genellikle bebeklerini emzirmek üzere sütanne tutarlardı, bu örnek aslında yerel dil ile sonradan öğrenilen dil arasındaki mesafeyi anlamamız açısından daha da yararlı olabilir. Her iki durumda da bebek gerekli besini alır ama yaşadığı deneyim büyük ölçüde farklıdır.

Yavrusunu besleyen, ona süt veren anne, çocuğun büyümeye başlamasının, eğitim, nefes alıp verme, dil, ritim ve duygusal gelişime girişinin, yani çocuğu ileride oluşacak varlığına bağlayan şeyin temelini oluşturur. Bu ikinci göbek bağının kontrolünü elinde tutan ve ona şekil veren her kimse, bir insanın üzerinde müthiş bir güce sahiptir. Ortaçağın başında Katolik Kilisesi bu gerçeği fark etti ve bir annenin sağlayabileceği bakımı –meme/dil/lisan– bir meta haline getirdi, kavramı yeniden paketledi ve onu cemaate *alma mater* (besin veren anne) olarak sundu. *Mater Ecclesia* olarak Ortaçağ Kilisesi yerel dile –ve memeye– resmi, araçsal bir değer atfederek bu dili idari denetim altında tutulması gereken bürokratik bir şeye çevirdi. Okuma yazma öğretirken uyguladığımız çağdaş yaklaşım da ortaçağdan bize kalan bu mirasın bir uzantısıdır.

Bu model nasıl ayakta kalabiliyor? Ivan Illich ve Michel Foucault gibi toplumsal eleştirmenler, biz modern çağın insanlarının yerel değerlerden çok metalara karşılık gelen temel gereksinimler içinde bulunduğumuzu belirtmiştir.[52] Özellikle

52. Ivan Illich, *Tools for Conviviality ve Shadow Work*. Michel Foucault, *The Order of Things: An Archeology of the Human Sciences*.

Illich, teknik yeniliklerin, yerel yetkinliği artırmaktan çok meta üretimini artırmaya yönelik hizmete sokulduğunu göstermiştir. Dil de bu metalardan birine dönmüştür artık. Gençler ne denli renkli bir biçimde konuşursa konuşsun, ne denli canlı bir argo diline ya da bireysel ritme sahip olursa olsun, okullar yerel dilin yerine Standart İngilizce'yi yerleştirmek üzere tasarlanmıştır. Standart İngilizce ise, hemen ayırt edilir çünkü katı dilbilgisi kurallarına uyar ve donmuş cümle yapılarını izler. İlk ve orta eğitimde öğretmenler bu okuryazarlık türünü ekonomik açıdan ilerleyebilmek için, yani şu ya da bu formu doldurabilmek, şu ya da bu sözleşmeyi imzalayabilmek için gerekli bir araç olarak gösterirler. Oysa bunun altında farklı şeyler yatmaktadır. Illich bunları gün ışığına şöyle çıkarıyor:

> Karl Marx'ın yazıları sayesinde sınıflı toplumda işçinin işine nasıl yabancılaştığından söz etmeye alıştık. Şimdi eğitim bir hizmet sektörüne, öğrenen de bir müşteri haline geldiğine göre, insanın eğitime karşı yabancılaştığını da anlamamız gerekiyor artık... Bir birey ne kadar çok eğitim tüketirse o kadar çok "bilgi stoklar" ve bilgi kapitalistleri hiyerarşisinde o kadar yükselir. Böylece eğitim, büyük bilgi tüketicilerine –yani büyük miktarda bilgi stoklayanlara– daha fazla değer verilen yeni bir toplumsal sınıf yapısı tanımlar. Bunlar toplumun insan sermayesi portföyünde paha biçilmez menkul değerler haline gelir ve güçlü ya da az bulunan üretim araçları onların kullanımına ayrılır.[53]

Yani insan bir gereksinim duyduğu anda kendini hemen bağımlı, hatta güçsüz hissetmeye başlar. Her tüketim edimi topluluk içindeki samimiyeti de azaltır. Madison Avenue sayesinde şirketlerin Amerika'sı, insanların yerel dile hâkimiyet gibi *isteklerini* okuryazarlık gibi derinlere kök salmış *ihtiyaçlara* dönüştürmüştür. Şirketler amaçlarına ulaşabilmek için temel, yerel duygular diyebileceğimiz şeyleri silmek zorundaydı. İnsanlar bir yerden bir yere mümkün

53. Ivan Illich, *Toward a History of Needs*, 71.

olan en az rahatsızlığa katlanarak varabilmek için ulaşım araçları isterler oysa bu isteğe ulaşabilmek için en hızlı, en şık otomobile ihtiyaçları olduğunu düşünmeye yöneltilirler. İnsanlar kendilerini iyi hissetmek isterler ama bedenlerine kulak vermeme ve kendi beslenme ve antrenmanlarının sorumluluğunu üstlenmeme yolunda ikna edilmişlerdir. Tıbbın kendileri için tanımladığı ve adına sağlık denilen o aşamaya ulaşabilmek için sağlık sistemi diye bir şeyin üyesi olmaları gerektiğine inanırlar. İnsanlar kendilerini tazelemek, canlandırmak ve zihinsel açıdan da uyarılmak isterler. Televizyon, sinema ve yayımcılık sektörü onlara eğlenmek ihtiyacını aşılar. İnsanlar da bu ihtiyacı giderebilmek için dükkânlara gider, profesyonel uzmanlara başvururlar.[54]

Bu arada kendinin farkında olma ve başkasına bağımlı olmama gibi değerler kaybolup gider. Dostlar ve sevilenler bilgelik ve bilginin anahtarı olmaktan çıkarlar. Bu yetki yalnızca profesyonellerin elindedir. Böylece insanlar kendilerini yalıtılmış, hüsran içinde –ve hepsinden de yıkıcısı– aptal hissederler. Batıda isteklerden gereksinimlere doğru gerçekleşen bu radikal kayma Sanayi Devrimi'nden çok öncelere, sekizinci yüzyılın sonundan dokuzuncu yüzyıla uzanan bir döneme, Charlemagne'ın hükümdarlık günlerine uzanır.[55] Bu kayma, daha önce de sözünü ettiğimiz bir kavrama, öğretilen anadilde ifade bulan *alma mater*'e –besleyici, esirgeyici anne kavramına– yol açmıştır.

Charlemagne'ın saray danışmanı olarak görev yapan ve Tours'da bir manastırın başrahibi olan Alcuin'in çabaları sayesinde rahipler papaza dönüşmüştür. O güne dek rahipler vaaz verme –*pre-dicare* "bir şeyi resmen ilan etme"– ve çeşitli devlet kiliselerinde ayin yönetme hakkına sahip olan

54. William Leiss, *The Limits to Satisfaction*, sanayileşme aracılığıyla bireysel isteklerin gereksinimlere dönüşümünün envanterini tutmak isteyenler için iyi bir başlangıç noktasıdır.

55. Batı'da arzunun ticarileşmesinin felsefi bir analizi için bkz. Illich, *Toward a History of Needs*.

görevlilerdi. Ancak sekizinci yüzyıldan itibaren rahipler cemaatlerinin gereksinimlerini onların adına belirlemeye başladılar. "Babalıkta" bir adım ileri giderek bir üst basamağa çıktılar. Cemaatin yaşatılması için gerekli idari sorumluluğu yüklendiler. Lewis Mumford uzun yıllar önce papazlık sistemine bu geçişin yeni bir refah döneminin başlangıcı olduğunu fark etmiştir. Mumford'a göre papaz, profesyonel sosyal hizmetler uzmanının ortaya çıkışının ilk habercisidir. Mumford okurlarından şu karşılaştırmayı yapmalarını ister: Bugün yoksul biri, sosyal hizmetler uzmanının yardımı olmadan devletin yoksulluk yardımından yararlanamaz; ortaçağlılar ise Kilise kurumunun kendilerine verdiği kişisel hizmet olmadan selamete ulaşamazdı.[56]

Kilise aynı "baba" tavrını dile de uyguladı. Anadil terimi ancak on birinci yüzyılda ortaya çıkmıştır. O döneme kadar kilise görevlileri dışında insanlar "halk dili" *sermo vulgaris*, konuşurdu. Birdenbire Verdun yakınlarında, Görz'de bulunan bir manastırın keşişleri yerel dili, Bakire Meryem'in evrensel analığının ve Kilise'nin simgesel analığının yüce katına yükseltti. Keşişler, bunu yapmalarının sebebinin yerel dili kirlenme ve bozulmaya karşı korumak olduğunu öne sürüyorlardı.[57] Bu yeni birleşme sayesinde dil özel bir şekilde takdis edilmişti. *Materna*, yani annelik fikri din görevlilerinin alanına girdikçe din görevlileri anne ile çocuk arasındaki temel bağı Kilise'nin yararına kullanmaya başladılar.

Basit Latince'ye *materna lingua* olarak çevrilen bu terim Avrupa'ya yayıldı ve on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda yerel dilin çeşitli türlerine uygulandı. Kilise halk dili için bir

56. Rahiplik mesleğinin papazlık kurumuna nasıl dönüştüğü Lewis Mumford, *The Culture of Cities*'de ele alınmaktadır.

57. Fransa'da ayı yüzyıllarca Kilise'nin amblemi olarak kullanıldı. Ne de olsa Kilise de papaz adaylarını aynen anne ayı gibi yalayarak onlara bir biçim veriyordu. Kâfirlerin bir şekli yoktur; onlar vahşi davranır, hiçbir sınır tanımazlar. Görz'deki keşişler özel bir numara yapmıyordu. Yalnızca ayı dilinin sayısız gücüne güç eklemekle yetiniyorlardı. *Sermo vulgaris* ve *Anadil* konusundaki fikirleri Ivan Illich'e borçluyum.

kategori oluşturmuştu, böylece erkekler, son derece önemli ve nefes kesici bir hamleyle anadil öğretimini kendi üstlerine alabileceklerdi. Bir zamanlar kadınlara ait bir alan olan sözellik artık anadilin "arındırılmış", düzenlenmiş bir versiyonunu öğretecek olan erkeklerin denetimine giriyordu. Resmi öğretim her zaman erkeklerin alanına bırakılmıştı. Artık sözel, yerel boyutları da dahil olmak üzere okuryazarlığın tüm yönleri erkeklerin idare ve vesayetine bırakılıyordu. Kadınların elinde kalan yerel dil kalıntıları ise *dedikodu* adı altında aşağılanarak yok sayıldı.[58]

Anadili denetlenebilir bir nesne haline getiren en önemli adım on beşinci yüzyılda İspanya'da atıldı. 1492 yılında Don Elio Antonio de Nebrija adında bir İspanyol, Kraliçe Isabella'yı Avrupa dillerinin ilk dilbilgisi kitabını bastırmaya ikna etti. Nebrija, *Gramática Castellana* adlı bu kitabı kraliçesine, Isabel la Católica'ya ithaf etti. Kitap kraliçenin aklını fena halde karıştırdı. Dilbilgisi kitabı kesinlikle bir eğitim aracı olarak kabul edilebilirdi ama nasıl oluyordu da yerel bir dil öğretilebiliyordu? Üstelik niçin öğretilsindi?

Nebrija onu yanıtladı. Isabella'ya, "Biz askerlerimizi başka ülkelere, Aragon, Navarre, hatta İtalya gibi uzak diyarlara hükmetsinler diye gönderiyoruz" dedi: "Kastilya dili onlarla birlikte oralara ulaştı. Ama insanlarımız farklı diller konuşuyorlar." Sürekli bir evrim içinde olan yerel bir dil yerine Nebrija hep aynı kalacak bir dilin peşindeydi:

> Bu farklılıklara bir son vermek için Kastilya dilini insan yapısı bir nesne haline getirmeye ... karar verdim, böylece bundan sonra bu dilde yazılan her sözcük zamana karşı ayakta kalabilecek tek bir standarda uygun olacaktır. Yunanca ve Latince sanatın boyunduruğuna girmiş, böylece çağlardır yekpare biçimlerini korumuşlardır. Bunun aynısını biz kendi dilimize yapmazsak Majestelerinin vakayinameleri ... onu boşuna övecektir. Yaptıkla-

58. Kilise'nin dil üzerindeki gücü konusunda daha fazla bilgi için bkz. Ivan Illich ve Barry Sanders, *ABC: The Alphabetization of the Popular Mind*, 29-70.

> rınız en fazla birkaç yıl anımsanacaktır ve bizler (kendi kralları-mız hakkında) tuhaf ve yabancı öykülerin Kastilya diline çevirileriyle beslenmeye devam edeceğiz. Ya kahramanlıklarınız dille silinip gidecek ya da uzak diyarlarda, yerleşecek bir toprağı olmayan yabancı halklar arasında rüzgâr gibi esecek.[59]

Nebrija burada son derece büyük önem taşıyan bir şey önesürüyor. Gerçek egemenliğin ordularla değil ancak Kraliyetin, dil çeşitliliğini dondurarak tek ve evrensel bir *öğretilen anadil*'e dönüştürmesi; sabit bir şekilde hiç değişmeyecek insan yapısı bir nesne haline getirmesi yoluyla sağlanabileceğini söylüyor. Nebrija, bunun için en uygun zaman şimdidir, diyor çünkü Kolomb döndükten sonra, "Majesteleri yabancı diller konuşan birçok barbarı boyunduruğu altına almış olacak ve sizin zaferinizle bu barbarlar yeni ihtiyaçlara kavuşacaktır. Bu ihtiyaçlar: muzaffer tarafın mağlup olanlara borcu olan yasaların çıkarılması ve oralara götüreceğimiz dildir. Benim yazdığım dilbilgisi, tıpkı çocuklarımıza Latince öğretmemiz gibi onlara Kastilya dilini aktarmamızı sağlayacak."[60]

Nebrija, anadili kurallarla yürütülen, devlet kurumları tarafından düzenlenerek uzman profesyoneller tarafından reçete gibi yazılabilecek bir şeye dönüştürmüştür.

Günümüzde *alma mater* bir kimsenin mezun olduğu üniversiteyi anlatmakta kullanılır; özellikle de mezunlardan toplanan bağışlardan bahsederken. Bu terimin geçirdiği dilsel dönüşümün tarihi kaybolup gitmiştir. Peki günümüzde çocukların durumu nedir? Onlar da evin dışında profesyonellerin vereceği eğitime bağımlı olarak dünyaya geliyor ve yaşamlarını okullara bağımlı olarak sürdürüyorlar.

---

59. *Gramática Castellana* 18 Ağustos 1492'de Salamanca'da, Kolomb denize açıldıktan on beş gün sonra basıldı. Bu alıntıyı Ivan Illich'in, *In the Mirror of the Past: Lectures and Addresses, 1978-1990* yapıtında yer alan "Taught Mother Tongue"dan aktarıyorum.
60. A.g.y., 139-40.

Oysa çocuklar yerel dillerini mümkün olan her yolla canlı tutmak için çaba ve mücadele içindedir. Ergenlik dönemine gelene kadar inanılmaz bir yoğunlukla dinledikleri yazılı dile rağmen, çocukların canlı bir yerel dile duydukları istek, kendini her tür dil oyununa karşı besledikleri doymak bilmez iştahta sergiler. Özellikle küçük çocuklar ündeş sözcük oyunu, (Latince *paronomasia*) yapmaya ve duymaya bayılır. Bu ündeşler eşsesli (telaffuzu aynı olup birden fazla anlam taşıyan), eşadlı (yazılışı aynı olup birden fazla anlam taşıyan) ya da çokanlamlı (birden çok anlamı olan) sözcükler şeklinde karşımıza çıkar. Ündeşler bir dildeki eş ruhlar gibidir; bir an bir anlamı, bir sonraki an başka bir anlamı yayan çift anlamlı sözcüklerdir.[61]

Dil ve dilbilim konusunda çalışan bir akademisyen olan Delia Chiaro her üç ündeş çeşidini de "dilin kendi içinde bulunan ... bir ikiyüzlülük" olarak değerlendiriyor.[62] Ben bu "ikiyüzlülüğü" dilin kendi şakacı doğası olarak görmeyi tercih ediyorum. İnsanlar deneyimi, dil dedikleri bir sistem aracılığıyla anlamaya çalışırlar, bu sistem yalnızca bir aracıdır ve bu nedenle gerçeğin kendisine pek de benzemeyen bir sureti olmaktan ileri gidemez. Yine de dil dediğimiz araç kusursuz olmasa da gündelik deneyimlerimizi anlamamızı mümkün kılar. Dil, deneyimi ele geçirir ama onu elinde tutmayı başaramaz. Dil insanla dalgasını geçer ve yeri geldiğinde espriyi patlatır: Duyularımızdan kaynaklanan deneyimi bize olduğu gibi, hiç bozmadan iletiyormuş gibi yapar – ama karşımıza ündeş denen sürprizleri çıkararak gerçek doğasına aykırı davranır.

61. Çocuklarla sözcük oyunları arasındaki ilişki üzerine yapılan akademik çalışmalar genellikle Freudçu bir kavramdan yola çıkar ve çocukların sözcükleri gerçek nesneler olarak gördüklerini belirtir. Bkz. Michael Mulkay, *On Humor: Its Nature and Its Place in Modern Society*, 109; Adam Phillips, *On Kissing, Tickling, and Being Bored: Psychoanalystic Essays on the Unexamined Life*; D.W. Winnicott, *The Child, the Family, and the Outside World*, özellikle "Why Children Play" ve "Stealing and Telling Lies." Freudçu model hakkında bilgi edinmek için bkz. *Jokes and Their Relation to the Unconscious*, 125.
62. Delia Chiaro, *The Language of Jokes: Analysing Verbal Play*, 43-45.

Dildeki bu el çabukluğu marifet –bir görünüp bir kaybolmalar– çocuklar, hatta bebekler için gerçeğin ta kendisidir. Meme gelir, sonra kaybolur, sonra tekrar ortaya çıkar. Anneler babalar gider, sonra döner. Bebek uyurken dünya onun için ortadan kaybolur ve uyandığında tekrar ortaya çıkar. İşte belki bu yüzden en küçük bebek bile kendisiyle "ce-e" diye oynayıp bir görünüp bir kaybolan insanlara keyif çığlıklarıyla karşılık verir. Bu evrensel oyun onun dünyasının doğasını yansıtır. Aslında bu oyun ündeşlerin ruhunu taklit eden ilkel bir model olarak da yorumlanabilir: Önce bebek anlamlardan birini –ortaya çıkma–, birkaç saniye sonra da ikincisini –kaybolma– görür.[63]

"Ce-e" oyunu, gerçeği düzenlemenin ya da kavramsallaştırmanın bir yolu olarak edebiyatın köklerinde bulunabilir. Okuryazarlığın beşiği olan İran'da eski olsun yeni olsun bütün masallar, daha önce de gördüğümüz gibi, hep aynı tekerlemeyle başlar: "*Yeki bud, yeki nabud*" ("Bir varmış bir yokmuş, bir olmuş bir olmamış"). Masal gerçekle saklambaç oynar. Bu formül, dinleyeceğiniz şeyin bir ündeşin oyunlaştırılmış hali olduğunu bize önceden duyurur. Farsça'daki bu varoluş-yokoluş eşiği, İngilizce'ye, düşlere ait bir zamanı göstermek üzere "bir zamanlar" olarak geçmiştir. Her masal

63. "Ce-e" oyununun İngilizcesi olan *peek-a-boo*'yu *Oxford İngilizce Sözlüğü*'nde bulabilmek için bu oyunun eski adı olan *Bo-peep* olarak aramak gerekir: "Küçük bir çocuk ile bir büyük ya da oyun arkadaşının önce saklanıp (ya da yüzünü saklayıp) sonra beklenmedik bir yerde bir an ortaya çıkmak ve hemen ardından yine birdenbire ortadan kaybolmak suretiyle oynadığı ve çocuğu sürekli bir heyecan içinde tuttuğu bir oyun. Johnson'a göre, 'Önce bakıp ondan sonra korkmuş gibi ya da bir başkasını korkutmak amacıyla çekilmek'". Küçük çocuklar gerçeğin bir belirip bir yok olmasına sıkılacak ya da üzülecek yerde şaşırır ve heyecanlanırlar. Bu nedenle, "ce-e" gibi oyunlar gerçeğin doğasını yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda çocukları okuma gibi gelecekte karşılaşacakları daha karmaşık işlere de hazırlar. Ayrıca bkz. Jerome Bruner ve V. Sherwood, "Early Rule Structure: The Case of Peekaboo" Mary Gauvain ve Michael Cole, (Der.), *Readings on the Development of Children*, 77-82. Kaybolup tekrar ortaya çıkma teması, bir çocuğun sürekli kuzusunu kaybetmesini anlatan "Little Bo-Peep" adlı çocuk şarkısında da görülmektedir.

bir düştür, anlamın göz kırpışı, çocuğa "ce-e" diyen sihirli bir anlatıdır.[64]

Okuma da aynı oyuna katılır. Horace yazıdan bahsederken, *Litera scripta manet* ("Yazılan söz kalır") der, burada *manet* sözcüğü Latince'de *manes* (ölülerin kalıntıları; gölgeleri) ile ündeştir. Yazılı sözcükler kâğıt üzerinde hareketsiz ve ölüdür; okurun gözünün önünde, daha doğrusu okurun gözü *sayesinde* hayata dönerler. Okuma, sahnelerin ve karakterlerin bir an için şaşılacak bir biçimde canlandığı ancak okur bir sonraki satıra geçtiğinde ya da kitabı kapattığında tekrar ortadan yok olduğu bir oyuna dönüşür.

Bu böylesine oyun dolu olan okuma –ve yazma– etkinliği yine oyunu andıran bir alma-verme biçimine bürünür. Bebekler emekleme çağında bunun "tadına" varır ve çocuklukları boyunca "ce-e" ya da saklambaç oyunlarının çeşitleri olarak oynarlar. Bunu masallarda dinlerler. En ilginci de okumayı söktüklerinde bu oyunları büyük bir keyifle kendi üzerlerinde oynayabilirler.

64. "Düşlerin gerçeğe açılan şiirsel bir anahtar" olmaları konusuyla ilgili olarak bkz. W. E. H. Stanner, "The Dreaming" T. A. G. Hungerford (Der.), *Australian Signpost*, 51-65.

4. Bölüm

Humbolt, gerçek dilin ancak doğuştan öğrenilebileceğini, asla matematik gibi sonradan öğretilemeyeceğini söylemiştir. Yalnızca makineler yerel köklere gönderme yapmadan iletişim kurabilir. New York'ta, halka özgür iletişim sağlama güvencesini veren telefon şirketinin hatlarının dörtte üçünü artık makineler işgal etmekte. Bu bariz bir şekilde halka açık bir kanalın amacından saptırılmasıdır. Ne var ki robotların bu özgür konuşma forumunu istismar etmelerinden daha da fazla utanç verici bir durum söz konusudur, o da geriye kalan hatlarda birbiriyle konuşan insanların birbirlerine robotvari, kalıplaşmış deyişlerle seslenmeleridir. İnsanlar arasındaki konuşmalarda geçen sözlerin gittikçe artan bir bölümü, yalnızca içerik açısından değil, tarz açısından da önceden tahmin edilebilir bir hale gelmektedir. Dil, arılar, balinalar ya da bilgisayarlar arasında gerçekleşen alışverişten farklı bir şey değilmiş gibi "iletişime" indirgenmiştir. Ayakta kalan bazı şeyler var kuşkusuz ama kanımca bunlar gittikçe çürümekte. Amerika'da halk dili, iki dilden oluşan bir bileşke haline gelmiştir: Bunlardan biri metalaşmış, standartlaşmış bir zırıltı, diğeri ise hayatta kalmaya çalışan yorgun bir yerel dildir.

Ivan Illich, "Taught Mother Tongue"
In the Mirror of the Past

Benim burada ele aldığım konuyu tarihin başka hiçbir döneminde bu gözle görmemiz mümkün olamazdı. Son birkaç bin yıldır –ya da en azından alfabenin ortaya çıkışından bu yana– fazla değişmemiş olan "insan" gözlerimizin önünde yok olmakta. Bu bir cinayet romanı değil, ceset hâlâ karşımızda. Yüzyıllardır toplumsal olarak yaratılan bu yaratık hakkındaki düşüncelerimizi, sırf teknolojinin yenilikleri eskisinden çok farklı bir insan türü oluşturmaya çalışıyor diye değiştirmemiz isteniyor bizden. Illich'in dilin iletişime indirgenmesi konusundaki sözlerini bir uyarı olarak değerlendirmeliyiz. Bu, bize kitabın başında aktardığım Nadine Gordimer'in dil hakkındaki sözlerinin karanlık tarafını gösteriyor. Bu yeni yaratığın –bu teknoloji hayaletinin– varlığını yadsımak isteyebiliriz ama her şey ortada.

Öyleyse niçin bu konuda kimse ağzını açmıyor, niçin gazete başlıkları bu gerçeği yüzümüze vurmuyor diye sorabilirsiniz. Kanımca bizim bir insanı oluşturan unsurlarla ilgili düşüncelerimiz öylesine hızlı ve öylesine büyük çapta değişmekte ki insanların çoğu henüz bunu özümseyebilmiş durumda değil. Bugüne dek inkâr, bir savunma mekanizması olarak işledi.

İnsanların yok oluşundan bahsederken bunu soyut bir kavram ya da bir metafor olarak kullanmıyorum. Kastettiğim şey şu: Hemen hemen iki bin yıldır alfabeyle şekillenen Avrupalı ve Batılılara özgü zihinsel uzamın yerini, bilgisayarın şekil verdiği yeni bir algısal uzam alıyor. Başka bir deyişle: Baskın bir metafor olan alfabetik metin bir diğer metafora; bilgisayar ekranına toslamış durumda. Bu iki metaforun aynı uzamda bulunması mümkün değildir. Ben size bu çarpışma sonucu yitirdiğimiz şeyleri aktarmak istiyorum.

Daha önce suçluluk duygusu, vicdan ve benliğin yalnızca okuryazarlıkta bulunabileceğini belirtmiştim. İnsanlar kendilerini metin metaforundan uzak hissettikleri an insan davranışı çok farklı görünür. Hepimiz bu davranışa tanıklık edebilir, hepimiz bu dev boyutlu, bilimkurgudan

fırlamışa benzeyen kâbusun bir parçası olabiliriz. Kültürümüzün nereye gittiğini anlamak için hiçbir kısıtlama ya da pişmanlık bilmeden insanlara tecavüz eden, işkence eden, cinayet işleyen ve bundan bir türlü vazgeçmeyen gençlere bir bakmak yeter. Çiçeği burnunda sosyopatlarla dolu bir ulusla karşı karşıyayız.

Okuryazar olmamanın, cehaletin sonuçları her gün gazetelerde yayımlanıyor ama haberlerin içinde cehalet sözcüğü geçmediği için bu olaylar genellikle gözden kaçmakta. Bu olaylara örnek olarak *New York Times*'da çıkan ve Texas, Houston'da iki genç kızın altı delikanlının tecavüzüne uğrayarak öldürüldüğünü bildiren bir haberi verebiliriz. On dört ve on altı yaşında olan kızlar kentin White Oak Bayou semtindeki evlerine giderken bir çetenin ortasına düşerler. Çete üyesi olan ve yaşları on dörtle on sekiz arası değişen gençler benim bahsettiğim post-cahiller kategorisine girmektedir. Houston sakinleri bu korkunç cinayetlerden çok gençlerin tepkisine şaşırır:

> ... cinayetlerin herhangi bir somut açıklaması yok ve zanlılar herhangi bir pişmanlık göstermiyor. Resmi yetkililerin açıklamasına göre, zanlıların kendi ifadelerine dayanarak hazırlanan polis raporu bu cinayetlerin anlaşılmaz ve nedensiz bir şiddet eylemi olduğunu göstermekte.[1]

Cinayetlerden bir gün önce çeteler konusunu işleyen yerel bir televizyon programına çıkan bir genç elindeki bira kutusunu tüyler ürpertici bir şekilde havaya kaldırmış ve "İnsan hayatı beş para etmez" diye böbürlenmişti: Bu genç sanıklardan biriydi.

Gazetede çıkan yazıda cehalet konusuna hiç değinilmiyor, gençlerin bazılarının parçalanmış ailelerden gelerek ıslahevinde tanıştıklarının bildirilmesiyle yetiniliyordu. Ancak cinayetlerin ayrıntıları kesinlikle bu yeni cehaletin sorun-

1. "Houston Knows Murder, but This ..." *New York Times*, Cuma, 9 Temmuz 1993, A-7.

larına parmak basmakta. Aradaki bağlantının kurulması, haberin bir bütün olarak verilmesi gerekiyor. Birileri –söz konusu olan yalnızca bu haberi yazan gazeteci değil– yeni gençliğin yeni bir kategoriye ait olduğunu görmeli. Bunun tüm ipuçları ortada.

Yasalarımız, ceza kurumlarımız, hastanelerimiz ve eski mahkûmları barındıran yurtlarımız bu değişim karşısında yetersiz kalıyor. Kaç kentte kaç polisin çalıştığı ve bunların günde kaç kişiyi tutukladıkları değil önemli olan. Bu sayılar vatandaşları rahatlatarak, "Nihayet bir şeyler yapılıyor" demelerini sağlayabilir ama sorun istatistiklere sığmayacak denli büyük. Bu sorun, politikacılar ve okul idarecileri cehaletin temel nedeninin okul sisteminde yattığında ısrar ettikleri sürece daha da büyüyecek ve inanılmaz boyutlara ulaşacaktır. Bu düşünce bundan otuz, kırk yıl önce geçerli olabilirdi. 1950'lerde Amerikalılar çok kalabalık sınıfları, yeterince araç gerece sahip olmayan laboratuvarları, sırtlarına tekdüze görevler yüklenmiş öğretmenleri görünce hemen acıma hissederlerdi. Oysa teknoloji devrimi zirveye ulaşınca –buna televizyon, film ve video oyunlarını ve kişisel bilgisayarları dahil ediyorum– parametreler tümüyle değişti. Sorunlar değişti. Artık cehaletin getirdiği sorunları çözmek için müfredatı yenilemek, hatta okul kurullarının ellerindeki yetkiyi almak bir işe yaramayacaktır.

Ivan Illich'in otuz yıl önce yaptığ çağrı; "toplumu okulsuzlaştırma" çağrısı gerçekleşti ama onun düşündüğü biçimde değil.[2] Illich bir gün çocukların bilmeleri gereken her şeyi okulda öğrenecekleri kanısından kurtulacaklarını umuyordu. Özellikle bazı beceriler çıraklık yöntemiyle elde edilebilirdi. Ona göre çocuklar, özgüvenlerini, güç duygularını okullardan geri alacaklardı. Bu olmadı. Doğru, çocuklar okulu geride bıraktı fakat bu kopuşu bilinçli bir kararla gerçekleştirmediler. Araya bilgisayar girdi. Televizyon, sinema ve video oyunlarının görüntüleriyle karşılaştırıldığında okul

2. Ivan Illich, *Deschooling Society.*

dünyası sıkıcı görünmeye başlandı. Uyuşturucu satıcılığının aşçılıktan daha kârlı bir meslek olduğu anlaşıldı. Ben buna okulsuzlaştırma değil, eğitimsizleştirme diyorum. Cehalet bugün gençlerin içini derinden derine kemirmekte. Bu sorunun eğitimlerinin ilk başında, doğumdan hemen sonra, evde çözülmesi gerekiyor. Cehalet ortak bir sorundur; çocuk, anne ve baba tarafından paylaşılır.

Okulları suçlamak, her şeyi öğretmenlerin başarısızlığına bağlamak kolay. Böylece idareciler maaş zammı isteyebilir, öğretmenlerin daha iyi eğitilmesini talep edebilirler; böylece okullar en son okuma stratejisini uygulamak için mali destek bulabilir. Öğrenciler, tıpkı fok balıkları gibi, daha iyi performans vermeleri için eğitilebilirler. Doğru alıştırmaları yaptıran öğretmenler öğrencilerinin okuma skorlarında önemli artış sağlayabilir. Öğrettiklerini testlerde istenen bilgi ve becerilerle sınırlayabilir. Ama sonuçta bu önlemler ne kadar başarılı olursa olsun ciddi bir iş yaparmış gibi görünmek isteyen her okul idarecisi ve politikacı eninde sonunda "okul sisteminin çöküşünü" engelleyebilmek için teknolojiye sarılacaktır.

Teknoloji somut bir şeydir; teknoloji her soruna bilimin müthiş ağırlık ve ciddiyetiyle yaklaşır. Ne yazık ki çözüm yetersiz kalır. Bu çözüm, okuma yazma öğrenmemeyi okula özgü bir sorun olarak görür ve suçun öğretmenlerde olduğunu öne sürer. Öğrencilere tembel ve isteksiz gözüyle bakar. Her okulda uygulanan strateji aynıdır: Öğrencileri bilgisayar ekranının karşısına oturt, etkileşimli medya programlarını, sayısız okuma yazma programından herhangi birini aç. Örneğin CD olarak yayımlanan kitapların sonuncusu olan Voyager Expanded Book için verilen reklamlarda bu CD'nin Okumada Bir Devrim yaratacağı iddia ediliyor. Voyager gibi programlar bireye göre oluşturulan ve öğrencilerin öğretmen olmaksızın, doğrudan ekranla iletişim kurdukları eğitim biçiminde okuma yazmanın sınıfta öğretmenle öğrenildiğinden çok daha hızlı bir şekilde öğrenildiğini öne sürüyor.

Oysa bilgisayara daha fazla yer vermek sorunu daha da ciddi bir hale getirir: Dilin güç ve oyun potansiyelini daha iyi anlamaları adına öğrencileri bir ekrana mahkûm etmek, psikososyal bir referans çerçevesi olan içselleştirilmiş metni ellerinden alır ve okuryazarlıklarına zarar verir. Sonuçta bilgisayar onları adım adım cehalete yaklaştıran bir araç olarak karşımıza çıkar. İnsan bağlantısını koparır ve evdeki ilişkileri daha da parçalanmış hale getirir. Toplumsal sözleşme bilgisayarda yazılmamıştır. Bilgisayarla tamir edilmesine de olanak yoktur.

Eğer sözlükler derin toplumsal değişimlerin kaydını tutabilseydi *Webster*'s sözlüğünün 1995 ya da 1996 baskısında insan maddesinde şöyle inanılmaz bir tanım bulabilirdik: "Anımsama yetisine sahip ancak belleği bulunmayan; uyarılara tepki verebilen ancak harekete geçmeyen; suçluluk, ar, utanç ya da vicdan duygusu olmaksızın davranan; *Homo sapiens* cins ve türünden gelen bir insansı. Türün gençleri sürü ya da çeteler halinde dolaşır ve ilkel bir öç duygusuna göre hareket eder. Birbirlerini şaşılacak bir hızla öldürerek yok etmektedirler." İnsanlar doğru yoldan saptıklarında onlara suçlu ya da deli der, onları cezaevlerine ya da psikiyatri rehabilitasyon merkezlerine havale ederiz. Yasa yapıcılar "mükerrer suçlu" ya da "duyarsızlaşmış suçlu" gibi kategorilerden söz eder ama yine de suçluların düzelip iyileşebileceği inancını beslerler. Psikiyatrlar hastaların çok küçük bir bölümüne sosyopat ya da şiddetli şizofren tanısını koyar. Ama nüfusun bu küçük yüzdesi bile –sabıkalılar ve psikopatlar– birçoklarının gözünde hâlâ insandır. Bazı eyaletlerin ölüm cezasında bu kadar ısrar etmelerinin nedeni budur. En duyarsızlaşmış suçlunun bile ölüm karşısında bilinç, acı, vicdan azabı ve pişmanlık hissedeceği umulur. Çok ender karşılaşılan bazı vakaların dışında insan doğası konusundaki temel tanımımızı değiştirmeyi düşünmeyiz.

Temel insan kategorisi Batı tarihi boyunca tutarlı ve değişmez bir anlam taşımıştır. Bu tanım evrensel olarak

benimsendiği için biz ona sırtımızı yaslar, âşık olur, yasalar yapar, eğitim veririz. İnsanlar ancak kısa bir süre önce biyolojiyi aşarak *erkekleri kadınlardan* ayıran toplumsal sınırları sorgulayabilmiş ve böylece cinsiyet farkı gibi görünüşte son derece somut olan bir şeyin boyunduruğundan kurtulmaya başlamıştır. Kültür ve toplum tarihçileri artık iki cinsten söz ederken cinsiyet değil, toplumsal cinsiyet terimini kullanmayı yeğliyor. Yine de geleneksel kategoriler o denli güçlüdür ki *Oxford İngilizce Sözlüğü* gibi geniş bir kaynakta bile *insan* sözcüğünün tanımına yer verilmez. *İnsan*, yalnızca Tanrı'dan ayrı tutularak üstünkörü ve basit bir şekilde tanımlanmıştır. Belki de sözlüğün editörleri insanların, diğer canlılardan farklı olarak, tüm tanımların dışında var olduğunu düşünmüşlerdir. Oysa insanlıkla ilgili kavramların okuryazarlık aracılığıyla bir metinler bileşkesinden yaratıldığını anlamak çok önemli. Asıl vurgulamak istediğim şey toplumsal bir felaketle karşı karşıya oluşumuz: Bugüne dek sorgulamadığımız, doğasını göz ardı edip bir tanımını bile yapmadığımız, alfabeyle ortaya çıkan insan, bilincin en derin noktalarında eriyip gitmekte.

Okula hazırlıksız gelen çocuklara okuma yazma öğretmek bu felaketi önleyeceği yerde daha da körüklüyor. Bu felaket çocukları okuryazar yapmaya çalışırken bilgisayar teknolojisinden yararlanılmasıyla daha da kötüye gidiyor. Cehalet, pedagojiyle teknoloji arasındaki danışıklı dövüş sonucu ortaya çıkan zehirli zerrecikler olarak her yana yayılıyor. İlkokulda bir öğretmen bir çocuktan bilgisayarın karşısına oturmasını istiyorsa, bu, öğretmenin ekranların –televizyon, sinema ve video ekranlarının– gücünü tanıdığı anlamına gelir. Öğretmen farkında olmadan çocuğu medyanın okuryazarlık karşıtı dünyasına mahkûm etmiştir.

Bu danışıklı dövüş, sonuçları toplumun dokusunu parçalamak üzere olan bir paradoksa yol açmıştır. Okuryazarlık hem modern eğitim yöntemlerinin hem de modern iletişim biçimlerinin saldırısıyla karşı karşıyadır. Bu paradoksun

sonuçlarını incelememiz, bunun için de elektronik iletişim biçimlerine bakmamız gerekiyor. Özellikle de şimdi her yere yayılmış olan eğitim aracına bakmalıyız, bilgisayarı anlamamız gerek. Bütün araçlar gibi bilgisayar da bireysel algılamayı kendi çalışma koşullarına uydurma gücüne sahiptir. Tüm araçlar, saatten tutun kitaba kadar, zihni etkileyen birer metafor işlevini üstlenir. Alfabe binlerce yıldır kültürün derinliklerine nüfuz etmişti. Ama şimdi yerini başka bir şeylere bırakıyor.

Tanık olduğumuz tarihsel değişim en az ortaçağda gerçekleşen sözellikten okuryazarlığa geçiş kadar büyük çaplı bir değişim. Yüzyıllar boyunca alfabe okuryazarlığını yaşayan insanlar metnin modelini içselleştirmiş ve yaşamöykülerini bu metne yazmışlardır. Şimdi ise bilgisayar bu içselleştirilmiş metni ortadan kaldırmaya ve onun yerine ekran modelini yerleştirmeye çalışıyor. Bu geçiş, insan yaşamını ucuz bir meta olarak gören duyarsız, umursamaz gençleri doğuran psikolojik bir ortam oluşturmuştur.

Tıpla eğitim arasında yapılan tatsız bir karşılaştırma, bugünkü eğitimin durumunu hastasına zehir zerkeden bir hekime benzetiyor. Öğretmenler öğrencilerini cehaletin pençesinden kurtarmak için bilgisayarlardan medet umuyorlar. Fakat hastaların durumu gittikçe kötülüyor. Hemen hemen yetmiş milyon Amerikalı bir ilaç şişesinin üzerindeki uyarıyı okuyamayacak ya da gazetedeki bir haberi anlayamayacak durumda. Bunların çoğunluğu zenci, Meksika kökenli ya da yabancı değil; bunlar beyaz, doğuştan Amerikalı kişiler. Okullar çocuklardan gittikçe daha küçük bir yaşta okumayı sökmelerini beklerken bu çocuklar dördüncü sınıfa geldiğinde okuma skorlarında bir düşüş başlıyor. Son on yıl içinde ülkemizdeki okuma skorları her yıl düşüş gösterdi. Kentlerdeki liselerden mezun olan gençlerin yüzde 15'inden fazlası ancak altıncı sınıf düzeyinde okuma yazma biliyor. Amerika, okuma yazma bilenlerin nüfusa oranı sıralamasında 158 Birleşmiş Milletler üyesi ülke arasında 59. sırada

kalıyor.[3] Bu ülkede ergen nüfusun ölüm nedenleri arasında ikinci sırada cinayet yer alıyor: Gençler birbirlerini vurup öldürüyorlar. (Otomobil kazaları birinci ölüm nedeni.) 1993 yazında Harvard Halk Sağlığı Fakültesi orta bir ile lise son arasında okuyan iki bin beş yüz çocuk üzerinde bir anket yaptırdı. Anket sonuçlarına göre on çocuktan biri tabancayla vurulmuş ya da birini vurmuştu. Yüzde on beşi 1992 yılı içinde okula silah getirdiğini itiraf ediyordu. Yüzde otuz beşi fazla yaşamayacağını ve genç yaşta vurulup öleceğini düşünüyordu. Yüzde kırkı kendini her gün tabanca tehdidi altında hissettiğini söylüyordu. Yüzde altmışı istediği takdirde tabanca bulabileceğini bildiriyor, kimisi isterse tabancayı yarım saat içinde bulabileceğini söyleyip böbürleniyordu. Bugün ağır uyuşturuculara bağımlı gençlerin sayısı bilinmiyor. Gençlerin yetişkinliğe adım atışı artık okullarda değil alışveriş merkezlerinde gerçekleşiyor.[4]

Bütün bu istatistiklere karşın her çocuğu bir Apple ya da IBM bilgisayarına bağlama yarışı son hız devam ediyor. Okul kurulları mümkün olduğu kadar çok devlet yardımı almaya çalışıyor. Başarılı olamazlarsa işlerini iyi yapmadıkları düşünülebilir. Okulun bulunduğu bölge geri kalmış, çağa ayak uyduramayan bir yer gibi görünme riskiyle karşılaşabilir. Herkes nefes nefese kalır, müthiş bir koşturma başlar. Bilgisayar her şeyin çözümü olacaktır. Öğretmenler bilgisayar hevesi içinde teknolojik yeniliğin ilerleme ve başarıyla aynı şey olmadığını unutur. Okulların geleceğine bir bakacak olursak, ki pek de uzak bir gelecek değil, 2000 yılıyla ilgili *Educational Renaissance* (Eğitim Rönesansı) kitabında bazı tahminler yer alıyor. Kitabın girişini, uzun süredir Amerika'nın en ilerici eğitim uzmanlarından biri sayılan California eski eğitim müdürü Bill Honig yazmış:

---

3. Bunlar Ulusal Eğitim İlerlemesi Değerlendirmesi'nin 1990 yılı için verdiği rakamlardır.

4. Bu sayılar *Time* dergisinde 2 Ağustos 1993 tarihinde çıkan "A Boy and His Gun" adlı makalede verilmiş ve Ulusal Sağlık İstatistikleri Merkezi ve Ulusal Eğitim Derneği tarafından da doğrulanmıştır.

> Yakın bir gelecekte Amerika'da okullar ve dolayısıyla bizim bu okullarla ilişkimiz inanılmaz ölçüde değişmiş olacak. Dışarıdan bakıldığında çoğu cam ve tuğladan yapılmış aynı yapılar olacak; çoğu hiç değişmeyecek, hemen hemen yarısı 75 yıllık binalar olacak bunların. Oysa içeriden bakıldığında değişiklikler daha açık görülebilecek: Sınıflar kişisel bilgisayarlar ve benzeri yüksek teknoloji ürünü eğitim araçlarıyla dolu olacak. Eğitim yöntemleri, bizim öğrenme sürecini daha iyi anlamaya başlamamızla birlikte değişecek.[5]

Artan cehalet sorununu çözümlemek isteyen yazarlar hep aynı düşü görüyor: "Evlerde uygulanacak bilgisayar destekli ulusal bir okuma yazma programı bu dev sorunu çözmemizde bize önemli yardımlarda bulunabilir." Yakın tarihli bir diğer kitapta, *Smart Schools, Smart Kids* (Akıllı Okullar, Akıllı Çocuklar) başlığında kullanılan "akıllı okul" deyişi anlamını "akıllı makinelerden" yani yeni bilgi alarak verilerin genel akışına ayarlamalar getirebilen bilgisayarlardan almaktadır. Bu kitabın yazarına göre eğer Amerika okulların "akıllı vatandaşlar" yetiştirmesini istiyorsa artık bilgisayarın sınıflarda başlıca eğitim aracı olarak kullanılmasının zamanı gelmiştir.[6]

Ben burada bir kuşağa ait gençlerin okuma yazma sorunlarından çok daha önemli bir konuyu ele alıyorum. Zamanınızı ve dikkatinizi bu soruna vermeyin. İnsanlar okur ya da okumaz. Eğitimciler ve politikacılar, kitabın üstünlüğünü kanıtlayan yeterince tartışma üretmiştir zaten. Birine okuma yazma öğretmek sayısız yöntemle, kısa zamanda yapılabilecek bir iştir. Ben burada tıpkı Blake'in anlattığı "gece uçan görünmez böcek"i gibi okuryazarlığın yüreğini kemirmekte olan şeyden söz ediyorum. Cetron ve Gayle gibi iyi niyetli eğitimciler sorunu tanımlamak adına sorunun bir parçası

5. Marvin Cetron ve Margaret Gayle, *Educational Renaissance: Our Schools at the Turn of the Twenty-first Century*, 208.
6. Edward B. Fiske, *Smart Schools, Smart Kids: Why Do Some Schools Work?*

haline gelmişlerdir. İlerleme kaydedilecek diye çocukların ağzına yanlış ilacı kaşık kaşık vermektedirler.

Okuryazarlığı radikal bir biçimde yeniden tanımlamamız ve bu tanıma sözelliğin okuryazarlığın şekillendirilmesinde oynadığı önemli rolü de eklememiz gerekiyor. Bir toplumun her haliyle okuryazar görünüp ondan sonra da birincil metaforu olan kitaptan vazgeçmesinin ne demek olduğunu yeniden tanımlamalıyız. Bilgisayar, benliğin görselleştirilmesinde kullanılan birincil metafor olarak kitabın yerine geçtiğinde neler olduğunu anlamalıyız. Bu iç uzamın, benliğin yaşam yerinin ne denli önemli olduğunu anlatabilmek için okuryazarlığın böyle bir içselliği nasıl yarattığını size göstermem gerekiyor. Bunun için de ortaçağda yazmaların –bir parşömen parçası üzerindeki satırların– metne nasıl dönüştüğünden söz etmeliyim. Okurların içlerine aldıkları, içselleştirdikleri şey bu metindir.

Perspektifi; derinliği olan ve olmayan iki resim arasındaki farkı bir düşünün. El yazmasından metne geçişte de böyle dev boyutlu bir fark söz konusudur, bu geçiş her okuryazar ya da alfabeleşmiş insanın içinde bir iç uzam doğmasına neden olur. Bir bakıma her insan "kendini doldurur", ikiboyutlu olmaktan çıkıp üçüncü bir boyuta kavuşur. İnsanın okuma yazma bilmemesi o kadar önemli değildir. Çünkü hem okuryazarlar hem de okuryazar olmayan kişiler aynı metni içselleştirir ve üzerine yaşamlarının öyküsünü yazar. Olaylar burada donarak anıya dönüşür, iyi ve kötü hareketler burada suçluluk duygusu ve vicdan denen içselleştirilmiş kurallar tarafından yargılanır. O metnin yazarı benliktir. Okuryazarların –ya da alfabeleşmiş insanların– kendi içlerinde sessiz bir diyaloğa girdikleri benlik budur.

Yedinci yüzyılın sonlarından önce insanın bir şeyi içinden okuması mümkün değildi. Yazılı olan herhangi bir şey –ister balmumu tabletlere ister papirüs ya da parşömene yazılı olsun– kesintiye uğramayan bir harfler dizisinden oluşurdu. Bir satırdan anlam çıkarmanın –yani devamlı sesi sözcüklere

dönüştürmenin– yolu her satırı yavaş yavaş yüksek sesle okumak ve bu sesleri sözcük denen ayrı birimlere ayırabilmek umudunu taşımaktı. Sonuçta sözcükler parçalara ayrılmış seslerden başka bir şey değildir. Bir yazmaya girecek cümleler *cursus* adı verilen klasik bir ritimle bir yazmana dikte edilirdi. Aynı ritim daha sonra belli bir zarafet ve hızla yazılan *cursive* (el yazısı) stilinin doğmasına yol açtı.[7]

Sözcükler arasında boşluk bırakılmaya başlanması ile el yazmalarının hazırlanması daha kolay bir iş haline geldi. Keşişler hâlâ yazılacakları bir yazmana dikte ediyordu fakat sözcüklerin arasındaki boşluklar sayesinde yazmanlar ilk yazımdan sonra artık nüshaları sessiz ve sadece gözleriyle izleyerek yazabiliyorlardı. Okuma bilmeyen yazmanlar daha iyi nüsha çıkarıyorlardı çünkü anlam araya girerek sözcükleri doğru yazmalarını engellemiyordu. Günümüzün okurları bu değişimin boyutlarını tam olarak anlayamaz. Sözcükler arasında verilen boşluklar kırsal toprakları ortadan bölerek farklı bölgelerin sınırlarını belirleyen bir otoyol gibi harf dizilerinin arasından geçerek onları ayrı ayrı sözcükler haline getirmeye başladı.

Bunlar ne tür boşluklardı? Kesinlikle ölü –boş ve durağan– boşluk denemezdi bunlara, tam tersine, sözcükleri görünür, fikirleri anlaşılır hale getiren boşluklardı bunlar. Okuma ancak kâğıt üzerinde bu boşlukların açılması sayesinde bireyselleşmiş, ritmik bir etkinlik olabildi. Metinler üzerindeki bu boşluklar devingen ve vazgeçilmez boşluklar olarak değerlendirilmelidir. Konuşma ve dinlemenin tersine, okuma yazma kişiyi ürkütücü biçimde yalıtan bir deneyim olabilir. Onu böylesine heyecan verici hale getiren şey kısmen her insanın içinde son derece devingen bir şekilde canlanan ve okurun bilincinin, benliğinin

7. Eric Havelock, *The Literate Revolution in Greece and Its Cultural Consequences*, s. 21, kitabında Ionia'nın büyük harfleri el yazısına dönüştürmedeki etkisinden bahseder. El yazısının ritminin müzikten etkilendiği fikri konusunda bilgi edinmek için bkz. Nancy G. Siraisi, "The Music of Pulse in the Writings of Italian Academic Physicians (Fourteenth and Fifteenth Centuries)."

ortaya çıktığı yer olan boş uzamlardır. Okurun metinle ilişkisi karmaşık, iki tarafın birbirinin içine girdiği bir ilişkidir: okur, betimlenen dünyayı kafasında canlandırarak bir metnin içine girerken, metin –sözcükler ve boşluklar– okurun iç varlığına nüfuz eder.

On ikinci yüzyılda el yazmalarında gerçekleşen çeşitli yenilikler sözcüğün yaratılışıyla çakışarak metne daha fazla boyut kazandırdı ve onu daha görünür hale getirdi. Keşişler okuma sürecini kolaylaştırmak için kitaplara bölüm başlıkları ve altbaşlıklar vermeye başladılar. Gönderme yapmayı kolaylaştırmak için her bölüme, her kıtaya bir sayı vermeye, yaptıkları alıntıları metnin geri kalan kısmından ayırabilmek için bunların altını farklı renklerle çizmeye başladılar. Konuda bir değişiklik olduğunda satır başının hemen altına yatay bir çizgi çizerek paragrafın ortaya çıkmasını sağladılar (*pará-graphos:* "Yazılan şeyin yanı sıra").

Böylece kitap bölümlere ayrıldıktan sonra keşişler konu[8] olarak görülen şeye bir giriş yaptılar; sayfa numaralarını gösteren bir içindekiler tablosu konuya ön giriş sağlar oldu. Arka giriş ise daha ilginç bir şekilde ortaya çıktı. Bir el yazmasında ilginç bir pasaj bulan keşişler bu pasajın yanındaki marja işaretparmağı resmi yapar, böylece metni kendilerinden sonra okuyacak kişilerin bu önemli yeri kaçırmamalarını sağlarlardı. (Bu uygulama nedeniyle metni atlaya atlaya okuma yöntemi de yaygınlaştı.) On ikinci yüzyılda keşişler bu önemli pasajları bir araya getirerek kitabın arkasında işaretparmaklı bölümlerden oluşan alfabetik bir dizin meydana getirdiler. Artık kitabın bir başı ve kuyruğu, bir önü ve

8. İngilizce bir kitabın konusundan bahsederken *subject matter* deyişi kullanılır. *Subject* tek başına da "konu" anlamına gelir, *matter* ise isim olarak kullanıldığında "madde" fiil olarak ise "önemli olmak" demektir. Burada "konu" gibi soyut bir sözcüğün yanında "madde" gibi somut bir şeyin işi ne diye merak edilebilir. Fakat ortaçağda el yazması somut bir metne dönüşmüştür. Buna koşut olarak okurun iç yaşamı "önemli olmaya" başlar ve aynı zamanda metinselleşerek, metne yazılarak, "madde" gibi dokunulabilen bir şey haline gelir.

arkası vardı. Bir kitabın içinde neler olduğunu görmek için okurun bütün kitabı okumasına gerek yoktu, artık sadece istediği bölümlere bakabiliyordu. Yeni metin yararlı bir araç oldu, kutsal bir uzam gibi okurların içine girebilecekleri, bölümler, paragraflar ve nihayet sözcükler arasında boşluklar tarafından yaratılan koridorları, geçitleri izleyerek içinde dolaşabilecekleri bir şey haline geldi. On yedinci yüzyılda kitaplar baskı makinesinden büyük miktarlarda ve çok daha kolayca çıkmaya başladıklarında artık rahatlıkla tanınabilir mimari bir biçime sahipti, öyle ki kitaplarda ciltleri belirtmek için kullanılan *volume* (hacim) sözcüğü binaların iç mekânları için de kullanılmaya başlandı.

Son dönem Romanesk mimaride şeytan bile bu yeni metinden yararlanmaya başlamıştı. Yontularda şeytan her insanın yaptıklarını ve söylediklerini bir deftere kaydederken gösterilir. Yeni iç uzama yayılan en önemli duygulardan birini, yani suçluluk duygusunu kendi çıkarı için kullanmaya başlamıştır. Bu duygudan kurtulmak isteyen insanların ruhunu satın almaktır amacı. Her ne olursa olsun, şeytan artık kayıt tutan bir kâtibe dönüşmüştür. Kilise de kayıtlarını daha bir özenle tutmaya başlamıştır: 1244 yılında Dördüncü Lateran Konseyi her Hıristiyanın yılda bir kez gizli bir günah çıkarma törenine katılmasını emrediyordu. Okuryazarlık, kitap gibi istendiğinde açılıp bakılabilecek ve günah çıkarırken anlatılabilecek yeni ve içsel bir bellek duygusu oluşturur. Buna yaşamın anlatısını elinde tutan bir benlik, görünmez bir diktatör diyebiliriz. Ya da yapılan kötülüklerin, söylenen kötü sözlerin, akıldan geçen kötü düşüncelerin saklandığı bir vicdan adını verebiliriz. Buna ne dersek diyelim, Freud'un hastalarının yaşamöykülerini ararken yararlandığı metin aynı metindir. Biz modern çağ insanlarının en beklenmedik biçimlerde kullandığı metin de aynı metindir. Bir fikrin sanki o an bir iç dizine, bir referans kitabına bakmış gibi bir başkasını anımsattığı sözcük çağrışımlarını düşünün örneğin.

Tekrar vurgulayayım, beni kaygılandıran şey bilgisayarın –kelime işlem aracının– tam okuryazarlığı engellemesi değil. Dilin "iletişime" indirgenmesi, bir insanla "enterfaza" girmek ya da bir düşünceye "erişim sağlamak" gibi deyişlerin yayılması yalnızca daha ciddi bir sorunun alışılmış yönleridir. Ben bilgisayarın çocukların güzel el yazısı yazmasını önlediğinden ya da çocukları tembelleştirdiğinden söz etmiyorum. Ben sizi çok daha derinlerde olan bir şeye karşı, içsel, alfabeleştirilmiş bir zihinsel uzamın çöküşüne karşı uyarıyorum. Şimdi bu eşikte dururken şu soruyu sormak istiyorum: Kodlanmış insan sesi tarafından oluşturulan mimarisi, davranış kuralları ve tutarlılığıyla eski uzamın yerine bilgiyi ve hatta sesi bit halinde saklayıp işleme koyma kapasitesi üzerine kurulu olan elektronik bir uzam geçtiğinde ne olur?

Kimi gençler bundan büyük zarar görüyor. Okulda başarısız oluyor, birkaç basit cümle kurmaktan ötesine geçemiyor ve okulu beşinci ya da altıncı sınıfta bırakıyorlar. Okuryazarlığın meydana getirdiği eleştirel, derinlemesine düşünceyi kazanmadıkları için hiçbir şeyi süzemiyor, yaşamda birer kurban olarak ilerlerken televizyon ekranından ya da sinema perdesinden yayılan genellikle şiddet ve sadizm dolu görüntülere av oluyorlar. Bu kitabın okuru olan okuryazarların yeni cehalet bilincini tanımlamak için uygun bir söz dağarcığı oluşturmaları gerekiyor. Unutmayalım ki kitaplarda postmodern elektronik kültürün yoğunluk ve kopukluklarından övgüyle söz eden insanlar ileri bir okuryazarlığa sahiptir. Bu okuryazarlık onlara fikir repertuarlarını seçme gücü gibi son derece önemli bir güç sağlar. Elektronik imgelerin bitmek tükenmek bilmeyen seline kapılmış olan cahil bir gencin elinde böylesi bir seçenek –ya da güç– yoktur.

Kendilerini en az çevrelerindeki yetişkinler kadar güçlü hissetmek isteyen çocuklar için bu görüntüler birer kültürel ikon statüsüne sahiptir. Ne de olsa Dirty Harry ve Terminatör "cinayet" işlediklerinde başları derde girmez. Düşünemeyen, sevemeyen birçok genç ellerine silahlarını alıp, en son çıkan

uyuşturucuyu yutup alışveriş merkezlerine yollanıyor, video oyun salonlarında toplanıyorlar. Kafalarında tek bir hedef var, o da heyecan. İmgelemlerinde dönüp duran o görüntüleri serbest bırakmak onlara keyif veriyor.

Bu çocuklar kitapları küçük görürler. Okuryazarlığı bir düşman gibi, iktidardakilerin kendilerini kontrol etmek için kullandıkları bir araç gibi algılarlar. Geçmişte cahiller farklı bir düzey; kendilerinden daha yüksek bir yetkinlik düzeyi olduğunu bilir, o düzeye ulaşmayı başaramadıkları için kendilerini hakir görürlerdi. Oysa bugün birçok genç, karmaşık bir düşünceyi izlemeyi bir kenara bırakın, harflerle uğraşmaktan, bir cümle ya da paragrafı sökmeye çalışmaktan vazgeçmiş bulunuyor. Kitabı terk etmiş durumdalar. Okuma yazmanın gücüne ve kudretine –yararına– inanmayı bırakmışlar. Bu gençlerin içinde en umutsuz olanlar birer sosyopat gibi davranıyor ve pişmanlık ya da suçluluk hissetmeden topluma karşı en çirkin suçları işlemeye devam ediyorlar. Çetelere "takılıyor" arkadaşlarıyla esrar içiyor, arabalarına atlayıp sağa sola ateş açıyor, bir dükkânı ya da sürücüyü soyuyor, insanları taciz ediyor, onlara çete halinde tecavüz ediyor ve sonunda idam ediliyor ya da öldürülüyorlar.

Bu çocuklardan korkmalıyız. Fakat yaralarını saklayan diğer kurbanlar da bizi en az onlar kadar düşündürmeli. Bir çocuğun her gün öğretmeninin önünde sıkıntıdan patlaması, sonra eve gidip her akşam televizyonun önünde sıkılması, akşam eğlencesinin kendisini ertesi gün yapacağı işlere hazırlamaktan öteye geçmemesi de bizi korkutmalı. Belki bu çocuk sokaklarda bulmuyor kendini ama daha fazla kabul gören, göze daha az çarpan bir tutunamayan olma yolunda ilerliyor. Bu çocuklar bulundukları yer dışında herhangi bir yerde olmayı tercih ederler. Korku, istek ya da alışkanlık onları arkadan iter ve yolun dışına çıkmalarını engeller. Oysa sonuçta bu tarz sessiz, içten içe yanan bir tatminsizlik bir çeteye katılmanın ortaya koyduğu direniş kadar yıkıcı-

dır. Cehalet mahvedici etkilerini toplumun her katmanında gösterir.[9]

On ikinci yüzyılda Batı Avrupa okuryazarlığa geçerken herkes –okuma yazma bilen ve bilmeyen herkes– "alfabeleştirildi". Yazı diline uygun cümleler, yazılı tanıklıklar, anlaşmalar, tapu ve sözleşmeler: Tüm bunlar ortaçağın en yoğun döneminde okuryazar olmayanların algılamasına biçim verdi. Alfabe toplumsal ilişkilerin görünümünü inanılmaz ölçüde değiştirdi. Güven, güç, mülkiyet ve günlük alışveriş alfabenin bir işlevi haline geldi. Sözlü kültürlerde yemin, şeref sözü olarak verilirdi: "şerefim üzerine doğru söylüyorum." Erkekler bir ellerini sakallarına ya da testislerine götürür, kadınlar ise bir elleriyle saç örgülerini tutar ve tüm kabile ya da topluluğu tehlikeye atan kalıplaşmış bir deyişi söylerlerdi: "Eğer sözümü yerine getirmezsem halkımı yıldırım çarpsın, vebayla açlık herkesi telef etsin!" Bu yeminlerin yerini önemli ölçüde yasal güce sahip belgeler aldı. Bu belgeler, üzerlerinde yazılı her şeyden tek başına sorumlu olduğunu kabul eden bir birey tarafından imzalandığında bağlayıcı oluyor ve bütün topluluğu işe katmıyordu.

Mülkiyet fikirleri de değişti. Sözlü kültürlerde kimse bugünkü anlamıyla bir şeye sahip değildir. Bunun yerine insanlar bir toprak parçasına ya da bir malın üzerine oturur, Latince *sedere* fiilinden gelen İngilizce'deki "*sit*" (oturmak) sözcüğünün içerdiği bir anlam da budur, bu işgal ettiği yeri kendinden sonra gelenlere bırakarak bir bakıma oraya sahip olurdu. Bir kişi değerli bir şeye, örneğin bir toprak parçasına sahip olabilmek için karşılığında değerli bir şey vermek ya da önemli bir şey yapmak zorundaydı. Okuryazarlıkta ise insan elinde bir toprak parçasını *tutabilir* çünkü oranın kendisine ait olduğunu gösteren bir kâğıt parçası, yani tapusu vardır.

9. New York kent cezaevinde bulunan mahkûmların yüzde doksanı lise öğrenimlerini yarıda bırakmış kişilerden oluşmaktadır. Bkz. *New York Times*, 22 Mayıs 1990. Ayrıca bkz. Albert Shanker, "Where We Stand" *New York Times*, 21 Ekim 1990.

Okuryazar olmayanlar da yeni toplumsal ilişkiler ağına takıldı; çünkü okuryazarlık dev bir ırmağın gücüyle her şeyi silip süpürmüş ve denetimi ele geçirmişti. Sözelliğin temeli hâlâ yerindeydi ama okuryazarlık yeni ve daha geniş kanalların açılmasını zorunlu kılmaktaydı. Örneğin okuryazar olmayan insanların da bir kâğıt parçasına, diyelim ki tapuya imza atması, kendilerine ait bir işaret koyması gerekiyordu. Okuryazar olmayanlar küçük gruplar –"metinsel topluluklar"– halinde bir araya gelerek profesyonel okurların kimi zaman yerel dillerinde okuduğu ferman ve kanunları dinlediler. Uzun sözün kısası, okuryazar olmayanlar da alfabeleştirildi. Okuryazarlık günlük yaşamlarını kontrolü altına aldı.

Aynı şekilde bu ülkede yaşayan herkes, kadın, erkek, çocuk demeden –hem her gün bilgisayar kullananlar hem de bilgisayarlardan uzak duran herkes– pek yakında "bilgisayarlaştırılma" olasılığıyla karşı karşıya. Böylece davranışlar bilgisayar "dilini" benimseyecek, programlara benzeme eğilimine girecek ve yaşantılarımız ya/ya da, dur/devam et seçeneklerine dönüşecek. "Uyuşturucuya hayır de yeter" sloganı bu bilgisayarlaştırılmış zihinsel uzamın bir ürünüdür, sanki uyuşturucu bağımlılığını önlemek için hayır demek yetecekmiş gibi! Basit ve kolaycı tepkiler –Körfez Savaşı'nın toptan kabul edilmesi, AIDS kurbanlarının toptan dışlanması– ürkütücü ve tuhaf bir biçimde bilgisayar programlarının ikili sistemini taklit eder görünüyor: Karmaşık sorunlar basit seçeneklere indirgeniyor.

Gençler bilgisayara, çocukların okuryazarlığa hazırlandıklarından daha iyi hazırlanmış bir biçimde geliyor. Bu ülkede elektronik aygıt kullanma konusunda bir çıraklık sistemi gelişmiş durumda, öyle ki her evde bir elektronik ustası yaşıyor sanırsınız.

Gençler bu serbest eğitimden geçerek mezun olduklarında kendilerini bilgisayar dünyasında buluyor. Sıradan bir çocuk altı yaşından on sekiz yaşına gelene kadar 16.000 saat televizyon seyrediyor, radyo ve CD dinleyerek 4000 saat

geçiriyor ve birkaç bin saatini de sinemada harcıyor. Yani bu çocuk medyayla, okulda ya da evde anne babasıyla geçirdiği zamandan daha fazlasını geçiriyor. Yirmi yıldan daha az bir süre içinde altı ila on sekiz yaş arasındaki çocukların günlük televizyon izleme süresi yüzde 70'ten fazla artış göstererek 1967'de günde 2,8 saatken 1983'te günde 4,7 saate çıkmış bulunuyor.[10] Yedi yaşına gelen ve okula başlayalı bir ya da iki yıl olan bir çocuk hâlâ kitapları ve sınıfı biraz yadırgar. Oysa aynı çocuk ekrana karşı çoktan derin bir saygı beslemeye başlamıştır. Çocuk uzman bir izleyici haline gelmekle kalmamış, aynı zamanda bir "*voyeur*" olma fikrine; yani insan suretleri ekranda belirir, birbirleriyle ilişkiye girer ve sonra da ortadan kaybolurken onları güvenli bir mesafeden izleme fikrine de alışmıştır.

Bilgi, çocuklara ekrandan komedi dizileri, özel haber programları ya da belgeseller biçiminde ama hep eğlence olarak ulaşır. Neil Postman'ın *Amusing Ourselves to Death* (Öldüren Eğlence)[11] kitabında da belirttiği gibi televizyon rehberinde sıralanan en ciddi programlar bile bir eğlence biçimine bürünür. Böyle olmaları zorunludur. Televizyon görüntüdür, seyirliktir. Hoşnut etmesi gereken sayısız şirket yöneticisi ve sponsor kuruluş vardır. Bu aygıtın doğası da fazla ciddiyete izin vermez. Ekranda ortalama 3,5 saniyede bir görüntü değişir. Küçük çocuklar için programın içeriği ne olursa olsun bu hız eğlencelidir, çizgi film hızında gerçekleşir olaylar. Televizyon, izleyenlere gözlerinin önünden ya da kulaklarından geçen bilgileri işleyebilmelerine yetecek zamanı tanımaz: 3,5 saniye bir şeyi düşünüp anlayabilmek için çok kısa bir süredir. Getirilen savlar fıkraya, çözümlemelerse ahkâm kesmeye dönüşür.

10. Bkz. Godfrey J. Ellis, "Youth in the Electronic Environment: An Introduction" *Youth and Society* 15, no. 1 (Eylül 1983), 5.

11. Neil Postman, *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business*, 87.(*Televizyon: Öldüren Eğlence-Gösteri Çağında Kamusal Söylem*, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yay., 1994)

Postman'dan bir alıntı yapayım: "Ben burada televizyonun eğlenceli olduğu iddiasında bulunmuyorum, benim söylediğim şey televizyonun eğlenceyi herhangi bir deneyimin temsili için doğal format haline getirmiş olması." İnsan ne izlerse izlesin –komedi dizisi, haber, belgesel, devlet cenazesi, hatta bir savaş– Postman diyor ki, "bu programın onun eğlenmesi ve keyif alması için yapıldığı varsayımı her şeyden önce gelir."[12] Televizyon programlarının içeriği pek de önemli değildir. "Program"ın adı üzerindedir zaten: Konusundan ayrı olan bir gündem.

Çocuk –televizyon izlemekle başlayan– elektronik eğitime girer girmez farkında olmadan kendine özgü değerleri, amaçları ve inançları olan belli bir bilişsel yolu tercih etmiş olur. Çocuk, ekranda parlayıp kararan ışıklar aracılığıyla sunulan bir gerçeği kucaklamıştır. Bu gerçeğin içinde duygular soluk alıp veren, damarlarında kan dolaşan karakterler tarafından değil, insandan daha küçük, daha parlak ama yine de insan olarak teşhis edilebilecek canlı insan temsilleri tarafından taşınır.

Televizyon sanal bir gerçekliktir. Belli bir andan sonra çocuk kitapların dünyasına dönmekte zorlanacaktır. Televizyon insanlara kımıldamadan oturmayı, çenelerini kapalı tutmayı, dinlemeyi ve elektronik olarak üretilen insan sesi taklitlerinin karşısına geçtikleri zaman duyup gördüklerini edilgen bir biçimde kabul etmeyi öğretir. İzleyici tepki veremez. Televizyonu elindeki "uzaktan kumanda" aletiyle kontrol eder. Bu etkinliğin kişiye sağladığı belli bir güç de vardır, bu güç, daha farklı, daha ölümcül ve yine elle tutulan başka güçlerin tadını anımsatır.

Bu uzaktan kumandalı davranışın kolay kolay ortadan kalkmayacağı ortada, bugünlerde seçenekleri belirleyen şey küçük el ve parmak hareketleriyle çalışan aygıtlar: televizyonun uzaktan kumandası, bilgisayar klavyeleri, video oyun kontrol aletleri. Yakında kablolu bir televizyon kuruluşu olan

12. A.g.y.

Discovery Communications istediğini elde edebilirse izleyiciler yaklaşık beş yüz kanal arasından seçim yapabilecekler. Oysa beş yüz kanal bile gerçek bir seçenek sayılmaz çünkü Postman ve diğer eleştirmenlere göre her program aynı formülü yineler. Çocuklar televizyon ekranını kapattıkları gibi bir insanı da fazla çaba harcamadan kapatabileceklerine, bunun televizyonu kapatmaktan ya da kanal değiştirmekten daha önemli bir şey olmadığına inanmaya başlıyorlar.

Son yirmi yılda çocukların oynadığı oyunların doğası büyük ölçüde değişti. Çocuklar evden dışarı adım atmıyor, zamanlarını video oyunlarıyla geçiriyorlar oysa eskiden birbirlerinin bahçesine ya da parka oyun oynamaya giderlerdi. Bir yerlerde boş bir arsada bir çocuğun aklına bir fikir gelir ya da hemen kurallar oluşturularak yeni bir oyun uydurulur, belki de başkalarından duyulan oyunlar oynanırdı. Bu oyunların çoğunda demokratik, eşitlikçi bir ruh sezilirdi. Gerçekten de düş gücüne dayalı oyunlarda hiçbir şey sabit ya da belirli değildir. Çocuklar takımlara ayrılırken adil bir dağılımı sağlarlar; bir tarafta üç kısa boylu çocuk varsa karşı takımda iki uzun boylu çocuk olur, dört yavaş koşan çocuğun karşısına iki hızlı koşan geçer vb.

Bir çocuk Pac-Man, Robotron, Bad Dudes, Space Invaders ya da Super Mario Brothers 2 oyununun düğmesini çevirdiğinde televizyonun karşısında geçirdiği saatlerin kendisine bellettiği rolü uygulama fırsatını bulur. Bu çocuklar o elektronik dünyanın *içine girme* özlemlerini gerçekleştirirler. Dışarıdan etken –hatta "etkileşimli"– bir katılımcı gibi görünürler oysa bu doğru değildir. Oynadıkları oyuna programlanmış kuralları kabul edeceklerine dair okyanusun karşı kıyısında, kendilerinden 6000 mil ötede bir kuruluşla sessiz bir anlaşma yapmış bulunmaktadırlar. (Televizyondaki gösterilere "program" denmesi ilginçtir; televizyon, her yayın gününün her anında karşımıza çıkardığı kuralların, programlarının tek ve gerçek konusu olduğunu itiraf etmektedir adeta. Bu açıdan televizyon programı ve video oyunları arasında fazla

fark yoktur.) Bir Nintendo oyununun karşısına geçen bir çocuk bu aygıtla eğleniyor –zamanı aylak aylak geçiriyor– olabilir ama kesinlikle bu çocuğa *oyun oynuyor* denemez. Burada eksik olan çok önemli bir unsur vardır: çocuğun kendi adına oyunun koşullarını tanımlama ve kontrol edebilme yeteneği. Her tür oyun, kuralları katılımcıların ortak onayıyla değiştirildiğinde, biraz gevşediğinde ya da tamamen ortadan kalktığında farklı bir oyuna dönüşür. Nintendo'nun kuralları bir totaliter rejim kadar kapsayıcı ve ödün vermez biçimde hükmeder oyuna.

Her ikisi de oyunun toplumsal mekanizmaları üzerine kapsamlı yapıtlar vermiş olan Roger Caillois ve Johann Huizinga bilgisayarın, oyunun antitezi olduğunda birleşmekte.[13] Platon'u izleyen Caillois ve Huizinga, oyunu dinsel ritüellere eş tutarak insan ruhunun en yüce noktasına yakıştırır. Özellikle Huizinga çocukların her tür oyunu kendileri için kutsal bir alana yerleştirdiklerini ve böylece onlar için "bir yeri kutsal amaçlara ya da sadece oyuna ayırmak" arasında herhangi bir ayrım bulunmadığını göstermek için yoğun çaba harcar:

> Oyunun en önemli özelliklerinden birinin, uzamsal açıdan günlük yaşamdan ayrı tutulması olduğunu gördük. Oyun için kapalı bir mekân belirlenir ve burası, fiziksel ya da düşünsel olarak günlük çevreden ayrı tutulur. Bu mekânın içinde oyun oynanır, kurallar kabul edilir. Özel bir mekânın ayrılması aynı zamanda her kutsal edimin en önemli özelliğidir. Ritüeller için –bunlara büyü ve hukuk da dahildir– gerçekleştirilen yalıtım yalnızca uzamsal ve zamansal olmanın çok ötesindedir. Hemen hemen tüm takdis ve başlangıç ritüelleri, katılımcıların gruba yeni katılanlardan yapay bir şekilde ayrılmasını şart koşar. Bir yemin töreni olsun, bir tarikat ya da kardeşlik örgütüne katılmak olsun ya da ant içme, gizli bir topluluğa girme gibi törenler olsun, her za-

13. Roger Caillois, "Man, Play, and Games" ve "Riddles and Images" *Game, Play*, Literature (Der.), Jacques Ehrmann, 148-58; Johann Huizinga, *Homo Ludens: A Study of the Play Elements in Culture.*

> man oyun alanı şu ya da bu şekilde sınırlandırılmıştır. Büyücüler, kâhinler, kurban kesecekler, işe başlamadan önce etraflarına kutsal alanlarının sınırlarını belirleyen bir halka çizerler. Din ve büyü boşaltılmış bir alanı gerektirir.[14]

Huizinga'nın yazdıkları içselleştirilmiş uzamın önemini vurguluyor ve benim, bu uzamın okuryazarlığın ortaya çıkışı ve gelişimi açısından bir pota görevi üstlendiği konusundaki savımı da doğruluyor. Video oyunları bir yanılsama aracılığıyla kendi uzamlarını yaratır fakat videoyla oynarken çocuğun ürettiği gizem çocuktan makineye doğru kayar. Bilgisayar oyunu tıpkı elektronik bir kara boşluk gibi tüm ışığı, tüm gizemi, tüm uzamı kendi içine çeker.

Video dünyasına gerçekten girmek isteyen çocukların yenilik ve düş güçlerini bir kenara bırakmaları gerekir. Gözel koordinasyonu, hız, şiddetle patlayan ses efektlerine ve aniden parlayan ışıklara dayanma yeteneği: Bütün bunlar yüksek skora ulaşmak için önemli olabilir. Fakat Nintendo dünyasında düş gücü ve yenilik, çocuk oyunlarının tersine, kimseye puan kazandırmaz. Nintendo, oyunların böyle kazanılmasını istemez. Video oyunu oynayan genç kız ya da delikanlılar –video oyunları daha çok erkeklerin hâkimiyetindedir– kendi imgelerini yaratma şansına bile sahip değildir. Bu oyunlar düş dünyasının dışındadır. Tüm imgeleri dalga dalga, birbiri ardına ekranda sunan makine düş kurma etkinliğini eline geçirir ve çocuğun imgelemi ile arasındaki mahrem ilişkiyi bozar.

Erkek çocukların bu oyunlarda karşılaştığı, gizliden gizliye cinsiyetçi özellikler taşıyan iletileri de görmezden gelemeyiz. Video salonlarında oynanan yüz oyundan oluşan bir örnek üzerinde çalışan toplumbilimci Terri Toles oyunların yüzde 92'sinde kadın olmadığını, geriye kalan sekiz oyundan altısında bulunan kadınların "sıkıntıya düşen küçük hanım" rolü oynadıklarını belirtiyor. Yüz oyundan yalnızca ikisinde

14. Huizinga, *Homo Ludens*, 19-20.

kadınlar etken bir rol üstlenmiş. Bu durumda bile etken rol üstlenen kadın kahramanlar insan değil; bunlardan biri yavrusunu kurtarmaya çalışan bir anne kanguru, diğeriyse dişi bir yaratık, Bayan Pac-Man.[15]

Video oyunları çocukları heyecanlandırıyor. Öyle ki 1984 yılında yapılan bir araştırmada çocuklara neden video oyunu oynamayı sevdikleri sorulduğunda yaşları on ile on dört arasında değişen 244 çocuk, video karakterlerinin genellikle yetişkinlerden, özellikle de anne babalarından çok daha heyecan verici ve eğlenceli olduğunu söylemişler.[16] Video karakterleri istendiği gibi yönlendirilebilir ve insana karşılık vermezler. Bir insanın yetişmesinde doğa ve kültürün rolünün ne olduğuyla ilgili tartışmayı şöyle güncelleştirebiliriz: Çocuğun yetişmesinde medya, artık kültürün rolünü elinden almış durumda. Çocuklara dünyanın toplumsal, ahlaki ve duygusal çeşitliliğini ve nüanslarını anlatmada televizyon anne babalara rakip çıkıyor. İnsandan teknolojiye doğru gerçekleşen bu kayma herkesin dikkatini çekmeli. Şiddet görüntüleri yayan, aptalca konuşmalarla ekranını dolduran elektronik bir kutunun çocukların ahlaki, toplumsal ve tinsel gelişimlerini kontrol altına almasını mı istiyoruz?

Gözümüzün önüne günümüzde yaşayan genç bir insanı getirelim. Diyelim ki bu genç liseyi bitirmiş –ki artık bu olasılığın oldukça düşük olduğunu biliyoruz– ve üniversite birinci sınıfa gelmiş. Bu genç çoktan kitaplardan, okuma yazmadan uzaklara sürüklenmiş bir gençtir. Bu genç artık en son haberleri öğrenmek, güç elde etmek ve büyük bir olasılıkla bilgi edinmek için televizyona başvurmaya alışmıştır. Televizyon ekranını bir eğlence kaynağı olarak görür olmuştur. Televizyon ona neyi satın alacağını, kiminle ahbaplık edeceğini öğretmiştir; ona *düşünmeden* ama *hevesle* tüketmeyi öğretmiştir. Bu genç insan ergenlik çağının son

15. Terri Toles, "Video Games and American Military Ideology", 207-23.
16. G. W. Selnow, "Playing Videogames: The Electronic Friend." Ayrıca bkz. F. Provenzo, Sr., *Video Kids.*

döneminden süzülüp yetişkinlere özgü o çok daha geniş, çok daha cömert okuryazarlık dünyasına nasıl varabilir?

Bilgisayarını açan çocuk tekrar kuralların sabit ve önceden belirlenmiş olduğu elektronik dünyaya girer. Yazılan yazıları okumak, düzeltmek bilgisayarda daha kolaydır fakat öğrencinin yaptığı şey gerçek anlamda yazı yazmak değildir. Bilgisayarda yazımı ya da dilbilgisini kontrol eden işlevler olsa da olmasa da *Huckleberry Finn'in Serüvenleri* gibi bir yapıtı bilgisayarda yaratmak mümkün değildir.

Bu mümkün olsa bile beni endişelendiren, daha önce de söylediğim gibi, bilgisayarın çocuklara aşıladığı "tembellik" değil, göze çok daha az çarpan bir şey. Bilgisayarın, kullanıcısına nasıl derinden nüfuz ettiğine dikkatinizi çekmek istiyorum. Çocuk, otorite, gerçek bilgi ve becerinin makinenin *içinde* bulunduğunu ve bunların isimsiz, bedensiz bir programcı *tarafından* oraya yerleştirilmiş olduğunu hissetmenin ötesinde bilir. Kurallar o isimsiz uzman tarafından, öğrencinin hiç görmediği, o masal ülkesinde, büyük paraların kazanılıp büyük düşlerin gerçeğe dönüştüğü Silikon Vadisi'nde yaşayan bir kişi tarafından, itiraz kabul etmeyecek bir şekilde belirlenmiştir. Bilgisayar programı, gerçeği Tanrı'nın görünmez eli gibi şekillendirir.

Kitapta da otorite saklıdır. Fakat bu, teknolojik bir ferman değil, gerçek otoritedir. Bir kitabın yazarı, gerçek bir yüzü ve geçmişi olan bir insan olarak hayal edilebilir. Bu kişinin fotoğraflarını görebilir, yaşamöykülerini okuyabiliriz. Kitabın sayfasında gezen gözlerimiz yazarın zihninin nasıl işlediğini, nerede duraklayıp nerede hızlandığını, saptığı yan yolları ve vardığı geçici sonuçları görebilir. Okur bir kurallar özetine değil, akan düşüncelerin labirentine adım atar. Elinde metin olan bir okur nihai otoriteyi ele geçirmiştir. Bilgisayarda ise dizginler isimsiz programcının elindedir.

Yeni elektronik Apple'larımızın içinde gizemli bir varlık yaşar, bu varlık elektronik devriminden önce dünyanın gerçek nesnelerinde bulunurdu. Bugünlerde ise gerçek canlılık

özelliğine ancak makinelerde rastlanıyor. Reklamlara inanacak olursak bilgisayarlar zekâ pırıltılarıyla ışıl ışıl parlıyor, inanılmaz bir performans çıkarıyor. Elektronik aygıtların çoğunun devrelerinde, tuşları kapalı olduğunda bile sürekli dolaşan düşük düzeyde elektrik bulunur. Bu elektrik makinenin nabzı gibi derinden derine hissedilir. Bu, cezp edici, ayartıcı bir yaşam işaretidir. Belki de bu olgu ile sürekli heyecan içinde dolanan, "hiper" dediğimiz, bir saniye yerinde durmayan çocuklar arasında bir benzetme, hatta nedensel bir ilişki bulunabilir. Gerçek varlıkların dünyası hızla yok oluyor. Bu dünyayı yeniden bulabilmek için kitaplara geri dönmek gerekiyor.

Elektronik sanayii pazar araştırmaları ve satış stratejileri için milyonlarca dolar dökmekte. Kitaplar böylesi bir gücün karşısında ayakta kalamaz. Okuma yazma öğretirken en yenilikçi yöntemlerden yararlanan ilkokullarda bile okuryazarlık televizyon ekranının, sinema perdesinin, video ekranının büyüleyici çekimi karşısında sönük kalıyor. Kimi okullarda öğrenciler sabah ilk iş dev ekranlı televizyonda Channel One'da haberleri izliyor, reklamları dinliyor ve güne böyle elektronik bir şölenle başlanıyor.

Bilgisayar, öğrencilerin dili kavramsallaştırma yeteneğini ellerinden alırken bu makinenin okuma yazma öğretmesi beklenemez. Bilgisayar aydınlatılmış bir kâğıt sayfası değildir. Kitaptan tümüyle farklı bir araçtır ve algılamayı farklı bir biçimde şekillendirerek bir sürü genç hayalet yazarla dolu bir dünya yaratır. Bu gençler, kız olsun erkek olsun, bilgisayar ekranında parlayan harflerden daha fazla anlam taşımaz.

Her şeyin büyük bir hızla değiştiği çağımız kültüründe, değişimlerin etkileri genellikle önce popüler medya araçlarında, moda, müzik ve filmlerde görülür. Bugünlerde kitaplar bile popüler eğlencenin görünüş ve özelliklerine bürünmekteler. Önemli bir değişim toplum ya da kültür eleştirmenlerinin ilgisini çekene, yorumları akademik dergilerde ya da

eleştiri kitaplarında basılana kadar bir süre geçer. Örneğin felsefeci William Gass'ın son derece zekice ama bir o kadar da ürpertici sözlerini söylemesi için 1991'e kadar beklememiz gerekti: "Eski insan tanımımız; akıl yürüten, kendi üzerine kafa yoran, araç yapan, konuşan yaratıklar olmamız, şimdi mikroçip dükkânında tamirde."[17] Gass bilinçli olarak kestirme bir yöntemle, bilgisayarlaştırılmış zihniyete zıt bir tarzda yazı yazıyor. O da bizi insanın yok oluşu konusunda uyarıyor ve suçlu olarak da bilgisayarı gösteriyor.

Bilgisayar, popüler eğlence araçları ailesine, televizyonla başlayıp video oyunlarına, ev eğlence merkezlerine ve video kasetlere kadar uzanan küçük ekranlı oyuncaklar familyasına aittir. Gerçekten de araştırmalar kişisel bilgisayar sahibi olan kişilerin büyük bir bölümünün bu bilgisayarı yazı yazmak için değil oyun oynamak için kullandığını gösteriyor. Bu değişim popüler iletişim araçlarına nasıl yansıyor?

Popüler iletişim araçları değişimleri anında, doğrudan bir şekilde kaydediyor. Bu araçların savunduğu herhangi bir kuram yok. Onlar için bedenler zaten hızla yok olmakta. Pop dünyası günümüzde şöyle bir tablo çizmekte: "Öbür tarafa" çıkan bir kapı ardına kadar açılmış ve görünmez bir hayaletler sürüsü –hortlaklar ve melekler– bu dünyaya dalarak halkın imgelemini ele geçirmiş durumda. Bir film seyredin, bir roman okuyun ya da popüler dergilerden birini okuyun, dünyanın hayaletlerin akınına uğradığını anlayacaksınız.

Suç Hollywood'da çünkü seksenli yıllarda işin sırrının seyircinin en sevdiği, kendini en yakın hissettiği teknolojik numarada, bedenin ışığa dönüşmesinde yattığını keşfeden o oldu. Hollywood kendi kendini gözden geçirdi ve asıl yaptığı işin ne olduğunu anladı, orası bir hayalet fabrikasıydı. Steven Spielberg 1982'de yaptığı özel efektleriyle zirveye tırmanan *Poltergeist* filmiyle başı çekti. Bundan iki yıl sonra *Saturday*

17. William H. Gass, "Human, All Too Human."

Night Live programının ekibi bu hayalet öyküsünü alaya alan *Hayalet Avcıları*'nı yaptı. Bu film hayaletlerin işgalinden kolay kolay kurtulamayacağımızı anlatır gibiydi. İşin en ilginç yanı da filmin açılış sahnelerinin New York Halk Kütüphanesi'nde geçmesiydi.

1988'de *Poltergeist II* ve *Holywood Ghost Stories* gibi filmler gösterime girdikten sonra stüdyolar 13 yaşın altında çocukların aileleriyle izleyebilecekleri *Beetlejuice*, *The Invisible Kid* ve *Poltergesit III* gibi filmlerden, 18 yaşın altında gençlerin izleyemeyeceği *Death Spa* ve *Ghost Town* gibi filmlere kadar sayısı on ikiyi bulan film sundu seyirciye.

Ertesi yıl, 1989'da işler değişmeye başladı. *Hayalet Avcıları II* seyirciye sönük ve demode göründü; hayaletler gibi tuhaf ve uzak bir konuya bir zamanlar gösterilen korku dolu tepkiyi hatırlattı. Spielberg öbür dünyaya daha ciddi bir dalış yaptı ama adımlarını temkinli atarak kırklı yıllarda başrolde Spencer Tracey ile seyircinin kalbini kazanmış olan *A Guy Named Joe* filmini yeniden çekti. Spielberg'in filmi hoş bir ironi ile *Always* (Daima) adını taşıyordu. Bu filmde gözü pek bir savaş pilotunu canlandıran Richard Dreyfuss bir kazada ölüyor ve eski sevgilisine yeni ilişkiler kurmasında yol göstermek için bir melek (Audrey Hepburn) tarafından hayalet olarak dünyaya geri gönderiliyordu.

O yıl gişede bir numara *Field of Dreams* oldu. Bu film ulusal hobimiz beysbolu, ulusal takıntımız şöhret ve ulusal korkumuz ölümle bir araya getiriyor ve her üçünü de tek bir imgede, şampiyon hayaletlerden oluşan bir takımda topluyordu. Ülkenin kalbine taht kurmuş konusuyla bu filmin başarısız olması mümkün değildi. O yıl *Field of Dreams* en iyi film dalında Oscar'a aday gösterildi.

Birden Hollywood paranın kokusunu aldı. 1990'da hayaletler önemli bir işkolu haline geldi. Niçin işin içine ırk konusu da katılmasındı? *Ghost Dad başrolde Bill Cosby* ile tam bir aile eğlencesi oldu, *Heart Condition*'da hayaletler dünyasına giren zenciler yer aldı. O yılın kendi yapımcılarını

bile şaşırtan en büyük sürprizi, başrolde Patrick Swayze'nin oynadığı romantik bir peri masalı olan *Ghost* oldu.

Yayımcılar eğlence sektörüyle el ele verdiler. Son romanı *Mickelsson's Ghosts*'da (Mickelsson'un Hayaletleri, 1983) John Gardner perili bir evde oturan ve sonradan hayaletlerin saldırısına uğradıkları anlaşılan karakterlerin karıştığı bir cinayet öyküsünü anlattı. Antropolog Gregory Bateson'ın ölümünden hemen önce yazdığı özyaşamöyküsü, *Angel's Fear* (Meleğin Korkusu) altbaşlığı altında 1989'da yayımlandı. Ölüm konusu kitabın her sayfasında hissedilen önemli bir temadır. Bateson son bölümü hayaletler konusuna ayırmıştır ama bu bölüm, ölümünden sonra babasının notlarından yararlanılarak kızı Mary Catherine tarafından yazılmıştır. Lawrence Durell ölümünden hemen önce yazdığı *Ceasar's Vast Ghost* (Sezar'ın Dev Hayaleti, 1990) adlı gezi kitabında günümüzün Provence bölgesinin hayaletli geçmişini gözler önüne serer. Yaşamlarının son demlerinde hayalet gören insanlar yalnızca yazarlar değildir. Başkaları da aynı şeyi yaşamışlardır: Jerry Bosochio 1990'da *Ghost* (Hayalet) adlı bir roman yazdı, Laurence Thornston'un *Ghost Woman* (Hayalet Kadın) kitabı da onu izledi.

1990'ın en iyi denemelerinden biri Sue Hubbell'in ilk kez *The New Yorker*'da basılan "The Vicksburg Ghost" (Vicksburg Hayaleti) adlı denemesi oldu. Amerika'nın en önde gelen yazarlarından Norman Mailer 1991'de bize *Harlot's Ghost*'u (Harlot'un Hayaleti) verdi, Afrikalı romancı G. F. Michelsen ise *To Sleep with Ghosts*'u (Hayaletlerle Yatmak) yazdı. 1991'de Random House, *A Collection of Contemporary Gothic Stories*'i (Çağdaş Gotik Edebiyat Derlemesi) yayımladı. *Atlantic Monthly Press* aynı yıl çağdaş hayalet öyküleri seçkisini *The Literary Ghost* (Edebi Hayalet) adı altında yayımladı. Bu kitabın içinde Donald Barthelme ve Joyce Carol Oates'dan Anne Sexton ve M.F.K. Fisher'a kadar uzanan ünlü yazarların yapıtları yer alıyordu. John F. Blair and Company de buna *Mountain Ghost Stories*'i (Dağ Hayalet Öyküleri) ekledi.

Popüler kültürü kuşatan hayalet ve hayalet benzeri yaratıkların listesi daha da uzatılabilir. Hayaletlerin kültürleri genellikle yüzyıl sonlarında meşgul ettiği bir gerçektir ama bu yüzyılın sonuna gelmemiz ortalıkta böylesine yoğun ve yaygın şekilde dolaşmalarının nedenini açıklamakta yetersiz kalıyor. Tanrı öldü, yazar aramızdan ayrıldı, yazılı sayfanın kurgusu sökülüyor. Bilgisayarlar herkesi hayalet yazara çevirdi, teknoloji bilgisayara yapışık bir vampir gibi yaşamın özünü emip bitirdi. Çevrenize bir bakın. Gençler etrafta yas tutarmış gibi dolaşıyor. Her an bir cenazeye çağrılmayı bekler gibi siyahlar içindeler.

Bütün bunların bir de bize umut veren aydınlık tarafı var. Nüfus aritmetiğinin geliştiği, insanların kitleye indirgendiği ve bireylerin istatistiklere ve ortalamalara dönüştürüldüğü bir çağda, Jonathan Swift'in söylediği bir şey bize yol gösterebilir. On sekizinci yüzyılda da insanlar bir bakıma yok olmaya başlamışlardı. Swift, "Vizyon görünmezi görme sanatıdır" diye yazmış. Bizler bütün o hayaletleri ve melekleri –o uçucu ruhları– taşların, ağaçların, hayvanların ve insanların yaşayan, kalıcı dünyasından yarattık. Ortaçağda o görünmez ruhlar, dünyanın yaşamla dolup taştığını, her metrekaresinde canlılar bulunduğunu gösteren bir kanıt olarak görülüyordu. Bu yaratıklar *yüce varoluş zincir*inin sonsuz kademelerinde yer alan bir gerçeklik katmanı olarak sorgulanmadan kabul ediliyorlardı. Birçok şeyin görünmez varlığından ayrı düştüğü günümüzde popüler kültürdeki hayaletler ve melekler gerçek anlamda canlı bir yaşama, ruh taşıyan bir varoluşa duyulan özlemin bir göstergesi. Her görünmez yaratık kutsal bir hayalet özelliğine bürünüyor. Her yeni teknolojik aygıt içimize nüfuz ederek özümüzü bizden çaldıkça derin bir kayba uğruyoruz. Büyük bir boşluk hissediyoruz. Bir yerlerde bir yaşam; hiç azalmayacak ya da bitmeyecek bir öz olmalı. Ancak yaratıkların en uçucu, en geçici olanlarını çağırarak dünyayı somut şekilde canlı ve dokunulabilir bir yer olarak görmeyi başarabiliyoruz. Şair Seamus Heaney'in

"Seeing Things" (Hayal Görmek) adlı iğneleyici bir başlık verdiği şiirinde söylediği gibi, taş bile "görünmez olan şeyle canlı". Çaresizlikten ne yapacağımızı şaşırdığımız için soğuk sabahlarda nefeslerini cama üfleyen çocuklar gibi davranır olduk. Hayaletlerle melekler bize özümüzü birinci elden gösteriyor. Sophokles'in dediği gibi insan, "yalnızca soluk ve gölgedir, hepsi bu".

Bunu hiç unutmayalım. Yaşamı oluşturan şey, banda kaydedilemeyen, ölçülemeyen ya da belgelenemeyen; teknolojik kullanıma teslim olmayı reddeden bir şeydir. Asla yok edilemeyecek olan göze görünmeyen şeylerdir, George Steiner'in "gerçek varlıklar" dediği şeylerdir. İnsanın özünün yalnızca bir gölge olduğunu, bir nefes soluk olduğunu fark etmek şaşırtıcı olabilir ama aynı zamanda hepimiz bunun doğru olduğunu biliriz. Dünyanın en elle tutulamayan, en uçucu maddesi –yani soluk– bizi canlı tutar ve bizi canlılığa doğru harekete geçirir. Bir gün bizi sözelliğe doğru radikal bir dönüş yapmak üzere harekete geçirmek de ona düşer.

Bu dönüşü yapamazsak pek yakında gotik bir romanın içinde bulacağız kendimizi. Pek yakında hayaletlerin sayısı canlıları geçecek. O zaman Hayalet Avcıları'nı çağırmak da hiçbir işe yaramayacak. Ne tuhaf, en ileri teknolojinin hâkimiyetine giren bir dünyada insanın kurtuluşunu haber veren uyarı, akla son derece aykırı, son derece görünmez ve hakkında çok az şey bilinen bir olgudan, gizli güçlerden geliyor. Aslında biraz düşününce bunun o kadar da tuhaf olmadığını anlıyoruz. Belki de sinemacılar, yazarlar ve müzisyenler pek az sosyalbilimcinin cesaret edebildiği bir şeyden, teknolojinin insan doğası üzerindeki etkisinden daha rahat söz edebiliyor.

Bizim tanıdığımız, bir metinler katmanından oluşan insanın hızla yok olduğunu vurgulamıştım. Oysa popüler yazarlar ve sinemacılar gizli güçlerden yararlanarak içinde bulunduğumuz durumu görebilmemizi sağlamışlardır. İngilizce'de "gizli güçler" anlamına gelen *occult, ocular* sözcüğüyle ak-

rabadır ve "görme"yle ilintilidir. "Hayalet" anlamına gelen *specter* da aynı şekilde "görme" kökünden gelir, *spectacle* sözcüğüyle aynı kökten türemiştir. *Spectacle*'ın iki anlamı vardır, birincisi "gösteri" ikincisi ise gösterilen şeyi daha net görebilmemizi sağlayan "gözlük".

Ekrandaki görüntüler gibi popüler kültürü son yıllarda kuşatan hayalet imgeleri insanların içinde bulundukları durumu daha yakından görebilmelerine ve bu durum üzerinde kafa yorabilmelerine yardımcı oluyor. Ekran bir ayna görevini üstlenebilir. Böylece kendi görsel yankımızla yüz yüze, *göz göze* gelebiliriz. Tıpkı bir yankı gibi, varlıklarımız, anlamı bizim etten ve kemikten yapılma bedenlerimizin ötesine, hatta yaşamın ötesine yayabilir; her insan kutsal bir hayalet haline gelebilir. Bu hayalet imgesi ortadan kaldırılamaz. Ötekini görebilmek kendi üzerimizde düşünebilmemiz, "yansıma" yapabilmemiz demektir. Görsel olanı –televizyonu, videoyu ve filmeleri– vurgulayan bir dünyada bir hayatta kalma mekanizması ortaya çıkmıştır. Hayaletler ile meleklerin karşısında görme sanatını yeniden kazanmalıyız. Bizler gerçek içgörünün peşindeyiz.

Ama hayaletler ve melekler bile bir uyarı aslında; insanları mantıksal, okuryazar dünyadan her şeyin –cansız nesnelerin bile– yaşamla dolup taştığı bir sözellik dünyasına alıp götürmeye çalışıyorlar. Sözellikte yaşayan insanlar için hayaletlerle melekler en az canlılar kadar gerçektir. Okuryazar zihin –bilimsel zihin– ise onları optik yanılsama, bir çeşit sanrı olarak açıklayarak yadsır. Demek ki bir bakıma karşımıza çıkan dünya, hayaletler ile meleklerin dünyası olmaktan çok bu tür şeylerin sınırsız olanakları müjdelediği, hiçbir şeyin görünmez olmadığı bir dünyanın yeniden yaratılışıdır. Bu, sözelliğin dünyasıdır. İnsanlar yalnızca bu dünyaya yeniden dalarak ancak okuryazarlığın getirebileceği sağlam temele ulaşabilirler.

Toplum bizi yardımı dışarıda aramak üzere eğitiyor: Teknolojiye, profesyonellere ya da uzmanlara başvurarak

mucizevi çözümü "başka" birilerinde aramamızı istiyor. Bilgisayarın tuşlarına basmaya alışıyoruz da bu karmaşık makinenin içinde neler olup bittiği hakkında en ufak bir fikrimiz bile olmuyor. Çoğumuz için bunlar insanüstü, gerektiğinde Hızır gibi yetişen makineler. Bir bilgisayarın nasıl işlediği bizi hiç ilgilendirmiyor. Tek bildiğimiz şey herhangi bir sorunla karşılaştığımızda bunun, hem de hemen, çözülmesini istediğimiz. Bilgisayar hem bir hayalet –parşömenin, kuştüyünden yapılma kalemin, kâğıdın, kurşunkalemin hayaleti– hem de bir melek; bizi zahmet ve sıkıntıdan kurtaran bir melek. Apple Macintosh ve IBM her an hizmete hazırlar. Sloganları kullanıcıyla dost olma. Ama bu kez bizi hayal kırıklığına uğratacaklar. İstediğimiz şeyi yapabilecek program yok onlarda.

Hayaletlerin, meleklerin baskınına uğramış durumdayız, bu da toplum kurumlarının tutulduğu hastalığın bir belirtisi. Hortlaklar ile melekler bir hayalet sistemi oluşturuyorlar. Kimi zaman ölüm ve umut, yer ve gök, korku ve güven olarak zıt kutuplarda yer alıyorlar. Hayaletler insanı korkutmaya, melekler yardıma geliyor, hortlaklar işkence etmeye, melekler kurtarmaya geliyor. Hayaletler eski, gıcırtılı evlerin karanlık köşelerinde dolanıyor, meleklerse Tebliğ Günü'nün aydınlığında, İsa'nın doğumunda ortaya çıkıyor. Hayaletler seküler dünyaya, melekler dinsel bir dünyaya ait. Hayaletler yaşama bu tarafta başlıyor, öbür tarafa geçerken de hepsi birbirine benzemeye başlıyor. Melekler hep öbür tarafta varolarak kutsal bir bireyselliğe sahip oluyorlar. Fakat bu iki taraf bizim şizofrenik, modern çağımızda bir arada gayet iyi çalışıyor. Melekler ile hayaletler anlamı peşlerinde sürükleyerek kendi dünyalarından bu tarafa taşınıyorlar.

5. Bölüm

Bir çocuğun bir çeteye girmesi yaşamında eksik bir şeyler olduğunu gösterir. Bu çocukların çoğu okuma yazma bilmiyor. Çoğu küçükken kötü muameleye maruz kalmış. En kötü durumda olanlarsa küçükken tacize uğrayanlar ya da sürekli olarak dayak yiyenler; büyük bir olasılıkla da her ikisine birden maruz kalanlar. Her şey evde babanın etkisinin ne olduğuna bağlı. Ailede bir baba varsa elbette. Siz bana parçalanmamış bir çekirdek aileden gelen, hiç istismara uğramamış bir çete üyesi getirin, bu insanla tanışmak isterim. 1990'ların modası diye çetelere özenen ve Crip ya da Blood çetesine girmiş olan çocuklardan bahsetmiyorum; bana mutlu, dengeli bir aileden gelen, kendine saygısı olan gerçek bir çete üyesi bulun. Böyle bir çocuğun bulunabileceğine inanmıyorum.

Camp Kilpatrick Gözaltı Merkezi çalışanlarından A.C. Jones.
Léon Bing, *Do or Die*

Elinize yeni ölüm makinelerinden birini aldığınızda –bu bir AK-47, Colt Python ya da Smith & Wesson Model 29 ya da seksenlerde çetelerin gözdesi olan Cobray M11/9

olabilir– teknolojik yeniliklerin en yenisini elinizde tutuyor sayılırsınız. Yeni uzay çağı malzemelerden yapılan bu süper silahların çoğu lazer teknolojisiyle nişan alır ve Cobray'i örnek gösterecek olursak, en gelişmiş bilgisayar çipinin baş döndürücü hızıyla çalışır ve siz gözünüzü bir kez kırparken 9 mm'lik otuz iki mermiyi peş peşe ateşleyebilir, böylece bir buçuk saniye içinde bir katliamı gerçekleştirebilir. Bu da otomatik bir silahın dakikada bin dönüşüne denk geliyor. Sokakta ucuz ve kolayca gerçekleştirilen bir ayarlamayla Cobray bunu yapabilir hale geliyor ve hafif makineli tüfek sınıfına giriyor.[1] Ancak bu silahtan söz ederken "makine" deyişini kullanmak, bilgisayara gelişmiş bir daktilo ya da Boeing 727'ye gelişmiş bir uçma makinesi demek kadar saçma olacaktır. Üst düzeydeki teknolojik yenilikler, tabanca da dahil olmak üzere her aracı dönüşüme uğratmıştır.

Avcılık ya da kendi kendini savunma amacıyla kullanılmayan; çetelerin cumartesi gecelerine sakladıkları bu özel geliştirilmiş silahlar hırsızların, uyuşturucu satıcılarının ve çetecilerin en etkin ve mümkün olan en gösterişli şekilde ateş açarak kandan bir duvar oluşturmaları için yaratılmıştır. Alkol, Tütün ve Ateşli Silahlar Bürosu'nda çalışan görevliler bu yarıotomatik silahların çoğuna "çirkin silah" adını takmış: İnsanın bu korkunç görünüşlü silahları taşıması kendinin de korkunç bir görünüme bürünmesi anlamına geliyor. Silah üreticileri bunu çok iyi biliyor ve silahları müşterilerin özel gereksinimlerine göre üretiyor.

Akrabaları olan kişisel bilgisayarlar gibi bu süper teknoloji ürünü silahlar da "kullanıcıyla dost" olduklarını öne sürüyor. Cobray belli bir hedefe nişan almak için uygun bir silah değil: Fazlasıyla ağır, dengesi bozuk çift muştalı bir silah bu, üstelik ateşlendiği zaman sarsılıyor. İki inçlik namlusu nişan almayı olanaksız kılıyor. Cobray'i kullanmak, özel bir teknik gerektirmiyor. Silahı kullanan kişi, namluyu karşısına

1. Hafif makineli tüfek, tüfek yerine tabanca mermisi kullanan makineli tüfektir.

çıkana doğrultup, tetiği çekmekle yetiniyor. Belki manzara pek hoş olmuyor ama gangster tarzı cinayetin usulü budur. Maryland Emniyet Müdürlüğü'nde görevli bir komiser, standart, yarıotomatik Cobray'i şöyle değerlendiriyor: "... silahı önünüzde bir yerde tutun, koyabildiğiniz kadar çok mermi koyun, tetiği çekebildiğiniz kadar hızlı çekin, ondan sonra da mermilerin bir şeye isabet etmeleri için dua edin. Bu belki savaş meydanında iyi bir özellik olabilir. Ama kentte yaşıyorsanız, kurşun yatak odanızdan geçip çocuğunuzun odasına ya da komşunun evine geçebiliyor ya da dışarıdan geçen herhangi birini vurabiliyorken pek de hoşa gidecek bir özellik sayılmaz."[2] *New York Times,* kısa bir süre önce arabasının içinden ortalığa ateş açan bir grubun bu tür bir silah kullandığını yazıyordu: "Ağustos'ta [1992] cehennem gibi bir gecede New York sokakları son yılların en dehşetli silahlı saldırısına sahne oldu. Bir araba Hunts Point'de 871 Lingwood Avenue'da bir apartmanın önünden geçti ve caddeye püskürttüğü mermilerle 12 kişiyi yaraladı." Polis raporuna göre arabanın apartmanın önünde bir an yavaşlaması küçük gruplar halinde toplanmış, yürüyüşe çıkmış ya da kaldırımda durmuş konuşan insanların üzerine 60 mermi sıkılmasına yetmişti. Bu sahnenin kendisinde uyandırdığı dehşete dayanamayan bir emniyet yetkilisi: "Buradan kim geçti, Amerikan ordusu mu?" diye soruyordu. *Times* yazarı bile Cobray gibi bir silah için sanki bahçedeki haşereler ilaçlanıyormuşçasına, "püskürtmek" gibi suyla ilgili masum bir fiilden yararlanıyordu.

Bu tür silahlar suçu önceden tasarlamayı, hazırlamayı, planlamayı ve planları uygulamayı gereksiz kılıyor. İnsanın kendine hedef seçip nişan almasına bile gerek yok. Tüm arabayla tarama olaylarında olduğu gibi, Hunts Point olayında da, hızı belirleyen arabadır. Bu silahlarla vurmak için keskin nişancı olmanın gerektiğini söylemek saçma olur. Oysa bir baskından sonra çetelerin bu silahları olay yerinde imzalarını

2. Erik Larson, "The Story of a Gun", 51.

bırakmak için kullandığını biliyoruz. IBM ve Apple'ın da her zaman dediği gibi, herkes, hatta çocuklar bile kullanabilir bunları. Kullanmaktadırlar da zaten.

Cobray M11/9'u iki eliyle tutan bir kişi eline kaba güç geçirmiş olur; genç çete üyeleri bir insanın tenine hiç dokunmadan, hatta ona gözünün içine bakabilecek kadar yaklaşmadan cinayet işlemelerini sağlayan bir aracı ele geçirmiş olur. Cobray kişiye anonimlik sağlar ve bunu teşvik eder. Uzaktan işleyen aygıtlar içinde en dehşetlilerinden biridir bu. Kanal değiştiren ya da istenmeyen görüntüleri anında silebilen bir uzaktan kumanda aracı gibi Cobray de bir insanı bir anda, oldukça uzak bir mesafeden ortadan silebilir. Bu ölüm oyuncakları uzaktan kumandalı hareketin uç noktalarını sunar bize. Elde tutulan araçların getirdiği yıkımın farklı biçimleri vardır: Uzaktan kumanda aleti, video oyunu kumandası ya da silah gibi. Coşkulu bir silah sahibinin belirttiği gibi bunların içinde yalnızca silah, "her şeyi uzaktan imha ederek insanın kanında dinamit etkisi yapar".[3]

İnsanın elinde bir AK-47 ya da Cobray M11/9 tutması bir bilgisayarın bağırsaklarını iki elle tutmaya benzer. Namlu bir grup insana doğru çevrilip tetik çekildiğinde belirsizlik ortadan kalkar. Biraz önce hayatta olan insanlar bir an sonra yok olur. Buna dense dense patlamalı ikili sistem denir. Sonuç ortadadır: Silah kulağı sağır edecek bir gürültüyle ve gözü kör edecek bir ışıkla patlar. Eğer başınız biriyle dertteyse, bir düşmanınız ya da düşmanlarınız varsa Cobray size bilgisayar kültürüne en uygun çözümü sunar: Onları ortadan kaldırır. Crips'e "takılan" her genç çetenin andını içer –"*Do or die*! / Ya yap ya öl!– bu silahların namlusundan çıkan patlamayı yansıtan ya/ya da olarak söylenen bir deyiştir bu ve şakası yoktur. Sokak dilinde "ya yap ya öl!"ün tek bir anlamı vardır, o da "Öldür, öldürmezsen seni öldürürler!"dir. Los Angeles bölgesinde kimileri henüz sekiz ya da dokuz yaşında olan yaklaşık 100.000 çocuğun benzer bir andı içtiği, bir zamanlar

3. A.g.y., 57.

sözlü kültürleri birbirine bağlayan kalıplaşmış deyişlerin bu berbat kopyasını söylediği tahmin ediliyor.[4] Ne denli bayat bir deyiş olursa olsun "Ya yap ya öldür!" insanın yazgısını dokuzuncu ya da onuncu yüzyılda yaşamış olan bir köylünün içtiği ant kadar geri dönüşü olmayan bir biçimde çiziyor. Ama bu iki andı hazırlayan toplumsal mantıklar birbirinden tümüyle farklı.

Silahlar çete zihniyetini anlamamıza yardımcı olabilir. Çetelerin karanlık gizli dünyasıyla, gündüz, aydınlıkta yapılan işleri birbirine bağlayan bir araçtır silah. Çetelerde silah, iç yaşam ile dış dünya arasındaki en somut temas noktası, anlamanın ileri geri geçtiği bir kanaldır. Aslında silah, çete yaşamında bir umut nesnesi; sayılı umut işaretinden biridir.

İnsanın tanımı nasıl değiştiyse silahın tanımı da öyle değişmiştir. Silah taşıyan bir çete üyesi artık benlik duygusunu unutmuşsa; cinayet, vicdan ya da pişmanlık gibi fikirlerin onun için hiçbir anlamı kalmamışsa, elinde tuttuğu silah da farklı bir toplumsal yapının belirtisi haline gelir. Göğüslerini kabarta kabarta, "İnsan hayatı beş para etmez!" diyebilen gençler için silah ölümcül hünerini ve gizemini yitirmiştir. Artık hırsızların ve eski gangsterlerin dünyasından fırlamış egzotik ve tabu bir nesne sayılmayan Cobray evlere –belki diğerlerinden daha gelişmiş– bir alet, insanları ortadan kaldırmakta kullanılan uzman bir aygıt olarak girer. Silah hâlâ bir ölüm aracıdır ama özel bir kategoriye sokularak saygı duyulan bir şey değildir artık. Cobray, çete gençlerinden saygı görüyor ama silah olduğu için değil, hızlı ateş etme kapasitesine sahip olduğu için. Öte yandan sahibi böyle bir alete sahip olduğu için anında saygı topluyor.

Silahların çeteler için genellikle fazla dikkat çekmeyen bir işlevi daha vardır. İçinde bulunulan anı, gerçek kılarlar. Birine ateş eden bir genç, kendini başka hiçbir zaman olmadığı kadar o anla bütünleşmiş hisseder. Taş (kristalize

4. Bu sayılar Los Angeles Emniyet Müdürlüğü'nün verdiği sayılardır, Léon Bing'in *Do or Die* kitabında aktarılmıştır.

kokain) ve eroin onu zamanın tamamen dışına çıkarır fakat bir silahı ateşlemek o anı ardına kadar açar ve ses, ışık ve nihai çözümün getirdiği müthiş bir adrenalin hücumunu başlatır. Öldürmek, orgazm gibi yaşanan birkaç saniye için dünyayı canlı kılar. Ama bu duygu ortadan hemen kaybolur çünkü cinayetin ardından pişmanlık ya da suçluluk duygusu gelmediği için gencin vicdanını harekete geçirecek ve bellekteki eylemin anımsanmasını sağlayacak hiçbir şey yoktur. Genç katillerin birçoğu eylemlerinin en dehşet verici ayrıntılarını anımsamadıklarını itiraf etmekte. Çete üyeleri birbirlerinin işledikleri cinayetlere tanık oluyor ve kendilerini ancak böyle hayatta hissedebiliyorlar. Olaylar toplu bir bellek gibi bireyden bireye aktarılıyor, sonunda birer söylence haline gelerek sokak yaşamını daha da pekiştiriyor.[5]

Silah bundan daha önemli bir görevi de üstlenir. Silahlar -topluluğun dışından gelen- yabancılara kesin bir tavırla, "Defol git!" der. Silah, elektrik verilmiş tel örgü gibi çete dünyasını her şeyden ve herkesten ayıran patlayıcı bir sınırdır. Silahlı bir kampa girmek, olanaksız değilse bile, zordur. Çete üyeleri özel, korunaklı, sağlam bir yerde bulunmak isterler ama yine de gürültüleriyle her yerden duyulabilecek bir şekilde orada olduklarını herkese belli ederler. Görülmek, duyulmak, ciddiye alınmak isterler. Oysa gürültü ve ışık yüzeydedir: Silahın bağlı olduğu bir iç yaşam yoktur. Aslında bir bakıma her silah otomatiktir.

Çete üyeleri kendilerini okuryazarlığa terk edemez çünkü bu onları kelimenin tam anlamıyla "silahsızlandıracaktır." Okuma yazma onların böylesi ateşli bir şekilde korudukları o uzamı ortadan kaldıracak ve onları yeni, kendi kendileriyle yüzleşmek zorunda kalacakları, yaptıkları şeyleri düşünmeye

5. *Çete* sözcüğü bizi yanlış yönlendirebilir. Meksika kökenlilerin oluşturduğu çetelerle zenci çeteleri hem davranış bakımından hem de bulundukları eyalete göre farklılık gösterir. Aynı çete içinde bulunan topluluklar arasında bile büyük farklar görülebilir. Asyalılar diğer çetelerden farklı bir şekilde örgütlenir. Ben bu bölümde çetelerden söz ederken onların özel isimlerini kullanıyorum. Çete üyelerini de sokak isimleriyle anıyorum.

başlayacakları, metaforik bir uzama girmeye zorlayacaktır. Silah, ötekini yaklaştırmayarak ya da tamamen ortada kaldırarak bütün kontrolü bu gençlere verir. Ama kalibresi ne olursa olsun, silah o en yaygın ve güçlü düşmanı; okuryazarlığı ortadan kaldıramaz. Elindeki silahı karşısındakine çeviren biri, "Beni yalnız bırak, soru sorma. Ben kendi aşılamaz yalnızlığımla baş başa kalmak istiyorum" demektedir. Çocuklar gerçek istekleriyle yüzleşebilecekleri bir yalnızlığa gereksinim duyarlar. Ergenlik çağındaki gençlerin de ciddi kararlar alabilmek, seçecekleri mesleği, ilişkilerini, cinselliği ve yetişkinleri ilgilendiren başka birçok konuyu düşünmek için yalnız kalmaya ihtiyaçları vardır. Fakat çete içinde yalnızlık aslında toplumsal yalıtımdır, okuryazarlar topluluğunun dışına itilmektir. Silahın yardımıyla oluşturulan yalnızlık, sakat, çarpık bir yalnızlıktır. Kendi kendini keşfetmenin getirdiği keyif ve heyecanın yaşanmasını engeller. Okuryazarlıktaki yalnızlık ise bir cahilin atılamayacağı bir riski –içselleştirilmiş benlikle karşılaşma riskini– göze almayı gerektirir.

Namlunun diğer tarafındakiler –çete yaşamının dışında kalanlar– bugünlerde silahı daha da korkunç bir alet olarak algılar oldular. Silah o kadar sıradan bir şey haline geldi ki bunu toplumsal düzenin çöküşünün habercisi olarak görmek mümkün. Çete üyesi gençler için silah herhangi bir nesne gibi, bir çakı ya da kredi kartı gibi, gerektiğinde cepten çıkarılıp kullanılabilecek bir şey. Tehdit denen şey geçmişte kaldı. Gençler şimdi boşuna konuşmuyor, sözlerini eyleme dönüştürüyorlar. Şiddet ve uyuşturucuyla çarpıtılan bir dünyada eylemler genellike ölümle sonuçlanmakta.

Çete yaşamında imaj her şeydir. Tabancalar bir güç yanılsaması yaratır. *New York Times*'da yazan bir gazeteci halk arasında çirkin silah olarak bilinen silahların kolay kolay "bir kemere ya da omuza asılı bir tabancalığa gizlenemeyeceğini" yazıyor ve şöyle devam ediyor: "Zaten bunlar genellikle uyuşturucu satıcısı olan sahiplerine büyük suçlu havası veriyor, teröristleri ya da Kolombiya'daki kokain kartellerini

anımsatıyor."[6] Bu kısa betimleme silahlar hakkında çok önemli bir gerçeği ortaya çıkarmakta. Bir çete üyesi silahını kullandığında herkesin onu açık ve net bir şekilde görmesini ister. Silahını göstermek zorundadır çünkü çetelerin dünyasında görmek, saygı duymaktır. Tetik hep çekilmek üzeredir. İmaj ve eylem birleşir. Elinde silahıyla çete üyesi her an tetiği çekebileceğini gösterir. Kimsenin kulak asmadığı cahil kendi bildiği araçla bize seslenir, tıpkı benim şu anda bu kitabı bir araç olarak kullanmam gibi.

Bu silahlardan birini görüp de dehşete kapılmamak elde değildir. Avucunda ucuz, küçük bir tabanca –Raven MP-24 ya da küçük kalibreli (.22 ya da .25) bir tabanca– tutan bir kişi ise hemen becerisizlikle damgalanır. Yaklaşık yirmi dolara mal olan bu "oyuncak tabancalar" acemi uyuşturucu satıcılarının ya da lise bahçelerinin silahıdır. Kendine saygısı olan hiçbir çete üyesi bu silahlardan almaz. Bu silahlar çirkin ya da kötü görünüşlü değildir. Uzi makineli tüfekleri gibi bir hücum tüfeği bile istendiğinde arkaya katlanabilecek ve silahı daha "çirkin" hale getirebilecek tel bir kundağa sahiptir.

Çete üyeleri her cinayetten sonra o anın duygusal gücüyle uydurdukları abartılı bir öykü anlatırlar. Léon Bing çeteler üzerine yazdığı *Do or Die* adlı kitapta on dört yaşında iki çete üyesinin, Sidewinder ve Bopete'in arasında geçen bir konuşmayı aktarıyor. Söze Bopete başlıyor:

> "Bizim mahallenin tiplerine pek çete denemez. Daha çok bir millet gibi bir birliktir bizimki. Öbür çocuklar eğer benim düşmanım değilse onlarla iyi geçinirim." Bopete suskunlaşıyor. "Ama aslını isterseniz eğer savaşacak düşmanım yoksa ben mutlaka kendime bir düşman bulurum."
> "Peki, bak, benim boyum şu kadar" –Sidewinder burada ayaktayken boyunun ne kadar olduğunu elini kaldırarak gösteriyor– "ama birini öldürünce insanın boyu uzuyor. Çünkü birini öldürecek cesaretin varsa, bir şeyleri yok edecek cesaretin varsa boyun da uzar."[7]

6. David C. Anderson, "Street Guns", 21.
7. Bing, *Do or Die*, 49.

Tabanca, kulağı sağır edecek bir gürültü koparır; patlar; bir güç gösterisidir.

Tabanca, Amerika'nın kentsel bölgelerinde fotoğraf makinesi kadar yaygındır. Yalnızca son beş yılda tabanca kullanımı inanılmaz düzeylere çıkmıştır. 1990'dan bu yana Amerika'da 60.000 kişi tabancayla vurularak öldü, bu sayı Vietnam'da yaşamını yitiren Amerikalıların sayısından daha fazla. Bu ölümlerin 8.000'den fazlası Los Angeles bölgesinde meydana geldi, burada her gün iki genç çete çatışmasında ölüyor. Her yıl Los Angeles bölgesinde 22.000 kişi yarı otomatik bir "çirkin silahın" namlusuyla göz göze geliyor. ABD'de 1989 yılında dolaşımda bulunan tabanca sayısı toplam 66,7 milyondu –diğer boy ve kategorilerden ateşli silahlarla birlikte bu sayı 200 milyonu buluyor! Son nüfus sayımında erkek, kadın ve oldukça yüksek sayıda çocuktan oluşan Amerika Birleşik Devletleri'nin nüfusu, 250 milyon olarak belirlenmişti –demek ki bazı insanların bir ya da ikiden fazla ateşli silahı var. Bazılarının cephaneliği bile olduğunu biliyoruz. Bu ülkede 250.000 ruhsatlı silah dükkânı var –yaklaşık 1000 kişiye bir dükkân düşüyor– yani kimsenin silah alırken sırada beklemesine gerek yok. Diğer taraftan ülkede yalnızca 22.000 devlet lisesi var.[8]

Amerika Birleşik Devletleri'nin cinayet sayısı açısından dünyada açık farkla birinci sırada gelmesinde şaşılacak bir durum var mı? Ya da okuryazarlık açısından bu kadar alt sıralarda yer almasında? Cinayetler ve cehalet birbiriyle ilişkili. Pişmanlık ve suçluluk duygularını ortadan kaldıran cehalet, tetiği çekmeyi kolaylaştırıyor. Tabanca, cehaletin kalemi olmuş durumda.

Bizi endişelendirmesi gereken şey yalnızca cinayetlerin sayısı değil; bu sayının artış eğilimi göstermesi de endişe verici. 1960'ta New York'ta suçların yüzde 19'u tabancayla

8. Kaynaklar: Çocuk Adalet ve Suçluluğun Önlenmesi Dairesi, ABD Adalet Bakanlığı ve FBI. Tabanca istatistikleri Alkol, Tütün ve Ateşli Silahlar Bürosu'ndan alınmıştır.

işleniyordu, 1988'de bu oran yüzde 69'a çıktı. Bugün beş lise öğrencisinden biri okula silahlı geliyor, taşıdıkları silahların birçoğu ağır tabancalar. Philadelphia, New York ve Washington DC'de bazı okullara havaalanlarındakine benzer metal dedektörleri yerleştirildi. Los Angeles'da elliyi aşkın ortaokul ve lisede güvenlik görevlileri taşınabilir metal dedektörü kullanıyor.

Bu fırsatlar ve özgürlükler ülkesinde okula giden bir genç niçin silah taşıma gereksinimi duyuyor? Düşmanı kim? Herhalde bu düşman sınıf arkadaşı, sokaktan geçen masum bir vatandaş ya da başka bir çete üyesi değil; hatta Bopete ve Sidewinder gibi çete üyeleri diğer çetelerin üyelerini düşman kabul ederek nefret etseler de.[9]

Gerçek düşman gözle görünmüyor ve otomatik bir silahla ortadan kaldırılamayacak kadar da güçlü. Bu, düşman gençleri günden güne bir özden ve gerçeklikten yoksun bırakan şeydir. Düşman artık o denli ayırt edilemez, o denli yaygın hale gelmiştir ki etraftaki her şeye ateş etmekten başka seçenek yoktur. İnsan nasıl olsa bir şeylere isabet ettirecektir, bu da yeter. Eğer insanın yaşamında her şey kötü gitmişse birini, bir insanı vurmak durumu kurtarır. Eğer insan kendini bir hiç, bir sıfır gibi hissediyorsa silah güç verir. İnsan etrafındaki her şeyden korkuyorsa, silah dünyayı bir köşeye sıkıştırabilir. Eğer insan kendisini Görünmez Adam gibi, bir hayalet gibi hissediyorsa silah ona gerçek olma fırsatını sağlayacaktır. Hayaletin, hatta meleğin karşıtı ağır, yoğun bir

9. Silahlar daha güçlü hale geldikçe şiddet de artıyor. Doğu Los Angeles'da hem yeni hem de deneyimli çete üyeleriyle görüşen Joan W. Moore şöyle yazıyor: "Genellikle bölge sakinleri şiddette görülen artışı silahlara bağlıyor. 1970'lerde, 1950'li yılların elde yapılan amatör silahlarına göre daha fazla 'gerçek' silah var ve silahlar artık insanlara zarar vermek için; onları korkutmak için havaya ya da bacaklara kurşun sıkmak yerine vücuda nişan alınarak kullanılıyor. Yaşı ilerlemiş olan White Fence'li bir kadın acı acı şunları söyledi: 'Artık gençlerin kavgada kullanmak üzere tabanca ve benzeri silahları bulması daha kolay. Şimdi tetik çekmeye çete kavgası deniyor.' " Genç gruplar –hem kız hem erkek– daha çok tabancadan bahsederken yaşlıların ağırlıkta olduğu gruplar yumruk kavgalarını anlatıyor.

şey, örneğin demirdir. Çeteler silah taşımaya kısaca "demir taşımak" derler. Uzi hücum tüfeği ya da AK-47 ortalama bir gencin ağırlığını birkaç yüz katına çıkarır. Bir genç, demir taşıyarak ağırlık çalışarak kazanacağı cüssenin çok daha fazlasını kazanır.

Çete üyeleri kendilerini daha gerçek hissetmek isterken yalnız değiller. Herkes daha gerçek, daha ağır görünme peşinde. Çete gençleriyse bunu başarmanın ölümcül ve hızlı bir yolunu bulmuşlar. Bu ülkede herkes kendini şişirilmiş bir ayaklı mucizeye benzetmek için birbiriyle yarışıyor. Sylvester Stallone, Arnold Schwarzenegger ve Jean-Claude Van Damme hep popüler kültürün yarattığı bu yeni, şişirilmiş insan idealini temsil eden gerçek birer terminatör olarak karşımızda. Bunlar toplumsal kabul gören, dev boyutlu çetecilerden başka bir şey değil.

Bugünlerde California'da Beverly Hills gibi özel ve zengin bölgelerde atış poligonları en çok para yapan yerler arasında; müşterileri polis okulu öğrencileri değil, zengin insanlar. Eğitimli, iyi iş sahibi insanlar eskiden lüks lokantalarda ya da spor kulüplerinde geçirdikleri keyifli akşamları artık atış poligonlarında geçiriyorlar. Atış poligonlarının bu yeni ve gelişmiş türü müşterilerine lezzetli yemekler ve alkol de sunuyor. Dostlar, bu çok iyi korunan spor saraylarının önemli bir bölümünü oluşturan silah butiklerinde bir araya geliyor. Oyuncular, menajerler, avukatlar, yönetim kurulu başkanları 357 Magnum'larını ya da Sphinx AT-2000'lerini ya da SIG-Sauer P-226'larını akşam antrenmanına getiriyor. 1993'te *New York Times*'da yayımlanan bir makaleye göre bu yeni spor tutkunları, *Starsky and Hutch* ya da *LA Law* gibi televizyon dizilerini taklit eden kukla hedeflere ateş etmenin kendilerine, o güne kadar denedikleri her tür uyuşturucudan daha çok keyif verdiğini itiraf ediyorlar. Makale "Los Angeles'da herkesin silahı var" diyen ve hekim olduğu belirtilen bir kişiden söz ediyor, bu adam "Gaultier marka bir ceketin altında ham ipekten bir gömlek giymişti ve elinde Sphinx

AT-2000 modeli yarı otomatik bir tüfek vardı. Tüfeğini, kendisine yeni Jaguar almış bir insanın motor kapağındaki jaguarı okşamasına benzer bir tavırla okşamaktaydı." Makale, bu yeni silah kültürünü, "liberal kapalı kutunun küçük kirli sırrı" olarak tanımlamaktaydı.[10]

Sırtında pahalı ceketi olan adam yalnız değil. *Times*'daki makale bize ilginç manzaralar sunuyor: Armani marka takım elbisesi içinde genç bir adamın 357 Magnum'uyla atış talimi yaptığını, yanında dore pantolon giyinmiş bir kadının küçük .38 kalibrelik bir Smith & Wesson çeşidi olan bir LadySmith'in namlusuna gözünü dayamış nişan aldığını, bir diğer son moda giyimli kadının elinde, horozu minik çantasında bir şeye takılmasın diye eğilmiş biraz daha büyük bir Smith & Wesson Model 49 tuttuğunu yazıyor. Poligonların en gözde silahı "dokuzlar" 9 milimetrelik revolverler ya da yarı otomatik tüfekler. Çetelerde de 9 milimetre –Cobray'in kalibresi– en fazla tercih edilen silah boyudur.[11] 1987'den bu yana her tür suçta kullanılan 9 milimetrelik silahların sayısı iki katına çıktı. 9 milimetre kategorisinde yaklaşık 1000 dolara satılan SIG-Sauer, hem sokakların hem atış poligonlarının en yüksek statülü silahıdır. Mercedes, BMW ya da Jaguar gibi "SIG" insana anında inanılmaz bir statü kazandırır.

Fantezilerin eğlence parklarında ve perdede gerçeğe dönüştüğü Hollywood'da, atış poligonu hayatta aradığını bulamayanların film setidir. İsteyen kukla hedefleri patronu, ev sahibi ya da işteki rakibi olarak hayal edebilir. Atış poligonu video oyunlarının zararsız simülasyonlarının bir adım ötesinde bir çılgınlık sunar. Atış alanı gerçek seslerle, gerçek kokularla doludur. Havada heyecan sezilir. Makineli tüfeği tam otomatik olarak ateşlemeye silah kültüründe kibarca "*rock and roll*" denir.[12]

---

10. Molly O'Neill, "Arming the Armani Set" 6.
11. Alkol, Tütün ve Ateşli Silahlar Bürosu'nun 1987 yılında yaptığı bir araştırmaya göre.
12. Larson, "The Story of a Gun", 52.

Atış poligonundaki genç yetişkinlerin hayatta başarılı oldukları rahatlıkla söylenebilir. Ya da başarılı olmaları için gereken her şey sağlanmıştır onlara. Oysa onlar kendilerini başarılı hissediyor mu? Bu üst düzey müşterilere çete imajının bu denli çekici gelmesini ilk bakışta anlamak zor. Sahip oldukları tüm mali ve toplumsal güvenceye karşın bu genç insanlar içlerinde bir boşluk, bir eksiklik duygusu hissediyorlar. Belki bu kent merkezlerinde yaşayan gençlerinkiyle aynı düzeyde bir duygu değil ama yine de bir boşluk duygusu.

Silah insanın elini bir süper kahramanın eli kadar öldürücü kılıyor. Atış poligonunda insan tehlikeyi yaşıyor. Ne de olsa atılanlar gerçek mermi. Genç bir yöneticinin elindeki SIG-Sauer'i diğer müşterilere çevirmesini engelleyen şey nedir? Henüz bunu yapan olmadı ama bugünlerde böyle bir olay yaşanabilir. Belki de bu, heyecan duygusunu; sokakta yaşandığını sandıkları heyecan duygusunu artırmaktadır. Korunma ve güvenlik adına silahlanıyor, yüzeysel bir biçimde taklit ettikleri –hatta, giysileri, takıları ve duruşlarıyla– gıpta ettikleri insanları öldürmeye hazırlanıyorlar.

Bu yüzden günümüzde nasıl olduğunu anlamadan kendilerini bir çetenin içinde bulan gençlerden söz ederken dikkatli olalım, onları kolayca suçlamanın ya da dehşete kapılarak görmezden gelmenin hiçbir yararı olmayacaktır. Gerçek şu ki aslında birçoğumuz farkında olmasak da çete üyelerinin soluk birer kopyası haline geldik; günlük, genel kabul gören davranışlarımızı sürdürüyor, kendimizi güçsüz ve ezik hissediyor, oturduğumuz semtten ayrılmaktan korkuyor, evlerimizi yüksek hızlı tüfeklerle savunuyoruz.

Bakış açıları ne denli farklı olursa olsun toplumbilimciler ve güvenlik görevlileri çete gençliğinden söz ederken bir konuya dikkat çekiyorlar: Bu çocuklar okuma yazma bilmiyor. Bu gençlerle çok yakın bir ilişki kuran A. C. Jones açıkça, "Bunların birçoğu cahil" diyor. "Cahil" deyişine o kadar alıştık ki artık bu sözcüğün söz konusu çocukların yazgısını anlatmakta yetersiz kaldığını fark edemiyoruz. Bu sözcük

tümüyle farklı bir zamana, tümüyle farklı koşullar altında yaşayan insanlara ait. Bu çocuklar hem okur-yazarlıktan *hem de* sözellikten yoksun kalmışlar ve artık cehaletin ötesinde bir yerdeler. Tamamen yeni ama bir o kadar da önceden kestirilebilen biçimlerde hareket ediyorlar. Eğer daha az şiddetin yaşandığı bir toplum istiyorsak hukukçuların, öğretmenlerin ve anne babaların bu gençleri yeni bir gözle görmeyi öğrenmeleri gerekiyor. Bu çocuklar ahlaki açıdan "iradeli" olarak davranmıyor, ateş ederken, uyuşturucu alırken kasıtlı bir davranış sergilemiyorlar. Önlerinde başka hiçbir seçenek yok. Sokaklardaki çılgın yaşamlarından kaçabilmek için iradeli davranmaları gerekiyor. Oysa okuryazar olmamaları ellerini kollarını bağlıyor. Dağılmış aileleri ellerini kollarını bağlıyor.

Herkesin mutlaka bir iz bırakmak istediği bir dünyada yaşıyorlar. Bu yalnızca bir metafor elbette ve bir eylemin ya da bir işin bıraktığı etkiyi anlatmakta kullanılıyor. Bu sözcüğün kökeni de yazıya, kalemin papirüs ya da kâğıt üzerinde bıraktığı izlere dayanıyor. Bugünlerde iz bırakmak, gerçek, kalıcı bir etki bırakmak ancak şiddet aracılığıyla mümkün olabilir. Artık yazı yetersiz kalıyor. Belki de bu yüzden Meksika kökenlilerin çeteleri "yazı" deyince duvar yazısını anlıyorlar. Boş vakitleri doldurmak için duvarlara "yazı" yazmak kabul edilebilir bir uğraştır ama bu *gerçek* bir çete işi olamaz. Bunun için insanın eline silah alması şarttır.

Çetelere girmek bu altsınıftan gelen gençlerin başına gelen en büyük felaket değildir. Çeteye girmek, çok daha derin bir sorunun gözle görünen belirtisi, daha doğrusu çözümüdür. Bu kitabın okurları için anlaşılması hemen hemen olanaksız bir sorundur bu. Ama kent merkezlerinde, varoşlarda umutsuzluğa çare olarak şiddete ve uyuşturucuya başvuran gençlerimizin sayısı daha da artmadan bu sorunu kafamızda canlandırmalıyız. Bu on dört, on yedi, on sekiz yaşındaki gençlerin derinliklerinde, başka insanlarda bulunan vicdan ve suçluluk duygusundan eser yoktur. İç

toplumsal düzenleri olduğu gibi silinmiştir. Benlik dediğimiz tarihsel olarak kurgulanan, o içselleştirilmiş metnin üzerine toplumsal sözleşmenin tek bir harfi bile yazılmamıştır. Davranışlarına yön veren şey vicdan değildir. Birkaç istisna dışında çete üyeleri düşmanlarını, hiç tanımadıkları kişileri, hatta etraftan geçen masum insanları nasıl öldürdüklerini en iğrenç ayrıntısına kadar tek bir pişmanlık işareti göstermeden anlatabilmektedir. Daha önce söz ettiğimiz Crip çetesi üyesi Bopete çete gençliğinin tipik davranışını özetleyen bir şekilde şöyle konuşuyor:

> "Biliyo musun ... nasıl bi şey?" ... kıkırdayıp omzunu silkti ... "hiçbir şey değil. Kendin gibi bir çocuk bile olsa fark etmez. Onları vururken hiç fark etmez."

Pasadena'da bulunan Vipers adında bir çetenin üyesi olan bir genç çete içi rakiplerinden birini düşman bölgeye nasıl attığını soğukkanlı bir şekilde anlatıyor: "Herhalde öldürmüşlerdir onu ya da başka bir şey. Bilmiyorum." Bu görüşmeyi yapan kişi, gencin bütün görüşme boyunca konu ne olursa olsun aynı kayıtsız tonda konuştuğunu bildiriyor. Bopete'in arkadaşı Sidewinder, çete kavgalarından ve adam öldürmekten aynı şekilde bahsediyor:

> "*Ben* mutlaka birini bulurdum. Kavga edecek kimse yoksa çetede ne işim var. O zaman hayat anlamsız olurdu. Ne bileyim...şey olmazdı ..."
> "Eğlenceli olmazdı." [Bopete]
> "Aynen! Bütün gün oturmak eğlenceli olmaz ki! Herkes öylece oturabilir, içki içer, esrar içer. Ama bu ateş etmek ya da adam bıçaklamak kadar eğlenceli değil ki! Esas eğlence burada. Yani... öldürdüğün insanlarda."[13]

Hiç pişmanlık duymuyor olması bu gencin işlediği cinayetleri hiçbir şey hissetmeden işlediğini gösteriyor. Ama

13. Bing, *Do or Die*, 49.

başka bir anlamı daha var bunun. Demek ki bu gençler yaptıkları şeye cinayet diye bakmıyor, en azından; insanların çoğunun ahlak duygusunu oluşturan ve toplumların çoğunun toplumsal sözleşmesini hazırlayan anlamda cinayet olarak görmüyorlar bunu. Birini öldürmek, onu ortadan kaldırmak, silmek, o kişinin de bir kişiliği olduğunu, bir benliği –*kendi* özel duygu ve tepkileriyle oluşturduğu bir yaşamı– olduğunu algılamak demektir. O insanların çok ilginç yönleri olabileceğini ve dolayısıyla "ona yaklaşmanın" bir yolu ve ahlaki bir değeri olduğunu görmek demektir. Oysa yoldan geçen yayalara ateş açan çete gençliği, tüm varlığıyla inandığı şeyi bir kez daha örnekliyor ve canlandırıyor: Onların gözünde herkes isimsizdir.

Bundan önceki bölümlerden birinde bilgisayarın kültüre nüfuz ederek, benliğin tutarlığının oluşmasındaki psikososyal rolü metnin elinden nasıl aldığını anlatmıştım. Amerikan gençliği içinde en yoğun biçimde "bilgisayarlaştırılmış" olanlar çete gençliğidir. Kendi bilgisayarları olmasa da ekrana karşı önemli ve korkutucu boyutlara ulaşan bir saygı beslerler. Televizyondan CD'lere, video oyunlarına ve filmlere uzanan normal teknolojik gelişimi yaşamakla kalmamış, aynı zamanda bu elektronik imgeleri sokaklarda canlandırır hale gelmişlerdir. Bu imgelerle bütünleşirler. Rackeeter adındaki bir Crips üyesinin anlattıklarını duyan onu bir kâbuslar ülkesinin sinema eleştirmeni sanabilir: "Bizim baktığımız filmler cinayet filmleri. Mesela çete filmleri. İsimlerini bilmiyorum ama hani böyle insanların kafalarını kesiyorlar öyle filmler hoşumuza gidiyor. Çünkü o filmler bize yeni fikirler veriyor, mesela birinin arkasından nasıl belli etmeden yaklaşıp saldırabiliriz, onu öğreniyoruz, anladın mı?"[14] Olay örgüsü

14. Léon Bing'le yapılan röportaj, "Confessions from the Crossfire", *L.A. Weekly*, 6-12 Mayıs 1988, 26. Rackeeter otuz dört yaşındadır, liseyi bitirememiştir, annesiyle beraber oturur ve okuma yazması kıttır. "Konuştuğu zaman sesinde hiçbir istek ya da heyecan sezilmiyor, gerçekleri sıralamakla yetiniyor."

fazla önemli değildir. Önemli olan görüntülerdir. Ekran, sanki askeri bir eğitim filmi gösteriyormuş gibi sarsıcı bir gerçeklikle ışıldar.

Gençlerin çoğu için –bu yalnızca çete gençliğiyle sınırlı değildir– ekran metnin yerini tümüyle alarak dünyayı sanal bir gerçekliğe dönüştürmüştür. Sanal gerçekliğin ne denli sanal olabileceğini görmek için, zamanının çoğunu bilgisayar delilerinin "siberuzay" dedikleri, bilgisayar terminallerinin birbirleriyle uzaklarda bir düşler ülkesinde ilişkiye girdikleri yerde geçiren bir gencin öyküsünü aktarmak yeterli olacaktır. Gazeteci Philip Elmer-Dewitt şöyle yazıyor: "İnternet'in en gözde sanal topluluklarından biri olan WELL, iki buçuk yıl önce en etkin katılımcılarından birinin özel bir programla, kimileri sayfalarca süren binlerce mesajının hepsini silmesiyle büyük bir sarsıntıya uğradı. Bu, sanal bir intihar demekti. Birkaç hafta sonra bu kişi gerçekten de intihar etti."[15]

Çete üyeleri artık gerçek insanları öldürdüklerine inanmıyor, kendilerini siberuzay komandoları gibi hissediyorlar. İşte bilişsel gerçeklik bu derecede çarpıtılabiliyor. Çetelerin sokaklardaki kurbanları, izledikleri yüzlerce şiddet dolu televizyon dizisinde ya da filmde devrilen cesetlerden farklı görülmüyor. Filmlerdeki cesetler, insanın zihninde oynayan dev bir ışık gösterisinin kurbanları olarak yer ediyor. Eric Larson kitle iletişim araçlarını en ağır biçimde suçlamaktan çekinmiyor:

> Ulusal silah sanayii küçülürken Amerika'nın eğlence medyası, silaha verilen kurbanların sayısını artıran sapkın ve ölümcül sosa yeni malzemeler eklemekte. *McQ* nasıl Ingram'ın [güçlü bir otomatik] reklamını yaptıysa, *Dirty Harry* Smith-Wesson Model 29'un reklamı, *Miami Vice* ise Uzi, Bren 10 ve Ingram ailesi silahların reklamı oldu. California'da adli psikiyatr olarak çalışan Park Dietz, *Miami Vice*'ın silah talebi ve fiyatları üzerindeki etkisini inceledi ve dizinin ilk birkaç bölümünde Sonny Crockett'in (Don Johson) elinde Bren 10'la görünmesiyle silaha gösterilen

15. Philip Elmer-Dewitt, "Cyberpunk!", 60.

talebin anında arttığını buldu. Dietz, *Cox* gazetesine yaptığı açıklamada, *Miami Vice*'ın "1980'lerin hücum silahı modasını belirleyen en önemli unsurlardan biri" olduğunu söyledi.[16]

Sidewinder da anımsadığı bir filmden söz ederek bu analizi doğruluyor: " 'Hey, o televizyonda gördüğümüz filmi hatırlıyor musun? Hani adam elektrik direğini vuruyordu da kocaman bir delik açıyordu. Ben de onlardan bir tane isterdim.'

'Kurşunları nasıldı hatırlamıyorum. Uzun kurşundu galiba.'

'Evet, büyüktü hem de.'

Bopete parmaklarını şaklatarak ağzı kulaklarına varana dek sırıttı. 'Ha tamam! Hatırladım: otuza otuz! Bomm diye patlıyordu! Bayıldım o bomm sesine. *Bomm! Bomm!*' "[17]

Çete gençliğinin yaşadığı, anlattığı ve sevdiği mekân –mahalle– bildiğimiz mahallelerden çok bir "siberkenti" anımsatıyor. Çeteler mahalleye beklenenden çok daha fazla, *mahalle* sözcüğünün geleneksel anlamından umulanın çok ötesinde bir anlam yüklüyorlar. Elbette çete üyeleri için iyi tanımlanmış bazı temel taşları var ama bunların anlam ve değerini kafalarında kurarak fazlasıyla romantikleştirmişler. "Kardeşlerin" oturduğu bir ev yaratarak dünyada kendilerini güvenlikte hissettikleri *tek* yerin burası olduğunu düşünmeye başlamışlar. Çoğumuz için çocukluğumuzda yaşadığımız mahalle oyun oynadığımız, yakında oturan arkadaşlarımızla bir araya geldiğimiz bir yerdi. Fakat sınırları gevşekti, öyle ki insan bir mahallenin nerede bitip diğerinin nerede başladığını bilemezdi. Mahallemizi kanımızla savunmak ise aklımıza asla gelmezdi. Bugün mahallelerin farklı bir işlevi var, çocuklar varlıklarının, kimliklerinin, kafalarında

16. Larson, "The Story of a Gun", 74. *McQ* başrolde John Wayne'in oynadığı 1974 yapımı bir filmdir.

17. Bing, *Do or Die*, 60. Işıktan yararlanan bir araç olan sinema filmleri, televizyonda elektronik görüntü olarak gösterildiğinde gerçeği daha da sanal hale getirmektedir.

düşleyebildikleri ya da silahlarıyla koruyabildikleri bu bölge kadar büyüyebileceğini hissediyor.

"Eight-Tray Crip Çetesi" deyişi kastettiğim bu dev, kurgulanmış bölgeye bir örnek. Eight-Tray çetesi Los Angeles'da kuzey ile güney bölgeleri arasında Altmışaltıncı Cadde'den Century Boulevard'a kadar; doğu ile batı bölgeleri arasında Vermont'tan Western'a kadar, Onsekizinci Cadde'den Seksenüçüncü Cadde'ye (Eight-Tray lafı buradan geliyor) Vermont'dan Van Ness Boulevard'a kadar uzanan bir bölgede hâkimdir. Bu geniş alana bildiğimiz anlamda bir mahalle demek mümkün değil. Burası daha çok özel bir bölge, adeta ayrı bir ülke olarak adlandırılabilir. Daha da önemlisi bu bölge duygusal ve psikolojik bir harita çiziyor; Eight-Tray üyelerinin gezinip devriyeye çıktığı, başka "mahallelerden" sızan istenmeyen yabancıların püskürtüldüğü bir alanı temsil ediyor.

Çete gençliği sokakları yeni anlamlarla yüklüyor, yeni söylenceler uydurarak sokaklara yeni güçler, yeni kapasiteler kazandırıyor. Öyküler sokaklarda başlayıp sokaklarda bitiyor. Yaşamlar da öyle. İnsan sokakta çimentonun, asfaltın üzerinde, sokak köşelerinde, yaşamı tüm coşkusu ve heyecanıyla, hemen göze çarpan varlığıyla görebiliyor. Bu yeni söylencelerle donatılmış uzam yaşamla dolup taşıyor: Çetelerin dilinde, rap müziğinde, birbirine selam veren gençlerin sesinde duyulabilen bir yaşam bu. Tuhaf yürüme biçimlerinde, kendilerine özgü hareketlerde sezilen bir şey. Yaşamları şiddetin ve çaresizliğin kuşatması altında olsa da Crips ve Bloods üyeleri yerel bir düzeyde yaşamlarını sürdürebiliyor: Sokaklarda kendi sınırlarını belirleyerek yürüyor, kendi arkadaşlarını kendileri seçiyor, kendi kurallarını koyuyor ve kendi dillerini icat ediyorlar.[18] Getirdikleri çözümler genellikle felaketle sonuçlansa da yaşamlarını kendi ellerine alarak, onu biçimlendirerek hayatta kalıyorlar.

18. Crips ve Bloods, Los Angeles merkezinin güneyinde bulunan en önemli iki zenci çetesidir.

Yerel çözüm derken; çetelerin, kent merkezlerinin çaresiz bir kaosla çevrelenmiş yaşamını süren insanlar için anlamlı olan tek toplumsal düzeni sağladığını söylemek istiyorum. Çete gençliği herhangi bir standart kategoriye girmez: Geleneksel toplumsal birimlerden o denli uzaklaşmışlardır ki yeni birimler oluşturmak zorundadırlar. Kitle iletişim araçları onlara çete adını verir. Gençler kendilerini çeteci olarak adlandırır. Ama bu tanım onların gerçek toplumsal konumunu yansıtmaktan uzaktır. Bu gençler bizim için son derece yeni ama tarihsel olarak bir o kadar da tanıdık yapılar oluşturmaktadır. Getirdikleri düzen kabile düzenidir.

Bu tür bir yapının oluşturulmasının nedenlerini iyi biliyoruz, bu yapı okuryazarlık öncesi ya da okuryazarlık dışı kabile düzenlerinin mantığını yansıtmaktadır. Bu çocukların çoğu için artık aile, temel birim olmaktan çıkmıştır. Onun yerini, sokakta, mahalledeki çocukların oluşturduğu yapay bir aile alır. Sanal mahalle, sokaklar ve caddelerle bağlanmış, önünde toplanılan binalarla süslenmiş, gerçek ve tanımlanabilir bir alana dönüşmüştür. Bireyler bu alanın küçük bir parçasına yerleşir ve okuryazarlık öncesi dönemden kalma bir mülkiyet anlayışıyla bu parçaya elkoyar. Sahip oldukları tek şey budur. Bunu yaşamlarıyla korumaya da hazırdırlar. Çünkü orası onların yaşamıdır. Onların mahallesidir.

Çete üyeleri evlerini terk ettiklerinde eski kimliklerini de geride bırakırlar. Çete, onlara okuryazarlık öncesi, kabile dönemlerini anımsatan isimler vererek yeni bir kimlik bulmaları fırsatını sunar. Verilen isimler belli özellikleri vurgulayarak kişiyi önceden özenle bazı davranışlara koşullandırır. Taşkın davranışları olan bir çocuğa "Loco" ("Deli") adı takılır; iri dudakları herkesin gözüne çarpan bir diğerine "Duck" ("Ördek") denir. Çete üyelerinin adları, kabilelerde olduğu gibi, başkaları tarafından verilir, kişi asla kendi ismini seçemez. Çete adları bütün topluluğun bir üyenin davranışını nasıl gördüğünü ve nasıl kabul ettiğini gösteren ipuçlarıdır. Çete

adı kişiyi kucaklar, ona güvence verir. Sonuçta "Loco" gibi bir ad, kendisini taşıyan gencin kişiliğini yansıtmakta, Oturan Boğa gibi daha geleneksel topluluklarda verilen isimler kadar başarılıdır.

Eski ve yeni kabileler arasındaki bu ilişkiler size biraz zorlama görünebilir. Fakat arada büyük benzerlikler vardır. Çetelerin elinde bulunan alanlara toprak değil de mahalle denir, kostüm yerine bir çeşit üniforma giyerler, el hareketleri yerine özel el işaretleri kullanırlar, kabile işareti yerine dövme ve küpe gibi işaretler taşırlar. Duvar yazısı kabile sanatının yerini alır. Çeteye "katılmak" genç erkeklerin kabilenin tam bir üyesi olmak için verdikleri fiziksel sınavlara, antropologların "giriş töreni" adını verdikleri işleme benzer. Rap'in doğaçlama ritmi, inanılmaz biçimde sözlü kültürlerde rastlanan kalıplaşmış beste yöntemini andırır. Son olarak da her ne kadar amaçları birbirinden tümüyle farklı olsa bile, her iki topluluk da uyuşturucu alarak farklı bir bilinç düzeyine erişmek ister.

Öç ve misilleme hem eski hem de yeni kabilelerde halkın ilgisini toplayan benzer davranış biçimleridir; bunlar anında harekete geçmeyi ve fazla düşünmemeyi gerektiren iki tepki yoludur. Her ikisi de duygular işin içine hiç karıştırılmadan gerçekleştirilebilir. Kökenleri okuryazarlık öncesi savaşçı toplumlara; erkek gruplarının kapsamlı, belirli özelliklerini ifade eden yeni adlar aldıkları (modern çağda *kişilik* denen şeyin kaba bir türünü sergiledikleri) çağlara dayanır. Anglosakson dönemde İngiltere'de savaşçılar, beceri ve yiğitliklerini herkese duyurmak için *Beat* adı verilen bir tür böbürlenmeyle cesaretlerini dünyaya ilan ederlerdi. Çete üyeleri de çeteye bağlılık yemini ederken "ya yapacaklarını ya öleceklerini" söyler, bir kavgadan kaçmayacaklarına, özellikle çetenin içinde başka bir kliğin üyesine karşı hangi klikten olduklarını gizlemeyeceklerine ant içerler. Çete üyesi olduğunu gizlemek ya da kavgadan kaçmak "döneklik" olarak adlandırılır ve ölümle sonuçlanır ya da genç öldüresiye dövülür ve çeteden "atılır".

Bugüne kadar çete kültüründen fazla edebiyat yapıtı çıkmamıştır.[19] Bir kitap yazılacağı zaman genellikle öykü bir gazeteciye dikte edilir. Çete kültüründe haberler genellikle kulaktan kulağa yayılır. Yeni kabile düzeninde çeteler öykü anlatımı geleneğini yeniden canlandırmıştır. San Diego'da bir Crips grubunu anlatan yakın tarihli bir kitap olan *Baby Insane and the Buddha*'da yazar/kayıtçı, çete üyelerini birbirine bağlayan bir olaydan söz etmektedir: "Crips üyeleri birbirlerine öyküler anlatır. Böylece çete içinde bilgi ve beceriler aktarılır, yaşamlarına değer katılır. Bu öykülerin kimileri, o şunu dedi, şu bunu dedi tarzı dedikodulardır. Bazı öyküler ise tekrar tekrar anlatılır ve cilalanarak birer efsaneye dönüşür. Bu efsaneler çetenin karakterini yaratır, çete de içinde bulunduğu topluluğun karakterini şekillendirir."[20] Bu, sözlü kültürlerde, köyün ayakta kalabilmesi için gerekli yaşamsal bilgilerin her kabile üyesinin zihnine kazındığı öykü anlatma toplantılarına benziyor. Hem kabile ortamında hem de çetelerde öyküler, birer söylence konumuna geliyor ve toplumsal dokuyu ören atkı ve çözgüleri oluşturuyor.

Çete gençleri en temel düzeyde hayatta kalmalarını sağlayacak davranış biçimleri oluşturmuştur. Bu gençlerin çoğu, ister zenci ister Meksika ya da Asya kökenli olsunlar, okuma yazma bilmedikleri için kendilerini önemli ölçüde dışlanmış hissederler. İş bulmaları zordur, buldukları zaman da kazançları asgari ücretle sınırlıdır. Kent merkezlerinde yaşayan gençlerin çoğu ancak McDonald's ya da Jack-in-the-Box gibi fast-food lokantalarında iş bulabilmektedir. Bu tür işler çocukların hayatta başarabilecekleri tek şeyin bu olduğu sanısına kapılmalarına yol açarak onları daha da zayıf bir duruma düşürür. Genellikle bu işler için, başvuru formunu doldurmaktan başka herhangi bir şey için okuma yazma

19. Luis J. Rodriguez'in yazdığı *Always Running* adlı roman önemli bir istisnadır. Fakat Monster Kody'nin yeni kitabı bile bir gazeteciye dikte edilmiştir. Kody, Crips'e on bir yaşında alınmıştı ve şu anda kapalı cezaevlerinden birinde hapis cezasını çekmektedir.

20. Bob Spichen, *Baby Insane and the Buddha*, 5.

gerekmez. Aslında bu tür işler cehaleti daha da pekiştirir. Bu lokantalarda yapılan satışı kasaya girme işlemi soyut düşünceyi kısa devreye uğratır. Kasadaki tuşların üzerinde fiyat yerine, Fisher Price'ın bebeklere en basit nesneleri öğretmek için ürettiği resimli küpler gibi, satılan her yiyeceğin bir resmi yapıştırılmıştır. Kahverengi içecek resmine basarsanız çikolatalı içeceğin, kırmızıya basınca çilekli içeceğin fiyatı yazılır. Bu korkunç koşullar altında, gençlerin çok daha fazla para kazandıran ve ayrıca daha heyecanlı ve prestijli bir iş olan uyuşturucu satıcılığına girmelerine şaşmamak gerekiyor.

Bir de cinayetin kendine göre bir cazibesi vardır. Tutuklanan çete üyelerinin peşine sürüyle gazeteci takılır, sayısız televizyon kamerası onlara yönelerek en son röportajı ya da özel haberi yakalamaya çalışır. Çete gençleri hemen birer "medya yıldızı" olurlar ve gayet soğukkanlı bir biçimde, sakat bıraktıkları, öldürdükleri rakiplerden ve düşmanlardan söz etmeye başlarlar. Kimi çetelerin içindeki klikler birbirlerine karşı sürekli savaş ilan eder, bazı mahalleleri savaş alanına ya da işgal altındaki topraklara çevirirler. Bizim kulağımıza gelen öyküler bunlardır ve bu öykülere dayanarak ülkemiz her mahalledeki her çete üyesi hakkındaki kararını vermiş olur. Amerikalılar gece haberlerinde izledikleri, gazetelerde gördükleri çatışma ve cinayet görüntüleri karşısında haklı olarak şoka uğrarlar. Pencerelerine demir parmaklık, kapılarına çift kilit taktırır, daha da olmadı, etrafı duvarla çevrili, özel koruma altında bulunan sitelere taşınırlar.

İstatistikler de halkın çeteler hakkındaki fikrini değiştirmesine pek izin vermiyor. Los Angeles bölgesinde çete kaynaklı cinayetlerin sayısı, son beş yılda olduğu gibi 1992'de de yeni bir rekor kırdı. Oysa bu bilgiyi ve sayıları daha yakından incelediğimizde cinayetleri tümüyle farklı bir ışıkta görebiliyoruz. 1992'de Los Angeles bölgesinde çetelerin sıktığı kurşunlarla sekiz yüz kişi öldü. Los Angeles Emniyet Müdürlüğü'nün Çeteler Masası bölgede çetelere üye olan gençlerin sayısını yüz bin olarak tahmin ediyor. Sekiz yüz çok

yüksek bir sayı ama belki de düşündüğümüzden daha düşük. Çete üyelerinin ancak küçük bir bölümü tetiği çekiyor. Geri kalanlar ise böbürlenip övünerek kabile oyunları oynuyor.

Aslında gerçek rakamlar ile insanlardaki izlenim arasındaki fark olumlu bir şekilde açıklanabilir. Tutuklanan gençler eninde sonunda bir suç işleyenler; soygun, tecavüz ya da cinayet olaylarına karışanlardır. Kitle iletişim araçları da dikkatini onlara çevirir. Bu tür haberler iyi satar. Diğer çete üyeleri, sesi en çok çıkan gençlerin sağladığı güçten beslenir, onlarla aynı pozları verir, aynı dili konuşurlar. Ya silahları vardır ama tetiği çekmezler ya da içi boş bir "çirkin silah" kabzası taşırlar. Düşlerinde bir silaha sahip olur, onunla yapacakları şeyleri anlata anlata bitiremezler. Güç fikri imgelemlerini ele geçirmiştir. Umutsuz bir şekilde silahın şiddet dolu gücünden söz etme gereksinimini duysalar da elleri bir türlü tetiğe varmaz.

Cinayet işleyenlerse bunu okuryazarlığın kurduğu benlikler olarak değil, birer kabile üyesi olarak yapar. Birinin yaşamına son vermenin düşüncesi bile günümüz toplumunun sorgulamadan kabullendiği toplumsal sınırlamalar katmanını çiğnemeyi gerektirir. Bugün nüfusun bu kadar büyük bir bölümünün o içselleştirilmiş sınırları askıya alması hepimizi düşündürmeli. Okuryazarlığın yaptığı en önemli şey insan ile insan arasında, bir insanın yaşamı ile bir diğerinin yaşamı arasında bir bağın kurulmasını mümkün kılmak, bu bağı kurmaktır. Çetelerin vehameti de bu bağı anonim bir cinayet bölgesine dönüştürmelerinde yatmaktadır. Çetelerle konuşan biri bir süre sonra bu insanların çete etkinliği dışında bir yaşamları olmadığı kanısına kapılır. Bir Crips üyesi Crips gibi, Bloods üyesi ise Bloods gibi davranır. Bir çete üyesi, çetenin "dışında" bireysel, kişisel bir yaşam düşünebilmek için öncelikle bu yaşamı kendi içinde bulmalıdır. Sözlü kültürler "cinayet" kavramını okuryazar kültürden daha farklı bir şekilde kullanır. Sözlü kültürde başka birinin yaşamını "elinden almak" mümkün değildir çünkü sınırları

belirlenmiş, tanımlanmış ve içselleştirilmiş bir yaşam yalnızca okuryazarlıkta bulunur. Tam olarak bireyselleşmiş, özerk bir benlik yalnızca okuryazar ya da alfabeleştirilmiş yaşamlara yol gösterir. İşte çetelerle kabilelerin birbirine en fazla yaklaştığı nokta da budur. Toplumsal dokuda en büyük yırtık burada karşımıza çıkar. Benliğin verdiği güvenlik ve güvenceye sahip olmayan insanın ancak sapkın birtakım davranışlarla hareket etmesi beklenebilir.

Çete üyeleri çok kolay adam öldürebilir çünkü kafalarında gerçek bir cinayet kavramı yoktur. Namlunun diğer ucunda gerçek bir yaşamın olduğunu algılamazlar. Zaten genellikle "cinayet" değil, "temizlemek" "süpürmek" "gümletmek" gibi deyişler kullanırlar. Hiçbir şey hissetmeden cinayet işleyebilirler çünkü yaşamlarında suçluluk duygusu ve vicdana yer yoktur. İşte kabile örgütlenmesine böylesine kolayca katılmalarının korkutucu yanı da budur. Vicdan ve suçluluk duygusundan yoksun olmaları bir yana, daha da önemlisi, vicdanı yaşama geçiren o en önemli kurgu, yani benlik de yoktur onlarda. Böylece başkalarının güç ve kuvvet aldıkları şeylerle karşılaşan kentli çeteciler yalnızca boşluk hissederler. Bu boşluk nasıl doldurulabilir? İnsan bir an bile olsa kendisini nasıl güçlü hissedebilir? Aynı çaresiz, korkunç koşula boyun eğmiş diğer gençlerle bir araya gelerek. Sonra da bu grup –çete– silahlar, uyuşturucular ve ağızdan ağıza dolaşan öykülerle, üzerinde düşünülen fikirler aracılığıyla değil, suç işleyerek dışavurulan "ortak bir benlik" oluşturabilir. Şiddet ve uyuşturucu bağımlılığı bu tür cahil bir toplumun ürünüdür. Bir süre sonra herkes çete gençliği gibi davranmaya başlayacaktır. Yeni insan türü hâkim olacaktır. Çete davranışı toplumun daha geniş bir kesimine yayılacaktır. Okuryazarlık, ayrı ayrı benliklerden oluşan, her biri bir vicdan tarafından yönetilen ve bir amaca yönelik yaşayan bireylerin meydana getirdiği bir topluluk yaratır. Okuma yazma insanları başkalarının yaşamlarını hayal etmeye zorlar. Okuryazar insanlar sürekli sorgular. Eleştirel düşünceye sahiptir. Çete gençliği ise yalnızca hareket eder: düşünmez.

Okuma yazma bilmeyen insanların çoğu farklı, kendilerinden daha yüksek bir yetkinlik düzeyi olduğunu bilir, o düzeye ulaşmayı başaramadıkları için kendilerini hakir görürler. Oysa bugün birçok genç harflerle uğraşmaktan vazgeçmiş bulunuyor. Kitabı terk etmiş durumda ama öte yandan elinde okuryazarlık öncesi toplumlarda yaşayanların sahip oldukları avantajlar da yok. Sözellik onlara bir iç güç vermiyor. Tarih asla böyle bir olguya tanık olmamıştır: Bütün bir kuşak -hem sözlü hem de yazılı- dilden yoksun kalmış durumda.

Ne var ki ilginçtir, silah gibi kabile dönemine bu tuhaf dönüş bile umut verici bir işaret olarak görülebilir. Çete üyeleri içgüdüleriyle hareket ederler. Kabilelerle ya da sözlü kültürlerle ilgili kitap falan okumamışlardır. Yine de gereksinim duydukları şeyleri ancak yerel düzeyde bulabileceklerini bilirler. Her şeye karşın, tuhaf da görünse, kendi seslerini -*öğretilen anadil*den tümüyle farklı olan dillerini- bulmuş ve sokaklarda kendi davranışlarını belirlemişlerdir. Her şeye yeniden başlamaya karar vermişlerdir çünkü okuryazar olmadan ilerleyemeyeceklerini anlamışlardır.

Hapis cezaları ve ıslahevleri de çete gençliğine gereksinimi olan şeyi sağlar. Ceza, yaşamlarını daha gerçek kılar. Çünkü bir hayalet değil ancak kanlı canlı, gerçek bir insan mahkûm olup bir hücreye kapatılabilir. En azından polisler ve mahkemeler bu gençleri ciddiye alır. Hemen duruma uyum sağlarlar: Toplumun başına bela olarak, bir tehlikeye dönüşerek canlanırlar. Üzerlerine damgalanan ceza bir yargıcın ağzından çıkar ve savcıdan infaz memuruna kadar tüm ceza sistemi mekanizmasını harekete geçirir. Cezalandırılmak çete gençliği için çok önemlidir. Üstlerinin aranması bile onların gerçek olduğunu gösterir: Polisin eliyle üzerlerini yoklayarak silah ya da uyuşturucu araması tuhaf bir yakınlık duygusu verir onlara.

Bütün bunların yanı sıra, hapse giren çete üyeleri dışarıdakiler için birer yerel kahraman haline gelir: Yoklukla-

rında haklarında söylenceler ve öyküler yayılır. Şöhretlerini korumak için kavgalar edilir. Afla dışarı çıkan gençler mahallelerine cezaevinin egzotik dünyasından getirdikleri ve çete imgelemini harekete geçiren öykülerle dönerler. Bu tür kişiler mahallelerine döndüklerinde çetelerine üye olmak isteyen gençlerin sayısı artar.[21]

Yetkililerin çetelere verdiği en yaygın tepki olan cezalandırma, şiddeti ya da uyuşturucu bağımlılığını azaltmayacaktır. 1984 ile 1987 arasında California Eyalet Meclisi harıl harıl çalışarak çete etkinliklerini engellemeyi amaçlayan seksen üç yasa çıkardı.[22] Bu yılların her birinde çetelerin şiddet olayları, yasamadan sorumlu yetkililerin dehşet dolu gözleri önünde biraz daha arttı. 1989'da eyalet senatosu polis memurlarının rastgele araba çevirerek ateşli silah aramasına izin veren bir yasa çıkardı. Aynı yıl, mevzuatın sıkılaşması gerektiğini düşünen başsavcı, çete üyelerinin karıştığı suçlarda itiraf karşılığı ceza indirimini kaldırdığını duyurdu. Hapiste ne kadar çok çete üyesi olursa sokaklar o kadar güvenli olur, diye düşünmüş olmalı. Galiba Başkan Clinton da aynı şekilde düşünüyor: Kongre'de yaptığı ilk konuşmada sokaklarda şiddetle mücadele için yüz bin polis daha yetiştirileceğini bildirmişti.

Fakat gerekli bağlantıları daha derin bir düzeyde kurmak istiyorsak artık cehaleti ve günümüz gençliğinin salgını olan şiddeti uzun vadeli, tarihsel bir perspektife oturtmamız gerekiyor. Yedinci yüzyıldan on yedinci yüzyıla kadar sü-

---

21. Toplumbilimci Malcolm Klein, çetelerle çalışan sosyal hizmet görevlilerinin dikkatlerini özellikle çete üyelerine vermesinin çeteleri çevredeki çocuklar için daha çekici hale getirdiğini söylüyor. Hapisten çıkan çete üyeleri de aynı işlevi görmekte. (Malcolm Klein, *Street Gangs and Street Workers*.) Martín Sánchez Jankowski bir mahallede yaşayan eski mahkûmların –aslında adalet sistemindeki bütün eski mahkûmların– "istenmeyen bir sonuca yol açarak hem çete üyelerinin suça yönelik bireysel özelliklerini hem de topluluk dayanışmasını pekiştirdiklerini" belirtiyor (Jankowski, *Islands in the Street: Gangs and American Urban Society*, 283.)

22. Sayılar Joan W. Moore'un *Going Down to the Barrio: Homeboys and Homegirls in Change* kitabının 5. sayfasından alınmıştır.

ren uzun bir dönemde öncelikle üniversitelerde ve yalnızca erkeklere yazılı olarak verilen sıkı eğitimi bir anımsayalım. Hatta üniversitelerin kapılarına "Kadınlar giremez!" diye bir duyuru bile asılıyordu. Bin yıl boyunca dilde doğruluk standartları, dilbilgisi, sözdizimi, kullanım ve cümle kurma standartları –yani retorik dili– erkeklerin denetiminde kaldı ve yeni kuşaklara erkekler tarafından aktarıldı. Öte yandan yerel söylem, kurallara ve doğruluğa kulak asmayan tavrıyla, ritim, hız, heyecan ve duygu yaşamıyla –yani öyküleme dünyasıyla– kadınlara aitti ve özellikle annenin çocuğu ile arasındaki yakın, tensel ilişki aracılığıyla kuşaktan kuşağa geçti. Her iki taraf da kişiyi besledi.

Konuşma ve yazma arasındaki yakın etkileşimden doğan okuryazarlık, geleneksel olarak ayrı cinslere ait kabul edilen bu iki alanı bütünleştirir. Tarih boyunca erkekler otorite ve kural koyucu olarak kabul edilmiş, bu rollerini hükümetler ve kurumlar aracılığıyla güçlendirmiştir. Kadınlarsa tarih boyunca canlı, serbest ve akışkan bir söylemle özdeşleştirilen duygusal yaşam dünyasıyla bir arada düşünülmüştür. Elbette ben burada genelleme yaparak kaba bir karikatür çiziyorum. Ama çok genel bir biçimde söyleyecek olursak, toplumsal gündemin bu iki zıt kutbu –yazma ve konuşma– okuryazarlıkta birleşerek bir çeşit dilsel androjenlik yaratır. Okuryazar olmayı öğrenmek demek kuralla oyun arasındaki gerilimi kabul etmek ve onu sevmek demektir. Ama bunun da ötesinde, oyunla kuralın temel etkileşimlerini içselleştirmek demektir. Okuryazarlık, bir insanın yaşamını başka hiçbir paradigmanın başaramayacağı bir şekilde biçimlendirebilir çünkü kural ile özgürlük arasındaki gerilim erişkin, toplumsallaşmış yaşamın çok büyük bir bölümünü oluşturur. Anne babanın çocuğuna öğrettiği şey budur; oyuncu, neşeli ruha toplumun sınırlarıyla uzlaşacak kadar özgürlük tanımanın sırları anne babadan öğrenilir. Okuryazarlık sürekli bu ikili anne baba rolünü pekiştirir.

Bir çocuk bir şeyleri okuyup yazarken, oyun ile otorite kutupları arasındaki gerilimi düzenleyerek olgunluğa erişir.

Konu ne olursa olsun, yaşamın güçleri her zaman oyundan yanadır. Okuma yazma ediminde bir çocuk aslında en derin, en ciddi şekliyle bir oyun oynamaktadır. Okulu terk eden bir genç, ister ilkokul ister lise olsun, okuryazarlığın sunduğu bazı hünerleri de terk etmiş olur. Çete gençliği okuryazarlıkta kaçırdığı şeyi –deneyimle haşır neşir olmanın getirdiği eğlenceyi– sokakta arar. Çete gençliği otorite ile arasındaki ilişkiyi de burada, sokakta düzenler. Sokak en acı eleştirileri ve en kıt notları dağıtır.

Okuryazarlık soyut, biçimlendirici bir şekilde kişiyi "sivilleştirir"; bireyleri kendi onaylarıyla siyasi topluluğun birer üyesi haline getirir. Fizik kurallarının doğal dünyayı, anayasaların toplumu bir arada tutması gibi dilbilgisi kuralları cümleleri bir arada tutar. Yazı yazmaya yeni başlayan bir kişi dilbilgisi kurallarına, bir bilim adamının yerçekimi yasalarına gösterdiği saygıyı gösterir. Yazarlar çeşitliliğe –ilgiye– yalnızca dilbilgisinin getirdiği sınırlar içinde kavuşabilir. İyi yazarlar sürekli kuralların izin verdiği alanları zorlayarak ifadenin olanaklarını sınarlar. Başarılı yazarlarda bu mücadele yenilik ve keşiflerle dolu cümleler doğurur. Bu tavır –belli sınırlar içinde çeşitliliğin keşfi– sonunda bir yazarın dünyayı algılamasını şekillendirir. Okuma yazma öğrenmek çocuğu bilişsel bir edime yöneltir ve *aynı zamanda* çocuğun içselleştirdiği ve davranışlarına yön verecek bir tavrı ona aşılar.

Uyum ve başkaldırı –yani siyasi ve toplumsal sorumluluğun son derece hassas dengelerde dolaşan dansı– okuryazarlıkta başlar. Cümlelerin içinde başlayan şey kendini gerçek dünyanın siluetinde dışavurur. Amerika Birleşik Devletleri'nin Anayasası'ndaki sözcüklerin dizimi yalnızca vatandaşlara anayasayı tanımlamakla kalmaz, aynı zamanda anayasaya can verir. Okuryazarlığı anlamak harflerin ötesine geçmektir. Okuma yazma öğrenmek metaforu andıran bir edimdir: İnsan okuryazarlığın biçimini *sindirir* ve ondan sonra da okuryazarlık tarafından biçimlendirilir. Harfler ruhun en besleyici gıdasıdır.

Yazı yazmanın bir de ek yararı vardır: Her çocuk –erkek olsun kız olsun– farkında olmadan kadın dilinin akışkanlığını takdir ederken erkek dilinin sınırlarına saygı göstermeyi öğrenir. Cümle kurmak, madde –ses ve örüntü– ile dilbilgisi ve sözdizimi arasında bir evliliği gerektirir. Dünyada her şey için bu iki unsur şarttır: madde ve örüntü. Bu sözcükler İngilizce'de sırasıyla *matter* ve *pattern*'dir ve Latince'deki *mater ve pater*'den, yani "anne" ile "baba"dan türemişlerdir. Anne, daha önce de gördüğümüz gibi, bebeğiyle konuşma tarzları ve oyunlarıyla akışkanlığı teşvik eder. Baba ise dış dünyadan evin içine otorite ve kural getirir. Nasıl cinsel ilişki aracılığıyla biyolojik bir yaradılış gerçekleşiyorsa, toplumsal ilişki aracılığıyla da yurttaşlık yaşamı oluşur. Bebek, anne babanın ürünüdür, cümlelerse yaratıcıkla bir araya getirilen sözcüklerin... Her cümle ve her çocuk dünyaya geldikten sonra kendine ait, yeni ve bağımsız bir varoluşa kavuşur.

Anne babanın etkisi çocuğun cümlelerine öyle bir sızar ki; bu etkinin herhangi bir engelle karşılaşmadan geçtiği bir kanala benzer çocuk. Anne ya da babasının kılavuzluğunu yitirdiğinde –baba aniden ortadan kaybolduğunda ya da anne uyuşturucu bağımlısı haline geldiğinde (aileyi etkileyen olumsuz durum ne olursa olsun, ailenin yoksulluk yardımı almaya başlaması dahil)– bu eksiklik çocuğun okuryazarlığa karşı tutumunu da etkileyecektir. Etkilemek zorundadır. Çete üyelerinin pek azı parçalanmamış ailelerden gelir. Otorite ile kâğıt üzerinde kurdukları cümleler aracılığıyla bir oyun ilişkisi oluşturamayan, bu ilişkileri anneyle babanın önünde pekiştirip biçimlendirme olanağı bulamayan birçok genç, deneyimlerini sokaklarda yaşıyor ve böylece çok daha büyük risklerle karşılaşıyor. Sokaklarda oyun ve otorite, birikerek birbirinin üzerine çöken patlayıcı, ölümcül kutuplara dönüşüyor. Öldürmek *eğlence* –bu ikisi bir tutuluyor–, yasaları çiğnemek ise heyecan sayılıyor. Sokaklarda silinmek demek ölümdür: İnsan bir silgiyle silinmişçesine kaybolur gider. Sokak yaşamı yanlışların düzeltilmesine zaman tanımaz.

Sokaklarda görülen şey, okuryazarlığa karşı duyulan temel çekimin çarpıtılmış, deforme olmuş şekli. Bir delikanlı ya da bir genç kız kendine mahallesinde yeni bir yaşam çizmeye çalışır. Günlük yaşamda eksikliğini ölesiye hissettiği şeyin, oyun ile kural arasındaki dilsel diyalektiğin yokluğunu giderebilmek için en tuhaf, en alışılmadık biçimde *yazar* yaşamını. Sokakta anlamlı, eğlenceli ve kişiye tam otorite sağlayan bir oyuncaktır silah.

Bu gençler ne denli çarpık koşullarda büyürlerse büyüsünler, kırık yaşamlarında eksikliğini hissettikleri şeylerin yerine geçecek bir şeyler bulmakta ısrarlıdırlar. Kendi ailelerini oluşturarak, bu aileyi en derin düzeyde bağlılık, sadakat, dostluk ilişkileriyle bezeyerek hem fiziksel hem de duygusal bir şekilde ayakta kalmaya gayret ederler. Vicdan ve suçluluk duygusu olmasa da belli belirsiz bir benliğe sahip olan gençler; yani sınırlarda dolaşanlar, hâlâ sevgi dedikleri bir şeyden söz ederek içlerindeki insan ruhunu yansıtırlar. Çeteler hakkında kısa bir süre önce *New York Times*'da yayımlanan bir makalenin yazarı şu satırları belli bir keyifle yazıyor: "Hiç pişmanlık hissetmeden cinayet işleyecek çocuklar sokaktaki arkadaşlarıyla aralarındaki bağlardan bahsederken sevgi sözcüğünü kullanıyor."[23] Bu "çocuklardan" bazıları yakın dostlarını korumak için canlarını vermekte. Yalnızca erkeklerden oluşsa bile, bu sokak "aileleri" genç çete üyelerine –yıkıcı da olsa– bir tür toplumsallığı yeniden oluşturabildikleri bir yapı ve örgütlenme sunar. Çeteler kent merkezlerinde rastlanabilecek pek az olumlu işaretten biridir, en azından bir tür toplumsal bağı temsil eder, çaresizce bir yerlere ait olmak isteyen insanlardan gelen çaresiz bir haykırış olarak algılanabilirler.

Umarım artık getirdiğim savla sizleri ikna edebilirim: Eğer bir gerçeği anlamaz ve ona göre hareket etmezsek; çete yaşamının benim kullandığım anlamıyla okuryazarlıkla bir

23. Erik Eckholm, "Teen-Age Gangs Are Inflicting Lethal Violence on Small Cities", 16.

mücadele oluştuğunu görmezsek çete üyelerinin iyi okuma yazma bilmemesinin pek bir önemi kalmaz. Okuryazar bir toplumda okuryazar olmamak kişinin hem kendini sistemin dışında hissetmesi hem de sistem tarafından ezildiğini hissetmesi demektir. Bugün okulların okuma yazma öğretme tarzı yüzünden çocuklar okuryazarlığı hem kendileri için gereksiz hem de aşılamayan bir engel olarak görür oldular. Küçüklüklerinde sözelliği gerektiği gibi yaşayamadıkları için, dilsel oyun isteklerinin oluşacağı bu dönemi kaçırdıkları için okuryazarlığı oyun dolu bir etkinlik olarak değerlendiremiyorlar. Dille uğraşırken keyif ve sevinç duyamayan çocuklar için yazı yazma, bir kurallar dizisinden oluşur, okuma ise son derece zor bir şifreyi sökmeye benzer. Sonuç olarak da gençler hem otoriter hem de adaletsiz gördükleri toplumsal bir sistemin dışında kaldıklarını hissederler.

Dışlanan bu gençlerin bazıları kimlik ve korunma peşinde bir araya gelerek, üyelerinin birbirine ait olduklarını hissettikleri bir "dışarıdakiler" grubu kurar. Farklı okuma yazma biçimleriyle dışında kaldıkları toplumun bir taklidini yaratırlar. Kent merkezlerinde yaşayan zenciler arasında ortaya çıkan rap müziği, katı kurallara bağlı, düzenli bir ritmin üzerine oturtulan özgür ve rahat bir doğaçlamadan; sözcük oyunlarından, zekice uydurulan uyaklardan oluşurmuş izlenimini verir. Rap müziği, zenci mahallelerinde köşe başlarında katılımcıların doğaçlama olarak birbirine takıldığı "atışmaların" biraz değiştirilmiş bir türünü anımsatır. Oysa rap şarkılarının çoğu aslında sözlü kompozisyondan olabildiğince uzaktır ve kâğıt üzerinde, bir uyak sözlüğünden ve eşanlamlılar sözlüğünden yararlanarak yazılır.

Eğer okumaya "bir şifrenin çözülmesi" diyorsak, duvar yazısının şifre fikrini yazıyla bütünleştirdiğini görmemiz gerekir. Duvar yazılarını deşifre etmek özel bir okuryazarlık türü gerektirir. Yazı nasıl okuryazarları seçkin bir sınıf haline getiriyorsa duvar yazısı da kendisini anlayabilen küçük grubu ayrıcalıklı bir konuma getirir. Duvar yazısı kapıyı

okuryazarların yüzüne çarpar, tıpkı okuryazarlığın birçok genci dışarıda bıraktığı gibi.

Bir genci okuryazarlığa varan yola yeniden sokmak –ki bunun son derece acılı ve zorlu bir iş olduğunu kabul etmemiz gerekiyor– o çocuğu geçmişte yüzüstü bırakan toplumsal yapıya geri vermektir. Çocuğu evine geri vermektir. Eğer bu çocuk –ailelerin çoğunluğunu oluşturan– parçalanmış bir ailede büyümüşse öğretilen anadil ona özellikle yabancı gelecektir. Anlamsız gelecektir. Ona rahatlık ve güven veren tek şey çetenin yerel dilidir.

Oysa henüz çeteye girmemiş ya da henüz okulu bırakmamış gençler için hâlâ bir umut vardır. Bu umudun gerçekleşmesi için ilkokul, ortaokul ve liselerin kendilerine tamamen yeni bir görevin düştüğünü, sözelliğin içerdiği sevgi ve ilgi yapısını canlandırmaları gerektiğini anlamaları şarttır. İlkokullar okuma yazma öğretirken öğrencilerine oyun ve otorite kutuplarını sağlayabilmelidir. Özellikle de anneler çalışmaya başladığında, işsiz kaldığında ya da ailenin yaşamını sürdürmesi için yoksulluk yardımına bağımlı hale geldiğinde okullar çocuğun yetişmesinde büyük önem taşıyan bu dönemde çocukla anaç bir ilişki kurulmasına özen göstermelidir.[24] Çocuklar *la vida loca*'ya (çete yaşamına) doğru yol aldıkça okullar da *loco parentes*, ebeveynin yerini alan, bir konuma geçmelidir. Benim önerdiğim yapı bürokrasiye ve her türlü bütçe planına aykırı. Yeni bir görüş açısını ve büyük tutum değişikliklerini gerektiriyor. Ben çok gerilere giden bir dönüşü okuryazarlığın "*alma mater*"i olarak, sözelliğe dönüşü öneriyorum.

---

24. 1992'de Amerika'da 10,1 milyon aile tek bir ebeveyn tarafından idare edilmekteydi, bunların çoğu da anneydi. 1970'ten bu yana yüzde 300'lük bir artış gösteren bu sayı, ülkedeki çocuklu ailelerin yaklaşık üçte birini oluşturuyor. Demografyacılar önümüzdeki yüzyılın başında ülkedeki çocukların yarısının tek ebeveynli ailelerde büyüyeceğini tahmin ediyor (*Chicago Tribune*'da 23 Nisan 1992'de çıkan haberden aktarılmıştır).

6. Bölüm

İnsanların dil ve yerel alanlar üzerindeki egemenliğinin çöküşü, öğretmek üzerine yaptıkları konuşmalarda rahatça görülebilir. Eğer ben bir konuşma yapıyorsam size konuşma yapmış olurum, siz ve ben karşılıklı konuşuyorsak sizinle konuşmuş olurum. Ama her iki konumda da size bir şey öğretmeye çalışmam ... Hele sizi eğitmeye hiç kalkışmam. Doğanın bana uygun organları vermediği bir işe girişmek istemem asla. *Educatio prolis* deyişi, Latince dilbilgisinde dişil bir özneyi gerektirir. İster dişi bir köpek, ister dişi bir domuz isterse bir kadın olsun, annelerin yavrularını beslemelerini ve yetiştirmelerini anlatan bir deyiştir bu. İnsanlar arasında eğitim verebilen yalnızca kadınlardır. Ve yalnızca bebekleri, yani henüz konuşmayan çocukları eğitebilirler. Eğitmek fiilinin İngilizcesi olan "*educate*" pedagoji folklorunun iddia ettiği gibi "konuşturmak" fiiliyle akraba falan değildir. Pestalozzi, Cicero'ya başvurmalıydı: *educit obstetrix–educat nutrix*: ebe doğurtur–dadı yetiştirir.

> Latince'de erkeklerin bunlardan herhangi birini yapabilmeleri mümkün değildir. Onlar ancak *docentia* (öğretme) ve *instructio* (talimat verme) yapabilirler. Kendilerine eğitim işlevi yükleyen ilk erkekler sürülerini Kilise Ana'nın *alma ubera;* yani sütle dolu memelerine yönelten ve onları bir daha da asla sütten kesmeyen ilk piskoposlar oldu. O yüzden –kendilerinden sonra gelen sekülerler gibi– cemaatlerine *alumni* dediler. Oysa bu sözcüğün tek anlamı, sütçocuğudur, meme emen çocuktur, başka hiçbir anlamı yoktur.
>
> Ivan Illich
> "Vernacular Values and Education"
> Bruce Bain (Der.), *The Sociogenesis of Language in Human Conduct*

Bugünlerde aklınıza gelebilecek her konuda –şirket yönetimindeki inceliklerden tutun makyaj hilelerine kadar– her konuda öğretici çalışmalar yapılıyor ama bunun çocuk eğitimiyle pek ilgisi yok. İnsan köşe başındaki kitapçıdan *anne babalık* adını taşıyan tuhaf bir etkinlik hakkında yazılmış birçok kitap bulabiliyor, bu Illich'in kastettiği anlamıyla eğitim, yani evde bir çocuk yetiştirmek anlamında eğitim olsa gerek. Bir keresinde Meksika'da bir köyde yaşlı bir kadına bu tür kitapların Amerika'da çok yaygın olduğunu ve çok da tutulduğunu söylemiştim. Amerika'daki yetişkinlerin bu kadar beceriksiz ve sağduyudan bu denli yoksun olmalarına çok şaşırmıştı kadıncağız. Bir insan, üstelik de bir anne çocuğunun bakımı konusunda nasıl olur da bir elkitabına gereksinim duyar; insan, insan-doğasının-doğasını öğrenmek için ne diye bir kılavuz ister? Bu kadın yeni bir tarım makinesi ya da yeni araba alanlara bir elkitabı verildiğini duymuştu ama çocuk sahibi olanlara da elkitabı verildiğini ilk kez duyuyordu. Olayın saçmalığı; insanın çocuk yetiştirmek için ders alması gerektiği düşüncesi karşısında gülmekten kendisini alamamıştı.

O yaşlı Meksikalı kadın kendi çocuğunun eğitimine bildiği tek yöntemle, meme vererek başlamıştı. Bebeğe süt verirken

bir yandan da onu kucaklıyor ve onunla konuşuyor ya da ona şarkı söylüyordu. O minik yaratık *alma mater*'le tensel bağını sürdürürken, süt ve sütün tüm uzantıları: akışkanlık, ritim ve dil, bebeğin beş duyusunun hepsini aynı anda canlandırmıştı. Bebek, bu eğitimden geçerken yavaş yavaş kendi sesini de kazanmıştı.

O Meksikalı kadın çok temel bir gerçeğin farkındaydı: okuryazarlık memeyle başlar, bu okuryazarlık çocuğun konuşma becerisini kazanmasıyla sınırlı değildir, annenin kalp atışları ve solukları bebeğin bilincinde izlerini bırakarak ritmik dinleme isteğinin uyanmasını da sağlarlar.[1] Büyüme sürecinin en ilginç ve üzerinde en az konuşulan yanlarından biri evde kimsenin bebeğe dil öğretmemesidir. Bebek, dili seslerin art arda gelişini işiterek öğrenir. Annesinin kalbine yakın olan bebek en temel sesi duyma fırsatını elde eder. Annenin söylediği sözler, kurduğu cümleler bebeğe nüfuz eder. Bebek yüz kaslarını hareket ettirerek, ilkel bazı mimikler yaparak annenin ağzından çıkan her sözü taklit eder ve sonunda kendi seslerini çıkarmaya başlar.[2]

Her ses –her sesbirim– bebekten bebeğe tür ve yer olarak farklılık gösterse de her çocukta belli bir tepki uyandırır. Bir uzmana göre, "sağır ve dilsiz annelerin çocuklarında konuşmaya tepki olarak ortaya çıkan bu kas hareketlerinden

1. Bkz. R. G. Patton ve L. I. Gardner, *Growth Failure in Maternal Deprivation.* Bu iki araştırmacı anne temasından yoksun kalan bebeklerin fiziksel ve zihinsel gelişimlerinin daha yavaş olduğunu kanıtladı (aktaran Jeremy Rifkin, *Biosphere Politics*). Ayrıca bkz. C. Hoefer ve M. C. Hardy, "Later Development of Breast Fed and Artificially Fed Infants". Bu yazarlar, bebeklerin "dört ila dokuz ay arası anne sütüyle beslenmeleri durumunda zihinsel gelişimlerinin daha hızlı olduğunu, konuşma ve yürümeyi daha erken bir ayda öğrendiklerini" belirtiyor. Ayrıca bkz. Marcelle Geber, "The Psycho-Motor Development of African Children in the First Year and the Influence of Maternal Behaviour". Geber, Ugandalı çocukların anneleriyle daha yakın temasta bulundukları için gelişimsel olarak Amerikalı çocuklardan daha ileride olduğunu yazıyor.

2. Bkz. William Condon ve Louis Sander, "Neonate Movement is Synchronised with Adult Speech: Interactional Participation and Language Acquisition."

oluşan repertuar yoktur, bu çocuklar konuşan biri ya da birileriyle uzun ve yakın bir temasa girmeden bu hareketler gelişemez."[3]

Demek ki annenin çocuğa meme vermesi yalnızca onun beslenmesi için gerekli değildir. Ana sütü ortaçağ başında *licour* olarak bilinen, hem insan hem de hayvan doğasını hızlandıran bir hayat iksirine benzer. Elbette süt, çocuğun gelişimini başlatır ama daha da önemlisi çocuğun duygusal ve fiziksel yaşamını oluşturur. Bebek, annenin göğsünden akan ince bir bilinç ırmağını yudumlar. Ortaçağda kilise görevlileri ve keşişlerinin *education proles* demekle kastettikleri şey budur (*educatio:* "yetiştirmek" "büyütmek" *proles*: "evlat" "gelecek kuşak"). Bu deyişten İngilizce *education* (eğitim) türemiştir. *Education*, İngilizce'de ilk kez on yedinci yüzyılın başında kullanıldığında çocukların fiziksel gereksinimlerini karşılayarak onları yetiştirmek anlamına geliyordu; çocukluğun ilk yıllarında bu, çocuğu beslemekle sınırlıydı. Yüzyılın ortasına gelindiğinde bilimsel devrimin en yoğun dönemi yaşanırken, bu sözcüğün kapsamına alışkanlıklar, davranışlar ve düşünsel bazı kaygılar da girdi. (Bu dönemde eğitime verilen önem, modern çağda 1950'li yıllarda yaşanan durumla karşılaştırılabilir. Sputnik uzaya fırlatıldığında Amerika'nın buna verdiği tepki ilkokul, ortaokul ve lise müfredatlarında fen derslerinin ağırlığını artırmak oldu.) Ancak on yedinci yüzyılda ortaya çıkan bu yeni, modernleştirilmiş eğitim fikrinde bile eğitimi yürüten anne oldu, üstelik de evde.

Bu terim ancak on dokuzuncu yüzyılın ortasında anneyle teması gerektirmeyen, evin dışında bir etkinliği; yani okulu dile getirmeye başladı. Anne evin dışında çalışmaya başladıkça kurumlar onun rolünü üstlendi. Örneğin, on dokuzuncu yüzyılın sonunda Amerika'da anaokulu hareketi tüm hızıyla ilerlemekteydi. İkinci Dünya Savaşı yıllarında yine okulöncesi

3. Joseph Chilton Pearce, *Evolution's End: Claiming the Potential of Our Intelligence*, 20. İngilizce bebek sözcüğünün karşılıklarından biri olan *infant*, Latince *infana*, "konuşamayan" deyişinden gelir. Etimolojik olarak bebeklikten çocukluğa geçiş, sözsüzlükten tam bir sözelliğe geçiştir.

eğitim etkinlikleri hız kazandı. Her iki dönemde de anneler evin dışında çalışmak zorundaydı, bu da okuryazarlık için tam bir felaket oldu. Annenin evden ayrılmasıyla korkunç bir felaket gerçekleşti. Çocuğu, okuryazarlık içindeki gelişimine bağlayan o önemli tel koptu. Çocuğun dünyayla arasındaki ilişkiye gelişimsel açıdan yaklaşan eski bir görüş açısı, bizi bu son derece acı soruyu sormaya zorluyor: Öğretmen ile biberon hiç anne ile memenin yerini tutar mı?

Tıp ve ticari çıkarlar bir araya gelerek annelerin bebeklerini besleme biçimlerini değiştirdi, böylece kadınların evden daha kolay ayrılabilmesini sağladı.[4] On dokuzuncu yüzyılın ortasında bu ülkedeki bebeklerin çoğu anne sütüyle besleniyordu. Yirminci yüzyılın ortasına gelindiğinde ise çoğu biberonla beslenir olmuştu. Bu değişiklik anneyle bebeği birbirinden ayıran çok önemli bir kopuşun, bir çatlağın gerçekleştiğinin kanıtıdır. Bu kopuş hem annenin hem de bebeğin ticarileştirilmesinden kaynaklanmaktadır.

On dokuzuncu yüzyılın başında bebeklerini emzirmeyen ya da emziremeyen anneler sütannelere ya da inek sütünden yaptıkları alternatif gıdalara başvurmak zorundaydı. Yüzyılın ikinci yarısında doktorlar şaşırtıcı düzeylere tırmanan bebek ölüm oranlarını, bebeklerin anne sütü ya da inek sütüyle gerektiği gibi beslenememesine bağladı. Doktorlar, kadınları sütlerinin yeterince besleyici olmadığına inandırarak onları korkuttu. *The Politics of Breast-Feeding* (Emzirmenin Poli-

4. Bir araştırmaya göre anne babaların çocuklarıyla geçirdikleri zaman İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yüzde 40 oranında azaldı. 1960'la 1986 arasında beyaz çocukların anne babalarıyla geçirebilecekleri potansiyel zaman haftada on saat azaldı, bu süre çalışan annelerin artması, babaların çalışma saatlerinde artış ve anne ya da babanın bulunmadığı ailelerin sayısındaki artış nedeniyle zenci çocuklar için 12 saat azaldı (Victor Fuchs, *Women's Quest For Economic Equality*, 111).

Eğitimin tarihi üzerinde daha fazla bilgi için bkz. John Williams Jenkins, "Infant Schools and the Development of Public Primary Schools in Selected American Cities Before the Civil War"; Carl F. Kaestle ve Maris A. Vinovskis, *Education and Social Change in Nineteenth-Century* Massachusetts; Alan R. Pence, "Infant Schools in North America, 1825-1840", *Advances in Early Education and Day Care*, 1-25.

tikası) kitabında Gabrielle Palmer, doktorlarla süt sanayii arasındaki ekonomik bağdan söz ediyor:

> Daha çok erkeklerin elinde bulunan hekimlik mesleği doğum ve bebeklerin beslenmesi konularına el attıktan sonra bebeklerini emziren annelerin sayısında hızlı bir düşüş olması bir tesadüf değildi. On dokuzuncu yüzyılın sonuyla yirminci yüzyılın başında bebek maması üretimindeki artışla, süt ürünleri sanayiinde mekanizasyon sonucu üretim dışında kalan ürün artıklarının artışının rastlantı olduğu söylenemezdi. Bir imalatçının elinde bir atık varsa ilk işi bu ürünü pazarlamanın bir yolunu bulmak olacaktır. İşte bebek mamasının üretilmesi de pazarlama açısından büyük bir başarıydı, en azından rakibini büyük bir ustalıkla ortadan kaldırdığını söyleyebiliriz.[5]

Araştırmacı hekimlerin onayıyla ticari kuruluşlar standardize, steril (ilk reklamlar bu mamaların ışınla sterilize edildiğini duyuruyordu) bebek maması formüllerini pazarlamaya başladı. Tıp tarihçisi Rima Apple o dönemin beslenme tablosunu şöyle çiziyor: "Annelerin değişen algılamaları, tıptaki gelişmeler, bebek maması imalatındaki artış ve bilimsel araştırmalar bir araya gelince Amerika'da anneler bebeklerini tıbbi gözetim altında biberonla besler oldular."[6] Dergilerde çıkan reklamlar, tıbbi broşürler, lehte bildirilen görüşler hep anneleri "tıbbi gözetim altında verilen yapay bebek mamalarının anne sütüne denk, hatta ondan daha iyi" olduğuna ikna etti.[7]

İlk ticari bebek mamaları, tam da Alman eğitmenlerin çocukluğun ilk döneminde verilecek eğitimle ilgili kuramları geliştirdikleri dönemde, Almanya'da üretildi. Bu iki alan – çocukluğun ilk yıllarında verilecek eğitim ve bebek maması konuları– birbirini tamamladı ve sonunda okuryazarlığın kuyusunu kazacak olan bir danışıklı dövüşü başlattı. 1860'ların

5. Gabrielle Palmer, *The Politics of Breastfeeding*, 3.
6. Rima D. Apple, *Mothers and Medicine: A Social History of Infant Feeding, 1890-1950*, 5.
7. A.g.y.

başında Alman kimyager Baron Justus von Liebig kusursuz bir bebek maması formülü bulduğunu müjdeledi: Bu formülde buğday unu, bir miktar inek sütü (pastörize), malt unu ve asitliği azaltması için az oranda potasyum bikarbonat vardı. Çok geçmeden, 1868'da, Baron von Liebig'in "Suda Çözülebilir Mama"sı Amerika'da mahalle eczanelerinde şişesi bir dolara annelerin beğenisine sunulmuştu.

Aralarında Nestlé, Mellin ve Horlick's'in de bulunduğu diğer firmalar piyasaya benzer ürünler sürdü. Bunu izleyen otuz kırk yıllık dönemde gittikçe daha fazla doktor bu ürünleri önerdi ve biberonla besleme daha yaygın hale geldi. Rima Apple, annelerin emzirmeden bu kadar kolay vazgeçmelerini sağlayan bir algılama değişimi yaşadıklarını belirtiyor: "Amerikalı anneler çocuklarına en iyi şekilde bakabilmek için uzmanlara başvurur oldular. Karmaşık reklam teknikleri, bilimsel annelik fikri ve hekimlik mesleğinin yere göğe sığdırılamayan uzmanlığı –ideoloji ile maddi unsurların bir bileşimi– anneleri ticari ürünleri kullanmaya ve doktorlara danışmaya iten bir ortam yarattı."[8] Yalnızca tıp alanında değil, aynı zamanda eğitimde de bilimsel uzmanlara duyulan bağımlılığın arttığı bu dönemde doğum uzmanları ve çocuk doktorları bebekleri araştırma nesnesine dönüştürerek onları minik birer tüketici olarak imalat ve ticaret dünyasına armağan etti.

Bebek mamaları sayesinde anneler evde oldukları süre içinde de özgürlüklerini ellerinde tutabildiler: Artık aç bebeklerinin her haykırışıyla onların emrine koşmalarına gerek kalmamıştı. Ayrıca biberon onların evden çıkmasını da kolaylaştırıyordu. Her koşulda biberon bebeğin çevresindeki dünyayla ilişkisini değiştirdi çünkü biberonun memenin yerini tutması mümkün değildi. Bebek biberonu herhangi bir yerde içebilir; biberon insan teması gerektirmez, hatta fazla dikkat de gerektirmez. Biberon lastik kokar, plastik kokar, sıcaklığını ancak çok kısa bir süre için korur, hemen

8. A.g.y., 19.

bitiverir. Evet, memede de süt kalmayabilir ama anne bebeği bir göğsünden diğerine aktararak bu sorunu çözümler. Hem sağ memeden hem sol memeden muhteşem bir bolluk taşar. Bunun okuma yazma gibi gelecekte edinilecek becerileri nasıl etkilediğini bilemeyiz ama en azından bir sayfada göz gezdirmek ya da bir argümanı izlemek için gerekli olan esnekliği sağladığına emin olabiliriz. Bir taraftan diğer tarafa geçmek bebeğin dünyayı farklı açılardan görmesini sağlar ve perspektifini genişletir.

Biberondan mama içen bir bebek annesi tarafından eğitiliyor sayılmaz. Bu bebek artık okul eğitimine başlamıştır. Süt –akışkanlık– anneyle çocuk arasında oluşan mahremiyet bağlamından koparılıp bir meta haline gelmiştir ve o minik tüketiciye şu maddeden bu kadar, şu maddeden şu kadar diye dikkatle ölçülüp hazırlanmış bir formül halinde verilmektedir. Her annenin sütü yağ, protein ve diğer vitamin ve minerallerin oranı açısından farklıdır. Gerçekten de anne sütü, annenin o gün yediği şeylere göre tat ve içerik açısından çeşitlilik gösterir. Nestlé'yle beslenen bebekler ise her gün aynı formülü içer. Bir süre sonra bebek bu aynılığı beklemeye başlar ve belki de böylece bu minik yaratıkta lokanta zincirlerinin yemeklerine karşı, birörnek ve değişmeyen şeylere karşı bir tercih oluşmaya başlar. Anne sütü değiştikçe bebek farklı seslerle tepki verir ve anneden de farklı sesler çıkmasını sağlar. Böylece günler geçtikçe karmaşık bir sözlü etkileşim, hoşnutluk, keyif ve değişime dayalı karmaşık bir düzgü ortaya çıkar.[9] Psikanalist Stephen Mitchell'in dediği gibi, "Anne için bebek bir kişi sayılmaz; ona 'dünyayı getirir' ve onun gereksinimlerini yerine getiren görünmez bir el olur."[10]

---

9. Araştırmacılar emzirme sırasında hem annenin hem de bebeğin pankreasından morfinden çok daha güçlü olan afyon benzeri bir madde salgılandığını bulmuştur. Anneyle bebeği arasındaki bu kimyasal keyif bağı aralarındaki mahremiyeti daha da artırıyor olabilir.

10. "Yapısal eşleşme" kavramı için bkz. Stephen Mitchell, *Relational Concepts in Psychoanalysis*, 32. Ayrıca bkz. Humberto R. Maturana ve Francisco J. Varela, *The Tree of Knowledge: The Biological Roots of Human Understanding.*

Biberonu emen bebek, bu cismin nasıl farklı biçimlerde kullanılabileceğini keşfeder. Biberon, memenin sığamayacağı yerlere sığar. Hatta kimi durumlarda biberon bebeğin bir uzantısı haline gelir, bebeğin ağzından bir an bile ayrılmaz. Anne ise içinde süt bulunan bir kap değildir; anne, sütü sunan bir bireydir. Göğüsleri kendisine aittir. Bebeğin göğüslere getirilip götürülmesi gerekir. Biberondan içen bebek annenin nabzını ve kalp atışlarını içselleştirmekte, ilk gerçek *dilsel* (hem lisan hem organ olan dil anlamında) temasını gerçekleştirmekte zorlanacaktır. Anne göğsünden yoksun kalan bebek, besinini biberondan alan, hatta annesinin kucağında biberonla beslenen bebek okuryazarlıkla arasındaki o çok önemli devinduyumsal bağı kuramaz çünkü sözellikle bağlantısı özel ve fizyolojik bir yolla koparılmıştır.

Biberonlar yeni doğan bebeğin soluk alıp verme yetisini zayıflatır: Bebek biberondan emerken annesinin memesinden emerken harcadığı güçten daha az güç harcar, böylece soluk alıp vermesi daha seyrek ve daha sınırlı olur. Bu da bebeğin daha sonra sözellikteki performansını, konuşma ve dinleme sırasında ortaya çıkan ritim, örüntü ve perde performansını etkileyecektir. Araştırmalar, annelerinin emzirdiği bebeklere göre biberonla beslenen bebeklerin "solunum yolu enfeksiyonlarına dört kat daha fazla ... astıma yirmi bir kat daha fazla, saman nezlesine ise yirmi yedi kez daha fazla yakalandıklarını" kanıtlamıştır.[11] Bu araştırmalara göre meme emmek, özellikle yaşamın ilk günlerinde bebeklerde doğru soluma alışkanlığının gelişmesi için gereklidir: "Doğumdan sonraki ilk birkaç haftada bebekler genellikle hafif ve düzensiz soluk alıp verir. Meme emerken harcanan güç soluk alıp vermeyi artırır."[12]

Fakat emzirme yalnızca ciğerleri çalıştıran bir işlem değildir. Emzirme yakından dokunmayı içerir. Bebeğin anneden uzaklaştığı dönemlerde neler olabileceği geçen yüzyılda yaşa-

11. Ashley Montagu, *Touching: The Human Significance of Skin*, 70, 72.
12. Jeremy Rifkin, *Biosphere Politics*, 222.

nan olaylarda açık bir biçimde ortaya çıkmıştı. Sanayi Devrimi sırasında bebek ölümleri ürkütücü bir düzeye tırmandı. On dokuzuncu yüzyılda doğan bebeklerin yarısından fazlası *marasmus* diye gizemli bir adla anılan, kendisi de bir o kadar gizemli bir hastalıktan dolayı ölüyordu. Hekimler bu hastalığı yalnızca "vücudun telef olması" olarak tanımlayabiliyordu. Bazı yetimhanelerde bebeklerin neredeyse yüzde yüzü ölmüştü. Yine de doktorlar bu hastalığın nedenini anlayamıyordu, hastalığa verilen tuhaf isim de buradan kaynaklanmaktaydı. Sonunda tamamen bir rastlantı eseri bir açıklama bulundu. Bebeği annesinden ayırmanın getirebileceği korkunç sonuçları araştıran Jeremy Rifkin, tıp tarihinin bu önemli sayfasını şöyle özetliyor:

> Bu ölümcül hastalığın gizemi Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Bostonlu bir hekim olan Fritz Talbot'un Düsseldorf'da çocuk hastanesini ziyaretiyle çözüldü. Amerikalı hekimin gözüne kucağında hasta bir bebeği tutan iriyarı bir kadın çarpar ve bu kadının koğuşta ne aradığını sorar. Şöyle bir yanıt alır: "Ha, bu bizim Anna. Tıbbi olarak bir bebek için yapabileceğimiz bir şey kalmadığında bebeği Anna'ya devrederiz, o her zaman bebeği iyileştirmeyi başarır."
> Bu rastlantı Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Avrupa'da bebek bakımı konusundaki uygulamaların değişmesine yol açtı. 1920'lerde ABD'de pediatristler koğuşlara bir de "annelik" dozu eklediler. Bazı hastanelerde her bebeğin "günde birkaç kez kucaklanıp etrafta dolaştırılması, kendisine ana şefkati gösterilmesi" şart koşuldu. New York'ta Bellevue Hastanesi'nde koğuşlarda "annelik" uygulamasının ilk birkaç yılında bebek ölümleri yüzde 35'ten yüzde 10'a indi.[13]

Doktorlar emzirmenin can sıkıcı ve zahmetli bir iş olduğunu söyleyerek teknolojik yöntemlerle bebeklerin yaşamını düzenlemeye başlamışlar ve gerçekten de çok ileri gitmişlerdi. Luther Emmett, tarihin tozlu sayfalarına gömülüp gitmiş olan bir isim. Oysa bir hekim olan Emmett on dokuzuncu

13. A.g.y., 223.

yüzyılın sonlarında bebek bakımıyla ilgili çok sayıda elkitabı yazmıştı. Onun yazdıkları, o dönemde doktorların, bebeklerin yaşamının her anını kontrol etmeye çalıştıklarını gösteriyor. Emmett, bebeklerin annelere bağımlı olmaktan çıkmaları, memeden kurtulmaları için bir kampanya başlatmıştı. Hatta işi, annelerin dikiş dikmek, örgü örmek ya da kitap okumak gibi başka bir işle uğraşırken bebekleriyle temas halinde olmalarını sağlayan, minik yaratıkların yattığı beşikleri ortadan kaldırmaya kadar götürmüştü. Emzirme istenmeyen bir bağımlılık yaratıyordu, Emmett'e göre beşiğindeki bebeği sallamak da bebeği anneye fazladan bir düğümle bağlamaktaydı. Bebeklerin özerkliği için cihat ilan eden Emmett, bu yeni kazanılan bağımsızlığın bir göstergesi olarak son derece yenilikçi bir mobilyayı, etrafı parmaklıklarla çevrili bebek karyolasını icat etti. Fakat ilk kez on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan modernleşmiş, ticarileşmiş anlamıyla özerklik, bir kurumun –bu durumda tıp mesleğinin– özerkliği tanımlamak için gerekli güç ve yetkiye sahip olmasını, ayrıca "özerk" bebeğin neye gereksinimi olduğunun bu kurum tarafından belirlenmesini gerektiriyordu. Bu gereksinimleri ticari kurumlar yerine getirecekti. Artık insanları yalnızca ticaret memnun edebilecekti.[14]

On dokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyıla girerken böylesi geniş bir uçurum nasıl açıldı, Meksikalı kadının bilgeliğini her kitapçının rafında bulunan elkitaplarından ayıran bu dev kanyon nasıl ortaya çıktı? Bu değişim kasten ya da kötü niyetli birilerinin çabasıyla oluşmadı. Bu uçurum, Sanayi

14. On dokuzuncu yüzyılda hizmet sektöründeki profesyoneller çeşitli gereksinimler icat etmeye ve böylece yavaş yavaş üzerinde tekel kurdukları mallar için bir talep oluşturmaya başladılar. Bu dönüşüm hakkında bilgi edinmek için bkz. Burton J. Bledstein, *The Culture of Professionalism*. Ayrıca bkz. Christopher Lasch'ın *New York Review of Books*'da çıkan başlıksız eleştirisi. "Profesyoneller halkın huzursuzluk ve hastalık korkularından yararlandılar, özellikle gizemli bir hava yaratan sözcükler kullanmaya başladılar, halkın uyguladığı geleneksel tedavi yöntemlerini geri kafalı ve bilimsellikten uzak olarak nitelendirerek aşağıladılar ve böylece hizmetleri için yeni talep yaratarak bu talebi yoğunlaştırdılar." Ayrıca bkz. Ivan Illich, *Medical Nemesis*.

Devrimi sırasında anne çalışmaya başlayınca onun evde bıraktığı boşluğu doldurmaya çalışırken doğdu. Annenin varlığı azaldıkça çocuğu ihmalden kurtarmak adına bir zamanlar annenin sağladığı bakım ve ilgi de kurumsallaştı ve profesyonelleşti.

Bu ülkede Sanayi Devrimi sırasında bebeğin tanımı da hızla değişti. D. W. Winnicott'ın sözleriyle, "yaşama, büyümeye ve gelişime uzanan elleriyle o kıpır kıpır kıvılcım" –o minik zekâ– tıp profesyonelleri tarafından bir gereksinimler yumağına dönüştürüldü. Winnicott yeni doğan bebeklerin en küçüğünün bile "farklı kaygıları" olduğunu, kendi kendini geliştirmeye uğraşan bir birey olduğunu söyler. Fakat aynı zamanda etrafındaki herkesle ve her şeyle de ilgilenen, amacı yaşamını dolduracak farklı unsurları bulmak olan bir bilinçtir bebek.

Çocukların sözellik dediğim erken dönemde oyun, masal ve şarkı aracılığıyla bilinçlerini genişlettiklerini söylemiştim. Bu, yaşamın daha sonraki dönemlerinde okuryazarlık için büyük önem taşıyan bir deneyimdir. Tarihin en garip cilvelerinden biriyle, kendini insanın bakımı ve sağlığına en fazla adamış olan meslek, tıp mesleği anneleri bebeklerini ana sütüyle kirletmenin tehlikeleri konusunda uyararak okuryazarlığa geçişi kesintiye uğratmış oldu. Bebeğin okuryazarlıkla bağı en can alıcı yerinden koptu. O andan itibaren anneler çocuklarını yetiştirmenin en uygun ve doğal yolu konusunda kendi içgüdülerinin, kendi bedenlerinin söylediği şeyi sorgulamaya başladı.

Eğitimciler ise birer din adamı gibi yaklaşarak annelerin korkularına el koydu. Profesyonel eğitimciler iki, üç yaşındaki çocukları kendi kaygıları olan, doğuştan gelen yeteneklere sahip insanlar olarak değil; cahil, çaresiz ve eğer hayatta kalacaklarsa uzun süre ağır dozda eğitime tabi tutulması gereken yaratıklar olarak görmeye başladı. Bu çocuklara her gün ders verilmesi gerekecekti. Bu çocuklar üç, hatta bazen iki yaşına geldiklerinde, profesyonel eğitimciler bütün iyi niyetleriyle

onları evlerinden, beşiklerinden alıyor; okula, parmaklıklı karyolalara yerleştiriyorlardı. Hekimlerin yardımıyla bu iki, üç yaşındaki bebekler kendilerini sürekli aç bırakacak, müfredata göre eksik tarafları her neyse sürekli ona gereksinim duyacakları bir sisteme girmiş oldular. Hem eğitim hem de tıp profesyonelleri Sanayi Devrimi'nin coşku dolu havasında ürünleri ve hizmetleri için anneler ve bebeklerinden oluşan yeni bir pazar bulmuşlardı.

Böylece on dokuzuncu yüzyılın teknoloji devrimi sırasında çocuklar gözden kaybolmadı, yakalanıp birer küçük tüketici olarak yeniden tanımlandı. Eski, geleneksel anlamıyla annenin verdiği eğitimden koparılıp, Ivan Illich'in büyük bir başarıyla betimlediği anlamıyla, öğretime alındılar. Eğitim, öğrencilerin doğuştan taşıdığı yeteneklere inanır ve insan gelişiminin tarihsel sürekliliği içinde bir yerleri olduğunu bilir. Eğitim en minik bebeğin bile içinde bir bilgelik olduğuna inanır. Öğretim ise her çocuğu tarihten koparır ve ona, o az bulunur ve uçucu metaya, bilgiye gereksinimi olan boş bir sayfa muamelesi yapar. Okullar o dönemde okuma yazmayı bugün okulların bilgisayar eğitimi vermesine benzer bir şekilde öğretmeye başladılar. Bugün herkesin bilgisayar kullanmayı bilmesi gerektiği çünkü her işte bilgisayar kullanıldığı öne sürülüyor. Ayrıca aslında herkesin programlama öğrenmesinin şart olmadığı, hele hele pek az kişinin bilgisayarın nasıl işlediğini bilmesine gerek olduğu da ilave ediliyor.

Okullar okuma yazmaya da aynı gözle bakıyor, iş dünyasına girebilmek için öğrenilmesi gereken bir araç, bilgisayar gibi mekanik bir şekilde kullanılabilecek bir araç olarak görüyor. Üzerinde DİLBİLGİSİ VE YAZIM KURALLARI yazan bir tuşa bas ve okuryazar ol! Programlamanın nüansları bilgisayarın içinde kilitli kalıyor, aynen dilin binbir gizeminin cümlelerin içinde kilitli kalması gibi. Her iki durumda da öğrenci kendisine verilen bir kurallar listesini öğrenmekle yetiniyor, işin diğer yanlarıyla ilgilenmiyor. Okuryazarlığın

sözellik dünyasının geri kalan kısmıyla arasındaki bağlantı kaybolmuş sayılabilir. Çocukların ilk okuryazarlık deneyimi –anneyle bebek arasındaki mahrem ve fiziksel bağ– artık çoğu insanın yaşamadığı bir şeydir. Okullar okuryazarlığı memede başlayıp insanı deneyimin özüne götüren bir süreç gibi görmüyor; yalıtılabilecek, tanımlanabilecek ve herhangi bir konu gibi biraz gayret ve dikkatle öğrenilebilecek bir ders gibi görüyorlar.

Bu da okuryazarlığı, benliğin bilişsel gelişiminin ayrılmaz bir parçası olarak ele almakla; okuryazarlığı insanın dışında ölçülebilir, profesyoneller tarafından tartılıp ambalajlanarak satılabilir bir meta olarak ele almak arasındaki önemli farkı bize gösteriyor. Okuma yazma, istatistiklerle –okuma düzeyleri, okuma skorları vb aracılığıyla– ölçülerek okuryazarlığa dönüştürülüyor. Okuma yazma bir insanı dönüştüren; kendisi hakkında sürekli keşiflerde bulunma yeteneğine sahip bir kişiye, tamamen farklı bir yaratığa dönüştüren bir etkinlik olmaktan çıkıyor. Yazılı ve sözlü cümlelerde ve benliğimizin içinde sürekli sürprizlerle karşılaşmamıza yardımcı olan bir etkinlik olmaktan çıkıyor.

Bir meta olarak okuryazarlık, sözellikten bağımsız olarak edinilebilir. Ama gerçek okuma yazmanın dünyada konuşma ve dinlemeye kadar giden derin kökleri vardır. Okuma ve yazma asla bitmez. Bu ikisi benliklerin içselleştirilmiş, sessiz ve uzun konuşmalarında anlattıkları öyküleri yaratmalarını sağlayarak bir insana yaşam boyu eşlik eden etkinlikleri dile getiren birer ulaçtır. Dili, değişmesi için gereken yaşamla yükleyen okuma yazmadır. İnsanın tek bir öyküye mahkûm olmamasını sağlar. Üç cümle önce kullandığım ulacın İngilizce karşılığı olan *gerund* sözcüğü bu açıdan ayrıca ilginçtir. Bize hiç de yabancı olmayan Latince *gero* – "taşımak" kökünden gelir. Bu kök metinsel etkinliklerle ilgili birçok sözcüğe kaynaklık etmiştir: *author* (yazar), *actor* (aktör), *gesture* (jest), *ingestion* (yemek) ve son olarak da *story* (öykü). Bundan elli küsur yıl önce Walter Benjamin

okuma yazmanın bilginin metalaşmasında bir araç olarak kullanılmasının getirdiği sonuçları fark etmişti. Şöyle yazıyordu: "Eğer öykü anlatmak ender rastlanan bir sanat haline geldiyse bunda bilginin yayılmasının büyük bir payı vardır. Her sabah, bize bütün dünyadan haberler getiriyor ama önemli haberleri bir türlü alamıyoruz. Çünkü artık her olay bize açıklamalı olarak anlatılıyor. Diğer bir deyişle artık olan biten hiçbir şey öykü anlatımına katkıda bulunmuyor; her şey doğrudan bilgiyi artırmaya yönelik. Oysa öykü anlatma sanatının yarısı, öyküleri anlatırken herhangi bir açıklama yapmamayı becermekten oluşur."[15]

On dokuzuncu yüzyılda bebeklik büyük bir değişim yaşadı. Alman kimyager Baron Justus von Liebig ve Friedrich Froebel bu kültürel kopuşta önemli bir görev üstlendiler. Daha önce size Von Liebig'in bebek maması formülünün bebeklik fikrini nasıl değiştirdiğinden söz etmiştim. Ünlü eğitimci Johann Heinrich Pestalozzi'nin öğrencisi olan Froebel'in görüşleri ise Amerika Birleşik Devletleri'nde çocukluk döneminde verilecek eğitim konusunda bir devrim yarattı. Jean-Jacques Rousseau'nun fikirlerinin etkisi ve uyumlu gelişme kavramı, Froebel'in birçok çocuğun ergenlik çağına girmeden önce annelerinden çok az ilgi gördüğünü ya da hiç görmediğini keşfetmesine yardımcı oldu. Froebel'e göre çocukların çoğu, günlerini dadılarıyla ya da sütanneleriyle geçiriyordu. Bu soruna bir çözüm olarak okulöncesi çağlarda çocukları evden uzaklaştırmayı önerdi. Artık bunu yapabilmek mümkündü, ne de olsa meslektaşı bebekleri memeden kurtarmak için gerekli buluşu yapmıştı. Çocukları okulöncesi dönemde özellikle *kindergarten*, "çocuk bahçesi" adını verdiği bir anaokulu ortamında eğitme fikrini ortaya attı. Froebel insan ile doğanın aynı kaynaktan doğduğuna ve bu nedenle de aynı büyüme ve gelişim yasalarının yönetiminde olduğuna inanıyordu. Çocuklar zaten mutlu olmadıkları yataklarından

15. Walter Benjamin, *Illuminations: Essays and Reflections*, 89.

ayırılıp müfredatları doğal bilimlerin ilkelerini daha yakından izleyen bu yeni bahçelere aktarılmalıydı. Froebel çocukların yaşamında teşhis ettiği bir "hastalığı" iyileştirmeye çalışıyordu. Oysa bunu yaparken çocukların büyümesindeki doğal düzeni daha da bozmuş oluyordu.

Ayrıca yaşları üçle beş ya da altı arasında değişen bu çocukların bakımının bir kadına, profesyonel bir eğitimciye verilmesi gerektiğini belirtiyordu Froebel. Bu çocuklara herhangi bir konuda ders verilmemesi, eğitim verilmemesi gerektiği konusunda da uyarıda bulunmuştu. Anaokulu ancak ruhun beslenmesiyle sınırlı olacaktı. Bu da çocukların yalnızca oyun oynamak için küçük gruplar halinde toplanması anlamına geliyordu. Bahçenin sorumluluğu bahçıvanın elinde olacak, bahçıvan bitkilere özenle bakacak, tam olarak anlaması mümkün olmayan doğal bir plana göre büyümelerini izleyecekti. Temelde öğretmenin görevi yalnızca gerektiğinde yol göstermek, teşvik etmek, özen göstererek büyütmekti. Yardım elini uzatıyor ama ders vermeye kalkışmıyordu. Ne de olsa bir gül goncasının açmak için ders almasına gerek yoktu. Eğitimin yakın bakım ve ilgiden oluşmasından daha yararlı ne olabilirdi? Bundan daha geleneksel bir şey bulunabilir miydi?

Anaokulları Amerika'da, tam da teknolojinin dev bir devrim yaratarak üretim yöntemlerini değiştirdiği gibi insanların yaşamını da değiştirdiği dönemde yaygınlaştı. Fabrikalarda üretim artışı işgücüne olan gereksinimi artırdı. İnsanlar kırsal bölgeleri terk edip Chicago, Saint Louis ve Detroit gibi dev kent alanlarına sıkıştı. Geleneksel aile yapısı bölünerek daha küçük birimlere dönüştü, mahalle hayatı zayıfladı ya da tümüyle ortadan kalktı. İnsanlar bazen akraba ve dostlarından çok uzaklarda, onlardan saatlerce ayrı kalarak çalışmak zorundaydı. Fakat teknoloji devrimi geleneksel mahalle yaşamını ortadan kaldırırken kendine özgü, daha uzmanlaşmış bazı topluluklar oluşturdu. Örneğin Ronald J. Zboray, teknolojik gelişmelerin daha ucuza kitap, daha güçlü elektrik ampulleri

ve daha kaliteli gözlük mercekleri üretilmesini sağladığını; tüm bunların sonucu olarak da bütün ülkeye yayılmış ucuz gazete ya da dergilerden son çıkan kitapları öğrenip izleyen yeni bir okur topluluğu oluştuğunu söylüyor. Gerçekten de 1884 yılında hazırlanan istatistikler dönemin okuma alışkanlıkları hakkında ilginç şeyler anlatmakta:

> 1842 yılından önceki on iki yılda Amerika'da yapılan yayınların kayıtları 1.115 farklı yapıtın basıldığını gösteriyor. Bunlardan 623'ü telif, 429'u ise yabancı kitaplardı. 1842'de basılan yabancı kitap sayısı telif kitaplarla aynı, yani yılda ortalama 52'ydi. 1853 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde 733 kitap basılmıştı, bunların 278'i İngiliz yapıtlarının yeniden basımıydı, 35'i yabancı yazarlardan çeviriydi, 420'si (yani büyük bir bölümü) Amerikan yazarlarının özgün yapıtlarıydı. Böylece yirmi yıldan az bir dönemde yüzde 800'lük bir artış yaşanmıştı. Aynı dönemde Amerika Birleşik Devletleri nüfusunun artışı, yüksek de olsa yüzde 80'le sınırlıydı. Demek ki edebiyat ve kitap ticareti nüfusun on katı bir hızla gelişme göstermişti. Eğer her kitabın kaç adet basıldığına bakacak olursak bu artışın daha da yüksek olduğunu görürüz; günümüzden yirmi yıl önce 100.000, 75.000, 30.000, hatta bugün alıştığımız sayı olan 10.000'lik baskılar kimsenin aklının ucundan bile geçmezdi.[16]

Teknolojik yenilikler tümüyle yeni ve son derece farklı bir aile yapısının oluşmasına ön ayak oldu. Artık teknoloji, özellikle kentsel alanlarda, her aileye ulaşmıştı. İç savaşın hemen öncesinde teknolojik yenilikler inanılmaz sayıda kadını çalışma yaşamına itti. Bu yenilikler arttıkça getirdikleri toplumsal değişimler gittikçe daha fazla kadının zaman ve yeteneğini bir işte para kazanmaya yönelik kullanmasına

16. Ronald J. Zboray tarafından "Antebellum Reading and the Ironies of Technological Innovation" yapıtının 180-81. sayfalarında aktarılmıştır. 1884 yılına baktığımızda artık okuryazarlığın ortaçağdaki anlamıyla kişinin benliğini ortaya koyduğu bir etkinlik olmaktan çıkıp bir metalaşma aracı haline geldiğini, hem kitabın ticari bir nesneye dönüştüğünü hem de bilgi ve profesyonel idare etrafında kurulu yeni bir dünya yapısının yayıldığını görüyoruz.

neden oldu. Bu oran on dokuzuncu yüzyıl boyunca artış gösterdi. 1880'le 1910 arasında işgücü, eşine bir daha rastlanmayan bir oranda artış gösterdi ve çalışan kadınların oranı yüzde 14,7'den 24,8'e çıktı.[17]

Bunun ailede getirdiği sıkıntıya bir çare olarak çalışan anneler çocuklarını kendi mahallelerinde özenli bir denetim altında idare edilen anaokulu denen kurumlara gönderebiliyordu, bu okullar da kadınlara öğretmen olarak ayrıca bir iş olanağı sunuyordu. Anaokulları hem bir gereksinime cevap verdikleri için hem de kaybolmakta olan bir şeyi, insan etkileşiminin yaşamsal kaynağı olan geniş aileyi taklit ettikleri için yaygınlaştılar.

Susan Sontag'ın *On Photography* (Fotoğraf Üzerine) yapıtında belirttiği gibi, bu dönemde fotoğraf makinesi bir sanat aracı olmaktan çıktı ve geniş ailenin ortadan kalkışını son derece usta bir şekilde belgeleyebildiği için kitle kültürünün oyuncağı haline geldi. 1850'lere gelindiğinde bu teknoloji stüdyoların dışına çıkmış, sıradan insanların yeni bir teknolojiyle, yeni bir yöntemle birbirlerinin resmini çekebilmesini mümkün kılmıştı. Birbirini uzun süredir görmeyen akrabalar Noel ya da Paskalya'da toplanıp büyük bir kutu biçimindeki fotoğraf makinesinin önünde, sanki geniş aile fikri hiç değişmemiş, sanki bütün yıl yakın, karşılıklı ve uyumlu bir ilişki içinde bir arada yaşamış gibi gülümseyerek poz verirdi.

Büyük topluluklar küçük topluluklara bölündü; geniş aile daha küçük birimlere ayrıldı: Amerika her alanda atomlarına ayrılıyordu. Fotoğraf makinesi sayesinde, ortadan kalktıktan sonra uzun yıllar boyunca insanlar geniş aile fikrini canlı tuttular.

Eski geleneklere duyulan özlem, anaokullarına özel bir yaşam biçimi aşıladı, her anaokulu düzinelerle çocuğu kardeş gibi yakın ilişki içinde bir araya getirdi. Bu model, çocuklarının aynı ev içinde, kardeşleriyle, kuzenleriyle engel-

17. W. Elliot Brownlee ve Mary M. Brownlee, *Women in the American Economy: A Documentary History, 1675 to 1929.*

lenmeden uzun süre hep birlikte oyun oynayabildiği eski, geniş aile yapısından alınmıştı. Odalar on, on iki, hatta daha fazla kadınla dolu olabilir, bunların içinde teyzeler, halalar, yeğenler, büyükanneler, hatta iki tane anne bulunabilirdi. Anaokulları, o "küçük aydınlık odalar" geniş aileye duyulan özlemi fotoğraf makinesi kadar acımasız bir şekilde sömürdü. Aynı mahalleye fakat başka ailelere ait çocuklar *alma ubera* etrafında toplanarak kendilerini tek ve büyük bir ailenin üyeleriymiş gibi hissetmeye yönlendiriliyordu. Anaokullarında kadın bir aile reisi bile vardı: öğretmen. Fakat anaokulu öğretmeni hiçbir zaman bir anneyle aynı otoriteye sahip değildi. Bir anne çocuğunun üzerinde tam bir otoriteye sahiptir, çocuğun kontrolü ve onu yönlendirme sorumluluğu tamamen anneye aittir. Bir öğretmen ne kadar usta olursa olsun otoritesi, oyun alanı ve son zille sınırlıydı.

Aileler Froebel'in planına bayıldı. Bir kere anaokulunu okuldan farklı bir şey olarak gösteriyor, onu evin bir uzantısı olarak tanımlıyordu. Çocuk orada istediği oyunu oynayabileceği her tür oyuncakla dolu, gelişimine katkıda bulunan bir ortama kavuşacaktı. Froebel böylesi bir ortam yaratarak ortaçağdaki *educandus*; yani sütle dolu meme fikrine geri dönüyordu.

Froebel'in anaokulu fikri Amerika'da ondan yaklaşık yirmi yıl önce ortaya çıkan başka bir eğitim hareketinin tam karşıtıydı. Adına Bebek Okulu ("*Infant Schools*") denilen bu okullar okulöncesi çağdaki yoksul ya da herhangi bir nedenden ötürü dezavantajlı konumda olan çocukları okul deneyimine erken başlatmayı, böylece çocuklara gerekli ahlak ve kişilik eğitimini vererek suçluluk oranını azaltmayı amaçlıyordu. Ayrıca Bebek Okulları çok daha pratik başka bir amaca da hizmet etmekte ve anneleri yaşamlarını kazanmak üzere serbest bırakmaktaydı. Bir bakıma on dokuzuncu yüzyılın başında Bebek Okulları, *Head Start* programlarının yerine getirdiği işlevi üstleniyordu. ABD Eğitim

Bakanlığı'nda araştırma danışmanı olarak çalışan ve Bebek Okulları konusunda çok sayıda yayını olan Maris A. Vinovskis bu okulların kurulma nedenlerini şöyle açıklıyor:

> Bu okulları destekleyenlerin çoğu yoksul ailelerin çocuklarına verilecek eğitimin erken yaşta başlamasını istiyordu. Amaçları hem yaşamını kazanmak zorunda olan annenin üzerinden çocuğunun yükünü almak, hem de orta sınıfa ait reformcuların gerekli ahlaki yönlendirmeyi almadıklarından korktukları bu çocuklar için uygun toplumsallaşmayı sağlamaktı. Ayrıca kimi reformcular Bebek Okulları'nın yoksul ailelerin çocuklarının gelecekteki okul yaşamlarında daha başarılı olmalarını sağladıklarına inanıyordu. Ünlü *American Journal of Education* dergisinin editörü olan William Russell gibi kimileri ise bu okulların, normal okullarda, daha etkin, Pestalozzi yöntemine daha yakın eğitim yöntemleri kullanılarak bir reforma gidilmesini sağlayabilecek bir fırsat sunduğuna inanıyordu.[18]

Vinovskis, Amerikalı reformcuların ülkedeki suç oranının İngiltere'deki kadar yüksek olmadığına inandıklarını söylüyor. Ancak "bu konuda bir an önce önlem alınmazsa Amerikan kentlerinde yaşam kalitesinin hızla kötüye gideceğinden korkuyorlardı"[19] diye de ekliyor. Eğitim reformcularına göre alınması gereken önlem okuma yazma öğretmekti. Bebek Okulları'nın çoğunda çocuk bakımı okuma yazma öğretmekten oluşuyordu çünkü okuma yazma öğretmek çocukları kuralları ve otoriteyi içselleştirmeye zorluyor, böylece çocuklar kendi kendilerini denetleyebiliyorlardı.

Bebek Okulları öğrencilerine öğrettikleri şeyler açısından farklılık göstermekteydi. Bu okulların çoğunda yalnızca okuma yazma öğretiliyordu. Boston'da okullar ezber yapmayı öğretiyor ve sınıflarda katı bir disiplin uyguluyordu. Yine Vinovskis'e dönersek: "Bazı Bebek Okulları'nda oyuna daha çok yer veriliyor, düşünsel etkinlikler teşvik edilmiyordu, kimileriyse hemen alfabe ve okuma eğitimine geçiyordu.

18. Maris A. Vinovskis, "Early Childhood Education: Then and Now", 155.
19. A.g.y.

Bebek Okulu sınıflarında katı disiplin uygulamasını ve çocuklarına okuma öğretilmesini isteyenler genellikle anne babalardı."[20] Bu okullarda sınıf yalnızca eğitim gereksinimlerinin karşılandığı bir yer değil, aynı zamanda öğrencilerin "okul sistemi" olarak bilinen düşünsel süreçten daha kolay geçmelerini sağlayan bir yöntemdi.

Elbette Froebel tamamen farklı, adına eğitim denen bir deneyime inanıyordu; kafasındaki fikir, ortaçağın "yetiştirme" kavramına çok yakındı. Froebel, Bebek Okulları'nın kaderini de değiştirdi. Froebel halka oyuna dayalı anaokulu sistemini sununca anne babalar ve eğitimciler üç yaşındaki çocuklara okuma yazma öğretmenin iyi bir fikir olup olmadığını sorgulamaya başladılar. Froebel'in uyumlu gelişme felsefesi anne babaların düşünsel, fiziksel ve duygusal gelişim arasındaki hassas dengeyi ciddi olarak düşünmelerine ön ayak oldu. Bilişsel gelişim üzerinde çok fazla durmanın çocuğu toplumsal açıdan uyumsuz yapacağı düşüncesi ortaya çıktı. İç Savaş dönemi geldiğinde Bebek Okulları ilginç ama başarısız bir deneyim olarak gözden düşmüştü.

Ne var ki okulöncesi çocuklara okuma yazma öğretme hevesi tam olarak yok olmadı. Bu fikir düzenli aralıklarla çeşitli deneylere konu oluyordu. Yirminci yüzyılın ortasında da son derece iddialı bir şekilde ortaya çıktı. Son Bebek Okulu'nun kapanmasından tam yüzyıl sonra, 1964'ün sonunda Başkan Johnson'ın yoksulluğa karşı açtığı kitlesel savaş kapsamında, Sargent Shiver'in yönetimindeki Ekonomik Fırsat Dairesi Head Start projesini başlattı. Head Start, sağlıktan psikolojik hizmetlere, spordan eğitime kadar çok farklı fikirleri içeriyordu. Programın yaratıcıları müfredata okuma yazmayı dahil etmişlerdi ama özellikle okuryazarlık üzerinde yoğunlaşmak istemiyorlardı, niyetleri akademik bir program oluşturmuş izlenimini vermekti. Ama politikacılar bu programdan söz ederken sürekli erken yaşta düşünsel eğitim almanın önemini vurguladılar ve çok geçmeden Bebek

20. A.g.y., 156.

Okulları gibi Head Start da okuma yazmayla özdeşleştirildi. On dokuzuncu yüzyılda orta sınıftan aileler çocuklarının beyin gücünü artırmayı umarak çocuklarını kendi aralarında oluşturacakları Bebek Okulları'na gönderme fırsatını istemişlerdi. Orta sınıftan aileler 1970'lerde aynı tepkiyi Head Start programına da gösterdi. Eğitimli anne babalar çocuklarının gelecekte akademik açıdan yoksul zenci çocukların gerisinde kalmasından korkuyordu. Beyaz anne babaların geride kalmaya hiç niyeti yoktu ve intikam almak için Froebel'in fikrini yeniden canlandırdılar.

Halk 1950'li yıllarda ve 1960'lı yılların başında okulöncesi eğitim konusuyla pek ilgilenmiyordu. Ancak çocuk psikologları zekânın erken yaşta verilen eğitimle artırılabileceğini öne sürünce anne babalar hemen bu fikri benimsedi.[21] 1980'lere gelindiğinde anne babaların okulöncesi eğitim talepleri doruk noktaya erişmişti. Aynı zamanda çalışan annelerin sayısı da artmış, çocuk bakım hizmetlerine duyulan talep yoğunlaşmıştı. Anne babalar çocuklarını sokaktan ve televizyondan uzak tutmak için istenen ücreti ödemeye hazırdı. Sosyal hizmet görevlileri ile eğitimciler arasında *kaliteli* anaokulu programlarının belli bir yaşın üzerindeki çocuklar açısından zararlı olmayacağı, hatta yoksul çocukların bu programlardan yarar görecekleri konusunda bir görüş birliği oluştu.[22] İşte bu aşamada çok ilginç, paradoksal bir olay ortaya çıktı: Okuma yazma konusuna, eğitime ne kadar çok önem verilirse okuma skorları o kadar düşüyor ve çocukların okulu bırakma oranı da o kadar artıyordu.

1970'lerde anaokulları Bebek Okulları'yla Head Start projesinin ruhunu birleştirerek yeni ve daha etkin bir biçime büründü ve yeniden karşımıza çıktı. Bu yeni anaokullarında oyun ikincil bir rol üstlendi. Anne babalar çocuklarının üç yaşından itibaren okuma yazma öğrenmesini istiyordu çünkü

21. Bkz. Edward Zigler ve Jeanette Valentine (Der.), *Project Head Start: A Legacy of the War and Poverty*, özellikle 3-19.
22. Bkz. Alison Clarke-Stewart, "Infant Day Care: Maligned or Malignant".

okuryazarlık başarıya giden en sağlam yol gibi görünüyordu. Bu strateji halk tarafından öylesine benimsendi ki bir süre sonra gerçek zannedilmeye başlandı. 1965'te beş yaşındaki çocukların yüzde 59,5'i anaokuluna gidiyordu. Bu oran baş döndürücü bir hızla yükselerek 1990'da yüzde 79,5'e ulaştı. Bazı çocukların evlerde kurulan anaokullarına gittikleri düşünülürse, Amerika'da anaokuluna gitmeyen çocuk kalmadığı anlaşılıyor.

Amerika'da sömürge günlerinden bu yana dersler hemen hemen tümüyle okuma yazmadan oluşmuştur. İlkokullar, Kadın Okulları, Bebek Okulları ve Head Start hep küçük çocuklara okuma yazma öğretmenin önemini vurgulamıştır. Öğrencilerin performansları tanı testleriyle ölçülmeye başlandıktan sonra kategorize edilmeleri de mümkün oldu. Böylece 1883'de *Mark Twain Huckleberry Finn'in Serüvenleri*'ni yayımlamadan iki yıl önce, *New York Journal of Education* "okuryazar" sözcüğünü türeterek yeni bir insan kategorisi yaratmış oldu.[23] 1885'e gelindiğinde *Journal*, Massachusetts, Cambridge'deki okuryazarlık düzeyini belirlemek için anket düzenlemeye başlamıştı. Okulöncesi eğitim ülkenin birçok bölgesine hızla yayılmıştı ve 1840'ta Massachusetts gibi yüksek okuryazarlık bilincine sahip bir eyalette üç yaşındaki çocukların yaklaşık yüzde 40'ı okula gidiyordu. 1885 yılında *New England Journal of Education* bu öğrencilerin nasıl bir performans gösterdiğini araştırmak istedi.

New England okul sistemi ancak bundan yüz yıl önce doğuştan gelen bir yetenek olan konuşma ile sonradan öğrenilen okuma yazma becerisi arasındaki karmaşık ilişkiyi okuryazarlık denen şeye dönüştürdü. Birdenbire okuryazar-

23. Bu sözcük ilk kullanıldığı andan itibaren sınıf ve etnik kökenle ilgili birtakım sınırlar getirmiştir: "Massachusetts, Birlik içinde yerli nüfusun okuryazarlığı açısından bir numaralı eyalet, İrlandalı ve Fransız-Kanada nüfus içinde okuryazar olmayanlar açısından ise yalnızca on dokuzuncu sırada yer alıyor" diyordu "First Fruits of Butler's Inaugural" adını taşıyan imzasız bir makale, *The New England Journal of Education*, XVII, 54.

lık, üzerinde çalışılan, çözümlenmeye uğraşılan ve üzerine dersler verilen araştırma konuları arasında bir numaraya yerleşti. Alfabeler, okuma kitapları, dilbilgisi kitapları hep bir ağızdan doğru dilbilgisi ve sözdiziminin nasıl olması gerektiğini özenle hazırlanmış bir dizi kurala göre aktarmaya başladı. Bu kurallar dağınık ve oyunla dolu sözlü söylemi kâğıt üzerinde kesin, doğru cümlelere çevirdi. Eğitimciler dağınık konuşan insanın özensiz ve gevşek davranışları olacağını, halbuki doğruluk standartlarına uyarak yazılmış cümlelerin dürüst, ahlaki bir bakış açısını yansıtacağını öne sürdüler. Okuma yazma bilenlerle bilmeyenler yalnızca okuma yazma bilenler ve bilmeyenler değil, aynı zamanda ahlaki açıdan düşük düzeyde olanlar ve katı ilkelere sahip olanlar diye iki kategoriye ayrıldılar.

Yüksek ahlaki standartlar fikri okuryazarlığın özünde yer alır. *Elit* sözcüğü, Latince "okuma" fiilinin kökü olan *legere*'den türemiştir; yani *okuryazarlık*'la ilintilidir. Bir öğrenci okuma yazmayı söktüğünde öğrendiği doğruluk kuralları yeni, okuryazarlığa dayalı bir algılamanın ayrılmaz bir parçası haline gelir. Okuryazar olan bir insan ister istemez her deneyimi doğru-yanlış, hatasız-hatalı ayrımlarının penceresinden "okumaya" başlar. On dokuzuncu yüzyıl Amerika'sında okuryazarlık ve cehalet sınıf ve renk ayrımlarını daha da belirginleştirdi. Okuryazarların dünyasında okuma yazma bilmeyen zenciler sürekli ahlaksız damgası yiyip dışlanma riskiyle karşı karşıyaydı.

Thoreau, Twain, Melville ve Emerson gibi yazarların hepsi okuryazarlığın on dokuzuncu yüzyılda Amerika'da sınıfları ve ırkları birbirinden ayıran dev bir duvar olduğunun farkındaydı. Yüz yıldır devam etmekte olan süreç artık tamamlanmıştı: Anaokulları çocukları annelerinden ayırmış, bu arada eğitimi evden koparmıştı. Yaklaşık 1760'la 1860 arasında geçen o yüz yıllık dönem içinde eğitim yerini yavaş yavaş öğretime bıraktı. Okuryazarlığın evde, annenin memesinde başladığı fikri çoktan unutulmuştu. Artık okuryazarlık üretim

hattından çıkan, kolaylıkla ve sistematik olarak tüketilmesi için uygun biçim verilmiş bir metaya dönüştürülmüştü. Eğitimciler Bebek Okulları döneminden başlayarak gençlerin doğru yoldan şaşmayan, ahlaklı insanlar haline getirilmesi için okuryazarlığın taşıdığı zengin gizilgüçten bahsediyordu.

Bu yönelim en açık biçimde *Huckleberry Finn'in Serüvenleri*'nde, Ernest Hemingway'e göre çağdaş Amerikan edebiyatının atası olan romanda karşımıza çıkıyor. 1880'li yılların ilk yarısı okuryazarlık için önemli bir eşiktir, bu dönemde hem okuryazarlık sözcüğü ortaya çıkmış hem de yarı cahil roman kahramanı Huck Finn doğmuştur. Twain, Huck aracılığıyla okuryazarlığın sözellikle ve Amerikan demokrasisinin toplumsal ve ırksal düzeniyle ilişkisini ortaya koymuş, okuryazarlığın siyasi boyutunu sergilemiştir.

Huckleberry Finn, okuryazarlığın doğruluk standartlarının merkezi otorite tarafından halka zorla kabul ettirilmesiyle ilgili yazılmış en acı eleştiridir. Roman, on dokuzuncu yüzyıl Amerika'sında farklı okuryazarlık düzeylerini sergilerken –okuryazar Dul Bayan Douglas; yarı cahil Huck; okuma yazma bilmeyen (cahil) Jim– bu okuryazarlık düzeylerinde yer alan siyasi önyargıları da ortaya koymaktadır. Twain, *New England Journal of Education*'ın yalnızca akademik terimlerle, alttan alta ele aldığı bir konuyu açıkça sorgulamaktan çekinmiyordu. Bu konu okuma yazma becerisinin kişinin teninin rengiyle ilişkili olduğu, okuryazarlık derecelerinin beyazın tonlarında, cehalet derecelerinin ise siyahın tonlarında yer aldığı savıydı.

Huck Finn gülünç bir tarzda konuşan, okurun kâğıt üzerinde daha da gülünç bulduğu sözler söyleyen yarı cahil bir gençtir. Twain, bize delikanlının ev yaşamıyla ilgili önemli ipuçları sunarak okuryazarlığa ulaşmasının pek de kolay olmayacağını gösterir. Gerçekten de Huck Amerikan edebiyatının en parçalanmış ailelerinden birinden gelmektedir. Annesi yok gibidir ve roman bu konuda sonuna kadar sessiz kalır. Babası roman başlamadan bir süre önce esrarengiz biçimde

kaybolur ve olaylar hızlanınca aniden yeniden ortaya çıkar. Fakat adam ayyaşın biridir. Gördüğümüz kadarıyla Huck ailesinden fiziksel bir ilgi görmez, okurun izleyebildiği kadarıyla Huck'ın geçmişinde eğitime benzer hiçbir şey yoktur.

Ne var ki Huckleberry Finn'in biberon mamasıyla beslenmediği ortadadır. Sözcük oyunları, devrik yapılarla dolu olan cümleleri çocuğun annesinin göğsünde uzunca bir süre oyalandığını göstermektedir. Birileri –bence mantıksal olarak annesi– onunla konuşup gülerek, saçma sapan bebek taklitleri yaparak Huck'ı dile öylesine derin bir şekilde yerleştirmiştir ki Huck burada rahatça at koşturabilmektedir. Bu, öyküsünü anlatışından, konudan konuya atlayıp uzun betimlemelere girmesinden, yaptığı her şeyi en ince detayına kadar anlatmasından anlaşılır. Heyecanlı bir öykünün ritminin nasıl olması gerektiğini çok iyi bilir; sırf güneşin Mississippi üzerinde doğuşunu anlatarak inanılmaz bir öykü oluşturabilir. Huck Finn, insanın yüzündeki kasların her birini nasıl harekete geçireceğini bilir.

Mississippi Nehri Huck'ın kıvrak cümlelerinde akarken anne sütü, o ince bilinç ırmağı da bir çocuğun cümlelerinin altından akar. Huck'ın cümleleri Mississippi gibidir. Dilbilgisi ya da yazım kurallarına aldırmadan fikirden fikire koşar. Twain'in Huck'ın annesinden söz etmesine gerek yoktur çünkü annenin varlığı çocuğun oyun dolu, canlı, kuralların ve standartların altında ezilmemiş cümlelerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Huck Finn yerel dilin canlı bir anıtıdır.

Roman başlamadan bir süre önce annesi Huck'ı düşsel bir ırmakta bir gezintiye çıkarır ve Huck burada kendi "akıcılığını" kazanır. Psikodilbilimciler birdenbire anne ile çocukları arasında gidip gelen cümlelerin taşıdığı karmaşık dilsel ve kültürel kodlamayla ilgilenmeye başladılar bir süre önce.[24]

24. Daniel N. Stern, *The First Relationship: Infant and Mother* adlı kitabında konuşmada perspektif ve sesin oldukça erken bir dönemde oluştuğunu yazıyor. Yeni konuşan bebeklerde perspektif, sözcük ya da dilbilgisi düzeyinde değil, gülme ve ağlama gibi duygusal ifadelerle, ayrıca vurgu düzeyi ve benzeri özelliklerle dışavurulmaktadır.

Çoğu kimse için bu cümleler anlamsızdır. Oysa perde ve tonlamada gerçekleşen ani değişiklikler, konuşma ritminin hızla değişmesi, açlıktan sevgiye, kızgınlığa kadar çok şey anlatabilir. Sorular kulağa beyanlardan daha farklı gelir, talepler dileklerden tamamen farklıdır, şikâyet ise yorgunluktan çok daha farklı biçimde anlatılır. Psikodilbilimci Breyne Arlene Moskowitz, bebeğin "birbirinin peşi sıra çıkardığı seslerin" dil edinimi açısından büyük önem taşıdığını söylüyor:

> Daha da erken bir dönemde, çocuk konuşmaya başlamadan çok önceleri dilsel öğreniminde önemli bir aşama kaydeder ve heceden daha da ilkel bir düzeyde bulunan sesbirimlerle uğraşmaya başlar. Bu birim, perdenin farklı dereceleri olarak tanımlanabilir. Bu döneminin sonunda çocuklar tonlamayı, perde ayarlamasını, dilin ses sınırlarını öğrenmiş olur. Bu aşamada çocuk oldukça uzun cümleler söyler gibidir, yetişkinler çocuğun söylediği sözcükleri anlayamıyor izlenimine kapılabilirler. Aslında anlaşılacak sözcük yoktur, çocuğun ağzından çıkan şey tanınabilir soru ya da cümle tonlamalarıdır. Seslerin bazıları yetişkinlerin kullandığı sözcüklere benzeyebilir ... bu tonlamalar konuşma öncesi dönemden sonraki dönemlere aktarılır.[25]

Huck'ın cümleleri ne kadar oyun dolu, ne kadar zekice ve ne kadar canlı olursa olsun, okur hemen bunların okuryazarlığa geçmemiş bir insanın sözleri olduğunu anlar. Bu sözler yazım, dilbilgisi, hatta sözdizimi kurallarını altüst etmektedir. Huck fiil çekimlerini bilmez, cümleleri hep edatla bitirir, "güzel" ve "iyi" sözcüklerini birbirine karıştırır. Ne okuryazarlık ne de okuryazarlığın kuralları bağlar onu. Huck kuralları "çiğnemez" çünkü kuralları bilmez. Yaşamındaki otorite figürü, babası Pap onu lapayla beslemiştir. Dul Bayan Douglas'ın planına göre Huck için okuma yazma öğrenmek

---

Ayrıca bkz. Catherine E. Snow ve Charles A. Ferguson (Der.), *Talking to Children: Language Input and Acquisition;* Ann Fernald vd, "A Cross-Language Study of Prosodic Modifications in Mothers' and Fathers' Speech to Preverbal Infants"; Jerome Bruner, *Child's Talk: Learning to Use Language* ve "The Ontogenesis of Speech Acts."

25. Breyne Arlene Moskowitz, "The Acquisition of Language", 147.

demek aslında daha ahlaklı olmayı öğrenmesi demektir. Böylece Huck'ın dile karşı tutumu romanın konularından birini oluşturur: otoritenin canı cehenneme!

Bugünkü çete gençliği gibi Huck da hayatta kalmasını bilen bir gençtir. Temel bir düzeyde içselleştirilmiş bir otorite duygusu olmadan hareket ettiğinin bilincindedir. Yasalara aldırmaz, doğru ile yanlış arasındaki hassas ayrımlara kulak asmaz. Toplumsal doku, Huck'ı sarmalayamamıştır. Ne olursa olsun hep eğlenmek ister, bir an bile yerinde duramaz. Ama aynı zamanda yaşamının dağılmış olduğunun farkındadır, o yüzden kendisine bir aile bulur: Huck bir çeteye girer. En iyi arkadaşı Tom Sawyer'ın elebaşılığını yaptığı çetenin üyeleri birbirleri için canlarını vereceklerine yemin eder, gizli mesajlar alıp verir, özel bir tarzda tokalaşırlar. Gerektiği zaman elden ele geçirdikleri bir bıçak ve bir tabancaları vardır. Çeşitli serüvenlere çıkar, kendi kurallarını koyar, kendi cezalarını kendileri verirler. Genellikle akşamları eve gitmezler çünkü gidecek bir evleri yoktur.

Fakat bazı güçler Huck'ı topluma geri kazandırmaya, "adam" olmasını sağlamaya çalışmaktadır. Twain bunun ancak okuryazarlık yoluyla yapılacağını görür. Huck'ın okuma yazma konusundaki duyguları biraz karışıktır. Dul Bayan Douglas ve kardeşi Polly Teyze Huck'a yazı yazmayı ve İncil'i hatasız okumayı öğretmeye girişir. Bu arada Huck'ın "pazar giysilerini" giymesini ve terbiyeli bir delikanlı gibi görünmesini isterler. Okuryazarlıkta birçok şeyi "okumak" mümkündür, bir insanın giysilerini bile. Huck bunlara dayanamaz: Okuma yazma ona sıkıcı gelir. İncil'in anlattığı hikâyeler onun için anlamsızdır. Bütün çete gençliği gibi Huck da tahammül edemediği şeye hemen sırtını döner.

Böylece Huck bir salla Mississippi Nehri'ne açılır ve yolda toplumdışına itilmiş, okuma yazma bilmeyen Jim'le tanışır. Jim'le birbirlerine uzun öyküler anlatırlar, Huck Jim'den nehrin efsane ve söylencelerini öğrenir, düşlerde neler görebileceğini, bunların ne anlama geldiğini, eşek şakası yapmayı

ve "beyaz yalanlar" söylemeyi öğrenir. Huck yazı dünyasını unutarak büyü dünyasına girer. Jim aynı zamanda Huck'a bir sınır duygusu da verir. Fakat bunu –yalnızca okuryazarlıkta mümkün olan– bir dizi soyut kural vererek değil, belli bir olay ya da duruma uygun ahlaki sorular sorarak yapar. Jim, ahlakı somut hale getirir.

On beşinci bölümde nehrin üzerinde geçen bir pasajda Jim Huck'a karşı şefkatli bir baba rolünü oynar. Huck ile Jim bir gece siste birbirini kaybeder; Huck bir kanoda, Jim ise salın üzerindedir. Azgın Mississippi dayanıksız taşıtlarını sağa sola savurarak yönlerini şaşırmalarına neden olur. Sis kalkınca Huck, Jim'i taşıyan salı görür. Jim korku ve yorgunluktan bitkin düşmüş, uyuyakalmıştır.

Huck Jim'in yanına uzanır. Jim uyandığında fırtınada öldüğünü sandığı Huck'ı yanında bulunca büyük bir sevinçle onu nasıl boş yere aradığını ve sonunda ağlaya ağlaya uyuyakaldığını anlatır. Huck çok şaşırmış görünür, Jim'i düş gördüğüne inandırır. Bunun üzerine Jim bu düşü yorumlamaya girişir. Okuryazar olmayan sözel zihin için sis ve fırtına gibi şeyler büyük anlam taşır. Birden kendini üstün konumda hisseden Huck, Jim'le dalga geçmeye karar verir: Jim'e sala vuran dalların, yaprakların, çöplerin ne anlamı olduğunu sorar. Bu yapraklar gerçektir, düşle ilgileri yoktur. Jim durur. Kendini aşağılanmış hisseder; Huck dostluklarını kötüye kullanarak onu aptal yerine koymuştur. Jim'in tepkisi Huck'ın sözlerini tatsız bir şakaya dönüştürür. Huck'a yalnızca sesiyle bile ne çok güç elde edebileceğini anlatır:

> "Ne anlamı mı var? Söyliim sana. Yorgunluktan, sana baarkmaktan canım çıkınca uyudum kaldım, seni kaybettim diye içim kan aalıyodu. Gözüm ne kendimi ne salı gördü. Sona bi uyandım yanımdasın, bişeyciin yok. Gözüm doldu, bi sevindim, hani öp desen ayaanı öpecem. Ama senin işin gücün yalan söyliip benle alay etmek. Evlat buna *pislik* denir; işte senin gibi arkadaşlarına bulaşan, onları utandıran adamlara pislik denir."[26]

26. Mark Twain, *The Adventures of Huckleberry Finn*, 94-95.

Huck dostluklarını kurtarmak için iyi bir şey yapması gerektiğini, arkadaşının ancak o zaman arkadaşının sözüne yeniden güvenebileceğini anlar. Yoksa Jim söylediği her şeyi yalan sanacaktır. Huck sözlerini tekrar inanılabilir hale getirmek, Jim'in kendine inancını yeniden sağlamak sorunuyla karşı karşıyadır. Sözelliğin en can alıcı noktasına varmıştır: "Kendimi o kadar kötü biriymiş gibi hissettim ki söylediklerini geri alsın diye esas ben onun ayaklarını öpecektim." Hemen değil ama Huck'ın sonunda yaptığı şey gerçekten de bu olur: "Aradan on beş dakika geçti ama sonunda gidip o zenciye yaltaklanıp özür dilemeye karar verdim; gerçekten de diledim, sonra da hiç pişman olmadım. Ondan sonra ona bir daha böyle şakalar yapmadım, zaten böyle olacağını bilseydim o şakayı da yapmazdım."

Jim Huck'a çok önemli bir ders verir: Huck her zaman sözünün eri olmalıdır. Söylediği her şeyi iyice düşünmelidir. Sözler insanları yaralayabilir, yapılan şakalar geri tepebilir. Okuma yazma bilmeyen Jim, Huck'a doğru ile yanlışın, iyi ile kötünün her cümlenin özünü oluşturduğu okuryazar dünyanın kapısını aralamıştır. Jim elbette okuma yazma bilmez. Okuryazarlıktan çok uzaktadır. Davranışını belirleyen şey kurallar ya da düzenlemeler değildir. Fakat onun zenci, sözel dünyasında öyküler ve söylenceler aynı doğruyu anlatır: İnsan başkalarına kötü ve acımasızca davranmamalıdır. Bunu, sahip olduğu benlik hakkı elinden zorla alınmış, karısından ve kızından koparılmış bir köleden daha iyi kim bilebilir?

Romanın sonunda Huck bir seçim yapması gerektiğini bilir. Eğer Polly Teyze ve Dul Bayan Douglas'la kalırsa dilinden gittikçe uzaklaşacaktır. Büyüyerek okuma yazma öğrenmek zorunda kalacaktır. *Huck Finn* 1885 yılında yayımlandığında sanayileşme büyük bir hızla devam etmekteydi ve başarı için –para ve mevki için– okuma yazma bilmek gerekiyordu. İş dünyası; yani beyazların yönetim dünyası, okuryazar insanlar istiyordu. Huck, *New England Journal of Education*'ın nefesini ensesinde hissediyordu. Eğer Dul Bayan Douglas'la

kalırsa davranışlarının sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalacak, o genç yaşına kadar atmadığı çok önemli bir adım atacaktır. Okuma yazma öğrenmek zorunda kalacaktır. Böylece kendisini beyazların dünyasına kabul ettirecektir. Oysa bu Huck için kitaplarla, İncil'le, yazım kuralları ve Pazar okuluyla sınırlanmış bir dünyaya köle olmaktan başka bir şey değildir. Huck özgürlüğüne düşkündür ama bu özgürlük yeniyetmelere özgün bir özgürlük anlayışıdır, onun için özgürlük kurallardan uzak olmaktır, seçme ya da karmaşık konuları anlama özgürlüğü değildir. Bu anlayış geniş, açık alanları özgürlükle eş tutar ve ruhun sonu gelmez topraklarını yok sayar. Böylece Huck her şeye sırtını döner ve "arazi olmaya" karar verir.

Zamanı değiştirin, eline bir tabanca verin, ağzını biraz daha bozun, Huck'ı rahatlıkla Bopete ya da Sidewinder gibi bir çete genci sanabilirsiniz. Büyük bir olasılıkla Huck, "arazi olduktan" sonra aklı başına gelecektir, okula dönecek, uğraşıp okuma yazma öğrenecek ve sonunda iyi kötü bir iş bulacaktır kendisine. Jim'in ise böyle bir seçeneği yoktur, kuşaklar boyunca Jim'ler kent merkezlerindeki gettolara, gecekondu bölgelerine itilmişler, ezilmiş ve dışlanmış bireyler olarak daha fazla öfke ve şiddetle dolu yeni çeteler için uygun birer av olmuştur. Demek ki bir bakıma bu roman Jim'i anlatır, sorunları asıl roman bitip de sahipleri kendisini "serbest" bıraktığında başlayan Jim'i. İyi de "serbest" kalıp ne yapacaktır? Nasıl bir iş bulabilir? Huck'ın başını alıp gitme özgürlüğü, Jim'i bulunduğu yerde kalmaya mahkûm eden köleliğiyle karşılaştırılmalıdır. Huck için kölelik olan şey Jim'in özgürlüğüdür. Huck canı isterse olduğu yerde kalmaya karar vererek özgürlüğü okuma yazma yoluyla elde etme lüksüne sahiptir.

Ama Huck cümlelerini okuryazarlığa teslim etmez çünkü otoriteye boyun eğmeyi reddeder. Twain bunu olanaksız kılmıştır. Huck'ın annesi yoktur, babası ise bir ayyaştır; Jim karısıyla kızını kaybetmiştir; Polly Teyze bir kız kurusudur;

Bayan Douglas kocasını kaybetmiştir; Tom Sawyer da yetimhanede büyümüştür.

Yani biz müthiş bir yazarın kaleminden çıkmış muhteşem bir romanı okuyor olsak da Huck olsa olsa sihirbaz olabilir, asla yazar olamaz. Eğer yazar olmak istiyorsa içinde bir otorite duygusu oluşmalıdır. Huck, öyküsünü anlatırken geri plana kaydıkça Mark Twain gerçek yazar, gerçek edebi deha olarak öne çıkar. Huck, gerçek anlamda okuryazar olabilmek için geç kalmıştır. Twain, Huck'a sözel unsurları yazılı sözcüklerle karıştırtarak bunu sezdirir. Bizim kâğıt üzerinde okuduğumuz şey Huck'ın ağzından çıkan sözcüklerin olduğu gibi yazıya geçirilmiş, dizgi aracılığıyla mucizevi bir şekilde görsel hale getirilmiş biçimidir. Adeta sihirli bir fotoğraf makinesi sözlerinin fotoğrafını çekmiştir. (Twain 1835'te, Avrupa'da ilk anaokulunun açıldığı ve fotoğraf makinesinin icat edildiği yıl doğmuştur.) Elbette dilbilim için iki dil vardır: biri konuştuğumuz dil, diğeri ise yazım ve dilbilgisi kurallarına uyan ancak basılı bir sayfada görebileceğimiz dil. Bu ikisi ilettikleri şeyler açısından birbirinden tümüyle farklıdır.

Huck yarı yoldan döner. Sözellikten ciddi okuma yazmaya geçişi gerçekleştiremez. Sözellikle okuryazarlık arasındaki bağ ne denli gizemli olursa olsun, en azından kişinin dilbilgisinin, sözdiziminin ve yazımın değişmez kesinlikteki kurallarına uyma becerisine sahip olmasını gerektirir. Kurallar ve düzenlemeler sözellik ile okuryazarlığı birbirine bağlayan bir köprü gibidir. Okuryazarlık tarafına geçebilmek için insanın otoriteyi kabul etmesi gerekir. Bu otorite bir bebeğin yaşamında geleneksel olarak baba tarafından sağlanır.

Twain bize romanın dönüm noktasında Huck'ın bu bağa ne denli büyük bir gereksinim duyduğunu gösterir. Huck Jim'i kaçak bir köle olarak yetkililere ihbar etme seçeneğiyle karşı karşıya gelir. Jim'i Bayan Watson'a ihbar etmemeye karar verdiğinde yeni babası, çok sevdiği dostu hakkındaki seçimini de yapmış olur. Huck bu kararı kafasında evirip çevirirken yaşamındaki o önemli anı, "ben sisten sağ çık-

tığımda" Jim'in ne denli sevindiğini hatırlar. Jim'i köleliğe geri gönderme fikriyle mücadele ederken Bayan Watson'a bir not yazmaya çalışır:

> Bayan Watson sizin kaçak zenci Jim Pikesville'den iki mil aşağı burada Bay Phelps onu tuttu ödülü yollarsanız bırakacakmış.
> Huck Finn

Bu not çok ilginç. Dilbilgisi kurallarını altüst ediyor, sondaki nokta dışında noktalama işaretlerine yer vermiyor. Huck'ın kaleminden çıkan şey bir ırmak gibi ara vermeden akan bir yazı. Bir otoriteye yazılan bu notun kendisinde otoritenin izine bile rastlanmıyor. Huck nota, o tuhaf nesneye bakıyor, kafasındaki fikirle mücadele ediyor ve sonunda onu yırtıyor: Notu göndermek yerine yetkilileri kandırarak Jim'i kurtarmaya karar veriyor. Bu aşamada yırtıp attığı sadece o not değil, o anda harflerle, o "öteki" dünyayla, okuryazar otoriteyle bağını da koparıp atıyor. Huck o anda uygar dünyaya sırtını dönerek araziye yöneliyor.

Huck başka nasıl davranabilir ki? Öz babası Pap onu hem fiziksel hem de sözlü olarak taciz etmiştir. Yeni edindiği baba ise köleleştirilmiş, bir mal gibi alınıp satılmış bir insandır. Huck öz babasının eziyetlerinden bir numarayla kurtulur, Jim'in özgürlüğünü de bir numarayla elde eder. Bugünün gençliği gibi Huck zor seçimlerle karşılaştığında çözümü numaralarda, hınzırca dolaplarda arar.

Onun hakkında roman yazmak bile ancak bir numarayla, bir espriyle mümkündür. *Huckleberry Finn'in Serüvenleri* hep bir numara, el çabukluğuyla kâğıda geçirilen bir espri olarak kalacaktır. Huck konuşma örüntülerini kâğıdın üzerine geçirmiş, ardında ruj izi gibi bir iz bırakmıştır. Ama dilbilgisi, noktalama ya da yazım kurallarına uyan, hatta bunları tanıyan bir yazı yazdığını söylemek zor.

On dokuzuncu yüzyılda okuryazarlık sınıfları ve ırkları birbirinden ayıran bir duvara dönüştü. Bu duvar öylesine yüksekti ki 1883 yılına gelindiğinde *okuryazarlık* terimini

türetmek zorunlu hale gelmişti. Twain, bütün bu gelişmelerin ortasında Huck'ı bir sözellik modeli olarak sergiler. Başka bir karakterin böylesine ilginç bir öykü yaratabileceğine inanmak zor. Ama Twain aynı zamanda Huck'ın eğitiminin eksik kaldığını da gösteriyor: Yarı cahil olduğu için Huck kimsenin sahiplenmediği bir alanda sıkışıp kalmıştır. Eğer başarılı olmak istiyorsa eğitimini tamamlamak ve o yeni okuryazar yurttaşlar kategorisine girmek zorundadır. Aksi halde Jim'den daha yüksek bir konuma gelmesi mümkün olmayacaktır. Bu, o dönemin acı gerçeğidir ve ailelere çocuklarını anaokuluna gönderme kararını verdiren; yoksul, zenci çocukların ailelerine çocuklarını Bebek Okulları'na gönderme kararını verdiren şey budur. Twain'in okurları için Huck'ın bir anlamda zenci olmayı seçmesi ne büyük bir şoktur.

Gerçek okuryazar Twain, Huck'ın sözcüklerini bize iletmek zorundadır. Çat pat okuma yazma bilen Huck, sözlerini bir yazman aracılığıyla bize ulaştıracaktır. Ama bu da Twain'in esprisinin bir parçasıdır. Twain soytarı rolünde bizi, romanın okurlarını, metnin anlatıcısı olan Huck'a karşı kışkırtır. Burada da Twain'in numarasının ikinci kısmı yüzümüze patlar. Okurken bir yandan da Huck'ın yazım hatalarını, dilbilgisi gaflarını düzeltir, aynı anda hem okur hem de düzeltmen gibi davranırız. Her cümleyi okurken bir yandan da düzeltir, bu süreç sırasında kendimizi yarı cahil Huck'tan daha üstün hissederiz. Twain özenle her okuru bir Polly Teyze ya da Dul Bayan Douglas haline getirir. Huck arazi olduğunda bizden de, onu zorla dilbilgisi ve yazım kurallarının cenderesine sokmaya çalışan okurlardan da kaçmaktadır. Bu hiçbir işe yaramaz: Birilerinin ağzından çıkan her sözü düzeltmesiyle Huck okuryazarlığa geçemeyecektir. Bu bilgisiz, zar zor okuyup yazabilen delikanlının sözlerini düzeltirken kendimizi otomatik olarak ondan daha üstün hissederiz. Sözlerini yazıya dökerek onu susturan, dilsizleştiren de bizleriz. Aslında onu yeniden bir bebek yapmaya;

sesi olmayan bir yaratığa dönüştürmeye çalışırız. Ya da daha doğrusu, seçkinci tutumumuz kendini okuryazarlığa duyduğumuz derin bağlılıkta belli eder.

Twain bizi Huck'ın *adına* bir aile oluşturmaya zorlayarak dağınık bir ailenin ne kadar dağınık olabileceğini anlamamız için çaba harcıyor. Dul Bayan Douglas'ın üstlendiği görev budur, Huck onu reddettikten sonra Twain bu işi bize bırakır. Huck'ın oyununu belli sınırlar içine almamızı sağlar. Bunun olabileceğine inanmadığımız anlarda bile bize bunu zorla yaptırır. Sonunda Huck Dul Bayan Douglas ve Polly Teyze'den kaçtığı gibi "bizim" yanımızdan da sıvışmak zorunda kalır çünkü okur olarak biz de Huck'ı aynı boğucu, hata kabul etmez, otoriter okuryazarlığın içine iteriz. Okur olarak biz kuralları biliriz ama Huck bilmez. Fakat kurallar Huck'ı okuryazarlığa getirmeye yetmeyecektir. Gerçekte kurallar –otoritenin kendisi– okuryazarlığa kapıyı kapatır. Huck'ın ve bugün toplumumuzun karşı karşıya olduğu sorun budur, parçalanmış aileler okuryazarlığın yolunu kapatınca kurallar ve otorite aşılmaz engeller oluşturur, kaçılacak ya da ortadan kaldırılacak düşmanlar yaratır.

Huck önce kendi romanını okumayı öğrenmek ve ağzından çıkan sözler ile kâğıda yazılı *cümle*lerin arasındaki farkı anlamak zorundadır. Cümlelerinin kâğıda dokunur dokunmaz nasıl da hatayla dolup taştığını görmek, bunu istese de istemese de kabul etmek zorundadır. Belki yerel bir şiveyle konuşmaktadır –Twain farklı şiveler kullandığını belirtiyor: Mississippi Zenci İngilizcesi, Güneybatı bölgesinde konuşulan koyu bir argo, Pike County İngilizcesi ve bunun türevleri– oysa okuryazarlıkta *tek* ve *sadece tek* bir yazı standartı vardır. Huck için daha da üzücü olanı, hatalarının katı ve yerleşmiş kuralları çiğnemekten kaynaklandığını anlamaktır. Eğer okuryazarlığa ulaşmak istiyorsa bu kuralları sorgulamadan kabul etmek zorundadır. Bu kurallar onun için esnemeyecek, asla ödün vermeyecektir. Yazı, bir standart ve denetleme aracı olarak bu kurallara harfiyen uyar. Nebrija

bunu Kraliçe'ye sunduğu siyasi savın temeli olarak kullanır ve ondan tacının en güçlü siyasi ifadesi olarak Kastilya dilbilgisi kurallarını anlatan bir kitabı bastırmasını ister.

Sanayi Devrimi'nin ilk belirtilerinden biri olan matbaa, standart bilgiler üretir. Okuryazarlığı Amerika'nın on dokuzuncu yüzyıldaki montaj hattı üretim tarzına yaraşır kusursuz bir eş haline getirir, o yüzden bu dönemde yazarların okuryazarlıkla yakından ilgilenmelerine şaşırmamak gerekiyor. Okuryazarlık, Huck'ı, herkesi yaptığı gibi, o "makinenin" bir parçası haline getirecektir. Huck'ın Jim'le Mississippi üzerinde yaşadığı serüvenler, ona okuryazarlığın üzerinde ısrarla durduğu standartlar ve kurallar aracılığıyla hâkimiyetini nasıl kurduğunu göstermiştir: Bugün Canavar Kody de Jim, hatta Huck kadar bir okuryazarlık kurbanıdır.

Öte yandan Twain okuryazarlığın öteki, güçlü yüzünü temsil etmektedir. Bu okuryazarlık, kişinin eline bir eleştirel çözümleme ve yargı aracı vererek ona güç sağlar. Amerikan edebiyat tarihinin en iyi kitaplarından birini yazan kişi Huck değil Twain'dir. Okuryazarlık kendi üzerine düşünebilen bireyler yaratır ne var ki bu bireyler güçlü ve seçkin bir gruptur ve ellerindeki gücü kendileri kadar okuryazar olmayan ya da tümüyle okuryazarlığın dışında kalan kişileri ezmekte kullanabilirler. Jim, Dul Bayan Douglas'ın elindeki bir kâğıt parçası yüzünden köle kalmak zorundadır ve yine bir diğer kâğıt parçası sayesinde, kölelerin serbest bırakılmasını emreden Özgürlük Bildirgesi sayesinde serbest kalır.

Okurlar istemeye istemeye ve içten içe üzülerek Huck'ın başını alıp gitmesine izin vermek zorunda kalırlar çünkü okur olarak bizler de Dul Bayan Douglas gibi yazım, dilbilgisi ve sözdizimi kurallarına uymaya zorlayarak Huck'ı köleleştirmeye çalışırız. Dul Bayan Douglas Jim'e "sahiptir" ve okuryazarlık aracılığıyla Huck'a da elkoymaya çalışır. Huck arazi olur, aynı anda Jim Mississippi üzerinde özgürlüğüne doğru yol almaktadır.

Roman bittiğinde her okur kendi okuryazarlığını gözden geçirmelidir: Ben buraya nasıl geldim? Ben böylesine güçlü bir otorite duygusunu nereden edindim? Ben niçin küçük bir çocuğu böyle yargılıyorum? Sonunda Huck akıllarımızda tek bir genç olarak yer etmemelidir. Huck tıpkı kendisi gibi okuryazarlıktan güç alacak yerde onun baskısı altında ezilen, okuryazarlıktan korkan sayısız genci temsil etmektedir. İnsan bir kere okuryazarlığı düşman olarak gördü mü bir daha okuryazarlığın diğer yönüne, bir güç kaynağı olma özelliğine fırsat tanıması çok zordur.

Böylesi serüvenlerle, numaralarla ve eğlenceyle dolu bir romanın bu denli karmaşık bir ahlaki sorunu konu edinmesi bence pek şaşırtıcı. Romanın en can alıcı yerinde Huck Jim'i ihbar etmektense sonsuza kadar ateşlerde yanmaya razı oluyor: "Pekâlâ o zaman ben de cehenneme giderim..." diyor. Fakat Huck'ın neyin doğru, neyin yanlış olduğuna karar vermesi pek kolay olmuyor. Sonunda ona kararını verdiren şey Jim'e duyduğu sevgi oluyor. Tıpkı A. R. Luria'nın okuma yazma bilmeyen köylüleri gibi o da ancak duruma bağlı olarak karar verebiliyor. Okuryazarlık ise insanları bu tür bir somutluktan, kişiyi olaya bağlı olarak düşünmeye zorlayan bir somutluktan kurtarıyor. Bunun yerine okuryazarlık eleştiri yeteneğini, derin düşünce becerisini geliştiriyor ve böylece insanın doğru ve yanlış olan şeyler hakkında soyut düzeyde düşünmesini ve karar verebilmesini sağlıyor. Okuryazarlık, doğru ve yanlış kategorileri de dahil olmak üzere kesin kategoriler oluşturuyor.

Okuryazar bir kişi deneyimlere bir doğruluk fikriyle yaklaşır. Bir öğrenci ikinci bir dili, dinleyip konuşmaya çalışarak, o dilin konuşulduğu ülkede yaşayıp kendi kendini idare ederek öğrenebilir. Oysa yazı dediğimiz o ikinci dil ancak doğruluk kurallarını bir araya getirerek ve yazılan cümleleri birilerine düzelttirerek öğrenilebilir.

Bunun bir sonucu olarak da okuryazarlar her zaman yargılar ve çözümler; okuryazarlar her zaman eleştirir ve

düzeltir. Bu sürecin bir parçası olarak da okuryazar bir insan yerel şivesiyle konuşan ve düzgün yazı yazmayı beceremeyen birinin yanında kendini hem düşünsel hem de ahlaki olarak daha üstün hisseder. O ahlaki üstünlük fikri, Twain'in her okura *Huck Finn*'i okurken hissettirdiği duygu, on dokuzuncu yüzyılda Amerika'da öğretmen okullarında uygulanan müfredata şekil vermiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Normal Okul (*Normal School*) adı verilen öğretmen okulları adlarını Fransa'daki *école normale*'den alır. Normal tuhaf bir sözcüktür, özellikle de eğitime uygulandığında. Hiçbir öğrenci normal; yani orta not almak istemez. Hiçbir çocuk normal bir akıl ya da normal fikirler istemez. Bu sözcük ilk anlamıyla davranışı betimlemekte kullanılmıyordu: *Norma*, Latince "marangoz gönyesi" demektir, bu, geçmişte marangozların düz çizgi ve dik açı çizebilmek için yararlandıkları kare şeklinde bir araçtı. Bu sözcük çok daha sonraları insan davranışına aktarıldı. Ama bu aktarım boşuna değildir. Normal olmak insanı hayatın geometrisine hazırlar: İnsan düz ve dar bir yolda yürümeyi, başını dik tutmayı, sıradan çıkmamayı, ahlakın sınırlarını aşmamayı öğrenir. Normal olmak demek kendini bırakmamak demektir. Dünyaya doğru açıdan yaklaşmak demek, doğru konuma yerleşmek ve doğru tutumu benimsemek demektir. Eğer insan doğru yönde yürüyorsa (*recto*, "doğru" demektir) büyük bir olasılıkla düzgün (*recto*) bir yaşam sürecektir. En azından gönyesi bozulmayacaktır. Mezun olmak –kademe atlamak– bu geometrik yapıya uyar. Başarı merdivenlerini tırmanmak, şirkette basamak atlamak da öyle.[27]

Usta marangoz, ideallerini temellere, duvarlara ve çatılara çakabilmelidir. Tarih boyunca şairler ve felsefeciler çocuk yetiştirmeyi binaların en görkemlisini, yani kilise ve katedral

27. Bu karenin dik çizgilerinin dışında kalan kişilere "sapkın", "sapık" ya da "doğru yoldan sapan kişi" denir. Düzgün insanlar çizgilerin içindedir, eğriler ise dışında.

inşa etmeye benzettiler. Felsefeciler Tanrı'nın soluğuna bir katedralde can vermek ile bir çocuğun soluğunu bedeninde canlandırmak arasında ne denli derin bir benzerlik olduğunu gördüler. O yüzden ilk Kilise Papazlarının eğitim hakkındaki görüşlerini öğrenmek için *edifice* (bina) ve *edification* (ıslah, terbiye) başlıklarının altına bakmak gerekir.

Her öğretmenin bir marangoz gönyesine ihtiyacı vardır, böylece öğrencilerine sağlam bir temel verebilecek, yere sağlam basmalarına, her tür rüzgâra ya da fırtınaya dayanmalarına yardımcı olabilecektir. Bu ülkede öğretmen okullarına eskiden "normal okul" denirdi çünkü bu okullarda düzgün, sağlam yurttaşların, toplumun temel taşlarının yetişmesi amaçlanıyordu. Öğretmenler bir gün Bebek Okulları'ndaki o yoksul, gevşek çocukları devralacak profesyonel görevlilerdi. Öğretmenlere normallik öğretiliyordu ki onlar da bir gün bu normalliği öğrencilerine aktarabilsinler. İşte bu aşamada okul sisteminin dizgesel bölümü iyice daralmaktadır. Öğretmenler, ruhun mimarları olduklarını öne sürüyorlardı. Bir öğrenci bilginin ortasına düştüğünde nedense bir büyü ya da mucizeyle karşılaşılmış gibi seküler şeyler kutsala dönüşüveriyordu.

Matematik ve sağduyumuz iki nokta arasındaki en kısa mesafenin düz bir çizgi olduğunu söyler. Dünya, bu basit geometri bilgisini çocukların yaşamına uygulamaya çalışırken bütün otoritesini toplar. Öğretmenler ve anne babalar gençleri doğru yoldan şaşmamaları, yaşamlarını yoluna koymaları ve fazla *oyalanmadan* söylenmesi gerekeni söylemeleri, yapılması gerekeni yapmaları için sıkıştırır. Bu öğüt iyi ve yararlı –yani normalin kusursuz bir ölçüsü– gibi görünse de insana gerçekten doyum sağlayacak bir yaşamın yalnızca yarısını sunabilecek bir modeldir. Bazen uzun yoldan gitmek, amaçsız gibi görünse de oyalanmak daha iyidir. Huck Mississippi'nin dönemeçlerinde oynayıp dolaşırken çok önemli bilgiler edinir, içgörüye kavuşur.

Her insanın yaşamını kurallar, otorite ve belirli bir yönle sınırlayan bu kıskaç –yani en acımasız haliyle okuryazarlık– en iyi yolun en çok denenmiş, aşınmış, dümdüz önümüzde uzanan yol, İspanyolların dediği gibi *todo derecho*, "dosdoğru" bir yol olduğunu söyler bize. Oysa ortaçağda gerçeğe ulaşmanın ideal yolu kaybolmaktan geçiyordu. On ikinci yüzyılda okuryazarlık ve sözellik ilk kez buluştuğunda düz ve dar yolu seçmek tehlikeli bir seçim olabilirdi. Çünkü inanışa göre şeytan ancak düz yoldan giderdi. Yani Aldatmacanın Prensi olarak bilinen şeytanın *kendisi* de aldatmacaya, kandırmacaya, yalanlara karşı korunmasızdı. Dolambaçlı yollarda kayıp düşebilirdi. Labirentler insanları dolambaçlı düşünce yollarına alıştırdığı gibi o baş düşmanı atlatmanın yollarını da öğretirdi. Çıkışı bulmak için denemek ve yanılmak, hedefi vurmak ya da ıskalamak gerekiyordu. İnsanın labirentin ortasında yolunu kaybetmesinin onu paniğe yöneltmeyeceği, yalnızca şaşırtacağı ve bu süreci aşmasının –gerektiğinde hemen değiştirilebilecek anlık stratejiler oluşturmasının– hızlı düşünme yeteneğini ve kendine güvenini artıracağı umuluyordu.[28]

Kitap okumak bir labirentte dolaşmak gibidir. Hatta okurlar okudukları çok ilginç bir kitaptan söz ederken kendilerini kitabın içinde kaybettiklerini söylerler. Özellikle de kitabı yazan Mark Twain gibi büyük bir yazarsa, bizi bir labirentin içinde yolculuğa çıkarır. Belli bir çizgi üzerinde ilerler, arada sırada anlamı daha iyi yakalayabilmek için biraz geri döner, sonunda da o en son noktaya ulaşmanın keyfini yaşarız. Edebiyat insana en kısa mesafenin –düz çizginin– her zaman en zevkli yol olmadığını öğretir. İyi öykü anlatabilmek için aşınmış yolların dışına çıkmak gerekir; espri yapmak için de öyle. Hata yapmak doğrudan sapmaktır, yani ahlakın

28. Sanatçı ve zanaatkâr –aynı zamanda yazar– Daidalos, Kral Minos için Girit'te bir labirent yapar. Theseus labirentin ortasında yaşayan Minotauros'u öldürür. Minos'un kızı Ariadne Theseus yolunu bulabilsin diye labirentin içinde bir sicim –bir anlatı sicimi– bırakmıştır. İmparator August'un döneminde Roma İmparatorluğu'nda yazılan edebiyat yapıtlarına "şiirsel labirent" adı verilir.

dışına çıkmaktır. *Ancak* ve ancak Jim'in Huck'ı yaptığı tatsız şakadan sonra kucaklaması gibi biz de bir hata yaptığımızda affedilirsek durum değişir.

Demek ki okuryazarlık bir anlamda ahlakı güçlendirir ama her zaman normal, geometrik yoldan değil. Başını alıp dolaşmaya çıkan bir insan dönüp dolaşıp aynı yola girebilir sonunda. Oysa bugün okuryazar olmayan, okulu bırakmış, bizim "kayıp" dediğimiz bir çocuk tehlikeli ve cezalandırıcı bir labirentin içinde saplanıp kalabilir. Benim sözünü ettiğim olumlu anlamıyla kayıp değildir bu genç, bir kenara savrulmuş, yönsüz ve amaçsız kalmıştır. Çocuğun karışan aklı aslında bize ciddi bir gereksinimi haber vermektedir.

New England Journal of Education, okuryazarlık terimini türeterek okulların günümüze kadar savunduğu bir tavrı da harekete geçirmiş oldu. Okuryazarlık bize ilerlemek için, bir formu doldurabilmek ya da bir sözleşmeyi imzalayabilmek için gerekli bir araç olarak sunuluyor. İnsanları serbest bırakacak yerde, yeni serüvenlere çıkaracak yerde okuryazarlık onları yönetilen bir dünyanın geometri kıskacına sıkı sıkı bağlıyor. Sınıfları dolduran öğrencilerden, saatler süren toplantılardan ve yapılması gereken kırtasiye işlerinden bezen öğretmenler, okuryazarlığın bu yönünü daha cazip bulmakta. Öğrencilerine fazla düşünmeden yapabilecekleri, fazla talimat gerektirmeyen sıradan ödevler vererek onları boş bırakmıyor, böylece gürültü yapmalarını engelleyerek kendi işlerini kolaylaştırıyorlar.

Okuryazarlığın en canlı yönü olan sınıf içi tartışmalar, yoğun bir program içinde kaynayıp gidiyor. Veliler çocuklarının iyi okuma yazma bilmediğinden yakındıkça öğretmenler öğrencilerin önüne daha fazla ödev yığıyor ve onlar da bu uzun, sıkıcı ödevleri ses çıkarmadan yapıyorlar. Dilbilgisi ve yazım kurallarını ezberliyor, kesme işaretinin ne zaman konacağını anlamaya çalışıyorlar. Öğrenciler tıpkı televizyonun karşısında oturup gelen bilgileri emdikleri gibi dersleri de edilgen bir şekilde emiyorlar. Sonuçta okuryazarlık programları çocukları

birer mal ve imaj tüketicisine indirgiyor. Bebeklerin gereksinimlerinin ne olduğunu doktorlar ve üreticilerden öğreniyor, büyüyüp de okula başladıklarında bu gereksinimleri eğitimcilerden dinliyoruz.

Okuldan söz etmeye başlayınca bir tuzağa düşme tehlikesiyle karşılaşıyorum. Sanki okuma yazmayla ilgili sorunlar yalnızca sınıfta çözümlenebilirmiş gibi davranıyor ve sorunu "okul sistemine" yükler görünüyorum. Bu sorunun para ya da çabayla ya da her ikisinden oluşan başarılı bir bileşimle çözülebileceği yanılsamasını yaratıyorum. Daha da beteri, bütün ülkeyi kasıp kavuran sorunun gazetelerin, kitapların ve eğitimcilerin *cehalet* dedikleri şeyden ibaret olduğunu öne sürüyorum. Sorunu evden alıp sınıfa götürdüğüm anda dikkatimi eğitimden öğretime çeviriyorum. Bu geçişin geri dönüşü yoktur. Öğrenci öğretim zihniyetini benimsedikten sonra öğrenilebilecek her şeyin öğretilmesi gerektiği kanısına kapılır. Yani bilgilerin bir öğretmen tarafından kendisine teslim edilmesi gerektiğini sanır. Öğretim süreci, bütün öğrencilerin cahil olduğunu varsayar ve eğer gerektiği gibi ilgi gösterir ve gerektiği miktarda öğretim alırlarsa bütün öğrencilerin okuryazar ve zeki olabileceğine inanır.

Oysa bu bölümde anlatmaya çalıştığım gibi, sorun, gençlerin okuyup yazmayı öğrenmede zorlanmaları *değil*. Etraflarında her şey parçalanırken, aileyle bağları, sesle bağları, oyunla bağları koparken okuryazar olamıyor bu çocuklar. Karşılaştıkları güçlükler, okuryazarlığı bir meta gibi görüp tüketicileri memnun etmeye yönelik bir dağıtım sistemi kuran ve genel başarıyı ölçmekte tanı testleri kullanan okullar yüzünden daha da içinden çıkılamaz hale geliyor. Kurumsallaşmış dağıtım sistemleri okuma yazmayı sözellikten kaynaklanan devingen süreçler olarak görmek yerine, okuma yazmayı "okuryazarlık" dedikleri bir özelliğe indirgiyorlar. Bu tutum sayesinde öğretmenler, okuryazarlığı bir mal gibi öğrenci denilen edilgen alıcıya teslim etmekle yetiniyor. Velilerin ve eğitimcilerin çoğu öğrenmenin mutlaka öğretimin

bir sonucu olduğu, öğrenmenin her yönüyle ancak okulda yapılabilecek, bilginin otorite tarafından sunulduğu bir etkinlik olduğu fikrini sorgulamadan kabul ediyor ve böylece sorunu daha da dallandırıp budaklandırıyorlar. Toplulukta gelişen sözellik, birlikte öğrenme fikri, okulun ilk birkaç yılının ötesine geçemiyor.

Kimi zaman bir sınıfta ders verme süreci bir silah gibi geri tepiyor ve gerçeği bir anda tüm çıplaklığıyla ortaya çıkarabiliyor. Bu tür anlar kulise, boyalı dekorların arkasına göz atabilmemizi sağlıyor. Ben, bir öğrencimde okuryazar zihnin nasıl oluştuğunu görme şansına eriştim. Bu, tuhaf bir şekilde, geleneksel sistemin çok dışında kalan ve önümde arasından bakmakla hepimizin çok şey öğrenebileceği bir çatlak açan biri sayesinde oldu.

Benim üniversitede öğrencim olan bu gence –adı Maxwell olsun– okul sistemi umutsuz bir vaka gözüyle bakıyordu. Şiddetli okuma güçlüğü çekiyordu, o yüzden lisedeki danışmanı üniversiteyi düşünmemesi gerektiği konusunda uyarmıştı onu. Yine de anne babasının bitmez tükenmez ısrarlarına dayanamayarak birkaç üniversiteye başvurmuştu. Notlarının düşüklüğü ve sınavlardaki başarısızlığı nedeniyle her yerden olumsuz yanıt almıştı. Maxwell'le mülakat yapan Claremont Üniversitesi onu özel öğrenci olarak kabul etti. Bu da ilk yıl gereken bütün dersleri alması ve bunları en az 2,5 ortalamayla tamamlaması gerektiği anlamına geliyordu. Ne kadar zorlanırsa zorlansın her dersi alacaktı. Anne babası onu teşvik etti. Arkadaşları destek oldular.

Maxwell çok başarılı oldu. Ama dört yıllık üniversite yaşamında tek bir kitap bile okumadı. Kendisi eline kalemi alıp da tek bir ödev bile hazırlamadı. Bunun yerine kitapları canlandırmanın dâhice bir yolunu bulmuştu. Arkadaşları ona kitapları yüksek sesle okuyordu. O da öğrendiklerini kendi sözcükleriyle tekrarlıyor, böylece doğru anlayıp anlamadığını kontrol ediyordu. Ondan sonra da hep birlikte anlattıklarını

tartışıp bir sonraki konuya geçiyorlardı. Dönem ödevlerini teslim etme zamanı gelince Maxwell ödevleri bir arkadaşına dikte ediyor, o da söylediklerini taslak halinde daktiloya çekiyordu. Ondan sonra arkadaşı her sayfayı yavaş yavaş okuyor, Maxwell'in istediği yerleri düzeltiyordu. Maxwell son sınıftaki seminerde en yüksek not olan A+ aldı. Mezuniyet töreninde elindeki diplomasını havaya kaldırarak sahneden büyük bir gurur, mutluluk ve zaferle geçti.

Bence Maxwell okuryazar bir insandır. Cümleleri pırıl pırıldı. Ritme karşı çok duyarlı olduğundan en ufak bir çatlak sesi bile ayırt edebiliyordu. Bir argümanı kaçınılmaz sonuna ulaştırdığında aldığı sonuçtan büyük keyif duyuyordu. Sınıfta zekice espriler patlatarak konunun dağılmasını önlerdi. Arkadaşları ona "laf ebesi" adını takmıştı. Yaramaz cinler ve Huck onun uzaktan akrabası olur. Huck denli sözünü sakınmaz ve inanılmaz hınzırlıkta bir insandı. Disleksik olduğu için anne babasını üzmeden yarıştan çekilmeyi başarmıştı. Ama sonunda dikkati en fazla çeken kişi o oldu. Tek kişilik uslu bir çete haline geldi.

Okuma yazmadan böylesine kopuk görünen Maxwell nasıl olmuştu da böylesine başarılı işler çıkarmıştı? Tek bir cümleyi sökemeyecek kadar disleksik olan bu genç nasıl olmuştu da öğrencilerimizde aradığımız şeyin modeli haline gelmişti? Maxwell'in her şeye rağmen bazı avantajları vardı. Üniversite sırasında bazı fikirleri daha çok merak etmeye ve ağzından çıkan sözlerin kâğıt üzerinde kalıcı izlere dönüşmesini büyük bir coşkuyla istemeye başlamıştı.

Sonuçta anladım ki Maxwell ve arkadaşları birbirlerini sevdikleri ve kolladıkları için çok sıkı bağlarla örülü bir topluluk kurmuşlardı. Farkına varmadan, tarihçilerin "metinsel topluluk" adını verdikleri ortaçağa özgü bir olguyu yeniden yaratmışlardı.[29] Topluluğun okuma yazma bilen bir üyesi ilgilenenleri çevresine topluyor ve onlara bir metni yavaş yavaş okuyordu. Okunan bölümleri hep birlikte tartı-

29. Brian Stock, *The Implications of Literacy.*

şıyorlardı. Böylece bu topluluk alfabeleşti ve birbirine daha yakın bağlarla bağlandı. Kendileri okuryazar olmasalar da algılamalarına biçim veren şey okuryazar cümlelerdi. Ben bu sürece alfabeleşme diyorum.[30]

Bu tür gruplarda yapılan tartışmalardan yararlanan, yalnızca Maxwell gibileri değildir. Düşünceleri herkes bir arada, ortaklaşa değerlendirdiği için herkes bir şeyler öğrenir. En önemlisi de okuma yazmayla ilgili sorunlar genellikle otoriteyle ilgili sorunlara bağlı olduğundan Maxwell'in bulduğu çözümde otorite tek bir merkezde toplanmaz. Öğrenme asla başkalarının müdahalesini gerektiren bir etkinlik olmamalıdır. Bu da şu anlama geliyor: Maxwell'in grubunda herkesin kendi sorumluluğunu üstlenme fırsatı oluşuyor, bununla da kalınmıyor, bu sorumluluk teşvik ediliyor. Kimse Maxwell'e aşağılık bir cahil gibi davranmıyor. Sözcükler kâğıttan kurtulmuş, sözelliğe geri dönmüş oluyor, böylece topluluktaki herkes söylenenleri eşit ölçüde duyarak anlayabiliyor. Maxwell'in insanlara belli bir açıklık ve alışılmadık bir güvenle yaklaşması gerekiyordu ve yaklaşma amacı diğerlerinin sahip oldukları bilgilerdi. Onun için her insan ayaklı bir kütüphaneydi. Öğrencilerin çoğu diğerlerinden ne beklemeleri gerektiğini bilir çünkü aynı öğretimi almışlardır; oysa Maxwell okulun kapısının dışında duruyordu. Dünya onun için tazeliğini ve yeniliğini korumaktaydı, insanlar da öyle. Öğretimi tekrar eğitime dönüştürmeyi başarmıştı. Kendi kendini yetiştirmeyi öğrenmişti.

Maxwell'in disleksisini hastalık olarak değil evde ortaya çıkan bir sorunun içselleşmiş hali gibi görün. Onu henüz okula başlamamış bir çocuk olarak görün. O zaman Maxwell'in yalnız olmadığını, başkalarını da temsil ettiğini anlarsınız. Bulduğu çözüm de bir model olarak kabul edile-

30. Bu uygulama sanayileşme öncesinde Amerika'da da devam etti: "Sanayi öncesi çalışma ritimlerine bağlı olan atölyelerde işçiler çalışırken parayla tutulmuş birinin onlara yüksek sesle gazete okuması yaygın bir uygulamaydı" (Zboray, "Antebellum Reading and the Ironies of Technological Innovation", 194).

bilir. Maxwell'in disleksisi, onun eğitim deneyimi, bundan kırk, elli yıl önce birçok okulun içinde bulunduğu duruma benzemektedir. Elektronik kitle kültürü çağı başlamadan önce ilk ve orta öğretimde okullar, Maxwell'in zorunluluk yüzünden, okuldan atılmamak için arkadaşlarıyla birlikte kurduğu gruba benzeyen metinsel topluluklardan oluşuyordu. (Bazen bu çözümler bize radikal ve antisosyal görünse de gençlerin kendi sorunlarına buldukları çözümleri her zaman yabana atmamalıyız.)

Öğretmenler geçmişte masal ya da söylenceler anlatarak çocukları muhteşem ülkelere götürebiliyordu. Sınıf, basit bir aracın, öğretmenin sesinin büyüsüyle oluşan bir gizem ve heyecan bulutuyla dolardı. Çoğu zaman ortalıkta kitap da olmazdı, öğretmen öyküyü ezbere bilir ya da ana hatlarını aklında tutarak ayrıntıları kendisi uydururdu. Çocuklar kendi aralarında konuşurdu. Öyküleri canlandırır, sırayla yeniden anlatırlardı. Öğretmenin sözünü keser, sorular sorar, daha fazla anlatması için yalvarırlardı. Kimi zaman şiirlerden birkaçını ezberledikleri de olurdu. Zil çaldığında düşlerini oyuna çevirebilmek için eve koşarlardı. Canları sıkıldığında düğmesine basabilecekleri bir televizyonları yoktu. Kendi oyunlarını kendileri uydurmak zorundaydılar.

Yalnızca yeni kuşaklara değil, öğretmenlere de verebileceğimiz en büyük armağan sınıfları eskisi gibi insan sesleriyle doldurarak onları yaşama döndürmektir. Bunu yapabilmek için okuma yazma öğretiminin cenderesinden kurtulmak gerekiyor. Öğrencim Maxwell'den ders alalım. Tıpkı gençlere *cahil* yaftasını yapıştırarak gerçek sorunu gözden kaçırdığımız gibi, okuma yazmanın anahtarı yalnızca harflerde yatıyor sandığımız, okuryazarlığı kitap açarak açılabilecek bir kilit sandığımız için gözlerimizi okuryazarlık adını verdiğimiz o dar tanıma dikiyor ve gözümüzün önündeki çözümü de fark etmiyoruz.

7. Bölüm

Son elli yılda aile ortamının değerine karşı duyulan bilinç önemli ölçüde arttı. (Bu bilincin kötü bir yuvanın insanın üzerindeki etkilerinin anlaşılmasıyla oluşması çok yazık.) Belli nedenlerden dolayı, anne babanın çocuk yetiştirmesinin, bu uzun ve zorlu uğraşın, katlanmaya değer olduğunu düşünüyoruz ve aslında toplumun tek gerçek temelinin bu olduğuna, bir ülkenin toplumsal sisteminde demokrasiyi yaratabilecek tek fabrikanın bu olduğuna inanıyoruz...

Ben annenin doğumdan hemen önce ve doğumdan sonraki ilk haftalarda ve aylarda bebeğiyle kurduğu ilişkiyle yakından ilgileniyorum. Sıradan, iyi bir annenin, eşinin de desteğiyle bireye ve topluma yaptığı büyük katkıya; yalnızca kendini bebeğine adamasıyla yaptığı katkıya dikkat çekmek istiyorum...

Eğitimli ya da eğitimsiz, zeki ya da fazla zeki olmayan, zengin ya da yoksul, sıradan, iyi annelere manevi destek vermeye, onları kendileri ile bebekleri arasına giren her

> şeyden korumaya çalışmalıyız. Anne ile yeni doğan bebeği arasındaki duygusal ilişkinin başlayıp doğal bir şekilde gelişmesi için gerekli her şeyi sağlamak üzere güç birliğine gitmeliyiz. Bu kolektif görev, babanın üzerine düşen işin bir uzantısıdır: eşinin hamileliğinden doğumuna, emzirme dönemine kadar, bebek ona doğrudan gereksinim duyana kadar, babaya düşen işin bir uzantısı.
>
> D. W. Winnicott, "A Mother's Contribution to Society", *Home is Where We Start From*

Her okuryazar bu kitabın benzerlerini son sayfalara yaklaştıkça artan bir beklentiyle okur, son bölümde bir zirve noktasına ulaşacağını, tatmin edici bir çözüme varacağını umar. Bende size sunacak bir çözüm yok. Bu konu için sonsuz saatler harcadıktan sonra size tek bir şey söyleyebilirim: Okuryazarlık sorunu olarak tanınan soruna bir çözüm bulunması *beklenemez* ve beklenmemelidir. Okuryazarlık, tanımı gereği çevresinden yalıtılabilecek, sınıfta ya da atölyede incelenip tamir edilebilecek, bir bütün haline getirilebilecek bir şey değildir. Okuryazarlık bizim kendi kültürümüze verdiğimiz biçimin temelinde yatan hammaddedir; her toplumsal ilişkiyi, her kurumu etkisi altına alır. Amerika'nın büyüyen okuryazarlık sorunu bize dev bir çatlağın oluştuğunu, kültürün temellerinin sarsıldığını haber veriyor. Eğer yaşamlarımızı yaşama şeklimizi toptan gözden geçirmezsek, okuryazarlık sorununu çözme çabalarımız bu soruna ancak ucundan dokunabilecek ve hayal kırıklığıyla sonuçlanarak sorunu daha da büyütecektir. Burada polemik yaratmaya ya da bir şeyleri abartarak insanları şoke etmeye çalışmıyorum. Yalnızca okuryazarlığı yaşamın akışına geri döndürebilmek için ne denli büyük değişiklikler yapmamız gerektiğine değiniyorum. Köktenci ve radikal bir değişiklik yapılmadan sorunun çözülmesi olanaksız olacaktır. Herkes; yurttaşlar, eğitimciler, politikacılar, anne babalar, bu demokrasinin ayakta kalmasını isteyen herkes okuryazarlığın kurtarılmaya

değer bir şey olduğunu anlamalı ve sağlıklı bir okuryazarlığın gelişmesi için gerekli koşulların yaratılmasına doğru kararlı adımlar atmalıdır. Bedeli ne olursa olsun, bu ne denli zorlu bir çaba olursa olsun hepimiz küçük gruplar halinde toplanıp gençlerimizin günümüz koşullarındaki dehşet verici ve kaçınılmaz çöküşünü nasıl durduracağımızı konuşmaya hazır olmalıyız. Bir süredir okuryazarlığın yolunu kapatan çalılar hepimizin gayretiyle tek tek sökülüp atılmalıdır.

1994 yılında Amerika'da okuma yazma öğretmek başka zamanlara hiç benzemiyor. Eğitim İngilizcesini okumak ve yazmak son derece hassas, siyasi bir etkinliğe dönüştü. Tenleri farklı renklerden olan birçok genç İngilizce'yi egemen kültürle bir tutuyor; "beyazca" konuşmak onlar için teslim olmak, etnik dayanışmalarından vazgeçmek anlamına gelen etnik kimliklerini yitirmek demek. Bu gençlerin birçoğu okulun kendilerine hiçbir şey veremeyeceğini anlayarak okula sırtını dönmeye karar veriyor. New York'lu bir genç *New York Times* muhabirine küstah bir tavırla, "Okul bayatladı" demekten çekinmiyor ve okulu dokuz yaşında bıraktığını itiraf ediyor.[1] (Bu genç son yedi yıldır uyuşturucu satıyormuş, bu arada birkaç kez vurulmuş ve iki kez hapse girmiş.) Aslında bu genç bilmeden, farkına varmadan ve bilinçsiz olarak okulu bırakma yolunda öğretmenleriyle el ele vermiştir. Çocuk sınıfta aptal gibi görünür, öğretmen önüne daha fazla ödev yığar. Çocuk isyan eder. Öğretmen pes eder. Ortalıkta doğru dürüst iş yokken okula gitmenin ne anlamı vardır zaten? Her şey bu kadar sıkıcıysa öğrenip de ne olacaktır? Bu iki soru bir arada ölümcül bir etki yapar. Artık sokaklar en son çaredir. Sokakta para hem daha kolay hem de daha çabuk kazanılır.

Bu durumun sonucu olarak Amerika'da birçok kent ve kasaba veba gibi yayılan bir parçalanma ve şiddet dalgasına kapılmış durumda. Siyasi ve fiziksel açıdan kendilerini yalıt-

1. Erik Eckholm, "Teen-Age Gangs", 16.

mak isteyen sokak gençliği argo, jargon, uydurma sözcükler, kısaltmalar ve bol bol da küfürden oluşan kendilerine özgü diller yaratıyor. Bu diller, başkalarını dışlayarak kendini konuşanlara güç sunuyor. Gençler dünyada sokak arkadaşarından başka kimseyle konuşmaz hale geliyor. Grubun dışında kalanların bu topluluklara girebilmesi için bir aracı ya da çevirmene gereksinimi var.

Bu sokak dillerinde güç, Henry Louis Gates'in "kimlik politikası" dediği bir ırk ya da grup dayanışmasında odaklanır. Bu yerel diller Öğretilen Okumuş Latincesinin yüz seksen derece karşıtıdır çünkü bu diller ancak konuşulur ve asla öğretilmez. Güç, ağızdan *ağıza* geçer; dili öğrenmek kendi içinde bir geçiş ayinidir, bir grubun ya da çetenin içindeki tapınağa girebilmektir. Bir çocuk çetenin dilini konuşmadığı sürece, istediği kadar onlar gibi giyinsin, çeteye kabul edilmez. Çetede kıyafet değil, sözler konuşur.

Egemen kültür olarak tanımlanan kültüre ait biri, yani yüksek İngilizce konuşup yazan biri dilsel olarak oluşturulan o barikata adım atamaz. Bu barikatın temeli çok sağlamdır. Ayrıca bu dilsel nesne artık kent merkezlerinden çıkıp zengin gençlere de ulaşmıştır. Küfürlü konuşmak ve dilin kurallarıyla oynamak artık moda. Gençleri bu denli çekindikleri okuryazarlık dünyasına çekmenin tek yolu okuryazarlığın tanımını kökünden değiştirmek ve okuryazarlığın ancak çocuk alfabeyi öğrenmeye başladığında başlamasını önlemek. Okuryazarlığın çok daha önceleri, bir bebek düzenli ve ritmik soluk alıp vermeye başladığı dönemde başladığı anlaşılmalı ve okuryazarlık bu dönemde başlatılmalı. Yani her şey bebek meme emerken, ağzından anlamsız sesler çıkarken, düşsel bazı sesleri duyup onlara anlamsız hecelerle, gülücüklerle cevap verirken, ninniler dinlerken, ce-e oyunu, sözcük oyunları oynarken başlamalı.

Bu iş hem çok basit hem de başarılamayacak denli zor. Yönetimler okuryazarlık için toptan seferberlik ilan ederek sorunun kökenine inemiyor. Okul sistemi de bütün bürokra-

tik hantallığıyla işleri daha da karıştırmış durumda. Gereken hareket her bireyin içinde, her ailede, her semtte başlamalı.

Burada gençlerin özsaygılarını artıracak bir geliştirme ya da iyileştirme programı başlatılmasını önermiyorum. Okuryazarlığın önündeki engel silah taşıyıp uyuşturucu alan gençler değil, ekonomik eşitsizliğe ve ırklar arası kuşku ve nefrete yol açan bir tüketici kültürü. Okuryazarlığın kaybı ve kişinin özsaygısını ve özgüvenini yitirmesi kolaylıkla birbirine karıştırılabilecek şeyler. İnsanın işi yoksa, yaşamda hiçbir umudu, hiçbir fırsatı yoksa muhteşem yazı yazsa da kendine saygısı olamaz. Popüler psikoloji, özsevgi kültürü, alfabeye sırtını çevirenlere yardımcı olamaz. Geçici çözümler işe yaramayacaktır. On iki aşamalı halk programları sorunu daha da beter hale getirerek kendilerini çete reisi olarak tanımlayan düşmanların çoğalmasına neden olacaktır.

Bu kitapta tarihsel ve geleneksel olarak insanların sözellikle erken bir dönemde kurdukları bağları koparmadan okuryazarlığa nasıl geçtiklerini betimlemeye çalıştım. Ayrıca geleneksel yolların kapandığını, gelecekte aşılamayacak sınırlar oluştuğunu da söyledim. Kendilerine bir ses bulmaya çalışan gençleri çetelere, şiddete ve uyuşturucuya götüren yan yollardan da söz ettim. Sözelliğe tam olarak giremeyen insanlar okuryazarlığa ulaşmayı bırakın, bu yolculuğa çıkmayı bile umut edemez.

Bu bölümün başına D. W. Winnicott'un yazısını koydum çünkü okuryazarlık sürecinin annesinin memesini emen bebeğin ağzında başladığına dikkat çekmek istiyorum. Okullar cahillerle, sokaklar sorunlu gençlerle dolu. Fakat bu gençler evde başlayan çok daha derin, çok daha ciddi ilişkisel bir sorunun birer belirtisi, birer sonucu. Eğitimcilerin cehalet dedikleri şey, yaşamlarının normal düzenini bozan; okulla, ekonomiyle, otoriteyle aralarında yaşadıkları bir kopuşa tepki veren gençlerin, ayakta kalabilmek için gösterdikleri bir çabadan başka bir şey değildir. Bu kopuş evde başlıyor.

Kopuşu tamir edebilmek için önce annenin çocuğunun günlük yaşamını ve gelecekteki tüm yaşamını etkisi altına alan önemini anlamalıyız.

Bu ülkede anne babalar ve eğitimciler okuryazarlık sorunundan şikâyet ettiklerinde farkına varmadan anneden çocuğa akan dizgesel bir *akışkanlık* ve *akıcılık* (İngilizce bu iki sözcüğün kökeni, "etki" yani *influence* sözcüğüyle aynıdır) hareketine değinirler. *Akışkanlık* ve *akıcılık*, okuma yazma öğrenilirken son derece güçlü bir metafor olarak karşımıza çıkar. Bebek, sesleri dinler ve o ince süt ırmağıyla bağlantılı olarak konuşmayı öğrenir. Akıcılık annenin göğsünde başlar fakat bugün ırmağı besleyen kaynaklar birer birer tıkanmakta. Meme, taşıdığı tüm anlam ve yankılarla birlikte evden uzaklaştırılmış bulunuyor. İnsan sütünü (insanı insan yapan sütü) reddetmek bir şey, onu tamamen kültürün dışına sürmek ise ayrı bir şey. Bu ikisinin nedenleri farklı olsa da sonuçları aynı.

Önceki bölümlerden birinde ortaçağın başında Kilise'nin eğitim işini üstlenmesiyle *alma mater* olarak yeni bir kimliğe büründüğünü; cemaatini, toplumsal olarak kurgulanan bir *alma ubera* ya da sütle dolu bir meme imgesiyle yetiştirdiğini anlatmıştım. Çocuklar Kilise'ye genellikle memeli olarak betimlenen rahipler tarafından eğitilmek (yetiştirilmek) üzere giriyorlardı.[2] Bir katedralin içi içselliği yansıtırdı. Kutsal binaya giren çocuklar, annelik görevini üstlenen Hıristiyanlığın yaşam verici çözümünü varlıklarının içine alırlardı. Bu anne ilişkisi o denli önemli, cemaat yaşamının o denli ayrılmaz bir parçasıydı ki katedraller binanın dışına tuhaf oymalar yaptırarak halkı bu ilişkiyi reddetmemeleri yolunda uyarırdı. İlk kez 1295'te bir bina belgesinde görülen bu oymalar çirkin hayvan ya da şekilsiz insan biçiminde, kilise binalarının (ve daha sonra belediye binalarının) oluk başlarına yapılır, yağmur suyunu binanın duvarlarından uzaklaştırarak aşağıdan geçen yayaların üzerine dökerdi.

2. İsa da on ikinci ve on üçüncü yüzyılda yapılan betimlemelerin birçoğunda memeli olarak gösterilir.

Bu oluk başlarına İngilizce'de verilen *gargoyle* adı, Latincede "gırtlak" ya da "nefes borusu" anlamına gelen *gurgulio*'dan türemiş, erken dönemde Fransızcaya *gargouille*, "boğaz" ve *gargouiller*, "gargara yapmak" olarak geçmiştir. Bu oymalı oluk başları kusma fikrini yansıtıyordu. Eğer binaların içinde rahipler cemaati emziriyorsa, dışarıdaki oluk başları, içeri doğru hiçbir şey almama özellikleriyle tam tersi bir hareketi simgeliyordu. Ortaçağ sanatçıları bu canavara benzeyen oluk başlarını dev birer ağız olarak çiziyor, böylece kimi mevsimlerde bu başlardan sürekli su fışkırarak altında geçenlerin başına dert oluyordu. Bu dehşet verici teknolojik yenilik sayesinde mimarlar yağmur suyunu binanın duvarlarından uzak tutmayı başardıkları gibi önemli bir teolojik mesaj da veriyordu.

Bu oluk başları çok farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Fakat bir görüşe göre *alma mater*'i reddeden bir Hıristiyanın, insan aklının alabileceği en korkunç ve şeytani yaratığa dönüşeceğini görsel olarak anlatmaktaydı oluk başları. Katedralin içindeki besleme temasının şeklini tersyüz ediyor, içerideki büyüme ve değişimi, donmuş bir dehşet örneği olarak: binanın dışına atma ve reddetme fikri olarak yansıtıyorlardı. Oluk başı, binanın duvarından vücudunun büyük bir bölümü kafadan oluşan gelişmemiş, eksik bir yaratık olarak fırlar. Tek bir çözüm bilir, o da sudur; su belki yaşamın sürmesini bir süre sağlayabilir ama gerekli besini sunamaz. Küçük gözleri uzaklara bir yere dikilidir ve çok yüksekte olduğu için gotik binalarda kendisine bakan bir kişinin gözlerini görmesine olanak yoktur. Bu da herkese yalnızca Kilise Ana'nın verebileceği gerçek besini reddetmenin korkunç sonuçlarını –insanı biçimsizleştiren teknolojik sonuçlarını– sürekli hatırlatır. Çözüm, ardına kadar açık ağızlarından aşağıdaki sokağa akar; besin ve akıcılık tükenmek bilmez bir şekilde kusulur, böylece dinsel okuryazarlığın bir parodisi, süt veren Kilise'nin gülünç bir taklidi ortaya çıkar.[3]

3. Bu oluk başları konusunda ayrıntılı bir çözümleme için bkz. Michael Camille, *Image on the Edge: The Margins of Medieval Art.*

Biberon ve bebek maması gibi modern teknolojik yenilikler, bebeklerin annelerinin *alma ubera*'sını reddetmesini mümkün kılıyor. Bebeğin anneden ayrıldığı o anda, temas ve derin ilgi aracılığıyla pekişen gelişmesi de duruyor. Her şey tuhaf bir havaya bürünüyor ve akıcılık bulanık bir suya dönüşerek kuşkulu bir özelliğe kavuşuyor. Yedi yüz yıllık bir benzetmeden yola çıkmam size biraz abartılı gelebilir ama günümüzde birçok genç eski oluk başlarının vahşetini taşımaya başlıyor. Bu gençler klasik kurumların dışında duruyor, sürekli bir kusma, akıcılığa denkmiş gibi devamlı püskürtmeyle, kendileriyle ilişki kuran herkesin başına dert oluyorlar. Oysa onları besleyecek asıl besinden nasiplerini alamamıştır bu çocuklar. Birçok durumda da beslenmeyi reddediyorlar çünkü önlerinde karanlık ve belirsiz bir gelecek görüyorlar.

Ben bu sıra dışı davranışı gençlerin yaşamlarında daha iyi bir şeyler istemelerinin ve kendilerine daha yararlı bir besine gereksinim duymalarının bir işareti olarak "okuyorum". Onların tavrı bir yardım çağrısı, olumlu bir işaret. Onların önündeki kasvetli geleceği aslında hepimiz paylaşıyoruz.

Bu ülkede okuryazarlık düzeyini geliştirebilmek için ideali aramamız gerekiyor çünkü bizim için ideal, geçmişte normal olan şeydir. Bu satırları okuyan herkes bir seçenekle karşı karşıya: Uyuşturucu, şiddet ve cehaletin ortadan kaldırılması mümkün ama bunu yapacak olan devlet ya da bürokratik bir kurum değil. Soruna yol açan, devlet ve çeşitli kurumlar olmuştur. Şimdi sorun ancak öğretmenler, anne babalar ve idareciler kendilerine bir yaşam vizyonu oluşturduklarında ve bu vizyonu gerçekleştirmeye çalıştıklarında çözümlenebilir.

Her anne –hayatta kalabilmek için çalışmak zorunda olan annelerden tutun, zevk için çalışan zengin annelere kadar bütün anneler– en azından çocukları bebeklik yıllarını geçirene kadar eve dönmelidirler. Ondan sonra da evde varlıklarını sürekli hissettirmelidirler. Eğer sağlıkları yerindeyse bütün anneler bebeklerini emzirmeli. Bu da elbette evde

maddi olanakların uygun olması ve annelerin gerektiği gibi beslenmesi anlamına geliyor. Ayrıca bir annenin sokaklarda yaşayamayacağı, bir eve yerleşmesi gerektiği anlamına da geliyor.

Böylesi baş döndürücü boyutlar taşıyan yapısal bir değişimi nasıl sağlayabiliriz? Kesinlikle yetkililerin anneleri evde oturmaları için zorlamalarını önerecek değilim. Önemli olan, bizim annenin evde kalmasını engelleyen unsurları nasıl ortadan kaldırabileceğimiz, annelerin ve babaların evlerinde çocuklarıyla normal toplumsal rollerini sürdürebilmeleri için gösterebileceğimiz çaba.

Aile üzerinde durmamın nedeni, doğası gereği aile özel bir önem taşır diye düşündüğümden değil; ya da muhafazakâr siyasi ve toplumsal gündemin ardına gizlendiği bir araç olarak gördüğüm "aile değerleri" denen şeye inandığımdan değil. Ben aileyle, tanıdığımız ve daha da önemlisi beklediğimiz insana şekil veren belli bir okuryazarlık türü yarattığından dolayı ilgileniyorum.

Tüm ilişkiler gibi aileyle okuryazarlık arasındaki ilişki de karşılıklıdır. Okuryazarlık; tartışmalar, eleştirel çözümlemeler, öyküler, argümanlar ve konuşma aracılığıyla aileyi ayakta tutmuştur. Bilgisayar insanın iç özünün silinmesine aracılık ederek –yani öykülerin ve öykü anlatımının ortadan kalkmasını sağlayarak– ailenin çöküşünü hızlandırmıştır. Aile, sözelliğin devingen çekirdeğini sarıp sarmalar. Ailenin her üyesi, bir kabilenin üyeleri gibi, paylaşılan öyküleri beraberinde taşır. Aile, birlikte bir yaşam öyküler.[4]

İlk adım anne ve babadır. Çocuk okula başladıktan sonra ailenin etkisi çocuğu izlemeli, onu kuşatmalıdır. Oyun, çocuğu evden okulun ilk yıllarına taşıyan, sakin bir ırmaktır. Çocuğa öğretim vermeye çalışmak, ona okuma yazma

4. Benliğin öykülenmesi konusunda bkz. Jerome Bruner, "Autobiography and the Self", *Acts of Meaning*. Bruner, küçük çocukların belli anlatı örüntülerine nasıl girdiklerini anlatıyor. Bruner'e göre bu örüntüler çocuğun ruhuna biçim vererek bir anlamda çocuğun yaşamını "yaratıyor."

öğretmek bu ırmağı tıkar. Anaokulu, yuva, Head Start gibi programlar ne denli iyi niyetli olursa olsun çocuğun eğitim akışını kesintiye uğratır.

Öğretmenler ülkedeki okuryazarlık oranlarını kara kara düşünerek, bir an önce çocuklara okuma yazma öğretmek için sabırsızlanıyorlar. Soruna çözüm olarak da çocukları üç, hatta iki yaşında yakalayıp okuma yazma öğretimine geçmeyi çare sanıyorlar. Oysa bu yaş, çocukları okuryazarlığa sokmak için çok erken. Bu dönem çocuğun, sözcüklerin, harflerin, yazının ve metinlerin müdahalesi olmadan annesiyle kuracağı yakın bağdan doğacak sözelliği yaşama dönemi.

Bunun kolay bir karar olmadığını biliyorum ama anne babalar büyük bir riski göze almalı ve çocuklarının okuma yazma yaşlarını ertelemeliler. Önce yüreklerinde çok ciddi bir soruyla mücadele etmeli, kendi kendilerine, "Ben çocuğumu okuryazarlık yoluna sokmayı başardım mı?" diye sormalıdırlar. Benim bu soruya iki yanıtım var. Birincisi: Bir çocuğa, kulağıyla dikkatlice dinlemeyi ve anlatılanları sözlü olarak tekrar etmeyi öğretmek yerine, gözlerini zorlayarak bir metni okutmak okuryazarlığın gelişimini engeller. Sözlü ifadenin görsel olarak okunan dünyayla birlikte yer aldığı gelişim sürecinde önemli ve gerekli bir aşamayı sekteye uğratır.

İkinci yanıtımsa şu: Televizyondan CD'ye, videodan video oyunlarına sayısız elektronik araçla yüz yüze olan çocukların kendilerini ifade etmeleri için zamana ihtiyaçları vardır. Teknolojik imgelerin kuşatmasına karşı en iyi, hatta belki de *tek* koruma, yaratıcı bir düş gücü olabilir. Bu, en genç kuşağı umutsuzluğun kıyısından döndürmek için kullanabileceğimiz tek silah olabilir.

Hemen her anne baba için, seçilmek ya da yeniden seçilmek isteyen her politikacı için, her okul müdürü ve öğretmen için "tam okuryazarlık" ulaşılmak istenen ve açıkça dile getirilen bir amaçtır. Fakat bu insanlar okuryazarlığın paradoksal doğasını gözden kaçırmışa benziyor. Okuryazarlığa giden yol okuma yazmadan geçmez. Erken yaşta okuma yazma öğrenmek yal-

nızca yolu kapatır. Anne babalar ve öğretmenler çocukların okuma yazmayı iyi bir şekilde öğrenmelerini istiyorsa bu konuda daha fazla ders verilmesi için doğal olarak yaptıkları baskıdan vazgeçmelidirler.

Bırakın tarih bize vereceği dersi versin. Gençleri içindeki sıkışıp kaldıkları dilsel aralıktan kurtaralım ve onları kaçırdıkları çok önemli bir deneyime, sözelliğe geri döndürelim. Gelişmiş bir yetişkinliğe varan yol, evde başlar ve çocuğun ilkokul ortamına girmesiyle devam eder. Hepimizin disleksik öğrencim Maxwell'dan öğreneceği şeyler var. Okuma yazma öğretilirken şarkı, dans, oyun ve şaka dolu bir ortam doğaçlama ve anlatıma dayalı bir müfredatla bir araya getirilmelidir. Öğrenciler öğretmenlerinin anlattığı ya da okuduğu öyküleri dinlemelidir. Kendi kendilerine öyküler uydurmalı ya da anlatılan öyküleri kendi sözcükleriyle yinelemelidir. Öğretmenler, ilkokuldan ortaokula, liseye, üniversiteye kadar sözlü sanatlar eğitimi vermelidirler. Geçmiş kuşaklar bizden daha okuryazardı çünkü güzel konuşmayı öğreniyor, hitabet sanatı sayesinde sürekli söz dağarcıklarını geliştiriyorlardı. İyi okurlar ancak iyi anlatıcılardan, iyi konuşmacılardan çıkar.

Daha önce de söylediğim gibi, okuryazarlığın mucizelerinden biri gelecek zamandır. Şu anda içinde bulunduğumuz toplumsal karmaşadan ötürü kendimizi sorumlu hissedelim ya da hissetmeyelim tek bir şey söylenebilir, o da bugünün gençlerinin geleceği ancak dilsel bir zaman olarak görmeleri ve bir gelecekleri olduğuna inanmamaları. Bunun çözümü çok zor, hatta belki olanaksız. Ancak unutmayalım ki gençler felakete doğru koşarken bizi de yanlarında sürüklüyorlar.

Bütün bunları okurken biraz durup düşünmeli. Bir çözüme ulaşmak için öncelikle bu çözümü istemek gerekir. Aksi halde hiçbir çabanın yararı olmayacaktır. Tutacağımız yolu belirlemek için gerekli tekniği okuryazarlığın temelinde bulabiliriz.

Küçük gruplar –metinsel topluluklar– halinde toplanarak bu üzücü konuyu, çoktan patlamış olan bu saatli bombayı konuşmalı ve hasarı nasıl en aza indirgeyeceğimize, daha da önemlisi gelecek kuşakların kendi kendilerini mahvetmelerini nasıl engelleyeceğimize karar vermeliyiz. Bu aşamada okuryazarlığın diğer mucizesinden, karşı-olgudan yararlanabiliriz. O küçük gruplarda en canlı ve ince detayına kadar dünyanın nasıl bir yer olabileceğini konuşmamız çok önemli. Hatta dünyanın nasıl olmasını istediğimizi konuşmalıyız. Gelecek zaman ve karşı-olgu; eğer bu iki şey yok olup giderse, eğer birer yetişkin olarak artık gelecek hakkında yapıcı düşler kuramazsak o zaman her şeyi kaybetmişiz demektir. O zaman okuryazarlık bu kültürden akıp gitmiş demektir. Yine zaman bu kitap anlamsız bir düş olmanın ötesine geçemeyecek demektir.

Dizin

A
A harfi 12
Abrahams, Roger 112
Ackerman, Diane 33
Adsız Alkolikler 16, 20
Adsız Uyuşturucu Bağımlıları 16
aile 51, 80, 162, 188, 201, 218, 219, 220, 221, 230, 237, 249, 257
akıcılık 18, 254, 255, 256
akışkanlık 114, 205, 210, 254
Alcuin 127
alfabetik yazı 29, 63
algılama 31
alma ubera 204, 221, 254, 256
Alfred, Kral 105
Amerikan edebiyatı 227
Amerikan gençliği 184
anadil 108, 124, 129, 130, 201
anaokulu 44, 206, 217, 220, 221, 223, 224
anne sütü 207, 210, 228
Apple, Rima 143, 159, 167, 172, 208, 209
argo 126, 237, 252
Aristoteles 32, 35
audience (seyirci-dinleyici) 33
Aziz Augustinus 71, 104

B
Bain, Bruce 117, 204
Beattie, James 101
bebek bakımı 212

bebek maması 208, 209, 217, 256
Bebek Okulları 221, 222, 223, 224, 225, 227, 236, 241
bellek 23, 25, 82, 148, 174
Benjamin, Walter 15, 54, 216, 217
benlik 9, 10, 40, 41, 45, 55, 56, 73, 75, 86, 87, 145, 148, 173, 193, 232
Bettelheim, Bruno 85
biberon 207, 209, 211, 228
bilgisayar 48, 100, 101, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 152, 154, 160, 161, 170, 172, 185, 215
bilinç 14, 18, 40, 41, 75, 76, 82, 97, 113, 117, 119, 140, 189, 206, 228, 249
bilmece 39, 102, 103
Bing, Léon 169, 173, 176, 183, 184, 186
Bly, Robert 17
Browning, Robert 55
Bruner, Jerome 16, 45, 73, 132, 229, 257
Burgess, Anthony 114
büyü 17, 67, 112, 156, 157, 231, 241

C-Ç
Caillois, Roger 156
Cazden, B. Courtney 56
cehalet 87, 137, 144, 149, 177, 226, 227, 244, 253
Cetron, Marvin 144
Charlemagne 127
Chaucer, Geoffrey 115, 118, 119, 120, 121, 122, 123
Chiaro, Delia 131
Chomsky, Noam 113, 118
Cicero 106, 203
cinayet 10, 54, 136, 137, 143, 149, 163, 172, 173, 177, 184, 191, 192, 193, 199
Cixous, Hélène 112
Clinton, Bill 195
Cynewulf 40
çeteler 137, 140, 173, 176, 190, 191, 233
çocuk bakımı 222

D
dadacılık 98
dedikodu 111, 112, 129
devlet 11, 72, 127, 130, 143, 154, 177, 256
dilbilgisi 96, 100, 109, 112, 113, 117, 126, 129, 130, 196, 197, 198, 226, 228, 229, 234, 235, 236, 238
dil edinimi 46, 229
Dipylon Vazosu 63

E
edebiyat 14, 16, 24, 98, 102, 103, 115, 190, 219, 238, 242
eğitim 17, 35, 42, 43, 88, 108, 109, 116, 125, 126, 129, 139, 141, 142, 143, 144, 185, 203, 204, 206, 207, 208, 215, 217, 218, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 241, 248, 254, 258
eğlence medyası 185
elektronik iletişim 11, 142
Ellis, Godfrey 48, 153
Elmer-Dewitt, Philip 185
Emerson, Ralph Waldo 91, 226
Emmett, Luther 212, 213
emzirme 125, 210, 211, 250
Eski Ahit 76

Eski Yunanlılar 35, 64, 71
Exeter Kitabı 102

F
Fenikeliler 12
fıkra 105, 118, 120
fotoğraf makinesi 177, 220, 221, 234
Foucault, Michel 4, 125
Freud, Sigmund 104, 148
Froebel, Friedrich 217, 218, 221, 223, 224

G
Gardner, John 98, 163, 205
Gass, William 161
Gates, Henry Louis 252
Gayle, Margaret 144
Gehry, Frank 98
"Genie" vakası 83
geniş aile 220, 221
gerçeküstücülük 98
Gordimer, Nadine 11, 13, 136
Graves, Michael 98
Guatemala (Mayalar) 17
günah çıkarma 85, 148

H
halk dili 128, 135
Hauser, Kaspar 73, 74, 75, 76, 80, 83, 87, 109
Havelock, Eric 19, 23, 24, 47, 77, 146
hayaletler 161, 162, 163, 164, 166, 167
Heaney, Seamus 164
Hemingway, Ernest 227
Hill, Anita 29
Hollywood 161, 162, 180
Homeros 21, 24
Honig, Bill 143
Horace 41, 133
Huizinga, Johann 156, 157

I-İ
Illich, Ivan 1, 73, 82, 103, 116, 117, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 135, 136, 138, 204, 213, 215
Isabella, Kraliçe 129
İbranice 26, 35, 68, 69, 70
içselleştirilmiş metin 79, 89
iç uzam 145
ilk sözellik 14
İncil 70, 77, 114, 124, 230, 233
İsa, Hz. 10, 26, 64, 85, 86, 91, 167, 254

J
Jankowski, Martin Sànchez 195
Jones, A. C. 169, 181
Jousse, Marcel 35

K
kabile 15, 17, 22, 44, 90, 151, 188, 189, 190, 192, 193, 194
Kadın Okulları 225
kahkaha 68, 93, 95, 98, 101, 105, 106, 121
karşı-olgu 62, 68, 260
Katolik Kilisesi 125
Keats, John 63
Kıyamet Günü 86
Kilise 85, 94, 115, 128, 129, 148, 204, 241, 254, 255
konuşma 16, 32, 34, 35, 44, 45, 49, 53, 54, 56, 73, 75, 78, 81,

101, 108, 135, 196, 198, 203, 205, 211, 216, 225, 229, 235, 257
Koyemshi (Çamurkafalar) 94
kurgusöküm 98
kurmaca 62, 65, 92, 95, 104, 105, 118, 123

L
La Bonty, Jan 88
Larson, Eric 171, 180, 185, 186
Lateran Konseyi (Dördüncü) 85, 148
Lévi-Strauss, Claude 93
limbik sistem 50, 51
Luria, Alexander 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 102, 239
Luria, A. R. 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 102, 239

M
Mailer, Norman 11, 12, 163
Mallarmé, Stéphane 98
Manson, Charles 104
Marx, Karl 126
masal 18, 20, 22, 51, 57, 104, 132, 159, 214, 248
Maxwell (öğrenci) 245, 246, 247, 248, 259
medya 139, 158, 160, 191
Meksika kökenli 142
Merlin (sihirbaz) 67
metafor 82, 100, 136, 142, 145, 182, 254
meta olarak okuryazarlık 216
metinsel topluluk 71, 246
Mezopotamya 64, 91
Michelsen, G. F. 18, 19, 163
Miriam 8, 114, 115
Mitchell, Stephen 210
mizah 94, 98, 115
Mnemosyne 26, 28, 113
Morgan, Michael 58
Moskowitz, Breyne Arlene 46, 118, 229
Mumford, Lewis 128
Musa, Hz. 66, 69, 114

N
Nebrija, Elio Antonio de 129, 130, 237
Normal Okul 240

O-Ö
okul 92, 138, 139, 144, 210, 221, 222, 223, 225, 241, 244, 245, 258
okulöncesi eğitim 206, 224
okuma skorları 142, 216, 224
okuma yazma 10, 11, 14, 30, 37, 38, 42, 70, 76, 77, 79, 81, 82, 88, 92, 108, 109, 139, 141, 142, 144, 145, 146, 151, 160, 169, 181, 190, 200, 201, 210, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 232, 233, 236, 239, 243, 246, 248, 251, 254, 257, 258
Okumuş Latincesi 108, 109, 110, 116, 117
okuryazarlar 25, 28, 43, 72, 90, 96, 145, 175, 239
okuryazarlık 11, 14, 19, 23, 40, 41, 43, 45, 46, 52, 56, 59, 72, 73, 76, 77, 79, 96, 107, 119, 126, 141, 149, 152, 159, 160, 177, 188, 189, 194, 196, 197, 200, 205, 207, 214, 216, 223, 225, 226, 227, 229, 230, 234,

235, 238, 239, 242, 243, 244, 248, 250, 252, 253, 254, 256, 257, 258, 260
Ong, Walter 21, 25, 28, 29, 39, 42, 108, 109
Oring, Elliot 101
otorite 21, 69, 159, 196, 197, 198, 199, 201, 227, 229, 230, 234, 237, 239, 242, 245, 247
oyun 48, 56, 92, 97, 102, 103, 105, 107, 111, 121, 132, 133, 140, 150, 154, 155, 156, 157, 161, 186, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 214, 218, 221, 224, 228, 229, 259
öğrenme 54, 144, 245
öğretilen anadil 130, 201
öğretim 129, 244, 257
öykü 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 26, 27, 36, 44, 45, 52, 57, 59, 63, 92, 93, 94, 95, 104, 105, 106, 112, 114, 115, 119, 123, 176, 190, 216, 217, 228, 236, 242, 257
öykü anlatma 17, 45, 190, 217
öyküleme 103, 104, 105, 196
özbilinç 16, 78

P
Palmer, Gabrielle 208
Pearce, Joseph Chilton 51, 52, 206
PEN 11
Pestalozzi, Johann Heinrich 203, 217, 222
Phillips, Adam 55, 131
Platon 42, 72, 99, 156
polis 55, 71, 74, 137, 179, 195
post-cahiller 90, 137
post-cehalet 87
Postman, Neil 153, 154, 155
postmodern 99, 149
Pound, Ezra 21, 92, 95

R
rap müziği 200
reklamlar 54, 58, 208
Rifkin, Jeremy 205, 211, 212
ritüelleştirme 19
Rousseau, Jean-Jacques 217

S-Ş
sanal gerçeklik 39
Sanayi Devrimi 127, 212, 213, 214, 215, 238
sesbirim 81, 205
seyirci 25, 33, 35
Shakespeare 94, 96
silah sanayii 185
Sontag, Susan 220
Sophokles 165
soytarı 93, 94, 95, 96, 236
söylence 174, 190
sözellik 14, 17, 22, 23, 34, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 62, 71, 76, 129, 166, 214, 216, 234, 236, 242, 245
sözel zihin 231
sözlü kültür 11, 16
Spacks, Patricia Meyer 111
Spielberg, Steven 161, 162
Spinoza 68
Standart Eğitim İngilizcesi 109, 116, 117
Steiner, George 61, 68, 70, 98, 165
suçluluk duygusu 84, 85, 90, 136, 145, 174, 193, 199

sütanne 125
süt sanayii 208
Swift, Jonathan 164
şair 26, 27, 28, 55, 116
şaka 93, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 119, 259
şiddet 50, 51, 77, 137, 149, 178, 182, 185, 192, 195, 251, 256
şiddetle mücadele 195
şiir 24, 26, 35

T
teknoloji 77, 136, 138, 139, 141, 144, 164, 170, 215, 218, 219, 220
televizyon 36, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 58, 137, 138, 141, 149, 152, 153, 154, 155, 158, 160, 179, 185, 191
televizyon izleme 48, 153
televizyon programları 57
Tevrat 69, 70
Thomas, Clarence 29, 30
Thoth 100, 105
Toles, Terri 157, 158
"toplumu okulsuzlaştırma" 138
Toscanalı ressamlar 83, 84
travesti 96
tüketici kültürü 58, 253
Twain, Mark 104, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 233, 234, 236, 237, 238, 240, 242

U-V
uyuşturucu bağımlılığı 193
Varro, Publius Terentius 116
vicdan 10, 84, 89, 90, 136, 140, 145, 148, 173, 182, 183, 193
Vinovskis, Maris A. 207, 222
von Feuerbach, Anselm 74, 83
von Franz, Marie-Louise 22, 85
von Liebig, Justus 209, 217

W
Whitman, Walt 72
Winnicott, D. W. 107, 131, 214, 250, 253
Wittgenstein, Ludwig 97
Wycliffe, John 124

Y
"yankı ustası" 17, 44
yazar 11, 22, 67, 96, 115, 119, 145, 164, 190, 199, 216, 234, 242
yazı 12, 29, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 70, 86, 91, 105, 159, 161, 182, 200, 230, 231, 235, 237, 239, 240, 253
yerel dil 125, 129
Yunan alfabesi 62, 68, 77
yüksek İngilizce 252

Z
Zboray, Ronald J. 218, 219, 247
Zenci İngilizcesi 117, 237

AYRINTI

Okuryazarlık ne zaman başlar? Okula başladığımız gün mü? Okuma yazmayı söktüğümüz gün mü? Okuryazarlık ağırbaşlı, asık suratlı bir uğraş mıdır? Barry Sanders'a göre okuryazarlığın temelleri çok daha erken bir dönemde, anne kucağında atılır. Annesinin memesinden süt emen bebek onun kalp atışlarını, soluk alıp verişini dinleyerek ilk ritim duygusunu edinir, annesiyle kurduğu vazgeçilmez bağ sayesinde kendisini okuryazarlığa götürecek yola adım atar ve Ezra Pound'un sözleriyle "aklın sözcükler arasındaki dansı" başlar. *Öküzün A'sı*, sözellik ile okuryazarlık arasında doğal bir süreklilik olduğunu ve ancak sağlam sözel köklere sahip insanların gerçek okuryazar olabileceğini savunuyor. Oyunla, neşeyle bağdaştırılmamış bir okuma-yazma öğretmeninin hedefi bulamadığını/bulamayacağını gösteriyor. Okuryazarlığın gelişimini alfabenin bulunmasından günümüze kadar mitoloji, teoloji, tıp, eğitim ve edebiyat gibi çok farklı alanlardan verdiği örneklerle sergileyen Sanders, günümüzde okuryazarlığın karşı karşıya olduğu sorunları geniş bir bağlamda ele almayı başarıyor. Çocuklar evde aileye, özellikle de anneyle aralarındaki bağların gevşemesinden dolayı gerçek sözelliği ve dolayısıyla okuryazarlığı yaşamıyor artık. Toplumsal doku değişirken sokak çeteleri çarptırılmış yeni bir kabile düzeni kurarak ailenin yerini almakta. Okuryazarlığa başkaldıran gençler, yeni fakat farklı bir sözellik sürecine giriyor. Çete gençliğinde okuryazarlığın yarattığı benliğin ayrılmaz birer parçası olan vicdan ve pişmanlık gibi duygular bulunmadığından çok daha kolay suç işleniyor. Şiddet, televizyonun soğuk ışığında yetişen, sözelliğin ve okuryazarlığın dışına itilmiş, itildiği bu yerde kalmaya da kararlı gençlerin kendilerini gerçekleştirmekte kullandıkları bir araç haline geliyor. Sandres'a göre bu sorunun çözümü ceza ya da eğitim sisteminde değil, çekirdek ailenin bağrında gelişen sözelliğin yaşama döndürülmesinde yatıyor. ABD toplumunda okuryazarlık sorununu irdeleyen bu kitap, gençlik gruplarındaki şiddet eğiliminden, her kesimde görülen silah sevdasına; okulları bilgisayarlaştırma hevesinden, öğretmen-veli ilişkisindeki yanlışlara; cinsiyetçi tutumların dildeki yansımasından, egemen kültür-dil meselesiyle yerel ya da etnik kültür-dil sorununa kadar Türkiye toplumunun gündemindeki önemli konularla taşıdığı benzerlikler, paralellikler açısından çok önemli.

Herkesin okuması gereken bir kitap. Sözelliğin rolünü kıyasıya savunuyor, hem de tam zamanında."

Neil Postman

THG 0564292 HGF

AYRINTI • İNCELEME
ISBN: 978-975-539-249-3
9 789755 392493

20 ₺